
Państwo i Społeczeństwo

ROK XI

2011 nr 1

WSPÓŁCZESNA TURYSTYKA. ZAGADNIENIA PRAWNE, SPOŁECZNO-EKONOMICZNE I PRZESTRZENNE

POD REDAKCJĄ
STEFANA SACHY

Kraków
2011

**„Państwo i Społeczeństwo” – czasopismo Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego**

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Redaktor naczelny:
Jacek M. Majchrowski

Sekretarz redakcji:
Halina Baszak-Jaroń

Adres redakcji:
ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1
30-705 Kraków
tel. (12) 25 24 665, 25 24 666
e-mail: wydawnictwo@kte.pl

Redakcja nie zwraca materiałów nie zamówionych. Decyzja o opublikowaniu tekstu uzależniona jest od opinii recenzentów. Redakcja zastrzega sobie prawo skracania tekstów przeznaczonych do druku. Teksty powinny być przesyłane w dwóch egzemplarzach wraz z wersją elektroniczną.

© Copyright by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego,
2011

ISSN 1643-8299

Recenzent:
dr hab. Roman Malarz, prof. UP

Korekta:
Margeryta Krasnowolska

Skład i łamanie:
Oleg Aleksejczuk

Wydawca:

Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z oo Oficyna Wydawnicza AFM
ul. G. Herlinga Grudzińskiego 1, lok. C 224
30-705 Kraków, e-mail: biuro@kte.pl

Państwo i Społeczeństwo

ROK XI

2011 nr 1

Stefan Sacha: Wprowadzenie	5
Jacek Z. Szwaja: Administracyjne warunki formalnoprawne podejmowania działalności gospodarczej i zawodowej w zakresie świadczenia usług turystycznych	11
Dominik Wolski: Dochodzenie roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych w aspekcie międzynarodowym	37
Bożena Alejziak: Turystyka jako element stylu życia współczesnej młodzieży polskiej	65
Mirosław Furmanek: Czy człowiek niepełnosprawny ma szansę być pełnoprawnym turystą?	93
Zbigniew Długosz: Przemiany demograficzne w polskich uzdrowiskach w ostatnim półwieczu	103
Monika Prylińska: Kształtowanie wizerunku miejsca wśród różnych grup docelowych na przykładzie produktu turystycznego „Dziedzictwo kultury żydowskiej w Krakowie”	119
Krystyna Krauz: Agroturystyka w gminie Czorsztyń	133
Marzena Prus: Udostępnianie turystyczne Tatrzańskiego Parku Narodowego i Parku Narodowego Berchtesgaden	149
Renata Rettinger, Piotr Staszak: Konkurencyjność turystyczna parków narodowych Malezji	171
Barbara Ostrowska: Konkurencyjność turystyczna krajów Unii Europejskiej	185
Małgorzata Bajgier-Kowalska, Renata Rettinger: Uwarunkowania międzynarodowej konkurencyjności regionu turystycznego Algarve w Portugalii	207
Magdalena Banaszekiewicz: Polska turystyka wyjazdowa do Rosji – zarys problematyki	223
Stefan Sacha: Rynek miast kongresowych (na przykładzie Wiednia)	241
Stefan Sacha, Zygmunt Szot: Islamska domena kulturowa a turystyka – studium przypadków	257
Małgorzata Tyrańska: Zarządzanie kompetencjami pracowników hotelu	275

VARIA

Renata Lisowska: Śladem europejskiej tożsamości Krakowa - muzeum czy trasa turystyczna	297
--	-----

RECENZJE

Piotr Józefczyk: Paul Connors, <i>Affirmative Action at Issue</i> [Greenheaven Press, Detroit 2009, 129 s.]	313
Stefan Sacha: <i>Kraków jako ośrodek turystyczny</i> , red. Mirosław Mika [Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej-Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2011, 328 s.]	315
Noty o autorach	321
Informacja dla autorów	323
Podstawowe zasady recenzowania publikacji w czasopismach	325

Stefan Sacha

WPROWADZENIE

Oddajemy do rąk czytelników kolejny numer czasopisma naukowego Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (przedtem Krakowskiej Szkoły Wyższej) – „Państwo i Społeczeństwo”, poświęcony tym razem, w całości, problematyce współczesnej turystyki.

Fakt ten zbiega się z jubileuszem 10-letniej obecności turystyki międzynarodowej jako specjalności na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Krakowskiej Akademii. Pierwsi słuchacze specjalności rozpoczęli studia I stopnia w październiku 2002 r. W ciągu kilku następnych lat turystyka międzynarodowa stała się najbardziej popularną specjalnością, realizowaną w ramach oferty edukacyjnej uczelni. W roku akademickim 2005/2006 wprowadzono jednolite studia magisterskie, co zwiększyło jeszcze bardziej zainteresowanie tym przedmiotem studiów. Ogółem w ciągu dziesięciu lat wypromowano ponad 1000 absolwentów studiów stacjonarnych i niestacjonarnych (licencjatów i magistrów) specjalności turystyka międzynarodowa.

W 2011 r. uczelnia uzyskała prawo do prowadzenia studiów I stopnia na kierunku turystyka i rekreacja w ramach Wydziału Stosunków Międzynarodowych. Z kolei w roku akademickim 2011/2012 w ramach procesu umiędzynarodowienia Krakowskiej Akademii rozpoczęto studia I stopnia o specjalności turystyka międzynarodowa (International Tourism) w języku wykładowym angielskim.

Turystyka jest nie tylko przedmiotem dydaktyki, ale także badań podejmowanych przez pracowników naukowo-dydaktycznych Krakowskiej Akademii, co przejawia się publikacjach, udziale w konferencjach naukowych organizowanych przez szkoły wyższe, instytucje, organy samorządu terytorialnego itd.

Turystyka jako zjawisko wielowymiarowe, determinowane przebiegiem różnorodnych procesów natury gospodarczej, politycznej i społecznej, stanowi więc niezwykle interesujący obszar badań wielu dyscyplin nauki i jednocześnie płaszczyznę współpracy różnych podmiotów odpowiedzialnych za jej rozwój i związane z nim skutki, dzisiaj już w o wymiarze globalnym. Zamieszczone w niniejszej publikacji artykuły stanowią niewielki przyczynek do wiedzy o współczesnych dylematach rozwoju, zarówno turystyki krajowej, jak i międzynarodowej.

Otwiera ją obszerny artykuł Jacka Szwai, niezwykle ważny z punktu widzenia funkcjonowania podmiotów gospodarki turystycznej, którego przedmiotem jest analiza procedur administracyjnych wymaganych w przypadkach podejmowania działalności w zakresie świadczenia usług turystycznych. Autor zwraca uwagę, że warunki administracyjne podjęcia działalności w omawianym zakresie nie są jednolite, co wynika z braku wspólnej podstawy prawnej określającej te warunki dla poszczególnych rodzajów usług turystycznych oraz z uwagi na różnice co do trybu postępowania w kwestii podjęcia działalności. Dotyczy to podmiotów, dla których podjęcie działalności wymaga decyzji administracyjnej, podmiotów dla których taka decyzja nie jest potrzebna oraz takich przypadków, kiedy to świadczenie usług turystycznych może być podejmowane na innych warunkach formalnoprawnych.

Umiejdzynarodowienie turystyki, stały wzrost liczby podróży turystycznych, rozwój rynku podaży dóbr i usług turystycznych oraz procesy globalizacyjne obejmujące ten rodzaj działalności gospodarczej wywołują szereg konsekwencji w obszarze prawa, w tym w sferze ochrony praw klienta.

Szczególnie ważne, z punktu widzenia relacji podmiot gospodarczy turystyki–turysta lub inny podmiot podaży, są umowy o świadczenie usług turystycznych (umowa organizacji, umowa pośrednictwa). Dotyczy to również transakcji zawieranych on-line, oraz transakcji typu *cross-border*. Na tle realizacji tego typu umów pojawiają się często roszczenia wynikające z ich nienależytego wykonania lub wręcz niewykonania. Wyczerpujące naświetlenie skomplikowanej materii problemu dochodzenia roszczeń, w omawianym względzie, na płaszczyźnie i w praktyce prawa międzynarodowego zawiera artykuł Dominika Wolskiego.

Bożena Alejsiak prezentuje wyniki badań zmierzających do określenia roli turystyki i jej form jako elementu stylu życia i struktury wykorzystania czasu wolnego polskiej młodzieży. Konkluzje sformułowane przez autorkę w oparciu o interesujące analizy determinantów uczestnictwa w turystyce współczesnej młodzieży, mogą stanowić cenną informację rynkową dla organizatorów turystyki.

Wobec różnych funkcji przypisywanych turystyce (wypoczynkowa, zdrowotna, poznawcza, edukacyjna itd.) istotne społecznie stają się pytania sformułowane przez Mirosława Furmanka: czy człowiek niepełnosprawny ma szansę być pełnoprawnym turystą i czy może korzystać w pełni z jej walorów. Odpowiedź na te pytania nie jest prosta, o czym przekonuje lektura tekstu.

Nowa ustawa o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym, w pewnym stopniu rozwiązała niektóre istotne problemy, m.in. koegzystencji przedsiębiorstw uzdrowiskowych i samorządów lokalnych, ale nie rozwiązała problemów społeczno-gospodarczych wynikających z barier i ograniczeń rozwojowych jako skutku działania ustawy. Wśród licznych problemów pojawiających się w funkcjonowaniu uzdrowisk należy wymienić te, które dotyczą charakteru i przebiegu procesów demograficznych w polskich uzdrowiskach – zagadnienie to, w niniejszym tomie naświetlił Zbigniew Długosz.

W 2010 r. Kraków wzbogacił się o nową, wyjątkową na skalę europejską – atrakcję turystyczną, zlokalizowaną przy krakowskim Rynku (według ekspertów „Project for Public Spaces”, najdoskonalszym placu świata). Jest nią muzeum urządzone w podziemiach Rynku Głównego. Historię powstania muzeum i jego nowoczesną ekspozycję przybliży Renata Lisowska.

Również Krakowa dotyczy tekst Moniki Prylińskiej. Jest on efektem przemyśleń autorki i wyników badań ankietowych przeprowadzonych na grupie turystów pochodzenia żydowskiego z Argentyny. Przedmiotem badań była treść, forma i percepcja przekazu informacji o dziedzictwie krakowskich Żydów i ich znaczenie dla zmiany stereotypu Polaka-antysemity, utrwalonego także w diasporze żydowskiej w Argentynie.

Problematykę krajowego rynku turystycznego kontynuuje Krystyna Krauz. Przedmiotem jej opracowania jest analiza i ocena usług turystycznych świadczonych w gospodarstwach rolnych na terenie gminy Czorsztyn. Przeprowadzone w tym celu badania ankietowe rzucają sporo światła na funkcjonowanie rynku agroturystycznego na terenach górskich.

Parki narodowe, obok podstawowej funkcji ochrony przyrody, stanowią także ważny element atrakcyjności turystycznej, co sprawia, że stają się przedmiotem sporego zainteresowania turystów. Z tych względów stają się one często obszarami kolizji funkcji ochronnej i użytkowania turystycznego. Problem ten został naświetlony przez Marzenę Prus w oparciu o porównanie turystycznego wykorzystania górskich parków narodowych – Tatrzańskiego PN i Parku Narodowego Berchtesgaden w Niemczech.

Parki narodowe stanowią w niektórych obszarach recepcji turystyki wyzwanie dla innych, na przykład antropogenicznych atrakcji turystycznych. O konkurencyjności obszarów ochrony przyrody na rynku turystycznym w oparciu o egzotyczny przykład malezyjskich parków narodowych informuje tekst Renaty Rettinger i Piotra Staszaka.

O konkurencji na rynku turystycznym w ujęciu międzynarodowym wspomniały również Barbara Ostrowska, Małgorzata Bajgier-Kowalska i Renata Rettinger. Przedmiotem rozważań Barbary Ostrowskiej z kolei stała się konkurencyjność turystyczna krajów Unii Europejskiej, opartych na analizie najważniejszych zmiennych wyrażających przewagę konkurencyjną i opisujących poziom rozwoju funkcji turystycznych w poszczególnych destynacjach europejskich.

Szczegółowy przypadek analizy międzynarodowej konkurencyjności i tzw. pozycjonowania regionu turystycznego Algarve w Portugalii na rynku turystycznym, przedstawiły, wspomniane wyżej M. Bajgier-Kowalska i R. Rettinger. Rozważania te korespondują z problematyką działań podejmowanych przez Komisję Europejską zmierzających do stymulowania konkurencyjności sektora turystycznego w Europie i podtrzymania jej roli jako najpopularniejszego kierunku turystycznego na świecie.

Warto przy tym dodać, że jednym z najważniejszych rezultatów Europejskiego Forum Turystyki, które odbyło się w Krakowie (5–7 października 2011) w ramach polskiej prezydencji w UE, było podpisanie między Komisją Europejską a Europejską Komisją Turystyki deklaracji o współpracy w dziedzinie turystyki oraz promocji marki „Europa” – jako zbioru zrównoważonych kierunków turystycznych. Podpisane porozumienie spowoduje, że Komisja Europejska w szerszym niż dotąd zakresie włączy się w realizację takich europejskich przedsięwzięć, jak:

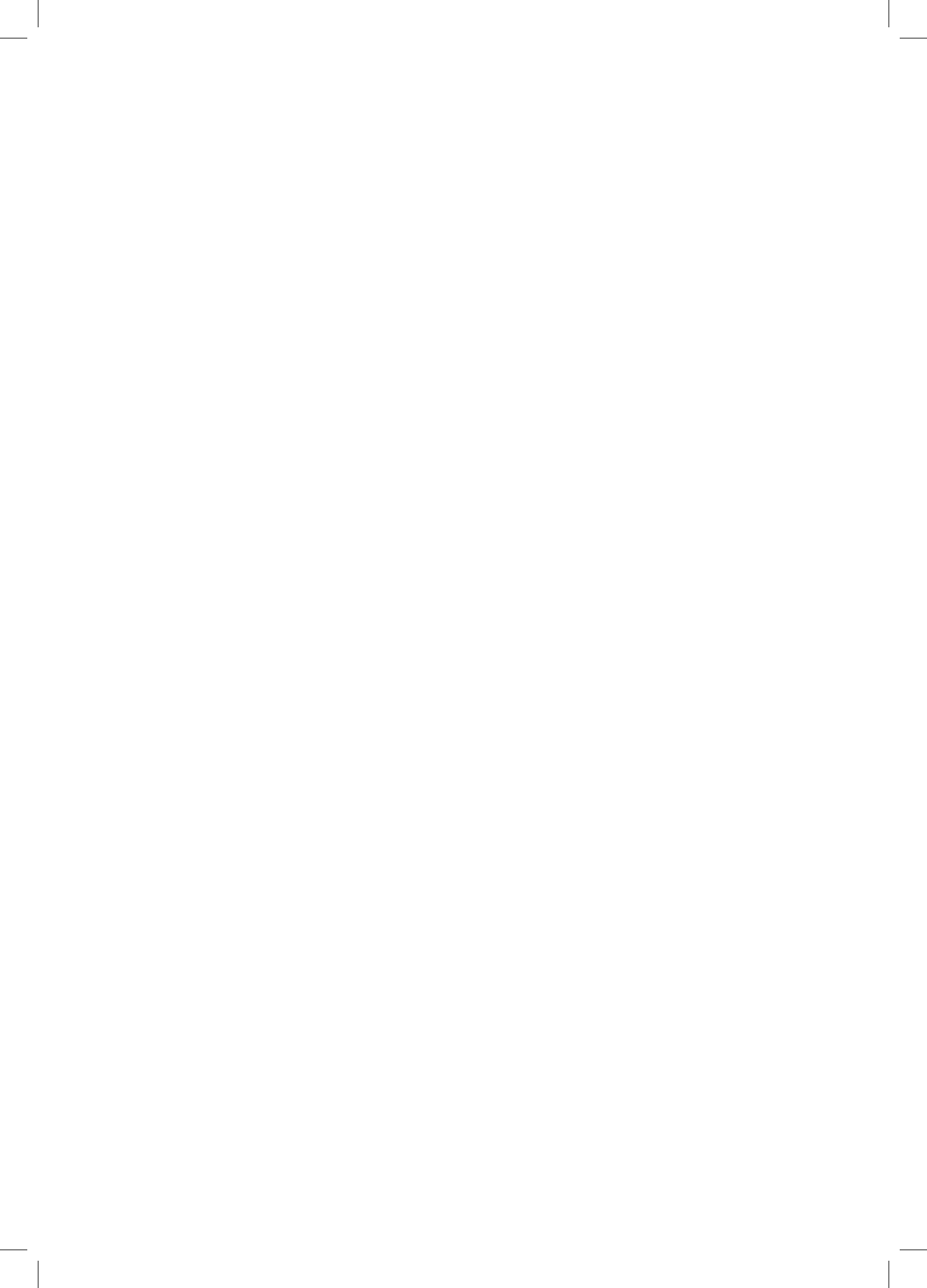
- promocja Europy jako destynacji turystycznej na rynkach państw trzecich, w szczególności Ameryki Północnej i krajów BRIC,
- rozwój i promocja paneuropejskich produktów turystycznych, takich jak np. szlaki kulturowe,
- wykorzystanie technologii informatycznych w promocji turystycznej,
- promocja marki „Europa”,
- wspólne działania promocyjne podczas imprez organizowanych przez branżę turystyczną,
- współpraca w zakresie badań oraz upowszechniania „dobrych praktyk”.

W problematykę turystyki międzynarodowej wpisuje się również tekst Magdaleny Banaszekiewicz, przybliżający stan i perspektywy rozwoju rosyjskiego rynku turystycznego z punktu widzenia możliwości recepcji turystów z Polski. Za jedną z najbardziej efektywnych ekonomicznie form turystyki międzynarodowej należy uznać tzw. turystykę biznesową, nazywaną też przemysłem spotkań (MICE), obejmującą różne rodzaje podróży, których celem jest, m.in. uczestnictwo w kongresach, konferencjach, targach itd. Niektóre zagadnienia związane z funkcjonowaniem rynku turystyki biznesowej zostały podjęte w artykule Stefana Sachy. Natomiast w artykule Zygmunta Szota i Stefana Sachy, w oparciu o wybrane przykłady, poczyniono próbę znalezienia związków między tzw. domenami kulturowymi a turystyką międzynarodową. Przykładowo, krąg kulturowy islamu, którego dotyczy ta analiza, w sensie przestrzennym stanowi waż-

ny obszar recepcji turystyki międzynarodowej, ale jednocześnie jest obszarem licznych zagrożeń bezpieczeństwa związanego z podróżą i pobytem turystów, a także paradoksów powstających przy okazji świadczenia usług turystycznych.

Jednym z najważniejszych elementów infrastruktury turystycznej, w decydującej mierze określającym możliwości recepcji turystów jest baza hotelowa, jej struktura i standard. Niemniej, o jakości świadczonych usług noclegowych nie decyduje tylko standard obiektu (np. liczba gwiazdek). Zwróciła na to uwagę Małgorzata Tyrańska podejmując problematykę zarządzania kompetencjami pracowników hotelu i jakości świadczonych przez nich usług.

Z racji ograniczonych ram publikacji, prezentowane w niniejszym tomie artykuły podejmują zaledwie niewielki wycinek zagadnień i problemów, które dotyczą funkcjonowania i znaczenia turystyki w obszarze formalnoprawnym, społecznym, ekonomicznym, przestrzennym, politycznym itd. Nie obejmują zatem i nie wyczerpują ogółu kwestii towarzyszących rozwojowi współczesnej turystyki w wymiarze krajowym i międzynarodowym.

Jacek Z. Szwaja

**ADMINISTRACYJNE WARUNKI FORMALNOPRAWNE
PODEJMOWANIA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ
I ZAWODOWEJ W ZAKRESIE ŚWIADCZENIA
USŁUG TURYSTYCZNYCH**

Abstract: The article discusses the administrative formal and legal conditions (administrative procedures) required when starting a business in order to offer services in the tourism industry. The formal and legal administrative conditions are not uniform in this respect, which can be attributed to both the lack of a common legal basis specifying the conditions for providing particular types of services in tourism, as well as to differences in the procedure of undertaking business activity. The formal and legal conditions have been specified by regulations in the Act of 2 July 2004 about the freedom of business activity and in the Act of 29 August 1997 about services in the tourism industry. Assuming the criterion of the legal basis as the foundation of the division, the article discusses four different legal situations, which can occur under the current legal condition that applies to undertaking business activity in providing services for tourism. In relation to the required administrative procedure three types of business activity have been specified: activity which does not require an administrative decision, activity which can be commenced after issuing an administrative decision and activity which can be undertaken on conditions other than those mentioned above.

Key words: registered business activity, regulated business activity, business activity, administrative decision, services in tourism, services by organisers of tourist activities, services of agents (contract travel intermediary and travel agency), hotel services, accommodation services offered by farmers

Omawiając problematykę regulacji prawnej dotyczącej usług turystycznych nie sposób pominąć jej aspektów podmiotowych. Mogą one być omawiane i charakteryzowane z różnych punktów widzenia i w różnym zakresie. Zazwyczaj chodzi o ustalenie sytuacji prawnej uczestników wskazanej sfery przez wszystkich usługodawców i usługobiorców, a także o analizę stosunków prawnych zachodzących między nimi w związku ze świadczeniem wskazanych usług.

Wśród wielu opracowań z zakresu prawa w turystyce¹ wyróżnić można publikacje dotyczące świadczenia usług turystycznych. Autorzy tych publikacji, m.in. S. Koroluk², K. Marak³, E. Wieczorek⁴, omawiają to zagadnienie z pozycji usługodawców, poświęcając uwagę różnym jego aspektom. Ostatnio ukazała się także publikacja H. Zawistowskiej⁵.

Celem niniejszego opracowania jest analiza jednego z aspektów związanych z podejmowaniem działalności gospodarczej w zakresie świadczenia usług turystycznych, a mianowicie administracyjnych warunków (w istocie: ograniczeń) i procedur o charakterze formalnoprawnym, wymaganych przed rozpoczęciem działalności. Powyższe warunki i procedury dotyczą m.in. podejmowania usług turystycznych wyraźnie regulowanych ustawą o usługach turystycznych⁶, a mianowicie usług w zakresie organizowania imprez turystycznych, pośrednictwa turystycznego (wykonywanych, choć w różnym zakresie, zarówno przez pośredników turystycznych, jak i agentów turystycznych), przewodnickich, pilotażu, hotelarskich. Zakres przedmiotowy rozważań nie obejmuje kwestii wstępnych oraz wniosków końcowych omawianego zagadnienia⁷. Pominięto także omawianie warunków formalnoprawnych dotyczących innych, poza wymienionymi, bliżej nieokreślonych w Ustawie usług turystycznych, świadczonych turystom

¹ Obszerną bibliografię dotyczącą prawa w turystyce i rekreacji (ponad 600 pozycji) opracował J. Gospodarek: J. Gospodarek, *Prawo w turystyce i rekreacji. Definicje. Schematy. Kazusy. Testy. Wykaz aktów normatywnych. Bibliografia*, Warszawa 2008, s. 213–249.

² S. Koroluk, *Biuro podróży jako przedsiębiorca*, [w:] *Prawo w praktyce biur podróży*, red. P. Cybula, Warszawa 2006.

³ K. Marak, *Administracyjnoprawne warunki podejmowania działalności gospodarczej w zakresie prowadzenia biur podróży w świetle projektu nowelizacji ustawy o usługach turystycznych z 25 marca 2009 r.*, [w:] *Transformacje prawa turystycznego*, red. P. Cybula, Kraków 2009, s. 75–91.

⁴ E. Wieczorek, *Działalność przewodników turystycznych a zasady swobody działalności gospodarczej*, [w:] *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, red. P. Cybula, J. Raciborski, Sucha Beskidzka–Kraków 2008.

⁵ H. Zawistowska, *Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej w turystyce*, cz. 1: *Aspekt prawny*, Warszawa 2010.

⁶ Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych, tekst jednolity: Dz.U. z 2004 r. Nr 223 poz. 2268, dalsze zmiany: Dz.U z 2004 r. Nr 273 poz. 2703, Dz.U. z 2005 r. Nr 175 poz. 1462, Dz. U. z 2006 r. Nr 220, poz. 1600, Dz.U. z 2008 r. Nr 180, poz. 1112, Dz.U. z 2010 r. Nr 106 poz. 672. Powyższa ustawa jest w tekście oznaczona skrótem Ustawa. Wymienione w tekście przepisy bez bliższego ich oznaczenia dotyczą przepisów tejże ustawy.

⁷ Z uwagi na wymogi redakcyjne pominięto omawianie pojęcia „usługa turystyczna” oraz rozważania dotyczące pomiotów podejmujących działalność w zakresie usług turystycznych. Powyższe rozważania stanowią będą przedmiot odrębnego opracowania.

lub odwiedzającym, jak również szersze omawianie (z nielicznymi wyjątkami) warunków formalnoprawnych dotyczących przedsiębiorców zagranicznych.

Administracyjnoprawne warunki podejmowania działalności gospodarczej w zakresie świadczenia usług turystycznych są zróżnicowane. Dotyczy to zarówno warunków materialnoprawnych, jak i formalnoprawnych. Ich wspólną cechą jest normatywne wyznaczenie granic, w jakich podejmując i prowadząc działalność w zakresie gospodarki turystycznej, w tym świadcząc usługi turystyczne, można korzystać z wolności gospodarczej. S. Biernat i A. Wasilewski – autorzy pracy *Wolność gospodarcza w Europie*, przedstawiając sposoby realizacji idei wolności gospodarczej w porządkach prawnych dziewięciu państw europejskich (w tym Polski), a nadto analizując problematykę wolności gospodarczej jako prawa podstawowego w porządku prawnym obowiązującym w Unii Europejskiej, podkreślili, że:

w żadnym systemie prawnym wolność gospodarcza nie jest traktowana [...] w sposób absolutny. Oznacza to, że korzystanie z omawianej wolności poddane jest zawsze określonym rygorom prawnym w interesie publicznym⁸.

Powyższe rygory wywołują różnorodne ograniczenia, tak w podejmowaniu, jak i prowadzeniu działalności gospodarczej. Podstawowe znaczenie mają warunki materialnoprawne. Ich spełnienie potwierdza gotowość przedsiębiorcy zamierzającego podjąć działalność do jej prowadzenia. Nie są to jednak warunki ani jedyne, ani wystarczające. Nie zawsze bowiem ich dopełnienie jednocześnie oznacza, że potencjalny wykonawca może już rozpocząć działalność. Niezbędne jest też spełnienie warunków formalnoprawnych. W przypadkach, gdy to nie nastąpi, celowe lub konieczne będzie zazwyczaj albo rozważenie zmiany rodzaju działalności, jej formy organizacyjno-prawnej, zakresu jej prowadzenia, albo rezygnacja z zamiaru jej wykonywania. Ograniczając dalsze rozważania do charakterystyki warunków formalnoprawnych, należy zwrócić uwagę na ich niejednorodność pod względem prawnym. Regulacje prawne dotyczące podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej w turystyce, w tym warunków formalnoprawnych, stają się podstawą ich licznych klasyfikacji. Jako podstawowy podział można przyjąć ich kwalifikację w oparciu o rodzaj sytuacji prawnej (a ściślej administracyjnoprawnej)⁹, w jakiej znajduje się podmiot podejmujący, względnie prowadzący działalność gospodarczą w omawianym sektorze. W zależności od rodzaju podejmowanej lub wykonywanej usługi turystycznej, a także podmiotu, dla którego ma ona być lub jest przeznaczona (odbiorca), status prawny oraz charakter działalności wykonawcy jest ukształtowany prawnie w sposób

⁸ S. Biernat, A. Wasilewski, *Wolność gospodarcza w Europie*, Kraków 2000, s. 179.

⁹ J. Boć, *Prawo administracyjne*, Wrocław 1998, s. 335. Według tego autora, „przez sytuację prawną rozumieć można każdą sytuację społeczną określonego podmiotu, której elementy składowe zostały ukształtowane prawnie w sposób bezpośredni lub pośredni ze względu na konkretne zdarzenie”.

odmienny. Dotyczy to również sytuacji formalnoprawnej. W zależności bowiem od tego, czy zamierzona działalność podlega rygorom ustawy o swobodzie działalności gospodarczej¹⁰, czy też może być wykonywana według innych warunków formalnoprawnych (usługi przewodnickie, usługi hotelarskie wykonywane przez rolników), rodzaj tych warunków jest różny. Niejednolita jest także procedura administracyjna, która obowiązuje w związku z podjęciem działalności regulowanej (organizatorzy turystyki, pośrednicy turystyczni), uzyskaniem uprawnień do wykonywania usług przewodnickich czy rozpoczęciem świadczenia usług hotelarskich. W przypadku usług przewodnickich charakter działalności usługodawców (pilot wycieczek, przewodnik turystyczny) pozwala, w obecnym stanie prawnym, przyjąć, że to zawód regulowany.

Zgodnie z art. 1 ust. 2 ustawy z 26 kwietnia 2001 r. o zasadach uznawania nabytych w państwach członkowskich kwalifikacji do wykonywania zawodów regulowanych (Dz.U. Nr 214, poz. 954), zawód regulowany to taki zawód, którego wykonywanie jest uzależnione od spełnienia wymagań kwalifikacyjnych i warunków określonych w odrębnych przepisach¹¹. Należy dodać, że Ustawa, regulując nadawanie uprawnień pilota wycieczek i przewodnika turystycznego, nie posługuje się terminem „zawód regulowany”.

Formalnopravne warunki administracyjne podjęcia działalności w zakresie świadczenia usług turystycznych nie są jednolite. Wynika to co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, ze względu na brak wspólnej podstawy prawnej określającej powyższe warunki dla poszczególnych rodzajów usług turystycznych. Po wtóre, z uwagi na różnice co do trybu postępowania w sprawie podjęcia działalności.

Podstawa prawna podjęcia i wykonywania usług turystycznych w rozważanym zakresie¹² ukształtowana jest różnie. Określają ją zarówno przepisy zaliczane do grupy przepisów horyzontalnych, jak i przepisy branżowe¹³. Przyjmując za kryterium podziału podstawę prawną, można wyróżnić cztery sytuacje, które w obecnym stanie prawnym mogą wystąpić w związku ze świadczeniem usług turystycznych.

¹⁰ Ustawa z 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (tekst jednolity: Dz.U. z 2010 r. Nr 220 poz. 1447 z późn. zm. Powyższa ustawa jest w tekście oznaczona skrótem u.s.d.g.).

¹¹ Za: E. Wieczorek, *Działalność przewodników turystycznych...*, s. 287–288.

¹² Z uwagi na zakres przedmiotowy rozważań pominięto omawianie sytuacji przedsiębiorców świadczących usługi turystyczne w zakresie łowiectwa na zasadach określonych ustawą z 13 października 1995 r. Prawo łowieckie (tekst jednolity: Dz.U. z 2005 r. Nr 127 poz. 1066 z późn. zm.).

¹³ H. Zawistowska, *Podejmowanie i prowadzenie działalności...*, s. 29. Autorka, wymieniając podstawowe akty prawne z zakresu podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej, zwróciła uwagę na istnienie dwóch grup przepisów horyzontalnych i branżowych. Przepisy horyzontalne to takie, do których zalicza się regulacje prawne dotyczące wszystkich lub wielu grup przedsiębiorców. W świetle tego stanowiska, należy przyjąć, że do przepisów branżowych w dziedzinie turystyki zalicza się regulacje prawne dotyczące przedsiębiorców świadczących usługi turystyczne. Spośród tych przepisów, według H. Zawistowskiej, podstawowe znaczenie ma tutaj wymieniona wyżej Ustawa wraz z aktami wykonawczymi.

Tabela 1. Sytuacje prawne podmiotów po podjęciu działalności w sektorze turystycznym

I.p.	Podmiot	Status prawny	Charakter działalności	Rodzaj usługi turystycznej	Odbiorca usługi
1	organizator turystyki	określony (przedsiębiorca)	działalność gospodarcza regulowana	impresa turystyczna	klient
2	pośrednik turystyczny	określony (przedsiębiorca)	działalność gospodarcza regulowana	pośrednictwo turystyczne (handlowe)	klient
3	agent turystyczny	określony (przedsiębiorca)	działalność gospodarcza ewidencjonowana	pośrednictwo turystyczne (biznesowe)	1) organizator turystyki posiadający zezwolenia w kraju 2) inny usługodawca posiadający siedzibę w kraju
4	pilot wycieczek	nieokreślony	zawód regulowany	usługa pilotażu turystycznego	uczestnik imprezy turystycznej
5	przewodnik turystyczny	nieokreślony	zawód regulowany	usługa przewodnictwa turystycznego	turysta, odwiedzający
6	hotelarz	określony (przedsiębiorca)	działalność gospodarcza ewidencjonowana	usługa hotelarska	klient (gość hotelowy)
7	rolnik	nieokreślony	działalność gospodarcza ewidencjonowana	usługa hotelarska w gospodarstwie rolnym (agroturystyka)	klient (gość hotelowy)

Źródło: opracowanie własne.

Pierwsze dwie występują, gdy jest to działalność gospodarcza podejmowana i wykonywana przez przedsiębiorcę we własnym imieniu. Warunki formalnoprawne określają tutaj przepisy zawarte w dwóch wymienionych wyżej ustawach – ustawie o usługach turystycznych (wraz z przepisami wykonawczymi) oraz ustawie o swobodzie działalności gospodarczej (przepisów tej ustawy nie stosuje się do rolnika prowadzącego działalność agroturystyczną¹⁴). W tych przypadkach

¹⁴ Art. 3 u.s.d.g.

będzie to działalność gospodarcza ewidencjonowana¹⁵, względnie działalność gospodarcza regulowana.

1. Działalność (gospodarcza) ewidencjonowana

Warunkiem podjęcia takiej działalności jest rejestracja przedsiębiorcy. Obejmuje ona:

- a) w odniesieniu do przedsiębiorców będących osobami fizycznymi – wpis do ewidencji działalności gospodarczej oraz wpis do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej – CEIDG¹⁶,
- b) w odniesieniu do przedsiębiorców podejmujących działalność w innych formach organizacyjno-prawnych – wpis do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego¹⁷,
- c) w stosunku do obydwóch rodzajów przedsiębiorców – dopełnione dalszych, innych obowiązków rejestracyjnych (wpis do Krajowej Ewidencji Podatników, wpis do rejestru podmiotów gospodarki narodowej – REGON, zgłoszenie płatnika składek z tytułu ubezpieczenia społecznego)¹⁸.

Wśród omawianych tu usług turystycznych sytuacja taka zachodzi w odniesieniu do przedsiębiorcy podejmującego działalność gospodarczą w zakresie usług pośrednictwa (agent turystyczny), usług hotelarskich (z wyłączeniem rolników zamierzających świadczyć usługi hotelarskie w gospodarstwie rolnym) oraz usług pilotażu lub przewodnictwa (w przypadku, gdy pilot lub przewodnik podejmują świadczenie powyższych usług w ramach działalności gospodarczej w rozumieniu przepisów u.s.d.g.).

2. Działalność (gospodarcza) regulowana

Działalność ta – obok działalności, na której prowadzenie wymagane jest uzyskanie koncesji¹⁹, zezwolenia, licencji lub zgody²⁰ – jest powszechnie uznawana, zarówno w orzecznictwie, jak i w literaturze, za jedną z form reglamentacji działalności gospodarczej. Warunkiem formalnoprawnym podjęcia tej działalności jest, niezależnie od rejestracji przedsiębiorcy omówionej powyżej, obowiązek wpisu do rejestru działalności regulowanej. Definicja legalna pojęcia „działalność regulowana” zawarta jest w u.s.d.g. Zgodnie z nią, jest to „działalność gospodarcza, której wykonywanie wymaga spełnienia szczególnych warunków określonych przepisami prawa”²¹. Ustawa reguluje także tryb postępowania w sprawie wpisu

¹⁵ W świetle Ustawy należy przyjąć, że działalnością ewidencjonowaną jest działalność agentów turystycznych.

¹⁶ Art. 14 ust. 2 i art. 23 ust. 1 u.s.d.g.

¹⁷ Art. 14 ust. 1 u.s.d.g.

¹⁸ Na temat wymienionych obowiązków rejestracyjnych zob. bliżej np.: S. Koroluk, *Biuro podróży...*, s. 32–37.

¹⁹ Art. 46 ust. 1 u.s.d.g.

²⁰ Art. 75 ust. 1, 3 i 4 u.s.d.g.

²¹ Art. 5 pkt 5 u.s.d.g.

do rejestru działalności regulowanej, wykreślenia wpisu, odmowy wpisu oraz ponownego wpisu²². Jest to regulacja o zakresie ogólnym (*lex generali*). Przepisy dotyczące zaliczenia danego rodzaju działalności do działalności regulowanej oraz określające szczególne warunki (materiałnoprawne), jakie winien spełniać przedsiębiorca podejmujący działalność regulowaną, są zawarte w odrębnych ustawach. Przepisy tych odrębnych ustaw określają treść oświadczenia przedsiębiorcy podejmującego działalność regulowaną o spełnieniu warunków wymaganych do wykonywania tej działalności, sposób prowadzenia rejestru oraz dane podlegające wpisowi do rejestru²³. W sprawach nieuregulowanych przepisami art. 64–73 u.s.d.g. stosuje się przepisy ustaw określających wykonywanie działalności gospodarczej na podstawie wpisu do rejestru działalności regulowanej. W omawianym zakresie będą to przepisy ustawy o usługach turystycznych (*lex specialis*), zgodnie z którą działalność organizatora turystyki oraz pośrednika turystycznego²⁴ jest działalnością regulowaną w rozumieniu przepisów u.s.d.g.

Regulacja prawna dalszych z omawianych sytuacji prawnych (trzeciej i czwartej) zawarta jest przede wszystkim w Ustawie oraz wydanych na jej podstawie przepisach wykonawczych, lecz także mogą być one określone przepisami z grupy przepisów horyzontalnych. Sytuacja trzecia występuje wtedy, gdy usługodawca podejmuje świadczenie usług nie posiadając statusu przedsiębiorcy w podanym wyżej znaczeniu i zamierza wykonywać usługi na innych zasadach niż działalność gospodarcza w rozumieniu przepisów u.s.d.g. Dotyczy to między innymi pilotów wycieczek oraz przewodników turystycznych, którzy uzyskali stosowne uprawnienia i zamierają prowadzić działalność, bądź w ramach pracy zależnej (umowa o pracę), bądź w ramach działalności zawodowej bez wpisu do ewidencji działalności gospodarczej (umowa o dzieło, umowa zlecenie). W odniesieniu do tych usługodawców przepisy Ustawy regulują zasady nabywania uprawnień pilota wycieczki oraz przewodnika turystycznego, a także organizowania dla nich szkoleń. Powyższa regulacja dotyczy również warunków formalnoprawnych, jakie muszą spełnić piloci lub przewodnicy, by móc podjąć działalność. Kwestią sporną jest charakter tej działalności. Nie rozstrzygnięto jednoznacznie, czy działalność pilotów i przewodników jest działalnością gospodarczą czy zawodową wymienioną w art. 43¹ k.c., czy wreszcie działalnością o innym charakterze²⁵. Zauważyć należy, że ustawodawca nie zalicza tych usługodawców do grupy, jaką stanowią przedsiębiorcy turystyczni. Rozstrzygnięcie zasygnalizowanej kwestii zależy od stanowiska co do zakresu działalności gospodarczej. Zgodnie z u.s.d.g. działalność zawodowa wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły jest objęta ramami działalności gospodarczej²⁶. W takim

²² Art. 65 ust. 1 i 5, art. 66 ust. 4, art. 67 ust. 1, art. 68 i 71 u.s.d.g.

²³ Art. 65 ust. 4 u.s.d.g.

²⁴ Art. 4 ust. 1.

²⁵ Zob. szerzej: E. Wieczorek, *Działalność przewodników turystycznych...*, s. 286–288.

²⁶ Art. 2 u.s.d.g.

przypadku można przyjąć, że pilot lub przewodnik świadczący usługi turystyczne na zasadach określonych u.s.d.g. tym samym uzyskuje status przedsiębiorcy. Bardziej właściwe wydaje się jednak stanowisko, zgodnie z którym działalność wskazanych usługodawców, a w szczególności przewodników turystycznych, będzie mogła być kwalifikowana jako tzw. wolny zawód²⁷. Należałoby również rozważyć kwestię pozycji przewodników turystyki i możliwości wykonywania przez nich zawodu na podstawie uprawnień nadanych im przez organy podmiotów niepublicznych (stowarzyszenia, organizacje społeczne, fundacje itp.).

Ostatnia z wyróżnionych sytuacji obejmuje przypadki prowadzenia działalności, w odniesieniu do której nie stosuje się przepisów u.s.d.g. W takiej sytuacji znajdują się rolnicy świadczący między innymi usługi hotelarskie w gospodarstwach rolnych. Wyłączenie stosowania przepisów u.s.d.g. do prowadzonej przez nich działalności rodzi pytanie o charakter powyższej działalności. Bezsporne jest, że rodzaj i zakres usług związanych z pobytem turystów w gospodarstwach rolnych pozostaje co najwyżej w luźnym związku z podstawową działalnością w rolnictwie. Jest to zatem działalność pozarolnicza, choć niekiedy, oceniając jej znaczenie z pozycji konkretnego gospodarstwa rolnego, może stanowić podstawowy rodzaj działalności. Zatem ma rację K. Marak, która omawiając konsekwencje projektowanej zmiany (poszerzenia definicji określenia „przedsiębiorca” zawartej w Ustawie) stwierdziła, że w świetle definicji (przedsiębiorcy) zawartej w art. 43¹ k.c., „rolnik prowadzący gospodarstwo agroturystyczne [...], działalność agroturystyczną, nie tylko jest przedsiębiorcą, ale także prowadzi działalność gospodarczą, a jedynie nie stosuje się do niego u.s.d.g.”²⁸. Warunki formalnoprawne podjęcia wykonywania usług hotelarskich przez rolników określają przede wszystkim przepisy z grupy przepisów horyzontalnych²⁹. Natomiast w Ustawie określono jedynie obowiązek, jaki spoczywa na rolniku zamierzającym świadczyć usługi hotelarskie w gospodarstwie rolnym³⁰.

Jak zaznaczono wyżej, powodem niejednołitego określenia warunków formalnoprawnych są również różnice co do trybu postępowania w sprawie podjęcia działalności. Zatem są to różnice w zakresie obowiązującej w tych sytuacjach procedury. W tej sytuacji należy określić bliżej, o jaki rodzaj procedury prawnej chodzi. W świetle obowiązującej regulacji prawnej bez większej pomyłki można powiedzieć, że jest to procedura administracyjna regulująca tryb załatwienia spraw administracyjnych dotyczących podjęcia i wykonywania omawianych

²⁷ Zob. szerzej: J. Raciborski, *Propozycje zmian w regulacji prawnej przewodnictwa turystycznego*, „Folia Turistica” 2002, nr 13, s. 74–89 (za: J. Gospodarek, *Prawo w turystyce*, Warszawa 2006, s. 104).

²⁸ K. Marak, *Administracyjnoprawne warunki...*, s. 79–81.

²⁹ Zaliczyć do nich można przepisy dotyczące, między innymi, wymogów sanitarnych, przeciwpożarowych i innych określonych. Zob. bliżej: J. Raciborski, *Świadczenie usług turystycznych na wsi w świetle przepisów prawnych Polski i UE*, [w:] *Prawno-finansowe uwarunkowania prowadzenia usług turystycznych na polskiej wsi po akcesji do UE*, red. E. Kmita-Dziasek, Kraków 2005.

³⁰ Art. 39 ust. 5.

działalności przez organy administracji publicznej oraz przed sądami³¹. To stwierdzenie nie rozstrzyga jednak kolejnej kwestii – klasyfikacji powyższego postępowania wśród procedur administracyjnych. Bez dalszej analizy trudno jest stwierdzić, czy będzie to postępowanie prowadzone w celu rozstrzygnięcia sprawy administracyjnej w formie decyzji administracyjnej (np. nadanie osobie fizycznej uprawnień pilota wycieczek), czy też w sprawie, która nie wymaga takiego rozstrzygnięcia, a jedynie działania właściwego organu administracji publicznej w innej formie (np. dokonanie wpisu do ewidencji działalności gospodarczej osoby fizycznej podejmującej działalność gospodarczą jako agent turystyczny). Rozważając bliżej powyższe zagadnienie należy przede wszystkim stwierdzić, że tryb załatwiania sprawy dotyczącej podjęcia działalności gospodarczej (ujmowanej w szerszym lub węższym zakresie), która ma polegać na świadczeniu usług turystycznych, nie jest jednolity. Z tego względu przedstawiając warunki formalne podejmowania działalności w powiązaniu z obowiązującą procedurą administracyjną, można wyróżnić:

- a) działalność, dla podjęcia której nie jest potrzebne wydanie decyzji administracyjnej,
- b) działalność, podjęcie której może nastąpić po wydaniu decyzji administracyjnej,
- c) działalność, która podejmowana może być na innych warunkach niż poprzednie.

W dalszej kolejności przedstawić można sytuację poszczególnych podmiotów podejmujących ową działalność, co pozwoli wskazać zarówno różnice, jak i podobieństwa prowadzonego w związku z tym postępowania.

Postępowanie w sprawach działalności, dla podjęcia której nie jest potrzebne wydanie decyzji administracyjnej

Powyższa sytuacja dotyczy podejmowania działalności gospodarczej przez przedsiębiorców na warunkach określonych w u.s.d.g. Procedura administracyjna dotycząca podejmowania tej działalności nie jest skodyfikowana, co nie oznacza braku jej regulacji prawnej. Omawiając odrębności prawne regulacji postępowania administracyjnego, J. Borkowski, poddając analizie regulację prawną w systemie tzw. wolności procesowej administracji, podkreślił brak ustawowej regulacji postępowania administracyjnego o charakterze ogólnym. Stwierdził, że mimo tego:

w poszczególnych ustawach i aktach wykonawczych są zamieszczane przepisy proceduralne o różnym stopniu szczegółowości. Bywają one dopełniane przepisami wewnętrznymi

³¹ Według B. Adamiak, w doktrynie prawa i postępowania administracyjnego, znaczenia pojęć „proces”, „procedura”, „postępowanie administracyjne” są sporne. B. Adamiak, J. Borkowski, *Postępowanie administracyjne i sadowo-administracyjne*, Warszawa 2010, s. 98.

lub postanowieniami instrukcyjnymi administracji. W takim systemie swego rodzaju część ogólną postępowania administracyjnego tworzą precedensowe orzeczenia sądu administracyjnego³².

Odnosząc te uwagi do przepisów proceduralnych zamieszczonych w u.s.d.g., a regulujących podejmowanie działalności gospodarczej w zakresie świadczenia usług turystycznych zaznaczyć należy, że można dokonać ich podziału na dwie grupy i to z dwóch przyczyn. Z uwagi na różnice osobowego statusu przedsiębiorcy (przedsiębiorca – osoba fizyczna lub przedsiębiorca – osoba prawna i jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną) oraz różnice dotyczące działań prawnych i faktycznych organizujących możliwość wykonywania wskazanej działalności, trybu i form postępowania, procedura podejmowania działalności gospodarczej nie jest jednakowa.

Daleko idące zmiany nastąpiły w stosunku do przedsiębiorców – osób fizycznych. Tak jak dotychczas podjęcie działalności jest możliwe w dniu złożenia wniosku o wpis, z tym że od 1 lipca 2011 r. powyższy wpis dokonywany jest w Centralnej Ewidencji i Informacji Działalności Gospodarczej (CEIDG). Dotychczasowa decyzja organu właściwego w sprawach podejmowania, wykonywania lub zakończenia działalności gospodarcze została zastąpiona wpisem do CEIDG. Po dokonaniu wpisu CEIDG przesyła (wraz z informacją o dokonaniu wpisu)³³, do właściwego naczelnika urzędu skarbowego wskazanego przez przedsiębiorcę, dane zawarte we wniosku o wpis które są niezbędne dla:

- a) uzyskania albo zmiany wpisu w krajowym rejestrze urzędowym podmiotów gospodarki narodowej (REGON),
- b) zgłoszenia aktualizacyjnego, o którym mowa w przepisach o zasadach ewidencji i identyfikacji podatników i płatników,
- c) zgłoszenia płatnika składek albo ich zmiany w rozumieniu przepisów o systemie ubezpieczeń społecznych albo zgłoszenia oświadczenia o kontynuowaniu ubezpieczenia społecznego rolników w rozumieniu przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Po uzyskaniu informacji o nadanym numerze identyfikacji podatkowej (NIP) CEIDG przesyła odpowiednie dane, wraz z informacją o dokonaniu wpisu do CEIDG i nadanym numerze NIP do Głównego Urzędu Statystycznego oraz do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych albo Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

Dane i informacje dotyczące przedsiębiorców będących osobami fizycznymi (z wyjątkiem numeru PESEL oraz adresu zamieszkania, o ile nie jest on taki sam, jak miejsce wykonywania działalności gospodarczej) zawarte w CEIDG są

³² *Ibidem*, s. 58.

³³ Art. 28 ust. 1 i art. 25 ust. 6 u.s.d.g. Przepis ten stanowi podstawę prawną do realizacji koncepcji tzw. zero okienka, mającej na celu uproszczenie procedury rejestracji przy podejmowaniu działalności gospodarczej. Zob. szerzej: H. Zawistowska, *Podjęcie i prowadzenie działalności...*, s. 41–42.

jawne, co oznacza iż mogą być one udostępniane, a każdy ma prawo dostępu do nich³⁴. Zmiana w zakresie procedury podejmowania działalności nie rozstrzyga, podobnie jak wydana dotychczas decyzja o wpisie, o prawie podmiotu do prowadzenia działalności. Aktualne jest zatem stanowisko, zgodnie z którym czynność ewidencjonowana nie jest samodzielną podstawą powstania prawa podmiotu do prowadzenia działalności, lecz jednym z normatywnie przepisanych warunków dla możliwości skorzystania z niego. Prawo to (wolność) natomiast wynika bezpośrednio z norm konstytucyjnych³⁵.

Bez zmian pozostała regulacja prawna dotycząca podejmowania działalności przez pozostałych przedsiębiorców – osoby prawne i jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym odrębne ustawy przyznają zdolność prawną. Przedsiębiorca o takim statusie osobowym może podjąć działalność gospodarczą po uzyskaniu wpisu do rejestru przedsiębiorców w Krajowym Rejestrze Sądowym (wyjątek – spółka kapitałowa w organizacji)³⁶. Zasady wpisu do rejestru przedsiębiorców określają przepisy ustawy z 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym³⁷. W tym wypadku administracyjny przepis proceduralny odsyła do procedury cywilnej³⁸.

Wskazany wyżej podział przepisów proceduralnych na dwie grupy wynika także z różnych rodzajów działalności gospodarczej w turystyce. Jak przedstawiono to wcześniej, w zależności od rodzaju usługi turystycznej działalność gospodarcza, którą podejmuje przedsiębiorca, będzie działalnością ewidencjonowaną, względnie działalnością regulowaną. Ma to również wpływ na warunki formalnoprawne wymagane od przedsiębiorcy, różne w zależności od rodzaju podejmowanej działalności.

W przypadku działalności ewidencjonowanej wymogiem tym, jak już wcześniej wykazano, jest wpis do ewidencji działalności gospodarczej, względnie do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego. Taki wymóg dotyczy przedsiębiorcy podejmującego działalność jako agent turystyczny lub świadczącego usługi hotelarskie. Zaznaczyć przy tym należy, że chociaż „wpis kreuje ten podmiot – bez niego byt przedsiębiorcy pozostaje w zasadzie bez znaczenia prawnego”³⁹ i dlatego jest niezbędny, to jednak nie wyczerpuje dalszych warunków formalnoprawnych. W przypadku agenta turystycznego warunki podejmowania i wykonywania działalności wyznacza także cywilnoprawna umowa agencyjna⁴⁰. Podmiot świadczący usługi hotelowe, z faktu, że ma to miej-

³⁴ Pełna regulacja dotycząca COIDG – art. 23–45 u.s.d.g.

³⁵ Przedstawiając tę kwestię, nawiązał do stanowiska P. Kaczmarska (P. Kaczmarek, *Nowe zasady działalności gospodarczej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, nr 4, s. 87).

³⁶ Art. 14 ust. 1, 4 i 7 u.s.d.g.

³⁷ Ustawa z 20 sierpnia 1997 r. (tekst jednolity: Dz.U. z 2007 r., Nr 168, poz. 1168).

³⁸ Art. 694–694 (8) k.p.c.

³⁹ T. Szanciło, *Przedsiębiorca w prawie polskim*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2005, nr 3, s. 4.

⁴⁰ Art. 758–765 (9) k.p.c.

sce w ramach działalności gospodarczej, będzie je podejmować i wykonywać jako przedsiębiorca, a działalność, którą podejmie, zalicza się do działalności ewidencjonowanej. Jednocześnie jednak, gdy działalność tę prowadzi będzie w obiekcie hotelarskim, który nie posiada zaszeregowania przed rozpoczęciem świadczenia usług hotelarskich, jest obowiązany uzyskać zaszeregowanie tego obiektu do odpowiedniego rodzaju i kategorii, które następuje w formie decyzji administracyjnej. W tej samej formie następuje potwierdzenie lub zmiana dotychczasowego zaszeregowania w razie rozpoczęcia przez przedsiębiorcę świadczenia usług w obiekcie hotelarskim, który posiada powyższe zaszeregowanie, a także nadanie lub zmiana kategorii⁴¹.

Inne wymagania, chociaż również łączące się z obowiązkiem rejestracyjnym, występują w przypadku działalności regulowanej. W odniesieniu do omawianych usług turystycznych, działalnością regulowaną w rozumieniu u.s.d.g. jest działalność organizatora turystyki i pośrednika turystycznego. Wymagane w tym zakresie warunki formalnoprawne obejmują dokonanie wpisu do rejestru działalności regulowanej. Wpis dokonywany jest na wniosek przedsiębiorcy. Procedura wpisu obejmuje:

1. Przygotowanie wniosku.

Czynność ta, dokonywana przez przedsiębiorcę, poprzedza wniesienie wniosku i następuje przez wszczęcie postępowania administracyjnego w sprawie uzyskania wpisu do ewidencji działalności regulowanej. Tym samym czas jej wykonywania nie wlicza się do terminu dokonania wpisu. Wniosek, zgodnie z Ustawą, ma zawierać następujące dane⁴²:

1. nazwę firmy przedsiębiorcy, jej siedzibę i adres, a w przypadku, gdy przedsiębiorca jest osobą fizyczną – adres zamieszkania,
2. numer identyfikacji podatkowej (NIP), o ile przedsiębiorca taki posiada,
3. określenie przedmiotu działalności,
4. określenie zasięgu terytorialnego wykonywanej działalności (obszar kraju, kraje europejskie lub kraje pozaeuropejskie),
5. wskazanie głównego miejsca wykonywania działalności objętej wpisem do rejestru oraz oddziałów,
6. imiona i nazwiska osób upoważnionych do kierowania działalnością przedsiębiorcy oraz działalnością jego oddziałów.

Do wniosku przedsiębiorca dołącza: 1) oryginał umowy, o której mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 Ustawy. W świetle brzmienia tego przepisu należy przyjąć, że dotyczy to tylko umowy gwarancji bankowej lub ubezpieczeniowej lub umowy ubezpieczenia na rzecz klientów. Ustawa nie wymienia umowy rachunku

⁴¹ Art. 39 ust. 1 i 2.

⁴² Art. 7 ust. 4.

powierniczego⁴³, a brak w tym zakresie zastępuje wymogiem złożenia marszałkowi województwa oświadczenia przedsiębiorcy o przyjmowaniu wpłat na rachunek powierniczy⁴⁴, oraz 2) oświadczenie przedsiębiorcy potwierdzające kompletność i zgodność z prawdą danych zawartych we wniosku oraz znajomość i spełnianie określonych w umowie warunków wykonywania działalności w zakresie organizowania imprez turystycznych oraz pośredniczenia na zlecenie klientów w zawieraniu umów o świadczenie usług turystycznych⁴⁵.

2. Złożenie wniosku

Czynność ta w istocie wszczyna postępowanie w sprawie uzyskania wpisu do ewidencji działalności regulowanej. Wniosek wraz z załącznikami składany jest do organu właściwego do prowadzenia rejestracji. Dla przedsiębiorców krajowych organem tym jest marszałek województwa właściwy ze względu na siedzibę przedsiębiorcy. Rozważyć należy, czy w przypadku działalności regulowanej podejmującej ją przedsiębiorca obowiązany jest do złożenia jednego wniosku (o wpis do ewidencji działalności regulowanej), czy też niezależnie od tego drugiego wniosku (o wpis do ewidencji działalności gospodarczej lub KRS). Ustawa tej kwestii nie rozstrzyga. W u.s.d.g. rozwiązanie jej w odniesieniu do sytuacji, w której działalność regulowaną podejmują osoby fizyczne, jest niejasne. Przepis art. 14 ust. 6 u.s.d.g., odwołując się do art. 65 ust. 3 u.s.d.g., pozwala przedsiębiorcy podlegającemu wpisowi do ewidencji działalności regulowanej jedynie złożyć wniosek (wraz z oświadczeniem) o wpis do ewidencji działalności regulowanej również we właściwym organie ewidencyjnym, jednocześnie wskazując organ prowadzący rejestr działalności regulowanej. Uchylony został art. 15 u.s.d.g. regulujący tę kwestię jednoznacznie (złożenie dwóch wniosków). Mimo to uważa, że w obecnym stanie prawnym należy przyjąć, iż nie jest możliwe uzyskanie wpisu do rejestru działalności regulowanej bez uprzedniego uzyskania wpisu do ewidencji działalności gospodarczej lub rejestru przedsiębiorców KRS. Przemawia za tym też regulacja, zgodnie z którą przepisu art. 14 ust. 1 u.s.d.g. dotyczącego kwestii wpisu, nie stosuje się tylko w przypadku, gdy ustawy uzależniają podejmowanie i wykonywanie działalności gospodarczej od obowiązku uzyskania przez przedsiębiorcę koncesji albo zezwolenia, o którym mowa w art. 75 u.s.d.g. Oznacza to, że w przypadku gdy podejmowana i wykonywana ma być działalność gospodarcza zaliczana do działalności regulowanej, w dalszym ciągu niezbędne są dwa wpisy.

3. Weryfikacja danych zawartych we wniosku

Czynność ta wykonywana jest w trakcie postępowania i obejmuje zazwyczaj zbadanie przez właściwy organ, w rozumieniu u.s.d.g., następujących spraw:

⁴³ Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (tekst jednolity: Dz.U. z 2002 r. Nr 72 poz. 665).

⁴⁴ Art. 7 ust. 5a.

⁴⁵ Art. 7 ust. 4

- a) czy jest on właściwy do prowadzenia postępowania w sprawie dokonania wpisu. W przypadku, gdy nie jest właściwy do prowadzenia postępowania, winien przekazać niniejszy wniosek wraz z załącznikami do właściwego organu⁴⁶,
- b) czy wniosek o wpis spełnia wymagania formalne stawiane przez przepisy prawne, w tym przede wszystkim przez u.s.d.g. i Ustawę. Jeżeli te wymagania nie są spełnione, to organ właściwy winien wezwać przedsiębiorcę do usunięcia braków w terminie 7 dni pod rygorem zwrotu wniosku⁴⁷,
- c) czy wpis jest dopuszczalny w rozumieniu przepisów u.s.d.g. i Ustawy. Dopuszczalność wpisu do rejestru działalności regulowanej określa u.s.d.g. wymieniając dwie przesłanki negatywne, z których każda skutkuje odmową wpisu do wskazanego rejestru. Odmowa wpisu następuje w przypadku, gdy⁴⁸ wydano prawomocne orzeczenie zakazujące przedsiębiorcy wykonywania działalności gospodarczej objętej wpisem; przedsiębiorcę w okresie 3 lat poprzedzających złożenie wniosku wykreślono z rejestru działalności regulowanej z przyczyn określonych w art. 71 ust. 1 u.s.d.g., a to gdy: przedsiębiorca złożył oświadczenie, o którym mowa w art. 65, niezgodne ze stanem faktycznym; przedsiębiorca nie usunął naruszeń warunków wymaganych do wykonywania działalności regulowanej w wyznaczonym przez organ terminie; organ prowadzący rejestr stwierdzi rażące naruszenie warunków wymaganych do wykonywania działalności regulowanej przez przedsiębiorcę.

Odmowa wpisu jest wydawana przez organ prowadzący rejestr w formie decyzji administracyjnej. W przypadku, gdy powodem odmowy jest przyczyna określona w art. 71 ust. 1 u.s.d.g., odmowa jest następstwem przyczyn, z powodu których wydano wcześniej decyzję o zakazie wykonywania działalności gospodarczej objętej wpisem. Okoliczność ta winna być wyraźnie wskazana, tak w sentencji, jak i w uzasadnieniu decyzji o odmowie wpisu. W pozostałym zakresie, a więc np. co do roli decyzji w postępowaniu, elementów formalnych decyzji, wykonalności, weryfikacji rozstrzygnięcia, tak w trybie zwyczajnym, jak i w trybach nadzwyczajnych, obowiązują przepisy k.p.a. dotyczące postępowania administracyjnego ogólnego.

Zaznaczyć nadto należy, że spełnianie przez przedsiębiorcę warunków wymaganych do wykonywania działalności regulowanej podlega kontroli, w szczególności przez organ prowadzący rejestr danej działalności⁴⁹. Kontrola ta, w sytuacji gdy przedsiębiorca dopiero zamierza wykonywać powyższą działalność,

⁴⁶ Przepisy u.s.d.g. nie regulują kwestii przekazania wniosku właściwemu organowi. Można jednak, dokonując wykładni przepisu art. 11 ust. 2 oraz art. 26 ust. 3, zastosować odpowiednio regulację określoną w art. 65 §1 k.p.a.

⁴⁷ W odniesieniu do wniosków składanych przez osoby fizyczne zob. art. 27 ust. 4 u.s.d.g.

⁴⁸ Art. 68 u.s.d.g.

⁴⁹ Art. 70 u.s.d.g. Zasady kontroli prowadzonej przez przedsiębiorców działalności gospodarczej w zakresie usług turystycznych reguluje art. 9.

jest możliwa, lecz ma charakter kontroli uprzedniej. Stąd też jej przydatność jest ograniczona.

4. Załatwienie sprawy

Biorąc pod uwagę fakt, że warunkiem formalnoprawnym podjęcie wykonywania omawianej działalności jest wpis do rejestru działalności regulowanej przyjąć można, że dokonanie wpisu stanowi nabycie uprawnienia do wykonywania działalności. Jest to z punktu widzenia procedury zakończenie postępowania „w sprawie” podjęcia wykonywania działalności, a zarazem początek wykonywania tej działalności. U.s.d.g. nie przewiduje wydania decyzji administracyjnej przyznającej przedsiębiorcy prawo do wykonywania działalności gospodarczej, która na mocy Ustawy jest działalnością regulowaną. Organ prowadzący rejestr potwierdza natomiast, z urzędu i w formie zaświadczenia, dokonanie wpisu do rejestru. Czynność ta ma raczej charakter czynności materialno-technicznej. Ustawodawca przewidział jednak rozwiązanie prawne stanowiące dla zainteresowanego przedsiębiorcy swego rodzaju prawną gwarancję zapewniającą podjęcie działalności. U.s.d.g. wyznacza organowi prowadzącemu rejestr wyraźnie określony termin dokonania wpisu (7 dni, licząc od dnia wpływu do organu prowadzącego rejestr wniosku wraz z oświadczeniem). Niedokonanie wpisu w terminie i upływ 14 dni, licząc od wskazanego wyżej wpływu wniosku, uprawnia przedsiębiorcę do podjęcia zamierzonej działalności⁵⁰.

Przedstawiona wyżej procedura obowiązuje także w przypadku wpisu do rejestru działalności regulowanej przedsiębiorcy, którego wykreślono z powyższego rejestru, a który występuje o uzyskanie ponownego wpisu do rejestru w tym zakresie działalności gospodarczej, względnie przedsiębiorcy, który wykonywał działalność regulowaną bez wpisu do rejestru⁵¹.

5. Czynności dodatkowe

Z wymienionym wpisem do rejestru łączą się ściśle czynności dodatkowe związane z wpisem danych o przedsiębiorcy do Centralnej Ewidencji Organizatorów Turystyki i Pośredników Turystycznych. Wpis do tej ewidencji dokonywany jest z urzędu, na podstawie kopii dokumentów (między innymi wymaganych lub wystawianych w związku z podjęciem omawianej działalności regulowanej), przekazywanych przez marszałka województwa organowi prowadzącemu powyższą ewidencję (minister właściwy w sprawach turystyki)⁵².

⁵⁰ Art.67 u.s.d.g.

⁵¹ Zob., odpowiednio, art. 72 ust. 1 i 72 ust. 2 u.s.d.g.

⁵² Art. 8. Organizację, szczegółowy sposób prowadzenia ewidencji oraz tryb udzielania informacji o danych objętych wpisem ma określić minister właściwy do spraw turystyki, w drodze rozporządzenia. Powyższe rozporządzenie nie zostało dotychczas wydane (stan prawny na dzień 31 maja 2011 r.).

Postępowanie w sprawie działalności, dla podjęcia której jest potrzebne wydanie decyzji administracyjnej

Powyższa sytuacja pozostaje w związku z usługami przewodnickimi oraz usługami hotelarskim. W odniesieniu do usług przewodnickich, Ustawa reguluje zasady nabywania uprawnień przez pilotów wycieczek i przewodników turystycznych oraz organizowania szkoleń w tym zakresie. W zakresie usług hotelarskich regulacja dotyczy nie tyle przedsiębiorcy podejmującego świadczenie tych usług, ile warunków, jakie wymagane są dla podjęcia wskazanych usług (w tym zasad klasyfikacji i kategoryzacji obiektów) i ich wykonywania. Postępowanie administracyjne prowadzone zarówno w przypadku usług przewodnickich, jak i hotelarskich, jest dokładnie uregulowane w Ustawie i aktach wykonawczych⁵³.

Usługi przewodnickie⁵⁴

- 1) W odniesieniu do osób posiadających uprawnienia pilotów wycieczek (dalej określanych skrótem – pilot) oraz przewodników turystycznych (dalej określanych skrótem – przewodnik), Ustawa nie stosuje pojęcia „przedsiębiorca”. Niemniej należy przyjąć, że osoby te są przedsiębiorcami, jeżeli we własnym imieniu prowadzą działalność gospodarczą lub działalność zawodową⁵⁵. Definicja legalna przewodnika wskazuje zawodowy charakter jego działalności. W odniesieniu do pilotów charakter prowadzonej działalności nie został wyraźnie określony, niemniej można przyjąć, że również i ona ma charakter zawodowy. Nie jest to równoznaczne z działalnością zawodową w rozumieniu przepisów kodeksu cywilnego (art. 43¹ k.c.) oraz u.s.d.g. (art. 2 i art. 4 ust 1 u.s.d.g.). Nie oznacza to jednak, że współpraca przewodnika, podobnie jak i pilota, z organizatorem turystyki nie może być podjęta również w innych formach⁵⁶. Zauważyć należy, że wśród zawodów i specjalności wymienionych w Klasyfikacji zawodów⁵⁷,

⁵³ W zakresie usług przewodnickich: art. 3 pkt 7a i 7b i art. 20–34, oraz Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z 4 marca 2011 r. w sprawie przewodników turystycznych i pilotów wycieczek (Dz.U. Nr 60 poz. 302) – w tekście oznaczone skrótem Rozporządzenie z 2011 r. W zakresie usług hotelarskich: art. 3 pkt 8 i art. 35–45 oraz Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z 19 sierpnia 2004 r. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarski (tekst jednolity: Dz.U. z 2006 r. Nr 22, poz. 169) – w tekście oznaczone skrótem Rozporządzenie z 2004 r.

⁵⁴ Usługi przewodnickie obejmują usługi świadczone przez pilotów wycieczek i przewodników turystycznych (w tym przewodników wysokogórskich).

⁵⁵ Art. 43¹ k.c.

⁵⁶ J. Raciborski wyróżnił trzy zasadnicze formy współpracy pilota wycieczek z biurem podróży (zaudrnienie w oparciu o umowę o pracę, doraźne wykonywanie czynności faktycznych i prawnych objętych zakresem obowiązków pilota w oparciu o umowę zlecenie lub umowę nienazwaną na warunkach zlecenia, świadczenie usługi jako niezależny podmiot gospodarczy). J. Raciborski w pracy zbiorowej: *Pilotaż wycieczek zagranicznych. Materiały szkoleniowe*, Kraków 1992, s. 31).

⁵⁷ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 27 kwietnia 2010 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz.U. Nr 82, poz. 537). W tekście określane wyrażeniem klasyfikacja zawodów.

występują zawody: pilot wycieczek, przewodnik turystyczny (górski, miejski, terenowy). Wymienione zawody spełniają także wymogi przewidziane w odrębnych przepisach dla zawodów regulowanych, pomimo faktu, że Ustawa definiując pojęcia: „przewodnik turystyczny” i „pilot wycieczek”, nie posługuje się terminem „zawód regulowany”. Uwzględniając profesjonalizację wykonywania zadań w zakresie omawianej usługi, szczególnie w odniesieniu do przewodników, istniejący w Polsce stan prawny w zakresie klasyfikacji zawodów, obowiązujące zasady uznawania nabytych w państwach członkowskich Unii Europejskiej kwalifikacji do wykonywania zadań przewodnika oraz do podejmowana lub wykonywania działalności pilota, należy rozważyć celowość zmian, także w prawie krajowym i nadanie omawianej działalności rangi „zawodu regulowanego”⁵⁸.

- 2) Uzyskanie uprawnień uzależnione jest od spełnienia różnych wymagań. Wymagania materialnoprawne mają charakter podmiotowy i dotyczą osoby zamierzającej uzyskać uprawnienia przewodnika lub pilota. Posiadanie uprawnień jest formalnoprawnym warunkiem legalnego wykonywania zadań pilota lub przewodnika⁵⁹. Zgodnie z Ustawą, powyższe uprawnienia otrzymuje osoba, która spełnia warunki o charakterze materialnoprawnym. Nie omawiając ich bliżej należy zaznaczyć, że w świetle stanowiska przedstawionego w literaturze co do wyodrębnienia wymagań materialnoprawnych o charakterze podmiotowym⁶⁰ – warunki określone w Ustawie można zaliczyć do dwóch grup: warunków określających zawodową zdolność prawną osoby (która nabywa uprawnienia) do wykonywania zawodu⁶¹ oraz warunków (wymagań) kwalifikacyjnych⁶².
- 3) Procedura otrzymania uprawnienia obejmuje czynności i działania podejmowane w trzech etapach. Etap pierwszy obejmuje odbycie przez kandydat na przewodnika lub pilota szkolenia teoretycznego i praktycznego⁶³. W niektórych przypadkach Ustawa przewiduje zwolnienie z tego obowiązku i dopuszcza do egzaminu osoby bez konieczności odbycia szkolenia, względnie ustala, że osoby te spełniają wymagania kwalifikacyjne w tym

⁵⁸ Zgodnie z art. 1 ust. 2 ustawy z 26 kwietnia 2001 r. o zasadach uznawania nabytych w państwach członkowskich kwalifikacji do wykonywania zawodów regulowanych (Dz.U. Nr 214, poz. 954), zawód regulowany to zawód, którego wykonywanie jest uzależnione od spełnienia wymagań kwalifikacyjnych i warunków określonych w odrębnych przepisach. E. Wieczorek, *Działalność przewodników turystycznych...*, s. 287–288. Z uwagi na zakres rozważań, nie omówiono szerzej regulacji prawnej dotyczącej postępowania o uznanie kwalifikacji do podejmowania lub wykonywania działalności pilota wycieczek oraz postępowania o uznanie kwalifikacji do wykonywania zawodu przewodnika turystycznego.

⁵⁹ Zgodnie z art. 60¹ §4 pkt 1 ustawy Kodeks wykroczeń, wykonywanie bez wymaganych uprawnień zadań przewodnika turystycznego lub pilota wycieczek stanowi wykroczenie.

⁶⁰ Stanowisko takie zajęła K. Wojtczak (K. Wojtczak, *Zawód i jego prawna reglamentacja. Studium z zakresu materialnego prawa administracyjnego*, Poznań 1999, s. 135 i nast.).

⁶¹ Art. 22 pkt. 1–4.

⁶² Art. 22 pkt 5.

⁶³ Zob. szerzej: art. 24–24a oraz przepisy rozdziału 2 Rozporządzenia z 2011 r.

zakresie⁶⁴. Etap ten, zakończony wydaniem zaświadczenia o ukończeniu szkolenia, poprzedza właściwe postępowanie administracyjne w sprawie otrzymania uprawnienia. Prawidłowa realizacja zadań, tak w zakresie podjęcia szkolenia, jak i jego prowadzenia, podlega nadzorowi organu administracji publicznej (marszałek województwa). Szkolenie na warunkach określonych w Ustawie oraz Rozporządzeniu z 2011 r. może podjąć i prowadzić podmiot (organizator szkolenia) wpisany do rejestru organizatorów szkoleń. Dokumentem poświadczającym wpis do powyższego rejestru jest zaświadczenie wydane przez marszałka województwa. Informacje o dokonanych wpisach zamieszcza się w Centralnym Wykazie Organizatorów Szkoleń dla Kandydatów na Przewodników Turystycznych i Pilotów Wycieczek. Marszałek województwa jest upoważniony do kontroli organizatorów szkoleń. Negatywny wynik kontroli i nieusunięcie stwierdzonych uchybień, mimo wezwania organu, jest podstawą do wykreślenia organizatora szkolenia z rejestru. Ponowny wpis jest możliwy na identycznych warunkach, jak ma to miejsce w przypadku działalności regulowanej⁶⁵.

Etap drugi, stanowiący dopełnienie pierwszego, obejmuje egzamin⁶⁶. Zdanie egzaminu, niezależnie od pozostałych warunków, jest konieczne do otrzymania uprawnień⁶⁷. Z formalnego punktu widzenia omawiany etap i prowadzone w jego ramach postępowanie egzaminacyjne stanowi integralną część całego postępowania administracyjnego w sprawie nadania uprawnienia. Egzamin ten przeprowadza komisja egzaminacyjna powołana przez marszałka województwa, a nabyte uprawnienia potwierdzone są dokumentem urzędowym w formie świadectwa zdania egzaminu przed właściwą komisją egzaminacyjną⁶⁸. Obowiązują opłaty egzaminacyjne, których wysokość, zasady pobierania oraz wynagradzania egzaminatorów, określa Rozporządzenie z 2011 r.

Etap trzeci dotyczy nadania uprawnienia przewodnika lub pilota. Nadając uprawnienia należy uwzględnić ich zróżnicowanie pod kątem podejmowania działalności. Przepisy Ustawy nie przewidują możliwości otrzymania przez tę samą osobę w tym samym postępowaniu uprawnienia przewodnika i pilota łącznie. Nadto, w odróżnieniu od uprawnienia pilota, uprawnienia przewodnika są zróżnicowane. Przewodnicy, w zależności od obszaru, na jakim mogą wykonywać swoje zadania, otrzymują uprawnienia czterech rodzajów (przewodnika górskiego dla określonych obszarów górskich, przewodnika miejskiego dla poszczególnych miast, przewodnika terenowego dla poszczególnych województw, regionów i tras turystycznych, międzynarodowych przewodników wysoko-

⁶⁴ Art. 22a ust. 1, 2 i 3.

⁶⁵ Art. 24a ust. 3.

⁶⁶ Art. 25 oraz przepisy rozdziału 5 Rozporządzenia z 2011 r.

⁶⁷ Wyjątek określa art. 22a ust. 3.

⁶⁸ W sprawie regulacji świadectwa zob. też Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 28 maja 2010 r. w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków szkolnych (Dz.U. Nr 97, poz. 624).

górskich, których uprawnienia nie są ograniczone terytorialnie)⁶⁹. Dodatkowo uprawnienia przewodników górskich dzielą się na trzy klasy w zależności od stopnia trudności tras i wycieczek⁷⁰. Ustawa nie przewiduje nadawania odrębnie uprawnienia przewodnika po muzeach, obiektach i zabytkach. Zadania w tym zakresie mogą wykonywać przewodnicy turystyczni niezależnie od rodzaju posiadanych uprawnień pod warunkiem, że wymienione miejsca znajdują się na obszarze uprawnienia przewodnika, a zadania tego nie wykonuje uprawniony etatowy pracownik⁷¹.

Omawiane uprawnienia otrzymuje osoba spełniająca wyżej wskazane warunki materialnoprawne (art. 22 ust. 1–5) na swój wniosek. Jest to wniosek łączny o nadanie uprawnień oraz o wydanie legitymacji i identyfikatora. Przepisy Rozporządzenia z 2011 r. podają wykaz dokumentów, jakie mają być dołączone do wniosku⁷².

Ustawa nie określa nazwy aktu administracyjnego wydawanego w postępowaniu w sprawie uprawnień. Stanowi jedynie, że nadanie uprawnień dokumentuje się poprzez wydanie odpowiedniej legitymacji i identyfikatora. Mimo to, z samej treści przepisów Ustawy wynika, że nadanie uprawnień, odmowa nadania, ich zawieszenie, przywracanie i cofanie osobom będącym obywatelami Rzeczypospolitej Polskiej, jest poddane rygorom procesowym ustanowionym w k.p.a.⁷³. Potwierdza to również regulacja ustawy dotycząca postępowania odwoławczego⁷⁴.

Usługi notarialne

W odniesieniu do usług hotelarskich stwierdzić można, że a) regulacja świadczenia usług hotelarskich tak w Ustawie, jak i w Rozporządzeniu z 2004 r., pomimo, że także wykorzystuje instrumenty administracyjne, opiera się na całkowicie innej konstrukcji niż uregulowanie dotyczące organizowania imprez turystycznych oraz pośrednictwa turystycznego. Charakteryzując przepisy Ustawy dotyczące obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie, J. Raciborski stwierdził, że „Regulacja w tym zakresie zmierza do ustalenia pewnej standaryzacji obiektów i w konsekwencji zapewnienia ochrony klientom korzystających z ich usług poprzez odpowiednią informację”⁷⁵; b) administracyjnoprawne warunki podejmowania działalności w zakresie świadczenia usług turystycznych dotyczą warunków, jakie winno się spełnić w obiekcie (hotelarskim lub innym), aby były świadczone usługi hotelarskie. Pośrednio odnoszą się one do podmiotu świadczą-

⁶⁹ Art. 21 ust. 1–4 i art. 21 ust. 3 oraz rozdział 4 Rozporządzenia z 2011 r.

⁷⁰ Art. 21 ust. 2.

⁷¹ Art. 33.

⁷² Rozdział 3 Rozporządzenia z 2011 r.

⁷³ Art. 28 ust. 1 oraz ust. 5.

⁷⁴ Art. 2b.

⁷⁵ J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 176.

cego w danym obiekcie powyższe usługi. Jest nim przedsiębiorca, w rozumieniu przepisów u.s.d.g. W związku z tym podejmując działalność sam musi spełniać warunki określone w u.s.d.g., a dotyczące wpisu do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego lub do ewidencji działalności gospodarczej. Jedy- nym wyjątkiem jest rolnik prowadzący działalność gospodarczą (agroturystyka) i świadczący wskazane usługi hotelarskie w gospodarstwie rolnym⁷⁶, gdyż do tego rodzaju działalności nie stosuje się przepisów u.s.d.g.

Wymienione warunki są zróżnicowane. Dotyczy to nie tylko warunków materialno-prawnych zależnych od wielkości obiektu, jego wyposażenia oraz zakresu świadczonych w usług. Zróżnicowanie dotyczy także warunków formal- noprawnych, jakie przedsiębiorca winien spełnić, aby świadczenie usług było legalne. W tym zakresie:

- a) wszystkie obiekty, w których świadczone są usługi hotelarskie winny speł- niać ogólnie obowiązujące wymagania sanitarne, przeciwpożarowe i inne określone odrębnymi przepisami (tzw. warunki pozasektorowe)⁷⁷. Spełnie- nie powyższych wymagań dokumentuje się w zakresie wymagań:
 - a¹) budowlanych – stosownymi decyzjami administracyjnymi (wraz z do- kumentem – książka obiekt)⁷⁸,
 - a²) przeciwpożarowych – opinią właściwej miejscowo komendy Państwo- wej Straży Pożarnej⁷⁹,
 - a³) sanitarnych – opinią właściwego miejscowo państwowego powiatowe- go inspektora sanitarnego⁸⁰.
- b) w obiektach zaliczonych do obiektów hotelarskich (poza polami biwa- kowymi) dodatkowym formalnoprawnym warunkiem ograniczającym w różnym stopniu prowadzoną działalność jest obowiązek zaszeregowania obiektu do poszczególnego rodzaju i nadanie mu kategorii⁸¹,
- c) w innych obiektach omawianym warunkiem jest zgłoszenie tego obiektu do ewidencji prowadzonej dla tych obiektów przez organy wójta (burmi- strza, prezydenta miasta) właściwego ze względu na miejsce położenia⁸². Te same organy uprawnione są do zaszeregowania pól biwakowych i pro- wadzenia ich ewidencji⁸³.

Postępowanie dotyczące zaszeregowania obiektu jest postępowaniem ad- ministracyjnym, prowadzonym przez właściwy miejscowo ze względu na poło- żenie obiektu organ administracji publicznej. W przypadku obiektów hotelarskich

⁷⁶ Bliżej na ten temat w końcowej części artykułu.

⁷⁷ Art. 35 ust. 1, pkt 2 i ust. 2.

⁷⁸ § 4 ust. 1, pkt 1 Rozporządzenia z 2004 r.

⁷⁹ § 4 ust. 1, pkt 2 Rozporządzenia z 2004 r.

⁸⁰ § 4 ust. 1, pkt 3 Rozporządzenia z 2004 r.

⁸¹ Art. 35 ust. 1, pkt 1.

⁸² Art. 38 ust. 3.

⁸³ Art. 38 ust. 2.

(z wyłączeniem pól biwakowych) jest nim marszałek województwa, w przypadku pól biwakowych wskazany wyżej organ wykonawczy gminy.

W odniesieniu do obiektów hotelarskich postępowanie administracyjne nie jest jednolite. Stosując kryterium obligatoryjnego i fakultatywnego prowadzenia postępowania, należy wyróżnić postępowanie, które jest obowiązkowe i w tym znaczeniu stanowi warunek formalnoprawny świadczenia usług hotelarskich oraz postępowanie możliwe do prowadzenia lecz nieobowiązkowe.

Postępowanie w sprawie zaszeregowania obiektu hotelarskiego do odpowiedniego rodzaju i kategorii jest obowiązkowe. Przedsiębiorca jest obowiązany uzyskać powyższe zaszeregowanie przed rozpoczęciem świadczenia usług. W postępowaniu tym właściwy miejscowo organ administracji publicznej (marszałek województwa) wydaje decyzję administracyjną w sprawie zaszeregowania.

Powyższe działanie może być poprzedzone oddzielnym i niezależnym postępowaniem, w sprawie przyrzeczenia zaszeregowania obiektu hotelarskiego do odpowiedniego rodzaju i kategorii. Postępowanie to prowadzone jest na odrębny wniosek przedsiębiorcy zamierzającego rozpocząć świadczenie omawianych usług w obiekcie hotelarskim. Do wniosku należy dołączyć ostateczną decyzję o pozwoleniu na budowę lub zmianę sposobu użytkowania obiektu. Przyrzeczenie zaszeregowania (promesę) wydaje marszałek województwa właściwy dla miejsca obiektu. Promesa jest wydawana w formie decyzji administracyjnej na czas określony nie dłuższy niż dwa lata. W okresie ważności promesy przedsiębiorca co do zasady nie może świadczyć usług hotelarskich, w obiekcie którego wniosek dotyczy. Wyjątkiem jest sytuacja, w której po złożeniu przez przedsiębiorcę posiadającego promesę kompletnego wniosku o zaszeregowanie, marszałek województwa może mu zezwolić na rozpoczęcie świadczenia tych usług. Powyższe zezwolenie wydawane jest w formie postanowienia⁸⁴.

Postępowanie w sprawie zaszeregowania

1. Przygotowanie wniosku

Wniosek winien być opracowany zgodnie z zasadami podanymi w Rozporządzeniu z 2004 r. i zawierać poza danymi dotyczącymi przedsiębiorcy stosowne informacje dotyczące obiektu, a w szczególności: nazwę obiektu, jeżeli usługi będą świadczone z użyciem nazwy własnej obiektu, określenie położenia obiektu, wraz z podaniem jego adresu oraz opis obiektu potwierdzający stopień spełnienia przez ten obiekt wymagań dla rodzaju i kategorii, o które występuje wnioskodawca (opis może być zawarty w dołączonej do wniosku ankiecie, której wzór ustala marszałek województwa). Wniosek winien obligatoryjnie zawierać wskazanie zaszeregowania obiektu do określonego rodzaju i kategorii, o które występuje wnioskodawca. Do wniosku winny być dołączone doku-

⁸⁴ Regulacja prawna postępowania o przyrzeczenie zaszeregowania określona jest w art. 39a.

menty potwierdzające spełnienie wymagań budowlanych, przeciwpożarowych i sanitarnych, dane dotyczące przedsiębiorcy (zaświadczenie o numerze identyfikacyjnym REGON przedsiębiorcy, odpis z Krajowego Rejestru Sądowego albo zaświadczenie o wpisie do ewidencji działalności gospodarczej). Nadto należy dołączyć dowód wniesienia opłaty za dokonanie oceny spełniania przez obiekt hotelarski wymagań⁸⁵.

2. Wszczęcie postępowania

Postępowanie wszczyna się na wniosek. Organ administracyjny nie jest uprawniony do wskazania z urzędu rodzaju i kategorii obiektu. W tym zakresie niezbędne jest przedstawienie stanowiska przez wnioskodawcę. Wszczęcie postępowania winno nastąpić z odpowiednim wyprzedzeniem w stosunku do terminu rozpoczęcia świadczenia tak, aby był niezbędny czas na przeprowadzone postępowanie wyjaśniające (ocena spełniania przez obiekt hotelarski wymagań niezbędnych do zaszeregowania obiektu do określonego rodzaju i kategorii), a zarazem, aby było możliwe spełnienie ustawowego wymogu zobowiązującego przedsiębiorcę do uzyskania zaszeregowania obiektu przed rozpoczęciem świadczenia w nim usług⁸⁶.

3. Postępowanie wyjaśniające

Ocena obiektu w zakresie spełnienia wymagań jest obowiązkowa. Przeprowadzana jest zespołowo. W skład zespołu, poza przedstawicielami marszałka województwa mogą być powołani specjaliści z zakresu branży hotelarskiej (osoby posiadające kwalifikacje zawodowe i praktykę w świadczeniu usług hotelarskich lub turystycznych, wskazane przez jednostki samorządu gospodarczego i stowarzyszenia działające w zakresie turystyki i hotelarstwa), a także przedstawiciele służb, straży i inspekcji wydających wskazane powyżej opinie w sprawie spełnienia ogólnie obowiązujących wymagań (warunków pozasektorowych)⁸⁷. Cel oceny wskazuje na konieczność dokonania jej z wykorzystaniem różnych dowodów. Wśród nich istotne miejsce przypada dowodowi w postaci oględzin obiektu.

Przed wydaniem decyzji właściwy organ może zwracać się o opinię do wyspecjalizowanych stowarzyszeń⁸⁸. W świetle regulacji ustawowej należy przyjąć, że nie jest ona wiążąca.

4. Wydanie decyzji

Ustawa stanowi, że potwierdzenie zaszeregowania obiektu hotelarskiego następuje w formie decyzji administracyjnej. Ta sama forma jest stosowana w sprawach

⁸⁵ Ocena jest odpłatna (art. 44a); wysokość i tryb pobierania opłat reguluje Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z 29 grudnia 2010 r. w sprawie opłat związanych z zaszeregowaniem obiektów hotelarskich (Dz.U. z 2011 r. Nr 10 poz. 54).

⁸⁶ Art. 39 ust. 1.

⁸⁷ Art. 38 ust. 4a.

⁸⁸ Art. 38 ust. 4.

związanych z zaszeregowaniem obiektu, a to zmianą zaszeregowania obiektu hotelarskiego do określonego rodzaju, nadaniem, odmową nadania lub zmianą kategorii, odmową wpisu do ewidencji obiektów hotelarskich i wykreśleniem z ewidencji obiektów hotelarskich, a także nakazaniem wstrzymania świadczenia usług hotelarskich⁸⁹.

W świetle tej regulacji należy przyjąć, że postępowanie prowadzone w wymienionych wyżej sprawach poddane jest w pełni rygorom procesowym ustanowionym w k.p.a. Decyzja potwierdzająca zaszeregowanie obiektu rozstrzyga sprawę zaszeregowania co do jej istoty w całości. Oznacza to, że w jednej decyzji stanowi się o dwóch kwestiach, a to zaliczeniu danego obiektu do poszczególnego rodzaju obiektów hotelarskich, a nadto nadaje temu obiektowi kategorię. W związku z takim rozstrzygnięciem rozważyć należy charakter tej decyzji. W mojej ocenie jest to decyzja deklaratoryjna, gdyż nie tworzy dla przedsiębiorcy nowego prawa, lecz jedynie potwierdza, że obiekt, w którym prowadzi on działalność gospodarczą (świadczenie usług hotelarskich) spełnia ustawowe warunki ustalone dla obiektów hotelarskich odpowiedniego rodzaju i kategorii. Rozstrzygając sprawę zaszeregowania, organ administracji publicznej jest związany stanowiskiem strony (wnioskodawcy) co do rodzaju i kategorii, do której ma być zaszeregowany obiekt. Można w tej sprawie zgodzić się ze stanowiskiem J. Raciborskiego⁹⁰, z tym, że zakres owego związania obejmuje także okres, przez jaki świadczone będą w obiekcie usługi hotelarskie. Jest to uzasadnione w związku z możliwością zawieszenia działalności gospodarczej, co jest szczególnie ważne w odniesieniu do obiektów sezonowych.

Wskazana decyzja nie jest decyzją ostateczną, a zatem rozpoczęcie świadczenia usług może nastąpić z dniem, w którym powyższa decyzja stała się ostateczna. Nie jest jednak wykluczone, by mógł być jej nadany rygor natychmiastowej wykonalności. Weryfikacja rozstrzygnięcia w trybie zwyczajnym następuje w postępowaniu odwoławczym przez organ wyższego stopnia, którym w tym przypadku nie jest samorządowe kolegium odwoławcze, lecz na mocy Ustawy minister właściwy w sprawach turystyki⁹¹. Zaszeregowanie obiektu łączy się z czynnością ewidencyjną o charakterze materialno-technicznym, jaką jest wpis do ewidencji obiektów hotelarskich prowadzonej przez marszałka województwa⁹².

Nadto, na podstawie przekazywanych przez marszałków województw danych dotyczących skategoryzowanych w województwie obiektów hotelarskich, prowadzony jest Centralny Wykaz Obiektów Hotelarskich⁹³. Odmienna procedura dotyczy innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie. W tym przypadku nie jest prowadzone postępowanie w sprawie zaszeregowania, lecz

⁸⁹ Art. 42 ust. 1.

⁹⁰ J. Raciborski, *Usługi turystyczne...*, s. 195–196.

⁹¹ Art. 2b.

⁹² Art. 38 ust. 1.

⁹³ Art. 42 ust. 3.

tylko dokonywana czynność ewidencyjna o charakterze materialno-technicznym – wpis do ewidencji innych obiektów. Wpis jest dokonywany na podstawie zgłoszenia przedsiębiorcy świadczącego usługi hotelarskie w wymienionych obiektach. Zgłoszenie to jest obowiązkowe i winno być dokonane przed rozpoczęciem świadczenia usług hotelarskich⁹⁴. Świadczenie usług hotelarskich w obiekcie niezgłoszonym do ewidencji jest wykroczeniem⁹⁵.

Powyższa procedura ma swoje dobre i złe strony. Pozwala ona, co jest korzystne, na podjęcie działalności bez konieczności spełniania często skomplikowanych i długotrwałych formalności. Jednocześnie brak dokonania oceny obiektu, w którym będą świadczone usługi hotelarskie może być niekiedy niekorzystne zarówno z punktu widzenia konsumentów, jak i innych podmiotów działających na rynku usług hotelarskich czy też nawet ze względów społecznych.

Jeszcze inna jest procedura dotycząca pól biwakowych. Zgodnie z Ustawą, są to obiekty niestrzeżone, umożliwiające nocleg w namiotach, lecz zaliczone do obiektów hotelarskich⁹⁶. W związku z tym podlegają one zaszeregowaniu. Postępowanie w tym zakresie jest jednak nieco odmienne niż w przypadku pozostałych obiektów hotelarskich. Świadczenie usług hotelarskich na polach biwakowych wymaga złożenia wniosku o zaszeregowanie oraz spełnienie tzw. warunków pozasystemowych, z tym, że przepisów Rozporządzenia z 2004 r. dotyczące tych kwestii stosuje się nie wprost, lecz odpowiednio. Te same przepisy określają wymagania co do wyposażenia pól biwakowych i zakresu świadczonych usług⁹⁷. Zaszeregowanie pól biwakowych dokonuje i prowadzi ich ewidencję wójt (burmistrz, prezydent miasta) właściwy ze względu na miejsce ich położenia.

Postępowanie w sprawie działalności, która podejmowana może być na innych warunkach

Powyższa sytuacja pozostaje w związku z usługami hotelarskimi świadczonymi przez rolników. Zgodnie z Ustawą usługi hotelarskie mogą być świadczone w innych obiektach. Za powyższe uznaje się także wynajmowane przez rolników pokoje i miejsca na ustawianie namiotów w prowadzonych przez nich gospodarstwach rolnych, jeżeli obiekty te spełniają minimalne wymagania co do wyposażenia oraz wymagania ogólnie obowiązujące (tzw. warunki pozasystemowe)⁹⁸.

Co do statusu rolnika świadczącego usługi hotelarskie, o których mowa w Ustawie, zgodzić się należy ze stanowiskiem K. Marak. Omawiając między innymi prowadzenie biur podróży jako działalność gospodarczą przedsiębiorcy

⁹⁴ Art. 39 ust. 3.

⁹⁵ Art. 60¹ §4 pkt 3 ustawy Kodeks wykroczeń.

⁹⁶ Art. 36 pkt 8.

⁹⁷ § 7 oraz załącznik 3 Rozporządzenia z 2004 r.

⁹⁸ Art. 35 ust. 3.

wskazała ona regulację u.s.d.g., zgodnie z którą do powyższej działalności rolnika nie stosuje się przepisów u.s.d.g. Jednocześnie podkreśliła, że:

w świetle definicji zawartej w art.43¹ k.c. należy uznać, że rolnik prowadzący gospodarstwo agroturystyczne jest [...] nie tylko przedsiębiorcą, ale także prowadzi działalność gospodarczą, a jedynie nie stosuje się do niego u.s.d.g., czyli nie podlega on obowiązkom wynikającym z tej ustawy⁹⁹.

W świetle Ustawy działalność rolnika jest ograniczona do świadczenia usług hotelarskich. Tym samym jest to nie tylko wynajmowanie pokoi i miejsc na ustawianie namiotów w prowadzonych przez nich gospodarstwach rolnych (obiekt), lecz także świadczenie w obrębie obiektu usług z tym związanych.

Postępowanie prowadzone w związku z świadczeniem wyżej wymienionej usługi jest identyczne, jak w przypadku świadczenia tych usług przez przedsiębiorców. W obu przypadkach działalność jest prowadzona w innych obiektach. Takie same jednak są wymagania formalnoprawne związane z tą działalnością (zgłoszenie obiektu do ewidencji przed rozpoczęciem świadczenia usług hotelarskich)¹⁰⁰, informowanie właściwego organu (w tym wypadku będzie nim zazwyczaj wójt, lecz może być to także burmistrz względnie prezydent miasta, jeżeli gospodarstwo rolne jest położone na terenie gminy miejskiej) o zakończeniu świadczenia usług hotelarskich¹⁰¹.

⁹⁹ K. Marak, *Administracyjnoprawne warunki...*, s. 79.

¹⁰⁰ Art. 39 ust. 3.

¹⁰¹ Art. 39 ust. 4 *in fine*.

Dominik Wolski

**DOCHODZENIE ROSZCZEŃ WYNIKAJĄCYCH
Z UMÓW O ŚWIADCZENIE USŁUG TURYSTYCZNYCH
W ASPEKTCIE MIĘDZYNARODOWYM**

Abstract: Tourism is nowadays predominantly international. This trend was begun somewhere about the second half of 20th Century and there is not any indications towards change it at the moment. This is not only a consequence of integration of European Union states, including free flow of person, but also still progressive globalization process. Therefore, the majority of contracts within the scope of tourist services is cross-border or includes international component. On the background of this type of contracts can arise tourist's claims against tourist services providers as well as the latter against their subcontractors (hotel owners, tourist guides, carriers, etc.). Taking into account practical aspects in case of coming to existence these kind of claims, there is usually necessary to considered two main points. It has to be determined both law applicable to the contract and competent court. Mentioned above point of view is practical, because in accordance with the views of doctrine, law applicable to the legal relationship shall be considered ir-respectively, even if the relationship does not include any foreign components.

To consideration both cases mentioned above normally will be appropriate European Union acts applicable directly. In relation to the applicable law it is Regulation (EC) 593/2008 of the European Parliament and Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). Competent court shall be considered in accordance with Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels I).

The majority of tourist services contracts is concluded by consumers, what was reflected in mentioned regulations as well. From the application of those regulations as well as previous acts (especially Brussels Convention) aroused a lot of particular questions and interpretational issues. Both the views of doctrine and jurisprudence, especially judgments of the Court of Justice of the European Union are very useful to consideration mentioned issues. This article was dedicated questions arising from the consideration of applicable law and competent court with respect to contracts on tourist services.

Key words: tourism, international, globalization, tourist services contract, claims, conflict of laws, proper law, competent court

Wprowadzenie

Turystyka w czasach współczesnych w przeważającej mierze ma charakter międzynarodowy i transgraniczny. Jest to wynik szeregu procesów, w tym także w zakresie prawa, które zachodzą w Europie i na świecie od połowy XX w. i nic nie wskazuje na to, aby ten trend miał ulec zmianie. Na kontynencie europejskim, w szczególności w Unii Europejskiej, za główne impulsy ich zaistnienia i rozwoju uznaje się tworzenie rynku wewnętrznego¹ oraz swobodny przepływ osób w ramach strefy Schengen². W szerszej perspektywie zaobserwować można stale postępujący proces globalizacji, a dzięki Internetowi – nieograniczone wręcz możliwości wymiany informacji o świecie. Można więc powiedzieć, że świat „kurczy się” z każdym dniem w odczuwalny sposób. Do tego dodać należy coraz większą otwartość mieszkańców poszczególnych państw na inne kraje i odmienne kultury oraz chęć odwiedzania i poznawania zwyczajów najodleglejszych nawet zakątków globu. Skutkiem jest stale rosnąca liczba turystów podróżujących po całym świecie, zarówno w formie zorganizowanej, jak i indywidualnej. Umiejdzynarodowienie turystyki ma znaczący wpływ na gospodarkę wielu państw, stanowiąc nierzadko główny jej sektor przynoszący znaczącą część produktu narodowego.

Wpływ międzynarodowego charakteru turystyki na gospodarkę zarówno w odniesieniu do poszczególnych państw, jak i w szerszej perspektywie, to jednak nie jedyny aspekt tego zagadnienia. Nie ulega bowiem wątpliwości, że turystyka międzynarodowa wywołuje także bardzo znaczące konsekwencje w dziedzinie prawa. Z drugiej strony także prawo – poprzez swoje regulacje – ma znaczący wpływ na kształtowanie się stosunków w tym zakresie, w tym realizację uprawnień poszczególnych podmiotów działających na rynku. Z uwagi na to, że usługi

¹ Art. 3 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej (TUE) z 7 lutego 1992 r., który wszedł w życie 1 listopada 1993 r., następnie wielokrotnie zmieniany i uzupełniany, obecnie obowiązuje w wersji przyjętej Traktatem z Lizbony, zmieniającym Traktat o Unii Europejskiej i Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską z 13 grudnia 2007 r. (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE z 2010 r., Nr C 83, s. 47), który wszedł w życie 1 grudnia 2009 r.

² Układ w sprawie stopniowego znoszenia kontroli na wspólnych granicach, zawarty 14 czerwca 1985 r. (Dz.Urz. UE z 2000 r., Nr L 239/13).

turystyczne mogą być obecnie świadczone prawie w każdym miejscu na świecie, często towarzyszy im element międzynarodowy (Gneta 2002: 37). Stosunki prawne w ramach świadczenia usług turystycznych mogą, biorąc pod uwagę ich międzynarodowy charakter, przybrać zasadniczo dwojaką postać. Mogą to być umowy zawierane przez podmioty znajdujące się (mające siedzibę lub miejsce zamieszkania) w jednym państwie, ale realizowane na terytorium innego (np. polski turysta zawiera umowę o imprezę turystyczną z organizatorem turystyki³ mającym siedzibę w Polsce, obejmującą wyjazd do Włoch) lub zawierane przez podmioty znajdujące się w różnych państwach (transakcje typu *cross-border*), realizowane w jednym z nich lub w państwie trzecim (np. angielski turysta zawiera umowę o imprezę turystyczną z polskim organizatorem turystyki, obejmującą wyjazd do Egiptu). Zaobserwować można również stały wzrost liczby transakcji zawieranych *on line* (zob. Majewski 2010).

Zarówno pierwszy, jak i drugi rodzaj wymienionych stosunków prawnych należy do kategorii tzw. stosunków prawnych z elementem obcym⁴. Będą one miały charakter międzynarodowy, jaki ma większość umów zawieranych obecnie w ramach świadczenia usług turystycznych. Na tle realizacji tego rodzaju umów często pojawiają się roszczenia wynikające z ich niewykonania lub nie należytego wykonania. Turyści nierzadko zgłaszają swe zastrzeżenia dotyczące niewłaściwego standardu usług lub braku ustalonych umową elementów w realizowanej przez organizatora imprezie turystycznej. Roszczenia mogą pojawić się również pomiędzy organizatorem turystyki a podmiotami, którymi posługuje się w wykonaniu imprezy turystycznej (właściciele hoteli, przewodnicy, przewoźnicy itd.). Również w takich przypadkach pojawi się kwestia możliwości dochodzenia roszczeń wynikających z zawartej umowy. Biorąc pod uwagę międzynarodowy charakter stosunku prawnego, na samym początku należy rozstrzygnąć dwie kwestie. Pierwszą jest ustalenie prawa właściwego dla rozstrzygnięcia danej sprawy⁵. Drugim zagadnieniem będzie ustalenie właściwego sądu. Jest to obszar regulacji norm kolizyjnych, wchodzących w skład prawa prywatnego międzynarodowego oraz norm określających właściwą jurysdykcję w przypadku stosunków prawnych z elementem obcym. Z uwagi na fakt, że stosunki prawne w ramach świadczenia usług turystycznych w przeważającej mierze zawierane są z konsumentami, bardzo istotnym momentem będzie również uwzględnienie norm służących ochronie konsumenta jako słabszej strony stosunku zobowiąza-

³ Zgodnie z art. 3 pkt 3 ustawy z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268), przedsiębiorca organizujący imprezę turystyczną.

⁴ Stosunek prawny z elementem obcym to taki, który nie jest zamknięty w obrębie jednego państwa. Taki stosunek może być powiązany z obszarami prawnymi innych państw za pośrednictwem różnych czynników (np. obywatelstwo, miejsce zamieszkania, miejsce zdarzenia skutkującego powstaniem zobowiązania). Zob. Pazdan 2009: 21–22; Mostowik 2006: 471 oraz Mostowik 2008: 200–201.

⁵ Na marginesie wskazać należy, że zgodnie z utrwalonym obecnie poglądem, kwestia prawa właściwego dla danego stosunku prawnego powinna zostać rozstrzygnięta w każdym przypadku, a nie tylko tam, gdzie pojawia się element obcy (zob. Pazdan 2001: 21–22; Pazdan 2009: 21–22; Mostowik 2006: 471; Czepełak 2008: 143–144; Świerczyński 2008: 17).

niowego. Normy te znajdują się obecnie zarówno w aktach zawierających regulacje dotyczące właściwego prawa, jak i właściwej jurysdykcji.

Ustalenie prawa właściwego dla umowy

Turystyka immanentnie związana jest z pytaniami o właściwość prawa (Mostowik 2008: 200). Przekraczanie granic poszczególnych państw powoduje przemieszczanie się po różnych obszarach prawnych oraz wchodzenie w relacje prywatnoprawne z podmiotami mającymi miejsce zamieszkania lub siedzibę w innych państwach. Podstawą do ustalenia prawa właściwego dla dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych są przepisy prawa prywatnego międzynarodowego. W jego skład wchodzi zarówno normy zawarte w ustawach krajowych, jak i umowach międzynarodowych oraz w prawie stanowionym przez organy Unii Europejskiej. Obowiązująca przez długie lata polska ustawa Prawo prywatne międzynarodowe z 12 listopada 1965 r.⁶, została z dniem 16 maja 2011 r. zastąpiona przez ustawę z 4 lutego 2011 r.⁷ Podobnie jednak jak ustawa poprzednia, również obecnie obowiązująca znajduje zastosowanie jedynie w niewielkim zakresie spraw. Jedynie historyczne znaczenie posiada także jeszcze do niedawna wyłączająca zastosowanie polskiej ustawy konwencja rzymska o prawie właściwym dla zobowiązań umownych z 19 czerwca 1980 r.⁸ Z dniem 17 grudnia 2009 r. konwencja rzymska zastąpiona została przez Rozporządzenie (WE) Nr 593/2008 Parlamentu Europejskiego i Rady z 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych⁹, do którego polska ustawa wprost odsyła w art. 28 w zakresie zobowiązań umownych. Wymienione rozporządzenie, z uwagi na jego bezpośrednie stosowanie¹⁰, jest obecnie podstawowym aktem prawnym, w oparciu o który następuje ustalenie prawa właściwego dla omawianych stosunków prawnych. Względy te decydują o tym, że właśnie w oparciu o jego postanowienia omówione zostaną zagadnienia związane z poszukiwaniem prawa właściwego dla dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych. Rozporządzenie Rzym I znajduje zastosowanie do umów zawartych po 17 grudnia 2009 r. Wyznaczając w art. 1 ust. 1 zakres swego zastosowania, rozporządzenie wskazuje, że stosuje się je do zobowiązań umownych w sprawach cywilnych i handlowych powiązanych z prawem różnych państw. Rozporzą-

⁶ Dz.U. z 1965 r. Nr 46, poz. 290 z późn. zm. (p.p.m.).

⁷ Ustawa z 4 lutego 2011 r. Prawo prywatne międzynarodowe (Dz.U. Nr 80, poz. 432 – p.p.m.).

⁸ Dz.Urz. C Nr 169 z 2005 r., s. 10 (k.rz.).

⁹ Dz.Urz. L Nr 177 z 2008 r., s. 6 (Rzym I).

¹⁰ Rozporządzenie uregulowane obecnie w art. 288 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TfUE), zawartym 25 marca 1957 r., w wersji przyjętej Traktatem z Lizbony (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE z 2010 r. Nr C 83, s. 47), jest aktem prawnym o charakterze ogólnym, wiąże w całości i znajduje bezpośrednie zastosowanie we wszystkich państwach należących do UE.

dzenie nie objęło swym zakresem zobowiązań przedkontraktowych (*culpa in contrahendo*), które zostały włączone do rozporządzenia Rzym II¹¹ (Wojewoda 2008: 17). Pomimo wyłączeń zawartych w art. 1 ust. 2 lit. a–j oraz ust. 3 rozporządzenia Rzym I, znajdzie ono zastosowanie do większości umów na podstawie których świadczone są usługi turystyczne. Rozporządzenie Rzym I w art. 2 stanowi, że jego postanowienia stosowane są także w przypadku, kiedy prawo wskazane nie jest prawem jednego z umawiających się państw, co powoduje, iż zawarte w nim normy kolizyjne mają charakter zupełny.

Zakres zastosowania prawa właściwego ustalonego na podstawie przepisów rozporządzenia Rzym I określony został w jego art. 12 i jest tożsamy z zakresem funkcjonującym na gruncie przepisów konwencji rzymskiej. Prawo ustalone w oparciu o przepisy rozporządzenia stosuje się do wykładni umowy, wykonywania wynikających z niej zobowiązań, a także w granicach uprawnień przyznanych sądowi przez prawo procesowe, skutków całkowitego lub częściowego niewykonania tych zobowiązań, łącznie z określeniem wysokości szkody w zakresie, w jakim rozstrzygają o tym właściwe przepisy prawa, sposobów wygaśnięcia zobowiązania, przedawnienia, utraty prawa ze względu na upływ terminów oraz skutków nieważności umowy (art. 12 ust. 1 pkt a–e Rzym I). Takie określenie zakresu powoduje, że prawo ustalone na podstawie rozporządzenia znajdzie zastosowanie do większości roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych. Jednak w art. 12 ust. 2 rozporządzenia, zawarta została swoista reguła kolizyjna. Modyfikuje ona w pewnym stopniu zastosowanie prawa ustalonego na podstawie przepisów rozporządzenia stanowiąc, że do sposobu wykonania oraz środków, które może podjąć wierzyciel w przypadku nie należytego wykonania umowy, bierze się pod uwagę prawo państwa, w którym następuje wykonanie.

Poszukując prawa właściwego dla umów o świadczenie usług turystycznych, w szczególności dla umowy o imprezę turystyczną, w pierwszej kolejności wskazać należy możliwość dokonania wyboru prawa przez strony. Jest to zasada powszechnie akceptowana w prawie prywatnym międzynarodowym (Pazdan 2001: 127; Pazdan 2009: 141; Pazdan 2008: 143; Cybula 2009: 25). Także rozporządzenie Rzym I jako podstawową zasadę przyjęło wybór prawa, który został uregulowany w jego art. 3. Zgodnie z tym przepisem, strony mogą dokonać wyboru prawa właściwego dla umowy zarówno w sposób wyraźny, jak i dorozumiany, a także zarówno co do całej umowy, jak i jej części (art. 3 ust. 1 Rzym I). Rozporządzenie Rzym I dopuszcza również następczy wybór prawa (art. 3 ust. 2) z zastrzeżeniem, że nie może on skutkować nieważnością umowy ze względu na formę oraz naruszeniem praw osób trzecich. Z kolei art. 3 ust. 3 Rzym I stanowi o konieczności respektowania przepisów prawa państwa, w którym znajdują się wszystkie inne elementy stanu faktycznego w chwili dokony-

¹¹ Rozporządzenie (WE) Nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11 lipca 2007 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych (Dz.Urz. L Nr 199 z 2007 r., s. 40) (Rzym II).

wania wyboru prawa właściwego, jeżeli są one zlokalizowane w innym państwie niż państwo, którego prawo zostało wybrane. Analogiczne uregulowanie, dotyczące jednak przepisów prawa wspólnotowego implementowanych do państw członkowskich, których nie można wyłączyć w drodze umowy, zawiera art. 3 ust. 4 Rzym I. Rozporządzenie określa także prawo właściwe dla oceny umowy o wybór prawa zawartej przez strony. Istnienie i ważność takiego porozumienia określa się w oparciu o prawo wskazane w art. 10, art. 11 i art. 13 rozporządzenia (art. 3 ust. 5 Rzym I).

Jeżeli strony umowy o świadczenie usług turystycznych nie dokonały wyboru prawa, to do ustalenia prawa właściwego dla umowy właściwe będą postanowienia zawarte w art. 4 rozporządzenia. Dla takiej sytuacji w przepisach rozporządzenia przyjęta została koncepcja świadczenia charakterystycznego (Pisuliński 2009: 18). Jednak w art. 4 ust. 1 Rzym I zawarty został katalog umów, dla których właściwe będzie prawo określone nie tylko przez miejsce pobytu strony zobowiązanej do świadczenia charakterystycznego (m.in. umowa zlecenie, umowa o świadczenie usług, umowa timesharing, umowa dystrybucji), ale także prawo państwa miejsca położenia nieruchomości (jeżeli przedmiotem umowy jest korzystanie z nieruchomości). Prawo właściwe dla umów o świadczenie usług turystycznych winno zostać ustalone na podstawie art. 4 ust. 1 pkt b Rzym I, a zatem będzie to prawo państwa, w którym znajduje się miejsce zwykłego pobytu usługodawcy, którym będzie w omawianym przypadku przedsiębiorca turystyczny (Gneta 2009: 152–153). W zakresie umów nie wymienionych w art. 4 ust. 1 Rzym I lub umów, których składniki są objęte zakresem więcej niż jednego z wskazanych tam przypadków, zastosowanie znajduje prawo państwa, w którym strona zobowiązana do świadczenia charakterystycznego ma miejsce zwykłego pobytu (art. 4 ust. 2 Rzym I). Jeżeli jednak z wszystkich okoliczności sprawy wyraźnie wynika, że umowa pozostaje w znacznie ściślejszym związku z prawem innego państwa, niż państwo wskazane w ust. 1 i ust. 2, to stosuje się prawo tego innego państwa (art. 4 ust. 3 Rzym I). Ponadto jeżeli nie można ustalić prawa właściwego zgodnie z ust. 1 i ust. 2 omawianego artykułu, to znajdzie zastosowanie to prawo, z którym umowa wykazuje najściślejszy związek (art. 4 ust. 4 Rzym I). Dokonując ustalenia prawa właściwego w oparciu o dwa ostatnie ustępy art. 4 Rzym I, w szczególności interpretacji przesłanek wskazujących na „ściślejszy” lub „najściślejszy związek” z prawem określonego państwa, należy brać pod uwagę wszystkie okoliczności danej sprawy. Do okoliczności tych przykładowo zaliczyć można miejsce wykonania umowy (np. miejsce położenia hotelu), siedzibę usługodawców (podwykonawców), z pomocą których organizator wykonuje umowę lub miejsce zamieszkania (siedzibę) podmiotów, na rzecz których świadczone są usługi turystyczne. Bez wątpienia wiele zależy w tych przypadkach także od uznania sądu rozstrzygającego daną sprawę, który musi dokonać oceny wymienionych okoliczności i zdecydować, czy spełniają one

kryteria przesądające o istnieniu „ściślejszego” lub „najściślejszego związku” z prawem określonego państwa.

Omawiając zagadnienia związane z ustaleniem prawa właściwego dla umów, na podstawie których świadczone są usługi turystyczne, nie sposób pominąć problematyki prawa konsumenckiego. Za jedną z istotniejszych wad obowiązującej poprzednio polskiej ustawy prawo prywatne międzynarodowe uznawano brak instrumentów kolizyjnych służących ochronie konsumenta (Pazdan 2000: 504; Cybula 2009: 27). Obecnie problem ten jest już nieaktualny z uwagi na wymienione wcześniej odesłanie znajdujące się w art. 28 p.p.m. do rozporządzenia Rzym I, do którego w art. 6 implementowane zostały regulacje służące ochronie konsumenta (postanowienia dotyczące umów konsumenckich). W ust. 1 artykuł ten wprowadza definicję konsumenta, którym jest osoba fizyczna zawierająca umowę w celu niezwiązanym z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. W ten sposób rozwiązane zostały wątpliwości związane z zakresem podmiotowym definicji, jakie występowały na gruncie konwencji rzymskiej. Zgodnie z rozporządzeniem konsumentem może być jedynie osoba fizyczna. Wyklucza to możliwość uznania za konsumenta osoby prawnej, która wykupuje imprezę turystyczną w celu zorganizowania wycieczki dla swoich pracowników, a zatem bez związku z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. Jeżeli konsument zawrze umowę z inną osobą wykonującą działalność gospodarczą lub zawodową (przedsiębiorca), to umowa taka podlega prawu państwa zwykłego pobytu konsumenta, pod warunkiem alternatywnego zachowania jednej z dwóch dodatkowych przesłanek. Pierwszą jest wykonywanie działalności gospodarczej lub zawodowej w państwie, w którym konsument ma miejsce zwykłego pobytu. Drugą stanowi fakt, że przedsiębiorca w jakikolwiek sposób kieruje swoją działalność do tego państwa lub do kilku państw z tym państwem łącznie, a umowa wchodzi w zakres tej działalności. Pierwsza przesłanka nie budzi większych wątpliwości. Wydaje się jednak, że ustalając miejsce wykonywania działalności przedsiębiorcy, winno się brać pod uwagę nie tylko miejsce wpisu przedsiębiorcy do właściwego rejestru, ale przede wszystkim miejsce, w którym na podstawie wszystkich okoliczności faktycznych, przedsiębiorca wykonuje swoją działalność. W przypadku przedsiębiorcy świadczącego usługi turystyczne będzie to w szczególność miejsce, w którym znajduje się biuro przedsiębiorcy oferujące usługi konsumentom.

Druga przesłanka może wzbudzać pewne wątpliwości dotyczące sformułowania „kieruje taką działalność”. Należy przyjąć, że oferta przedsiębiorcy (tutaj biura podróży) jest kierowana do określonego państwa (państw), a w rzeczywistości do konsumentów mających w tym państwie miejsce zwykłego pobytu. Pojawia się tutaj problem oferty znajdującej się na stronach internetowych, których dostępność jest zasadniczo terytorialnie nieograniczona. Wskazówki interpretacyjnej dostarcza pkt 24 motywów rozporządzenia Rzym I. Aby spełniona została wskazana powyżej przesłanka, strona internetowa przedsiębiorcy musi

umożliwiać zawieranie umów na odległość, przy czym język i rodzaj waluty używane na stronie nie są istotne. To powoduje, że również na gruncie przepisów rozporządzenia Rzym I krąg adresatów działalności kierowanej przez przedsiębiorcę jest w praktyce nieograniczony. Jednak jeżeli nawet umowa spełnia warunki określone w art. 6 ust. 1 Rzym I, to strony mogą dokonać wyboru prawa dla takiej umowy, z tym jednak zastrzeżeniem, że wybór taki nie może pozbawiać konsumenta ochrony przyznanej mu na podstawie przepisów, których nie można wyłączyć w drodze umowy na mocy prawa, jakie zgodnie z ust. 1 byłoby właściwe w braku wyboru prawa (art. 6 ust. 2 Rzym I). Rozporządzenie, podobnie jak wcześniej konwencja rzymska, przyjmuje rozwiązanie sprowadzające się do umożliwienia stronom wyboru prawa. Wybór ten limitowany jest jednak koniecznością respektowania minimalnego poziomu ochrony, jaki przyznaje konsumentowi państwo jego zwykłego pobytu. Jeżeli przesłanki wskazane w art. 6 ust. 1 nie zostały spełnione i równocześnie strony nie dokonały wyboru prawa w oparciu o omówiony wcześniej art. 3 Rzym I, to zastosowanie znajdą reguły wskazane w art. 4 Rzym I (art. 6 ust. 3 Rzym I). Artykuł 6 ust. 4 Rzym I zawiera katalog wyłączeń zastosowania reguł określonych w ust. 1 i ust. 2, przy czym wątpliwości wzbudza regulacja, która znalazła się w art. 6 ust. 4 pkt a Rzym I. Zgodnie z nią, wymienionych przepisów nie stosuje się do umów o świadczenie usług, jeżeli usługi te świadczone mają być wyłącznie w państwie innym niż to, w którym konsument ma miejsce zwykłego pobytu. Takie brzmienie przepisu budzi wątpliwości związane z zastosowaniem art. 6 ust. 1 i ust. 2 do umów o imprezę turystyczną w przypadku, gdy usługi nią objęte w całości świadczone są poza państwem zwykłego pobytu konsumenta. Jak wiadomo, taka sytuacja występuje w przeważającej liczbie przypadków zawierania tego rodzaju umów. Wątpliwości takie nie powstawały na gruncie konwencji rzymskiej, która w art. 5 ust. 5 wyraźnie wskazywała zastosowanie art. 5 (umowy konsumenckie) do umowy o podróż. Brak podobnego przepisu w rozporządzeniu Rzym I wywołuje wskazane powyżej wątpliwości (Gnela 2009: 151–152). Nie można jednak nie uwzględnić faktu, że umowa o imprezę turystyczną jest jedną z umów najczęściej zawieranych w ramach obrotu konsumenckiego i jedną z najbardziej charakterystycznych dla tego obrotu¹². W związku z tym trzeba kierować się wykładnią celowościową przy uwzględnieniu brzmienia pkt 23 motywów rozporządzenia Rzym I. W konsekwencji należy uznać konieczność objęcia ochroną, którą zapewniają postanowienia art. 6 ust. 1 i ust. 2 Rzym I także konsumentów zawierających umowę o imprezę turystyczną, na podstawie której świadczone są usługi również w sytuacji, gdy usługi te w całości świadczone są wyłącznie w państwie innym niż państwo zwykłego pobytu konsumenta. Taką wykładnię potwierdza

¹² Pośrednim potwierdzeniem tego faktu jest również liczba klauzul stosowanych przez organizatorów turystyki w umowach o imprezę turystyczną, które wpisane zostały do rejestru niedozwolonych klauzul umownych prowadzonego przez Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (www.uokik.gov.pl/pl/ochrona_konsumentow/niedozwolone_klauzule/rejestr_klauzul_niedozwolonych).

art. 6 ust. 4 lit. b rozporządzenia Rzym I, który wskazuje objęcie ochroną za-pewnioną przez ust. 1 i ust. 3 tego artykułu umów przewozu, jeżeli dotyczą one imprez turystycznych w rozumieniu Dyrektywy 90/314¹³.

Usługi turystyczne mogą być świadczone nie tylko na podstawie umowy o imprezę turystyczną (o podróż), ale także umów o świadczenie pojedynczej usługi lub kilku usług, jednak nie spełniających kryteriów pozwalających na uznanie takiej umowy za umowę o imprezę turystyczną. Usługami turystycznymi będą zarówno najem samochodu lub pokoju w hotelu, jak i usługi przewozowe (Nesterowicz 2003: 41–42). Biorąc pod uwagę przepisy rozporządzenia Rzym I trudno jest wskazać istotne odmienności w określaniu prawa właściwego dla umów o imprezę turystyczną i umów o pojedynczą usługę turystyczną. Pewną różnicę w porównaniu z wcześniej omówionymi regulacjami stanowić może odrębne unormowanie reguł kolizyjnych dla umowy przewozu. Podstawową regułą dla tego rodzaju umowy pozostaje wybór prawa dokonany w oparciu o art. 3 Rzym I, przy czym wybór ten jest wyraźnie ograniczony w art. 5 ust. 2 akapit 2. Zgodnie z zawartą tam regulacją, strony mogą dla umowy przewozu osób dokonać wyłącznie wyboru prawa państwa, w którym podróżny ma miejsce zwykłego pobytu (a), przewoźnik ma miejsce zwykłego pobytu (b), znajduje się siedziba głównego organu zarządzającego przewoźnika (c), znajduje się miejsce wyjazdu (d) lub znajduje się miejsce przeznaczenia (e). Jeżeli strony nie dokonały wyboru prawa dla umowy przewozu osób, stosuje się do niej prawo państwa, w którym podróżny ma miejsce zwykłego pobytu pod warunkiem, że w tym samym państwie znajduje się miejsce wyjazdu lub miejsce przeznaczenia. Ponadto, jeżeli warunki te nie są spełnione, stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się miejsce zwykłego pobytu przewoźnika (art. 5 ust. 2 zd. 2 Rzym I). Jeżeli strony nie dokonały wyboru prawa, a umowa wykazuje ściślejszy związek z prawem innego państwa niż prawo wskazane przez ust. 1 i ust. 2 art. 5 Rzym I, to stosuje się prawo tego innego państwa (art. 5 ust. 3 Rzym I). Prawo właściwe dla umowy przewozu towarów (takie umowy także mogą pojawić się w przypadku usług turystycznych), w braku wyboru prawa wskazuje art. 5 ust. 1 Rzym I. Prawem tym będzie prawo państwa, w którym przewoźnik ma miejsce zwykłego pobytu pod warunkiem jednak, że w tym samym państwie znajduje się miejsce przyjęcia towaru do przewozu, miejsce dostawy lub miejsce zwykłego pobytu nadawcy. Jeżeli warunki te nie są spełnione, to stosuje się prawo państwa, w którym znajduje się uzgodnione przez strony miejsce dostawy.

Analizując zasady poszukiwania prawa właściwego dla umów o świadczenie usług turystycznych na tle przepisów rozporządzenia Rzym I, warto poświęcić kilka uwag przepisom wymuszającym swoją właściwość oraz klauzuli porządku publicznego. Znajdują one zastosowanie niezależnie od tego, czy prawo właściwe ustalone zostało na podstawie wyboru stron, czy też w oparciu

¹³ Dyrektywa Rady Europejskiej z 13 czerwca 1990 r. (90/314/EWG) o podróżach i wycieczkach turystycznych i wakacjach sprzedawanych w formie pakietu (Dz.Urz. UE z 1990 r. Nr L 158).

o normy kolizyjne w braku wyboru prawa przez strony. Przepisy wymuszające swoją właściwość dochodzą do głosu obok prawa zasadniczo właściwego dla danego stosunku prawnego (Pazdan 2001: 25). Za przepisy tego rodzaju uznawane są normy merytoryczne, które w uregulowanym przez siebie zakresie wyłączają zastosowanie wskazanego przez miarodajną normę kolizyjną prawa obcego (Lijowska 2006: 426). Zagadnienie przepisów wymuszających swoją właściwość jest bardzo złożone i ramy niniejszego opracowania z pewnością nie pozwalają na jego wyczerpujące omówienie. Najczęściej do tej grupy zaliczane są przepisy prawa publicznego, choć nie wydaje się, aby tylko przepisy prawa publicznego mogły nosić ten charakter (Pazdan 2001: 77). Z reguły są one rozumiane jako takie, które „chcą być stosowane” i mają cel akceptowalny na płaszczyźnie międzynarodowej, a zatem nie chronią jedynie interesów danego państwa. Ponadto między nimi a konkretnym stanem faktycznym musi zaistnieć ścisły związek (Mostowik 2006: 490). Z kolei orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości (ETS)¹⁴ za przepisy wymuszające swoją właściwość uznaje takie normy, które wymagają poszanowania od każdego przebywającego na terytorium państwa członkowskiego i są stosowane do wszystkich stosunków prawnych związanych z tym państwem z uwagi na to, że chronią porządek polityczny, ekonomiczny i socjalny w danym państwie członkowskim¹⁵. Warto również zauważyć, że w orzecznictwie sądów polskich problem zastosowania przepisów państwa trzeciego wymuszających swoją właściwość do tej pory się nie pojawił (Czepelak 2007: 20)¹⁶.

Omawiane rozporządzenie Rzym I również zawiera postanowienia dotyczące przepisów wymuszających swoją właściwość. Artykuł 9 ust. 1 Rzym I wprowadza definicję przepisów wymuszających swoje zastosowanie, zgodnie z którą są to przepisy, których przestrzeganie uważane jest przez państwo za tak istotny element ochrony jego interesów publicznych, jak organizacja polityczna, społeczna lub gospodarcza, że znajdują one zastosowanie do stanów faktycznych objętych ich zakresem bez względu na to, jakie prawo jest właściwe dla umowy zgodnie z rozporządzeniem. Wskazać jednak należy, że pomimo tego, iż, jak się wydaje, intencją prawodawcy wspólnotowego było w tym przypadku dostarczenie wskazówek interpretacyjnych co do określenia zakresu zastosowania unormowań dotyczących przepisów wymuszających swoją właściwość, to jednak wskazówki te ujęte zostały niezwykle szeroko. Nie wydaje się, aby odwołanie do pojęć o charakterze tak ogólnym, jak porządek publiczny, społecz-

¹⁴ Od wejścia w życie Traktatu z Lizbony wskazany w art. 19 TUE Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE).

¹⁵ Wyrok ETS w sprawie *Arblade* z 23 listopada 1999 r. Nr C-369/96 i C-376/96, ECR 1999, s. I-8453.

¹⁶ Zagadnieniem dyskusyjnym jest problem możliwości uznania za tego rodzaju przepisy norm wchodzących w skład prawa konsumenckiego, które służą realizacji ważnych interesów wspólnotowych. Odpowiedź na pytanie dotyczące kwalifikacji norm służących ochronie konsumenta, jako przepisów wymuszających swoją właściwość, należy jednak rozstrzygnąć negatywnie (por. Lijowska 2006: 446–447; Gneta 2009: 144).

ny lub gospodarczy pozwalało na uniknięcie opisanych wcześniej wątpliwości. Zgodnie z art. 9 ust. 2 Rzym I przepisy rozporządzenia nie naruszają zastosowania przepisów wymuszających swoje zastosowanie państwa sądu orzekającego. Ponadto, zgodnie z brzmieniem ust. 3 tegoż artykułu, który wprowadza kolejny stopień możliwej modyfikacji zastosowania prawa właściwego w porównaniu z przytoczonym powyżej ust. 2, można także przyznać skuteczność przepisom wymuszającym swoje zastosowanie państwa, w którym ma nastąpić lub nastąpiło wykonanie zobowiązań wynikających z umowy w zakresie, w jakim przepisy te powodują, że wykonanie umowy jest niezgodne z prawem. Modyfikację wprowadzoną przez przytoczony przepis należy uznać za rodzaj reguły negatywnej, bowiem zastosowanie przepisów wymuszających swoją właściwość prowadzić ma do uznania wykonania umowy za niezgodne z prawem. Reguła ta nie może prowadzić do skutku pozytywnego dla wykonania zobowiązania, ale ma wywoływać wyłącznie skutek negatywny. Brak jest natomiast wskazówek co do tego, jak należy interpretować sformułowanie o niezgodnym z prawem wykonaniu umowy. Zgodnie z regułą interpretacyjną zawartą w art. 9 ust. 3 *in fine*, rozważając przyznanie skuteczności takim przepisom (przepisom wymuszającym swoją właściwość), należy uwzględnić ich charakter i cel oraz skutki ich zastosowania lub niezastosowania.

Zastosowanie prawa wskazanego na podstawie miarodajnych norm kolizyjnych może być również wyłączone na podstawie klauzuli porządku publicznego (*ordre public, public policy*). Klauzula porządku publicznego jest znana wszystkim systemom prawa prywatnego międzynarodowego, nawet jeżeli nie znajduje odzwierciedlenia w konkretnym przepisie (Czepelak 2008: 500). Konstrukcja klauzuli oparta jest na stworzeniu przez dane państwo pewnego trzonu przepisów merytorycznych, których nie może naruszać zastosowanie prawa obcego, a jej *ratio legis* stanowi potrzeba zabezpieczenia się przed niemożliwymi do przewidzenia skutkami zastosowania tego prawa. W literaturze, jako praktyczne przykłady wyłączenia zastosowania przepisów obcego prawa wskazanego przez normy kolizyjne na skutek zastosowania klauzuli porządku publicznego, przytacza się wyłączenie zastosowania przepisów dopuszczających poligamię, nie zezwalających kobiecie na wytoczenie powództwa o rozwód lub zakazujących zawarcia małżeństwa z cudzoziemcem (Pazdan 2001: 73). Również w oparciu o postanowienia rozporządzenia Rzym I, zastosowanie prawa ustalonego na podstawie przepisów rozporządzenia może zostać zmodyfikowane lub wyłączone na podstawie klauzuli porządku publicznego. Zgodnie z jego art. 21, zastosowania normy prawa wskazanego przez rozporządzenie można byłoby odmówić jedynie wówczas, gdyby takie zastosowanie w sposób oczywisty było nie do pogodzenia z porządkiem publicznym państwa sądu orzekającego. Klauzula dozwala na pominięcie niektórych uregulowań ustalonych na podstawie przepisów rozporządzenia, jeżeli skutki ich zastosowania byłyby nie do pogodzenia z podstawowymi zasadami porządku prawnego *fori*.

Podsumowując powyższe uwagi dotyczące klauzuli porządku publicznego należy jednak przyznać, że z uwagi na istnienie na płaszczyźnie kolizyjno-prawnej przepisów dotyczących ochrony konsumenta, problem zastosowania klauzuli wydaje się mieć niewielkie znaczenie (Gneta 2009: 143–144).

Ustalenie właściwego sądu

Drugim elementem, który bez wątpienia należy uwzględnić podejmując problematykę dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych, są reguły ustalania sądu właściwego dla rozstrzygnięcia danej sprawy. W obecnym stanie prawnym norm tych dostarcza rozporządzenie Rady (WE) Nr 44/2001 z 22 grudnia 2000 r. o jurysdykcji oraz uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych¹⁷, które jest w znaczącym stopniu kontynuacją obowiązującej wcześniej konwencji brukselskiej¹⁸. Jego zakres zastosowania określony został w art. 1 ust. 1. Rozporządzenie stosuje się w sprawach cywilnych i handlowych niezależnie od rodzaju sądu, przy czym z mocy wyraźnego postanowienia przepisu, zastosowanie rozporządzenia jest wyłączone w przypadku spraw podatkowych, celnych i administracyjnych. Na tle tak określonego zakresu zastosowania już w praktyce stosowania poprzedzającej rozporządzenie konwencji brukselskiej¹⁹ pojawiły się wątpliwości interpretacyjne co do zakresu znaczeniowego pojęcia „sprawy cywilne”. ETS wypowiedając się w tej sprawie stwierdził, że przy definiowaniu pojęcia „sprawy cywilne i handlowe” należy brać pod uwagę główne cele i zakres konwencji, ale także ogólne zasady wynikające z systemów państw konwencyjnych (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 429). Oznaczałoby to, że pojęcia te winny być definiowane nie tylko na gruncie postanowień konwencji (wykładnia autonomiczna), choć przy uwzględnieniu celu i zakresu konwencji, ale także z odwołaniem się do regulacji systemów prawa krajowego. Wskazuje się przy tym, że w powyższym zakresie w procesie kwalifikowania określonej sprawy jako sprawy handlowej lub cywilnej, należy brać pod uwagę kryterium materialne, a nie proceduralne (Flaga-Gieruszyńska 2000: 69). W zakres tak pojętych spraw cywilnych należałoby włączyć te, które dotyczą stosunków majątkowych i niemajątkowych pomiędzy osobami fizycznymi i prawnymi, a oparte są o zasadę równorzędności podmiotów (Wolter *et al.* 1999: 17). W przypadku stosunków prawnych powstających na tle świadczenia usług turystycznych krąg spraw, które zaliczyć należy do tak zdefiniowanych spraw cywilnych – z zastrzeżeniem wyraźnych wyłączeń

¹⁷ Dz.Urz. z 2001 r. Nr L 12, s. 1 (Bruksela I).

¹⁸ Konwencja brukselska z 27 września 1968 r. o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. C Nr 27 z 1998 r., C 27, s. 1).

¹⁹ Konwencja brukselska z 27 listopada 1968 r. o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. UE z 1998 r. Nr C 27, s. 1).

wskazanych w rozporządzeniu – jest w praktyce nieograniczony. Przytłaczająca większość roszczeń powstających w związku ze świadczeniem usług turystycznych mieściła się będzie w zakresie regulacji rozporządzenia. Wyłączenia wskazane w art. 1 ust. 2 rozporządzenia także w pewnej części mogą mieć znaczenie dla tego rodzaju stosunków. Rozporządzenie nie znajduje zastosowania do stanu cywilnego, zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych, ustawowego przedstawicielstwa osób fizycznych, stosunków majątkowych małżeńskich, prawa spadkowego wraz z testamentem, upadłości, układow i podobnych postępowań, ubezpieczeń społecznych oraz sądownictwa polubownego.

Dochodzenie roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych może być także następstwem popełnienia czynu podlegającego regulacji prawa karnego²⁰. Z tego punktu widzenia istotne znaczenie ma objęcie zakresem rozporządzenia spraw cywilnych rozpoznawanych przez sąd karny w postępowaniu adhezyjnym. Nie jest przy tym istotne, czy sprawa jest rozstrzygana w procesie, czy w postępowaniu nieprocesowym (Pazdan 2004: 15).

Generalną zasadą ustanowioną rozporządzeniem jest przyjęta w art. 2 ust. 1 zasada *actor sequitur forum rei*. Zgodnie z nią, osoby mające miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego mogą być pozywane niezależnie od ich obywatelstwa przed sądy tego państwa. Rozporządzenie posłużyło się łącznikiem miejsca zamieszkania (siedziby) pozwanego. Ponadto do osób niebędących obywatelami państwa członkowskiego, ale mających w nim miejsce zamieszkania, stosuje się przepisy o jurysdykcji właściwej dla obywateli tego państwa (art. 2 ust. 2 Bruksela I). Istotne znaczenie ma wykładnia pojęcia „miejsce zamieszkania” w przypadku osoby fizycznej oraz „siedziba” w przypadku podmiotów niebędących osobami fizycznymi. Rozporządzenie ustanawia w art. 59 zasady określania miejsca zamieszkania osoby fizycznej, nakazując stosowanie w tym zakresie przez sąd prawa krajowego. Jeżeli pozwany jest osobą fizyczną (np. osoba fizyczna będąca przedsiębiorcą świadczącym usługi turystyczne), to dla określenia miejsca zamieszkania należy odwołać się do przepisów prawa krajowego.

Nieco inaczej wygląda sposób określania „miejsca zamieszkania” (siedziby) podmiotów nie będących osobami fizycznymi. Art. 60 ust. 1 rozporządzenia wskazując na „spółki i osoby prawne” wprowadza autonomiczną definicję ich „miejsca zamieszkania”. Miejscami tymi są alternatywnie miejsca, w których znajduje się: a) siedziba statutowa, lub b) główny organ zarządzający, lub c) główne przedsiębiorstwo. Oznacza to, że wymienione podmioty, które mają wskazaną w art. 60 ust. 1 Bruksela I siedzibę statutową, organ zarządzający lub przedsiębiorstwo położone w trzech różnych państwach mogą być wedle wybo-

²⁰ Przykładem może być przestępstwo narażenia człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 160 § 1 ustawy z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. Nr 88 poz. 553 z późn. zm.) lub sprowadzenia zdarzenia zagrażającego życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach (163 § 1 k.k.), które mogą być popełnione na skutek niewłaściwego wykonania umów o świadczenie usług turystycznych, w tym umowy o imprezę turystyczną.

ru powoda pozywane w jednym z tych państw (Weitz 2004: 220). Ta regulacja również może mieć znaczenie w obszarze świadczenia usług turystycznych, jednak zasadniczo jedynie w sytuacji, gdy stroną pozywającą nie jest usługobiorca, lecz usługodawca. Wszędzie tam, gdzie roszczenia będą podnoszone w ramach stosunków prawnych powstałych na tle świadczenia usług turystycznych, zastosowanie znajdują regulacje szczególne rozporządzenia, w tym dotyczące umów z udziałem konsumenta.

W art. 3 ust. 1 rozporządzenie reguluje tzw. jurysdykcję nadmierną²¹ stanowiąc, że osoby mające miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego, mogą być pozywane przed sądy innego państwa członkowskiego jedynie w zgodzie z przepisami rozporządzenia. Nie znajdują zastosowania wobec tych osób normy dotyczące jurysdykcji zawarte w przepisach krajowych, w szczególności wymienione w załączniku nr 1 do rozporządzenia (por. art. 3 ust. 2 Bruksela I). W stosunku do pozwanych niemających miejsca zamieszkania w jednym z państw członkowskich mogą być stosowane – z zastrzeżeniem przepisów rozporządzenia o jurysdykcji wyłącznej (art. 22 Bruksela I) oraz umownej (art. 23 Bruksela I) – przepisy wewnętrzne państw członkowskich dotyczące jurysdykcji.

Praktyka wskazuje, że w przypadku usług turystycznych w przeważającej mierze występują roszczenia podmiotów korzystających z usług turystycznych, którymi mogą być zarówno osoby fizyczne, jak i prawne²². W konsekwencji ta przeważająca w swej liczbie kategoria roszczeń nie będzie objęta zasadą generalną wskazaną w rozporządzeniu, ale jurysdykcją szczególną oraz jurysdykcją dotyczącą umów z udziałem konsumentów. Z kolei mając na uwadze te przypadki, w których zasada ogólna znalazłaby zastosowanie, trudno jest doszukiwać się szczególnego wpływu przyjętej metody regulacji na dochodzenie roszczeń. Można jedynie wskazać, że związanie sądu z krajem miejsca zamieszkania (siedzibą) pozwanego, biorąc pod uwagę transgraniczny charakter turystyki oraz nierzadko znaczne oddalenie miejsca zdarzenia będącego podstawą dla dochodzonych roszczeń od miejsca położenia sądu, może skutkować określonymi utrudnieniami w zakresie przeprowadzania dowodów. Ma to wpływ nie tylko na ekonomikę procesową i możliwość rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie, ale może również skutkować brakiem możliwości przeprowadzenia określonych dowodów czy ustalenia faktów, biorąc pod uwagę czas, jaki upłynie od ich nastąpienia.

W art. 5 rozporządzenia Bruksela I uregulowana została jurysdykcja szczególna. Jej zasadą jest możliwość dokonania przez powoda wyboru sądu w oderwaniu od regulacji ogólnej wskazanej w art. 2 rozporządzenia. Regulacja dotycząca jurysdykcji szczególnej, nazywanej także specjalną (*special jurisdiction*),

²¹ W jej przypadku brak jest wystarczającego związku pomiędzy sprawą a państwem sądu mającego ją rozpoznać (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 430; Hackspiel 1999: 709).

²² Wspomniany już przykład przedsiębiorcy organizującego wypoczynek dla swoich pracowników.

daje powodowi szersze uprawnienie niż wynikające z zasady ogólnej w sytuacji, gdy sąd wskazany przez regulację ogólną jest dla powoda z określonych względów niekorzystny (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 431; Flaga-Gieruszyńska 2000: 73). Spośród przypadków jurysdykcji szczególnej wskazanych w art. 5 Bruksela I jeden ma bardzo istotne znaczenie w kontekście przedmiotu niniejszej pracy. Objęte nim są uregulowane w art. 5 pkt 1 roszczenia wynikające z umów. W pewnych przypadkach mogą znaleźć zastosowanie także przepisy dotyczące roszczeń o odszkodowanie lub przywrócenie stanu poprzedniego, wynikające z czynu zagrożonego karą, które znalazły się w art. 5 pkt 4 rozporządzenia. W zakresie postępowań, których przedmiotem jest dochodzenie roszczeń wynikających z umów, rozporządzenie Bruksela I wprowadza zasadę, zgodnie z którą osoba mająca miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego, może być także pozywana przed sąd miejsca, w którym zobowiązanie zostało wykonane lub miało być wykonane (art. 5 pkt 1 Bruksela I). Rozporządzenie posługuje się w tym przypadku łącznikiem *locus executionis* (Pazdan 2004: 17). Przyjęta zasada odpowiada celowi bliskości sądu i miejsca wykonania zobowiązania i jest uzasadniona istnieniem ścisłego związku pomiędzy umową a rozpatrującym sprawę sądem (Skibińska 2010, nr 8: 419)²³. Ma to w konsekwencji służyć rozpatrzeniu sprawy przez sąd najbliższy związany z łączącą strony umową, co niewątpliwie wpływa na sprawność i efektywność postępowania dowodowego.

Wszystkie te uwagi mają odpowiednie zastosowanie także w kontekście zobowiązań umownych związanych z turystyką. W szczególności dotyczy to świadczenia usług turystycznych na podstawie umowy o imprezę turystyczną. W takim przypadku nierzadko miejsce wykonania zobowiązania znajduje się w innym kraju niż wskazane na podstawie jurysdykcji ogólnej miejsce zamieszkania lub siedziby pozwanego. Tak znaczne oddalenie nie służyłoby należytemu rozpoznaniu przez sąd wszystkich okoliczności sprawy, często także z uwagi na brak znajomości specyficznych uwarunkowań panujących w miejscu wykonania umowy. Nawet posłużenie się przez sąd opinią biegłych niekoniecznie musi prowadzić do zadowalających rezultatów w tym zakresie, m.in. z uwagi na upływ czasu spowodowany odległością pomiędzy miejscem wykonania umowy i koniecznością przeprowadzenia w nim postępowania dowodowego (np. dowodu z oględzin) a miejscem rozpatrywania sprawy przez sąd. Nie bez znaczenia są też specyficzne uwarunkowania kulturowe, w jakich następuje realizacja zobowiązania (Wójtowicz 2007: 42). Przemawia to na rzecz zasady przyjętej przez art. 5 pkt 1 rozporządzenia, jako najlepiej realizującej wspomniany cel bliskości (ścisłego związku) pomiędzy umową (miejscem jej wykonania), a rozpatrującym sprawę sądem. Wybór miejsca dochodzenia roszczeń (jurysdykcja ogólna lub szczególna) pozostawiony został powodowi, co oczywiście stawia pozwanego, który nierzadko będzie musiał brać udział w postępowaniu w obcym kraju w sy-

²³ Zob. również orzeczenia ETS z 3 maja 2007 r. w sprawie C 386/05, *Color Drack*, ECR I-3699 oraz z 9 lipca 2009 r. w sprawie C 204/08, *Rehder*, ECR I-0000.

tuacji mniej korzystnej w stosunku do jurysdykcji ogólnej (art. 2 ust. 1 Bruksela I). Dlatego też ETS zwracał uwagę na potrzebę zawężającej wykładni zakresu zastosowania jurysdykcji szczególnej uregulowanej w art. 5 pkt 1 Bruksela I, co jednak nie wyklucza w pewnych szczególnych przypadkach możliwości szerszej interpretacji tego przepisu (Sznajder 2005: 497)²⁴.

Na tle tej regulacji pojawia się szereg zagadnień szczegółowych. Wyjaśnienie ich ma duże znaczenie także w kontekście zobowiązań umownych związanych ze świadczeniem usług turystycznych. Większość z nich pojawiała się już w praktyce stosowania konwencji brukselskiej. Były one przedmiotem wypowiedzi doktryny oraz licznych orzeczeń, w tym wydanych przez ETS, które z uwagi na tożsamość regulacji wcześniej obowiązujących konwencji²⁵ i rozporządzenia Bruksela I, znajdują odpowiednie zastosowanie (Sznajder 2005: 495).

Ważnym zagadnieniem decydującym o kwalifikacji określonej sprawy do zakresu spraw objętych regulacją art. 5 pkt 1 rozporządzenia jest wykładnia pojęć „umowa” oraz „roszczenie wynikające z umowy”. Wywoływało ono liczne wątpliwości interpretacyjne i bardzo często było przedmiotem wykładni dokonywanej przez ETS (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 431; Sznajder 2005: 495). Odnosząc się do znaczenia pojęcia „sprawy dotyczącej umów” ETS wskazywał jeszcze na gruncie konwencji brukselskiej, że będzie nią każde zobowiązanie, w które dobrowolnie zaangażowała się tak jedna, jak i druga strona lub też każde zobowiązanie zaciągnięte dobrowolnie wobec innej osoby (Sznajder 2005: 500). Podstawowym kryterium będzie zatem dobrowolność zaciągniętego zobowiązania. Wydaje się ono na pierwszy rzut oka kryterium dość przejrzystym, pozwalającym na dokonanie sprawnej kwalifikacji. Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż w pewnym stopniu abstrahuje ono od realiów gospodarczych. Wolny rynek jako przestrzeń, w której poszczególne podmioty podejmują samodzielnie decyzje o zaciągnięciu określonego zobowiązania (zawarciu umowy), jest założeniem daleko idealistycznym. W rzeczywistości decyzja o zawarciu umowy nieradko podyktowana jest sytuacją gospodarczego przymusu, a wybór ewentualnego kontrahenta może być znacznie ograniczony (Sznajder 2005: 500).

Należy do tej listy dodać problematykę umów zawieranych przez przystąpienie, w przypadku których w praktyce strona pozbawiona jest wyboru co do kształtu zobowiązania, a może jedynie wybrać zawarcie umowy lub zrezygnować z jej zawarcia. Jak wiadomo, jest to powszechna praktyka także w przypadku umów o imprezę turystyczną. Ten problem dotyczy więc również umów o świadczenie usług turystycznych, przy odpowiednim uwzględnieniu regulacji rozporządzenia dotyczących umów z udziałem konsumenta. Niejednokrotnie podmiot zamierzający zawrzeć umowę jest także ograniczony w wyborze kontrahenta, co oznacza, że nie sposób jest tutaj mówić o całkowitej dobrowolno-

²⁴ Zob. także wyrok ETS z 27 września 1988 r. w sprawie 189/87, *Kalfelis v. Schröder*, ECR 1988, s. 5565.

²⁵ Chodzi tutaj w szczególności o wymienioną wcześniej konwencję brukselską z 1968 r.

ści zaciągnięcia zobowiązania. Przykładami tego rodzaju ograniczeń mogą być umowy zawierane z przewodnikami turystycznymi w przypadkach istnienia obowiązku korzystania z usług przewodnika lub niebędąca umową o świadczenie usług turystycznych, jednak znajdująca szerokie zastosowanie w tym obszarze umowa ubezpieczenia²⁶.

Ciekawym zagadnieniem kwalifikacyjnym na tle stosowania art. 5 pkt 1 rozporządzenia Bruksela I jest wyodrębnienie zakresu jurysdykcji dotyczącej umów i jurysdykcji w sprawach z zakresu czynów niedozwolonych oraz czynów do nich podobnych (*quasi-delikty*). To rozgraniczenie jest istotne zwłaszcza w kontekście dopuszczalnego w systemach prawnych wielu państw zbiegu roszczeń *ex delicto* i *ex contractu*. Ma to znaczenie także w przypadku roszczeń dotyczących umów związanych z turystyką, gdzie nierzadko roszczeniu wynikającemu z umowy towarzyszy roszczenie będące skutkiem popełnienia czynu niedozwolonego (np. w przypadku szkód na osobie). Odwołując się do orzecznictwa ETS należy podkreślić, że Trybunał opierając się na autonomicznej wykładni zwrotów użytych w rozporządzeniu (art. 5 pkt 1 i pkt 5 Bruksela I) wskazuje, że jeżeli pomiędzy stronami istniało powiązanie o niewątpliwie umownym charakterze, to uzasadnionym jest zastosowanie jurysdykcji w sprawach dotyczących umów, nawet jeżeli naruszenie może być w określonych przypadkach uznane za posiadające cechy deliktu (Sznajder 2005: 502–503).

Odnosząc się do problemu zbiegu roszczeń podnieść należy, że zagadnienie kwalifikacji sprowadza się w tym przypadku nie tylko do odpowiedzi na pytanie, czy sąd właściwy na podstawie art. 5 pkt 1 rozporządzenia jest władny rozpoznać sprawę w zakresie roszczeń pozaumownych, ale także czy sąd właściwy zgodnie z art. 5 pkt 3 rozporządzenia może dokonać rozstrzygnięcia co do roszczeń o charakterze umownym, które są oparte na tych samych okolicznościach faktycznych. Trybunał odnosząc się do tej drugiej sytuacji orzekł, że sąd właściwy dla rozpatrzenia roszczeń deliktowych nie jest uprawniony do orzekania w sprawie związanych z nimi roszczeń opartych na umowie. Swe rozstrzygnięcie Trybunał uzasadnił koniecznością stosowania zawężającej wykładni przepisów, które stanowią wyjątek od ogólnej zasady, jaką jest zasada *actor sequitur forum rei*²⁷. Trybunał nie wypowiedział się natomiast w sprawie sytuacji odwrotnej, a zatem czy sąd władny rozstrzygnąć o roszczeniach wynikających z umowy może także objąć swym orzeczeniem roszczenia o charakterze deliktowym. Wymienione wcześniej stanowisko Trybunału z pewnością nie przesądza o braku takiej możliwości, choć może stanowić pewną wskazówkę interpretacyjną. Biorąc pod uwagę podzielone w tym zakresie poglądy doktryny (Sznajder 2005: 508) oraz

²⁶ Obowiązek zapewnienia w określonych przypadkach opieki przewodnika turystycznego przez organizatora turystyki wynika z art. 30 ust. 1 ustawy z 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2004 r. Nr 223 poz. 2268 – u.u.t.). Z kolei umowa ubezpieczenia należy do tzw. umów kwalifikowanych, gdyż może być zawarta jedynie z zakładem ubezpieczeń (zob. Wąsiewicz 1997: 93).

²⁷ Wyrok ETS z 27 września 1988 r. w sprawie 189/87, *Kalfelis v. Schröder*, ECR 1988, s. 5565.

nie wypowiadając się kategorycznie po żadnej ze stron wskazać jednak należy kilka, jak się wydaje ważnych, aspektów praktycznych tego zagadnienia. Umożliwienie jednemu sądowi orzekania zarówno w sprawie roszczeń wynikających z umowy, jak i opartych na tych samych podstawach faktycznych roszczeniach deliktowych z pewnością podyktowane byłoby względami ekonomiki procesowej. W przypadku bardziej skomplikowanych spraw, wymagających skorzystania z wiedzy specjalistycznej, której nie posiada sąd, a ułatwiającej składowi orzekającemu odpowiednie rozpoznanie wszystkich okoliczności faktycznych, zaistnieje konieczność przeprowadzenia szeregu dowodów, w tym z opinii biegłych, jak również z przesłuchań świadków. Przeprowadzenie takich dowodów jest czasochłonne, a niejednokrotnie ich właściwe przeprowadzenie wymaga odpowiednio krótkiego czasu, jaki upływa od zdarzenia będącego źródłem podnoszonych roszczeń. Wykonanie szeregu skomplikowanych badań będzie z reguły nie tylko czasochłonne, ale także kosztochłonne. Ponadto niejednokrotnie sąd wyznaczony przez art. 5 pkt 1 rozporządzenia będzie właściwy także zgodnie z art. 5 pkt 3 rozporządzenia, gdyż nierzadko miejsce wykonania umowy może być tożsame z miejscem wskazanym w art. 5 pkt 3 rozporządzenia. Nie można w końcu wykluczyć sytuacji, w których orzeczenia wydawane w sprawach dotyczących wymienionych rodzajów roszczeń rozpatrywanych oddzielnie będą ze sobą sprzeczne. Wszystkie podniesione argumenty wydają się ostrożnie przemawiać za dopuszczeniem możliwości łącznego rozpatrywania przez sąd właściwy w sprawie dotyczącej odpowiedzialności *ex contractu* także o roszczeniach objętych reżimem *ex delicto*, jeżeli są one oparte na tych samych okolicznościach faktycznych.

Oczywiście nie są pozbawione znaczenia także argumenty przeciwnie, odwołujące się do konieczności zawężającej interpretacji omawianych przepisów, ich autonomicznej wykładni, poszanowania interesów pozwanego oraz utraty praktycznej doniosłości regulacji objętej art. 5 pkt 3 rozporządzenia w przypadku „podporządkowania” roszczeń wynikających z czynu niedozwolonego, roszczeniom wynikającym z umowy. W odniesieniu do tego ostatniego argumentu wskazać jednak należy, że słusznie podnosi się, iż roszczenia oparte na umowie są związane z dobrowolnym aktem stron, które zdecydowały się na jej zawarcie. Tymczasem zdarzenie mające charakter czynu niedozwolonego jest zazwyczaj zdarzeniem przypadkowym, nieprzewidywanym przez strony. Ponadto wskazuje się, że charakter stosunku prawnego zdeterminowany jest przez umowę zawartą przez strony, a nie zobowiązanie wynikające z deliktu (Sznajder 2005: 510).

Ciekawym zagadnieniem, ściśle związanym z tematem niniejszego opracowania jest powstający na tle art. 5 pkt 1 rozporządzenia problem wykładni pojęcia „miejsce wykonania umowy”. Rozstrzygnięcie wątpliwości w tym zakresie ma istotny wpływ na decyzję co do ustalenia sądu właściwego dla rozstrzygnięcia sprawy. Zagadnienie to wygląda także interesująco na tle umów związanych z turystyką, w tym umów o organizację imprezy turystycznej, które przewidują

spełnienie szeregu świadczeń nierzadko w miejscach leżących na obszarze różnych państw. Trybunał, dokonując rozstrzygnięcia jeszcze na gruncie przepisów konwencyjnych, odrzucił wykładnię autonomiczną i opowiedział się za ustaleniem miejsca wykonania zobowiązania w oparciu o prawo właściwe dla danej sprawy (*lex causa*), wskazane przez normę kolizyjną obowiązującą w siedzibie sądu orzekającego (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 1: 431; Pazdan 2004: 17; Weitz 2004: 221)²⁸.

Na gruncie przepisów rozporządzenia Bruksela I problem ten został jednak rozwiązany odmiennie. Rozporządzenie w art. 5 pkt 1 lit. b wprowadza autonomiczną definicję miejsca wykonania zobowiązania, odrębną dla umów sprzedaży rzeczy ruchomych oraz umów o świadczenie usług, przy czym strony mogą także miejsce spełnienia świadczenia odmiennie określić w umowie. Dla istotnych z punktu widzenia niniejszego opracowania umów o świadczenie usług turystycznych miejscem tym będzie miejsce gdzie usługi były lub miały być świadczone.

Na tle regulacji art. 5 pkt 1 rozporządzenia pojawia się także problem wielomiejscowości świadczenia usług (na podstawie jednej umowy) oraz jej wpływu na ustalenie właściwej jurysdykcji. Taka sytuacja jest bardzo charakterystyczna dla umów, na podstawie których świadczone są usługi turystyczne. W szczególności umowa o imprezę turystyczną zakłada świadczenie szeregu usług, które traktowane są jako całość tworząca imprezę turystyczną. Na całość tę mogą składać się usługi transportowe, noclegowe, wyżywienie, pilotaż, przewodnictwo i cały szereg innych usług, które wchodzących w skład pakietu tworzącego imprezę turystyczną. Regułą jest także, że przynajmniej część z tych usług świadczona jest w różnych miejscach. Literalne rozumienie art. 5 pkt 1 rozporządzenia musiałoby prowadzić do „rozcłonkowania” jurysdykcji, gdyż dla każdej usługi świadczonej na podstawie umowy właściwy byłby inny sąd. Taka sytuacja z pewnością nie służyłaby celowi, jakim jest ujednoczenie zasad jurysdykcji sądowej oraz jej przewidywalność (Skibińska 2010: 419). Tymczasem jak się wskazuje, ustalone w oparciu o art. 5 pkt 1 Bruksela I miejsce wykonania zobowiązania ma dotyczyć całej umowy i wszystkich wynikających z niej roszczeń w oparciu o koncepcję tzw. świadczenia charakterystycznego, co właśnie zapobiegać ma rozszczepieniu jurysdykcji. Ta reguła znajduje zastosowanie w przypadku, gdy ma się do czynienia z wielością miejsc świadczenia usług położonych na terytorium jednego państwa członkowskiego lub kilku państw członkowskich (Weitz 2004: 222). Właściwym dla rozpoznania wszystkich roszczeń wynikających z umowy powinien być jeden sąd²⁹. W takim przypadku za miejsce świadczenia usług należy uznać miejsce, które zapewnia najściślejszy związek pomiędzy umową a właściwym sądem, którym jest zasadniczo miejsce świadczenia głów-

²⁸ Zob. także wyroki ETS z 6 października 1976 r. w sprawie nr 12/76, *Tessili v. Dunlop*, ECR 1976, 1473 oraz z 29 czerwca 1994 r. w sprawie nr C-288/92, *Custom Made Commercial Ltd. v. Stawa Metallbau GmbH*, ECR 1994, s. 1–2913.

²⁹ Zob. orzeczenia ETS w sprawie C 386/05, *Color Drack* oraz w sprawie C 204/08, *Rehder*.

nego. Wypowiadając się na temat podstaw do określenia miejsca świadczenia głównego Trybunał stwierdził, że należy je w miarę możliwości wywieść z postanowień umowy, przy uwzględnieniu okoliczności faktycznych świadczenia usług (Skibińska 2010: 419)³⁰.

Przytoczone tezy należy odpowiednio odnieść do umów o świadczenie usług turystycznych. W przypadku umowy o imprezę turystyczną, zarówno z jej treści, jak i okoliczności towarzyszących jej wykonaniu z reguły można wywieść, które ze świadczeń objętych umową stanowi świadczenie główne. Należy przy tym wziąć pod uwagę, że zasadniczym celem zawarcia umowy o imprezę turystyczną jest zaspokojenie potrzeb turysty w zakresie wypoczynku i rekreacji (Majewski 2010: 54–55). Jeżeli celem umowy jest pobyt w miejscowości nadmorskiej, to cały szereg świadczeń nią objętych, które nie są bezpośrednio z tym celem związane można uznać za świadczenia poboczne. Głównymi świadczeniami są w tym przypadku usługi noclegowe (hotelowe), wyżywienie i transport w miejscu pobytu. Miejszem spełnienia większości z tych świadczeń będzie miejscowość docelowa. Dla nich ustalenie sądu właściwego dla rozstrzygnięcia roszczeń wynikających z umowy nie powinno nastęrczać trudności. Wątpliwości może wzbudzać charakter usługi transportowej zapewniającej dotarcie do miejsca pobytu. To świadczenie, podobnie jak inne świadczenia poboczne, można w świetle przywołanych orzeczeń Trybunału uznać jedynie za mające służyć realizacji świadczenia głównego³¹. Z pewnością dopuszczalne są jednak także interpretacje odmienne, traktujące transport do miejsca pobytu jako takie świadczenie, bez którego nie jest możliwa realizacja świadczenia głównego.

Jeżeli usługi świadczone są w różnych państwach, niebędących członkami wspólnoty, to podstawę dla określenia sądu właściwego dla rozpoznania sprawy stanowić będą reguły obowiązujące na tle wcześniejszych konwencji. Literalna wykładnia przepisów art. 5 pkt 1 rozporządzenia wskazuje na konieczności uznania zmiany kryterium, w oparciu o które ustalane będzie miejsce spełnienia świadczenia głównego. W takim przypadku nie znajdzie zastosowania autonomiczna definicja zawarta w art. 5 pkt 1 lit. b rozporządzenia, ale należy powrócić do reguł ustalania miejsca spełnienia świadczenia stosowanych na gruncie konwencji brukselskiej. Miejsce to ustalane będzie w oparciu o prawo właściwe dla danej sprawy, wskazane przez normę kolizyjną obowiązującą w siedzibie sądu orzekającego (*lex causae*) (Weitz 2004: 222)³². Zasadnym wydaje się jednak rozważenie możliwości analogicznego zastosowania definicji wskazanej

³⁰ Zob. także wyrok ETS z dnia 11.3.2010 r. w sprawie nr C 19/09, *Wood Floor Solutions Andreas Domberger v. Silva Trade*, ECR 2010.

³¹ Por. orzeczenie w sprawie *Rehder v. Air Baltic Corporation*, w którym ETS uznał operacje i czynności zmierzające do realizacji świadczenia głównego za czynności o charakterze logistycznym i przygotowawczym, mające na celu wykonanie umowy przewozu lotniczego. W konsekwencji za miejsce świadczenia głównego Trybunał uznał w tym przypadku miejsca przylotu i odlotu samolotu (Skibińska 2009: 860).

³² Autor wraca również uwagę na odmienne stanowisko, odwołujące się do wykładni autonomicznej zawartej w art. 5 pkt 1, lit. b rozporządzenia Bruksela I.

w art. 5 pkt 1 lit. b rozporządzenia. Przemawia za takim rozwiązaniem podkreślana w orzeczeniach Trybunału konieczność stosowania autonomicznej wykładni pojęć użytych w regulacjach dotyczących jurysdykcji, w tym wymienionego przepisu rozporządzenia. Takie rozwiązanie posłużyłoby z pewnością zapewnieniu jednolitości zasad jurysdykcji sądowej oraz jednolitej wykładni przepisów rozporządzenia. Ustalanie miejsca spełnienia świadczenia na podstawie *lex causae* może nie służyć także podnoszonemu przez Trybunał celowi przewidywalności jurysdykcji, a w konsekwencji naruszać podnoszony jeszcze na tle przepisów wcześniej obowiązujących konwencji postulat zapewnienia równości praw i obowiązków stronom postępowań toczących się w różnych państwach (Sznajder 2005: 498)³³. Wykładnia autonomiczna spełniałaby również postulat jednolitości i spójności stosowania przepisów prawa unijnego (Maliszewska-Nienartowicz 2010: 407, 410)³⁴.

Rozporządzenie Bruksela I, podobnie jak wiele innych aktów prawnych, w tym z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego, zawiera także istotne z punktu widzenia świadczenia usług turystycznych regulację mającą służyć ochronie konsumenta, z uwagi na uznanie konsumenta za słabszą stronę stosunku zobowiązaniowego (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 2: 478). Rozporządzenie wprowadza autonomiczną definicję konsumenta – art. 15 ust. 1 Bruksela I uznaje za konsumenta osobę zawierającą umowę w celu, który nie może być uważany za działalność zawodową lub gospodarczą tej osoby. Oznacza to, że na gruncie rozporządzenia konsumentem będzie zarówno osoba fizyczna, jak i prawna, jednak pod warunkiem braku gospodarczego lub zawodowego charakteru dokonywanej przez nią czynności prawnej. Ma to znaczenie dla obszaru usług turystycznych, gdzie niejednokrotnie umowy o świadczenie usług turystycznych z usługodawcami są zawierane nie tylko przez osoby fizyczne, ale także prawne (np. przedsiębiorca organizujący wypoczynek dla swoich pracowników). Na gruncie przepisów rozporządzenia również przedsiębiorca będący osobą prawną zostanie uznany za konsumenta i objęty ochroną przewidzianą w sekcji 4 rozporządzenia.

Rozporządzenie wskazuje w art. 15 ust. 1 rodzaje umów zawieranych przez konsumentów, które objęte zostały ochroną. Jednak zgodnie z art. 15 ust. 1 lit. c ochrona ta znajdzie zastosowanie także do innych umów, jeżeli kontrahent konsumenta mającego miejsce zamieszkania w państwie członkowskim prowadzi w nim działalność lub jeżeli taką działalność w jakikolwiek sposób kieruje do państwa członkowskiego lub kilku państw członkowskich, a umowa pozostaje w zakresie tej działalności. W ten sposób zakres przedmiotowy rozporządzenia

³³ Zob. także wyroki ETS z 22 marca 1983 r. w sprawie nr 34/82, *Peters v. ZNAV*, ECR 1983, s. 987 oraz w sprawie nr 9/87, *Arcado v. Haviland*, ECR 1988, s. 1539.

³⁴ Na potrzebę autonomicznej wykładni przepisów rozporządzenia Trybunał wskazywał także w orzeczeniach z 13 lipca 2006 r. w sprawie nr C 103/05, *Reisch Montage*, ECR 2006, s. I-6827 oraz z 2 października 2008 r. w sprawie nr C 372/07, *Nicole Hassett v. South Eastern Health Board* i in. (Skibińska 2008: 1125).

został rozszerzony w porównaniu z zakresem wcześniej obowiązujących konwencji, przy czym jednym z celów przyświecających nowej regulacji było objęcie nią umów zawieranych z użyciem nowoczesnych środków komunikowania się, a w szczególności przez Internet (Weitz 2004: 225; Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 2: 478). Ta regulacja znajduje również szerokie zastosowanie w przypadku umów o świadczenie usług turystycznych, które obecnie bardzo często zawierane są za pośrednictwem Internetu (Majewski 2010: 54).

Na tym tle pojawia się jednak pewna wątpliwość interpretacyjna związana ze znaczeniem pojęcia kierowania działalnością do państwa członkowskiego. Wątpliwość tę rozwiewa jednak pkt 24 motywów omówionego wcześniej rozporządzenia Rzym I. Rozporządzenie to, powołując się na wspólną deklarację Rady i Komisji dotyczącą art. 15 rozporządzenia Bruksela I, podkreśla konieczność zapewnienia spójności interpretacyjnej rozporządzenia Rzym I i Bruksela I. W tym kontekście odnosząc się do pojęcia działalności kierowanej objętej art. 15 ust. 1 lit. c Bruksela I, jako warunku stosowania normy chroniącej konsumenta rozporządzenie wskazuje, że objęcie ochroną określonej sytuacji wymaga, aby strona internetowa była nie tylko dostępna, ale także umożliwiała zawarcie umowy na odległość. Język i rodzaj waluty nie zostały uznane za elementy istotne, decydujące o zastosowaniu przepisów chroniących konsumenta. W odniesieniu do wpływu języka strony internetowej na możliwość zawarcia umowy takie stanowisko może być w pewnym stopniu podważane. Nie ulega wątpliwości, że obecnie powszechnym językiem w transakcjach typu *cross-border*, zwłaszcza zawieranych za pośrednictwem Internetu, jest język angielski. Dlatego też biorąc pod uwagę praktykę strony angielskojęzycznej można bez wątpliwości uznać za spełniające kryteria działalności kierowanej objętej art. 15 ust. 1 lit. c Bruksela I. Regulacja art. 15 ust. 3 Bruksela I wyłączająca zastosowanie przepisów sekcji 4 do umów przewozu wskazuje równocześnie, że mają one zastosowanie do umowy o podróż (impresję turystyczną). Objęcie ochroną umowy o podróż jest zgodne z postanowieniami dyrektywy 90/314/WE. Oznacza to, że do umowy o przewóz wchodzącej w skład pakietu usług objętych umową o podróż zastosowanie znajdują przepisy sekcji 4 rozporządzenia.

W art. 16 ust. 1 rozporządzenie ustanawia generalną regułę, zgodnie z którą konsument może wytoczyć powództwo wedle swego wyboru albo przed sąd państwa członkowskiego, na którego terytorium siedzibę ma kontrahent konsumenta albo przed sąd miejsca zamieszkania konsumenta. Zwraca jednak uwagę, że w przypadku konsumenta rozporządzenie nie posługuje się zwrotem „sąd państwa członkowskiego miejsca zamieszkania konsumenta”, co oznacza, iż konsument może powoływać kontrahenta przed sąd dowolnego państwa, byleby miał w nim miejsce zamieszkania. Ta reguła nie znajduje jednak zastosowania w przypadku powództw kontrahenta konsumenta, który może pozwać konsumenta jedynie w państwie członkowskim miejsca zamieszkania konsumenta (art. 16 ust. 2 Bruksela I). Powyższe reguły nie ograniczają możliwości wytoczenia powództwa

wzajemnego przed sąd, przed którym zawisło powództwo główne (art. 16 ust. 3 Bruksela I). W art. 17 rozporządzenia wymienione zostały przypadki, w których można odstąpić od zasad ustanowionych w sekcji 4 rozporządzenia w drodze umowy (art. 17 Bruksela I).

Jurysdykcja wyłączna, a zatem właściwość sądu w określonej kategorii spraw niezależna od miejsca zamieszkania, uregulowana została w art. 22 Bruksela I. Znajduje ona pierwszeństwo przed innymi podstawami jurysdykcji przewidzianymi w rozporządzeniu, co jest uzasadnione istnieniem ścisłego związku przedmiotu sporu z terytorium określonego państwa (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 3: 524; Hackspiel 1999: 718). Zawarty tam katalog spraw zasadniczo nie obejmuje przypadków mających istotne znaczenie z punktu widzenia umów o świadczenie usług turystycznych. Warto jednak zwrócić uwagę na art. 22 pkt 3 rozporządzenia dotyczący ważności wpisów do rejestrów publicznych (m.in. wpis w rejestrze organizatorów turystyki i pośredników turystycznych), dla których właściwy będzie sąd państwa członkowskiego, na którego terytorium rejestr jest prowadzony.

Jednym z ostatnich zagadnień poruszonych w niniejszym opracowaniu jest możliwość umownego wskazania sądu właściwego dla rozstrzygnięcia sprawy (*prorogatio fori*), jaką przyznają normy zawarte w Sekcji 7 rozporządzenia Bruksela I. Art. 23 Bruksela I wprowadza możliwość umówienia się przez strony, z których co najmniej jedna ma miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego, co do właściwego sądu państwa członkowskiego, przy czym jurysdykcja alternatywna tego sądu będzie możliwa tylko w przypadku zastrzeżenia tego w umowie. W przeciwnym razie sąd ten będzie miał jurysdykcję wyłączną. Umowa taka może dotyczyć zarówno sporu już zawisłego, jak i przyszłego (Maliszewska-Nienartowicz 2004, cz. 3: 526). Wprowadzone rozporządzeniem wymogi w zakresie formy *prorogatio fori* cechuje znaczna swoboda przyznana stronom (pisemna, ustna potwierdzona pismem, odpowiadająca przyjętej praktyce czy odpowiadająca zwyczajowi handlowemu) z dopuszczeniem formy elektronicznej włącznie (art. 23 ust. 2 rozporządzenia). W konsekwencji wymagania, co do formy należy uznać za łagodne (Pazdan 2004: 18). Forma elektroniczna – znajdująca duże zastosowanie w umowach o świadczenie usług turystycznych biorąc pod uwagę możliwość zaakceptowania ofert znajdujących się w Internecie za pośrednictwem formularza – zostanie dochowana jeżeli umożliwi trwałą zapis umowy. Należy uznać, że wymóg ten będzie spełniony w przypadku możliwości wydruku lub zapisania na dysku tak zawartej umowy (bez potrzeby opatrzenia podpisem elektronicznym) (Weitz 2004: 231). W przypadku usług turystycznych trzeba jednak pamiętać o ograniczeniach dotyczących możliwości umownego odstąpienia od postanowień sekcji 4 rozporządzenia (umowy z udziałem konsumentów). Ograniczenia te stanowią *lex specialis* w stosunku do postanowień rozporządzenia o możliwości umownego kształtowania jurysdykcji. Ponadto pamiętać należy, że jeżeli umowa o jurysdykcję zawarta zostanie

przez strony, z których żadna nie ma miejsca zamieszkania na terytorium państw członkowskich, to sądy innych państw członkowskich nie mogą w takiej sprawie orzekać, chyba że sąd lub sądy uzgodnione przez strony prawomocnie stwierdzą brak swej jurysdykcji (art. 23 ust. 3 rozporządzenia). Ograniczenia dotyczące umownego wyboru sądu znajdują zastosowanie także w przypadku ustalenia jurysdykcji poprzez wdanie się w spór. Zgodnie z art. 24 rozporządzenia, sąd państwa członkowskiego niemający jurysdykcji w sprawie uzyskuje ją w przypadku, gdy pozwany wdał się w spór przed tym sądem. Zasada ta nie znajduje jednak zastosowania, gdy pozwany wdaje się w spór jedynie w tym celu, aby podnieść zarzut braku jurysdykcji lub jeżeli inny sąd ma jurysdykcję wyłączną zgodnie z art. 22 rozporządzenia (art. 24 Bruksela I). W ten sposób potwierdzony został kierunek wykładni istniejący na gruncie konwencji brukselskiej i usankcjonowany orzeczeniami ETS. Zgodnie z nim pozwany może nie tylko podnieść zarzut braku jurysdykcji, ale także wdać się w spór, co nie skutkuje ustaleniem jurysdykcji sądu niemającego jej zgodnie z przepisami konwencji. Zarzut braku jurysdykcji musi być jednak przez pozwanego podniesiony najpóźniej wraz z wdaniami się w spór (Weitz 2004: 231)³⁵.

Rozporządzenie w art. 25 nakłada na sądy państw członkowskich obowiązek badania swej właściwości. Jeżeli sąd stwierdzi, że wniesiona do niego sprawa należy do jurysdykcji wyłącznej innego sądu (art. 22 Bruksela I), to stwierdza z urzędu brak swej jurysdykcji. Sąd z urzędu stwierdza brak swej jurysdykcji także w przypadku, gdy pozwany mający miejsce zamieszkania w jednym z państw członkowskich został pozwany przed sąd innego państwa członkowskiego i nie wdaje się w spór (art. 26 ust. 1 Bruksela I), a jurysdykcja sądu nie wynika z przepisów rozporządzenia. W takim przypadku jednak sąd zawiesza postępowanie do czasu zbadania, czy pozwany miał czas na przygotowanie obrony, w szczególności czy miał możliwość uzyskania odpowiednich dokumentów wszczynających postępowanie lub podjęte zostały wszystkie niezbędne do tego czynności. Rozporządzenie wskazuje także odpowiednie stosowanie przepisów dotyczących doręczania dokumentów sądowych i pozasądowych, w szczególności rozporządzenia Rady nr 1348/2000 z 29 maja 2000 r. w sprawie doręczania dokumentów sądowych lub pozasądowych w sprawach cywilnych i handlowych w państwach członkowskich³⁶ (art. 26 ust. 3 Bruksela I) lub konwencji haskiej z 15 listopada 1965 r. o doręczaniu za granicą dokumentów sądowych i pozasądowych w sprawach cywilnych i handlowych³⁷ (art. 26 ust. 4 Bruksela I). Polski sąd, do którego skierowany zostanie pozew obejmujący roszczenia powstałe na tle świadczenia usług turystycznych, będzie zobowiązany do badania swej jurysdykcji nie tylko

³⁵ Por. także wyroki ETS z 24 czerwca 1981 r. w sprawie nr 150/80, *Elefanten Schuh v. Jacqmain*, IPRax 1982, z. 6, s. 234, oraz z 31 marca 1982 r. w sprawie *W v. H*, IPRax 1983, z. 2, s. 77.

³⁶ Dz.Urz. L Nr 160 z 2000 r., s. 37.

³⁷ Dz.U. Nr 87 z 2000 r., poz. 968.

w aspekcie właściwości rzeczowej (art. 16 i nast. k.p.c.³⁸) lub miejscowej (art. 27 i nast. k.p.c.), ale także przy uwzględnieniu reguł ustalonych w rozporządzeniu Bruksela I dla spraw z elementem międzynarodowym. Takie badanie sąd powinien przeprowadzić w każdym przypadku, nie tylko w zakresie spraw o charakterze międzynarodowym, z uwagi na obowiązek permanentnego badania swej właściwości wprowadzony art. 25 rozporządzenia. Podobne obowiązki ciążyą na sądach innych państw członkowskich.

Zagadnienia dotyczące zawisłości sporu uregulowane zostały w art. 27 rozporządzenia. Ta regulacja ma znaczenie także w kontekście spraw związanych z turystyką. Nierzadko może się zdarzyć, że sprawy oparte na tym samym stanie faktycznym mogą zostać wytoczone przez strony przed różnymi sądami. Decydujące znaczenie ma moment wytoczenia powództwa przed jednym z sądów państw członkowskich, przed którymi spory zawisły (art. 27 ust. 1 rozporządzenia). W takim przypadku sąd, przed którym sprawa zawisła później z urzędu zawieszają postępowanie, a następnie w przypadku stwierdzenia jurysdykcji przez sąd przed którym sprawa zawisła wcześniej, stwierdza brak swej właściwości na rzecz sądu przed którym sprawa zawisła wcześniej (art. 27 ust. 2 rozporządzenia). Rozporządzenie w art. 30 wprowadza autonomiczną definicję pojęcia zawisłości sporu. Momentem tym jest chwila, w której dokument wszczynający postępowanie (lub równorzędny) został wniesiony do sądu, a jeżeli doręczenie pozwana winno nastąpić przed wniesieniem dokumentu do sądu, chwila w której dokument otrzymał organ odpowiedzialny za doręczenie. Warunkiem stwierdzenia skutecznej zawisłości sporu w obydwu przypadkach jest jednak dalsze podjęcie przez powoda czynności związanych z doręczeniem dokumentów – w pierwszym przypadku pozwana, a w drugim do sądu. Nie wystarczy samo skierowanie pism procesowych, ale w ślad za tym winno iść faktyczne wdrożenie się w spór i podjęcie dalszych czynności procesowych. W przeciwnym razie sprawa ostatecznie zawisnie przed sądem, przed którym takie czynności podjęto.

Jak wiadomo w skład stosunku prawnego łączącego klienta z organizatorem turystyki zwłaszcza, jeżeli ma się do czynienia z umową o imprezę turystyczną, wchodzi szereg świadczeń zarówno bezpośrednio związanych z celem podróży, jak i świadczeń pobocznych. Podobnie nierzadko z jednego zdarzenia mającego miejsce w czasie uprawiania turystyki, może wynikać szereg konsekwencji stanowiących przedmiot odrębnych roszczeń. Dlatego też roszczenia wynikające z jednej umowy czy oparte o jeden stan faktyczny, mogą być przedmiotem odrębnych postępowań sądowych. Równocześnie sprawy mogą wykazywać pomiędzy sobą związki o różnym stopniu intensywności. Rozporządzenie Bruksela I zawiera również regulacje dotyczące tego rodzaju spraw. Sprawy pozostające ze sobą w związku zostały zdefiniowane w art. 28 ust. 3 rozporządzenia. Są to sprawy, pomiędzy którymi istnieje tak ścisła więź, że pożądane jest ich łączne rozpoznanie i rozstrzygnięcie w celu uniknięcia wydania w oddzielnych postępo-

³⁸ Ustawa z 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).

waniach sprzecznych ze sobą orzeczeń. Jak z tego wynika podstawowym celem tej regulacji jest uniknięcie sprzeczności orzeczeń w sprawach ze sobą powiązanych. Jeżeli kilka osób kieruje swoje roszczenia w odrębnych postępowaniach, jednak opartych na tych samych okolicznościach faktycznych zasadnym jest, aby zapadłe orzeczenia wykazywały jednolitość. W art. 28 ust. 3 rozporządzenia jest to podstawowa przesłanka łącznego rozpatrywania spraw. Oczywiście pojęcie „intensywnej więzi”, jak i jej stopień, to kwestie ocenne, które winny być rozpatrywane przy uwzględnieniu *ratio legis* wprowadzonej regulacji. Nie można jednak równocześnie tracić z oczu praw i interesów uczestników poszczególnych postępowań, tak aby łączne rozpatrzenie spraw nie prowadziło to ich wypaczenia lub naruszenia. Warto również zastanowić się nad możliwością ostrożnego zastosowania analogii w zakresie celu tej regulacji, do regulacji dotyczącej zbiegu roszczeń. W przypadku spraw pozostających w związku sąd, przed którym powództwo wytoczone zostało później (przy odpowiednim zastosowaniu art. 30 Bruksela I), może zawiesić postępowanie (art. 28 ust. 1 Bruksela I). Jeżeli sprawy takie zawisły przed sądem pierwszej instancji, to sąd przed którym powództwo wytoczone zostało później, może na wniosek strony stwierdzić brak swej jurysdykcji. Warunkiem jest jednak, aby sąd przed którym powództwo zawisło wcześniej miał jurysdykcję oraz połączenie spraw było dopuszczalne zgodnie z prawem tego sądu (art. 28 ust. 2 Bruksela I). Jeżeli natomiast rozpoznanie sprawy należy do wyłącznej właściwości kilku sądów, to sąd przed którym powództwo wytoczono później z urzędu, stwierdza brak swej właściwości na rzecz sądu powództwa wcześniejszego (art. 29 Bruksela I).

Podsumowanie

Jak wynika z powyższych uwag, ustalenie prawa właściwego dla danego stosunku prawnego, jak i właściwego sądu, jest pomimo istnienia obecnie jednolitych regulacji, jakimi są rozporządzenia Rzym I i Bruksela I, zadaniem dość skomplikowanym. Jest tak między innymi dlatego, że krzyżuje się w tym obszarze kilka reżimów prawnych. W odniesieniu do usług turystycznych w szczególności ma się do czynienia ze stykiem regulacji ustanawiających zasady ogólne z przepisami służącymi ochronie konsumenta. Przepisy te, które już od dawna są przedmiotem szczególnej uwagi prawodawcy unijnego, znalazły swoje odzwierciedlenie również w obszarze prawa prywatnego międzynarodowego oraz norm wskazujących właściwy sąd. Na tle omawianych zagadnień pojawia się także problem relacji przepisów stanowionych przez instytucje Unii Europejskiej z prawem poszczególnych państw członkowskich, na których omówienie zabrakło już miejsca.

Oczywiście ramy niniejszego opracowania nie pozwoliły również na omówienie szeregu szczegółowych zagadnień występujących na tle dochodzenia roszczeń wynikających z umów o świadczenie usług turystycznych przy uwzględ-

nieniu międzynarodowego charakteru tych umów, w tym licznych wątpliwości pojawiających się w praktyce stosowania. Krótki okres obowiązywania regulacji przybliżonych powyżej powoduje, że wiele jest jeszcze miejsc wymagających podjęcia decyzji co do odpowiedniej interpretacji przepisów tych aktów prawnych, która ułatwi praktykę stosowania, a w konsekwencji usprawni dochodzenie roszczeń wynikających z umów obejmujących usługi turystyczne.

Bez wątpienia dużą zaletą w tym obszarze jest możliwość korzystania z dorobku orzecznictwa i doktryny, który powstał na gruncie stosowania przepisów aktów prawnych poprzedzających rozporządzenia Rzym I i Bruksela I, a w szczególności konwencji rzymskiej oraz konwencji brukselskiej.

Bibliografia

- Cybula P., *Kolizyjno-prawne problemy ochrony klienta w ustawie o usługach turystycznych w świetle konwencji rzymskiej o prawie właściwym dla zobowiązań umownych*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, z. 1.
- Czepelak M., *Umowa międzynarodowa, jako źródło prawa prywatnego międzynarodowego*, Warszawa 2008.
- Czepelak M., *Wprowadzenie konwencji rzymskiej o prawie właściwym dla zobowiązań umownych z 19.06.1980 r. do polskiego porządku prawnego*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2007, nr 5.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Konwencja o jurysdykcji krajowej i wykonalności orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych – wybrane zagadnienia*, „Rejent” 2000, nr 1.
- Gnela B., *Cywilnoprawna ochrona konsumentów w zakresie usług turystycznych*, [w:] *Konsument na rynku usług turystycznych w warunkach globalizacji*, Katowice 2002.
- Gnela B., *Prawo właściwe dla umowy o imprezę turystyczną*, [w:] *Transformacje prawa turystycznego*, red. P. Cybula, Kraków 2009.
- Hackspiel S., *Podstawy jurysdykcji*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 4.
- Lijowska M., *Instrumenty kolizyjno-prawnej ochrony konsumenta a przepisy koniecznego zastosowania*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2006, nr 2.
- Majewski A., *Umowa o imprezę turystyczną zawierana przez Internet*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2010, nr 6.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Regulacje rozporządzenia Rady 44/2001 dotyczące jurysdykcji wyłącznej w świetle wybranych orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości UE*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 7.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Reguły dotyczące jurysdykcji w sprawach cywilnych i handlowych w prawie wspólnotowym – Rozporządzenie Rady 44/2001/WE, cz. 1*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 9.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Reguły dotyczące jurysdykcji w sprawach cywilnych i handlowych w prawie wspólnotowym – Rozporządzenie Rady 44/2001/WE, cz. 2*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 10.

- Maliszewska-Nienartowicz J., *Reguły dotyczące jurysdykcji w sprawach cywilnych i handlowych w prawie wspólnotowym – Rozporządzenie Rady 44/2001/WE, cz. 3*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 11.
- Mostowik P., *O podstawach właściwości prawa polskiego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2006, z. 2.
- Mostowik P., *Wybrane zagadnienia kolizyjno-prawne w regulacjach dotyczących turystyki*, [w:] *Turystyka a prawo. Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne*, red. P. Cybula, J. Raciborski, Sucha Beskidzka–Kraków 2008.
- Nesterowicz M., *Prawo turystyczne*, Kraków 2003.
- Pazdan M., *Autonomia woli w prawie prywatnym międzynarodowym – aktualne tendencje*, [w:] *Europeizacja prawa prywatnego*, M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Warszawa 2008.
- Pazdan M., *Poszukiwanie właściwego sądu i właściwego prawa po 1 maja 2004 r.*, „Rejent” 2004, nr 3–4.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2001.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2009.
- Kodeks cywilny, t. 1: Komentarz do artykułów 1–449¹¹*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2005.
- Pisuliński J., *Europejskie prawo cywilne*, Warszawa 2009.
- Skibińska E., *Jurysdykcja szczególna*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 8.
- Skibińska E., *Jurysdykcja w przypadku transportu lotniczego*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 16.
- Sznajder K., *Pojęcie umowy i roszczenia wynikającego z umowy na tle regulacji europejskich dotyczących jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2005, z. 2.
- Świerczyński M., *Prawo właściwe dla zobowiązań deliktowych według rozporządzenia Rzym II*, „Edukacja Prawnicza” 2008, nr 3.
- Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, red. A. Wąsiewicz, Bydgoszcz 1997.
- Weitz K., *Jurysdykcja krajowa oraz uznawanie i wykonywanie orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych w świetle prawa wspólnotowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2004, z. 1.
- Wojewoda M., *Zasada jednolitości statutu kontraktowego w konwencji rzymskiej o prawie właściwym dla zobowiązań umownych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, z. 3.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1999.
- Wójtowicz E., *Zawieranie umów o usługi turystyczne i timesharing – obowiązki przedsiębiorców*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007, nr 6.

Bożena Alejziak

TURYSTYKA JAKO ELEMENT STYLU ŻYCIA WSPÓŁCZESNEJ MŁODZIEŻY POLSKIEJ

Abstract: Present paper aims at determining the position of tourism in a life style of youth, living in Poland at the beginning of the third millennium. In order to diagnose the issue, seven reports on tourism activity among polish youth have been analysed, the data concerning years 2002–2009. Based on these analysis a stand of the contemporary youth's tourism activity has been determined, as well as a level of youth's participation in tourism and their most preferred forms of tourism. Furthermore, the analysis let to determining the tendencies and changes that have had occurred over the given years. The examined reports depict that a vast majority of respondents has had ever taken part in a tourism activity, however the numbers have been declining over the years. The most popular forms of tourism among youth are: recreational tourism, entertainment tourism and cultural tourism. Less popular forms include qualified tourism, ski tourism, special interest tourism, nature tourism, religious tourism, educational and linguistic tourism, and adventure tourism. The youth is nowadays one of the most important segments of the tourism market. Therefore, the analysis presented here may prove very serviceable for those who aim at satisfying the needs and expectations of the contemporary youth when designing a tourist offer.

Key words: youth, recreational tourism, qualified tourism, adventure tourism, tourism as hobby, tourism for entertainment, cultural tourism, tourism of museums, tourism of religious places, tourism for education, tourism for linguistic purposes, tourism in nature

Wprowadzenie

Turystyka jako forma podróżowania młodzieży w czasie wolnym jest elementem zaspokojenia potrzeb poznawczych, autokreacyjnych, rekreacyjnych, zdrowotnych, emocjonalnych, towarzyskich i wielu innych. Najważniejszym walorem turystyki jako formy podróżowania młodzieży po świecie jest uświadomienie sobie faktu różnorodności krajobrazów, ludzi, stylów życia, tradycji – poprzez bezpośrednie doświadczenie i kontakt z kulturami i mieszkańcami terenów odwiedzanych. Uczestnictwo w turystyce jest dla młodzieży o tyle ważne, że taką działalność podejmuje ona dobrowolnie w czasie wolnym. Za najważniejszą cechą turystyki młodzieży uznaje się autoteliczność dokonywanych wyborów odnośnie do form i sposobów spędzania czasu (Alejziak 2008). Próbując określić miejsce turystyki w życiu współczesnej młodzieży, w pierwszej kolejności należy jednak zdefiniować pojęcie „młodzież”. Nie jest to, jak się okazuje, wcale proste pomimo, że intuicyjnie z łatwością można ustalić zakres znaczeniowy niniejszego pojęcia.

Według F. Znanieckiego, młodzież to „zbiorowość osobników, którzy dopiero wchodzą w społeczne role ludzi dorosłych”. Młodzi są przedmiotem oddziaływania ze strony pokolenia starszego, które przydziela role społeczne młodemu pokoleniu według określonych przez siebie zasad (Znaniecki 1973: 20–27). Z kolei Erik H. Erikson zwrócił uwagę, że młodzież to jednostka znajdująca się w stanie przejściowym między dzieciństwem a dorosłością. Na okres ten przypada dojrzewanie biologiczne, poszukiwanie własnej tożsamości, tworzenie grup rówieśniczych wyznających podobne idee i doktryny (Erikson 1997: 272–274). W wielu definicjach kryterium wyróżniającym młodzież z całej grupy społecznej jest wiek. Podając dokładne przedziały wiekowe (odnoszące się do określonych faz rozwoju człowieka), można mówić o okresie „młodości”, „dojrzewania” czy „dorastania”. Dlatego wielu badaczy, jak na przykład H. Bee, uważa, że powyższy etap rozwoju pomiędzy dzieciństwem a dorosłością lepiej jest charakteryzować w wymiarze psychologicznym i kulturowym, niż bezskuteczne dążyć do określenia konkretnego przedziału wiekowego. Jest to bowiem okres przejściowy, w którym dziecko pod względem fizycznym, umysłowym i emocjonalnym zmienia się w dorosłego człowieka. W różnych społecznościach i u różnych jednostek w tej samej kulturze następuje on w różnym czasie, a każde dziecko, aby otrzymać status dorosłego, musi przez ten etap przejść. W większości społeczeństw uprzemysłowionych jest to dość długi okres, trwający mniej więcej od dwunastego do osiemnastego, a nawet dwudziestego roku życia. Zachodzące w tym okresie zmiany emocjonalne i fizyczne są tak gwałtowne, że wielu badaczy etap ten określa jako „czas burzy i naporu” (Bee 2004: 326–327).

Przedstawiony przegląd definicji w dużym uproszczeniu pokazuje, jak trudno ująć w ramy pojęcia „młodzieży” oraz określić dokładny czas trwania tego okresu. Wspólną jednak dla większości badaczy jest opinia, że na omawiany

okres życia wywierają znaczący wpływ czynniki: biologiczne, psychologiczne, społeczne i kulturowe, które rozpatrywane łącznie stanowią element stylu życia współczesnej młodzieży.

Styl życia to kulturowo uwarunkowany sposób realizacji potrzeb, nawyków i norm. Regulują go układy wartości przyjęte przez jednostki i grupy. Próbując zdefiniować to pojęcie, warto przytoczyć tutaj koncepcję A. Sicińskiego, w którego pracach (1978, 1980, 1988) jest on rozumiany jako zakres i formy codziennych zachowań, swoistych dla określonej zbiorowości społecznej lub określonej jednostki, tj. charakterystyczny sposób bycia w społeczeństwie. Autor wskazuje trzy funkcje stylu życia, jakimi są:

- oznaka przynależności do danej grupy społecznej oraz poczucie więzi społecznej,
- wyodrębnienie danej grupy z szerszej zbiorowości,
- zakreślanie możliwości ekspresji osobowości jednostki w sposób społecznie akceptowany.

Według A. Sicińskiego, kluczową kategorią dla stylu życia jest możliwość dokonywania wyboru, co jednak w dużym stopniu jest zdeterminowane możliwościami życiowymi płynącymi ze środowiska, w którym żyje jednostka oraz jej uwarunkowaniami fizycznymi i psychicznymi, które w dużym stopniu mają wpływ na kształtowanie się zachowań ludzkich. Styl życia stanowi rodzaj uzgodnienia pomiędzy własnym systemem wartości, sposobem zachowania się, osobistych celów i aspiracji, postaw a systemem wartości sposobów zachowania się, osobistych celów i aspiracji, postaw innych członków grupy. Badając styl życia, nawiązuje się do szeroko pojętego obszaru działalności człowieka, jakimi są, między innymi, praca zawodowa, sposób odżywiania, sposób spędzania czasu wolnego. Ważnymi cechami jest powtarzalność, dobrowolność, możliwość zmiany oraz dokonania wyboru zachowania (Grabowska-Garczyńska et al. 2009: 106 i nast.).

Styl życia pod wieloma względami upodabnia ludzi do siebie. Często są to zachowania konformistyczne na zasadzie naśladowania innych, co szczególnie jest widoczne w grupie dorastającej młodzieży i określane mianem tzw. konformizmu grupowego (Siciński 1976: 51). Dotyczy on wielu ważnych kwestii życiowych, takich jak styl ubierania, rodzaj słuchanej muzyki, stosunek do nauki, do ludzi oraz sposób spędzania wolnego czasu. Powielanie wzoru może być nagradzane przez grupę poprzez wyrażaną akceptację, prestiż, osiąganie wartości osobistych itp. Dotyczy to także sposobu spędzania czasu wolnego, gdzie ważną rolę odgrywa turystyka. Ważną korzyścią podróży jest to, że przyczynia się ona również do kreowania własnej tożsamości, której poszukiwanie zajmuje dorastającej młodzieży dużo czasu. Jest także źródłem poszukiwania doznań i wrażeń (Zuckerman 1979: 98), a charakterystycznymi cechami są:

1. poszukiwanie niebezpieczeństw i przygód (preferowanie aktywności na świeżym powietrzu i zajęć fizycznych, które niosą ze sobą ryzyko, np. sporty ekstremalne),

2. poszukiwanie rozmaitych doznań (wybór niekonwencjonalnego stylu życia, przebywanie w towarzystwie osób nieprzeciętnych, eksperymentowanie z środkami psychoaktywnymi itp.),
3. rozhamowanie (czynnik uwarunkowany biologicznie związany z rozładowaniem napięcia i poszukiwaniem odprężenia),
4. podatność na nudę (niska odporność na monotonię czy rutynowe działania, w wyniku której pojawia się napięcie).

Turystyka jest jedną z ważniejszych form spędzania czasu wolnego, stwarzająca współczesnej młodzieży wiele możliwości poszukiwania doznań i wrażeń. Jest źródłem wielu przygód wynikających z możliwości uprawiania różnorodnych jej form, przyczyniających się do rozładowania napięć. Ciekawe, innowacyjne, a często ekstremalne jej formy (np.: survival, trekking, rafting i inne) przeciwdziałają monotonii i są źródłem pozytywnych przeżyć i emocji. Są miejscem sprawdzenia samego siebie, funkcjonowania w trudnych sytuacjach, podejmowania decyzji, sprawdzenia własnej tolerancji czy wyzbywania się egoizmu. W tym przypadku istotne staje się zapewnienie bezpieczeństwa w uczestnictwie (Dworzecki 2010).

Cel pracy i metodologia badań

Celem niniejszego artykułu jest ustalenie, jakie miejsce zajmuje turystyka w stylu życia współczesnej młodzieży polskiej, żyjącej na początku trzeciego tysiąclecia. Aby zdiagnozować powyższy problem, postawiono następujące pytania:

1. jak kształtowała się aktywność turystyczna współczesnej młodzieży w wyjazdach turystycznych w latach 2002–2009,
2. jaki poziom uczestnictwa prezentowała młodzież w wyjazdach turystycznych w latach 2002–2009,
3. w jakich wyjazdach turystycznych ze względu na czas ich trwania najczęściej uczestniczyła młodzież w latach 2002–2009,
4. w jaki sposób najczęściej młodzież spędzała czas podczas wyjazdów turystycznych w latach 2002–2009,
5. w jakich formach turystyki najchętniej uczestniczyła młodzież w latach 2002–2009.

Aby ustalić, w jakim zakresie współczesna polska młodzież uczestniczy w wyjazdach turystycznych, w analizach wykorzystano badania prowadzone od wielu lat przez Instytut Turystyki w Warszawie na temat aktywności turystycznej Polaków. Przeanalizowano siedem raportów dotyczących aktywności turystycznej młodzieży polskiej z lat 2002, 2004¹, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, których autorem jest J. Łaciak. Powyższe raporty zostały opracowane w oparciu o meto-

¹ Raport z 2003 r. nie został opublikowany, wskaźniki procentowe analizowane w niniejszej pracy pozyskano z raportów opublikowanych w kolejnych latach.

dę sondażu diagnostycznego w miejscu zamieszkania respondentów przy użyciu kwestionariusza ankiety. Badania przeprowadzono na reprezentatywnej ogólnopolskiej próbie TNS OBOP, która w zależności od roku prowadzonych badań, wynosiła 5–7 tys. osób. Stopień jej realizacji wynosił średnio 66,35%. Wśród osób objętych badaniami, w latach 2002–2009 średnio 9,03% to osoby w wieku 15–19 lat i właśnie ta grupa została uwzględniona w charakterystyce aktywności turystycznej młodzieży polskiej (tabela 1).

Tabela 1. Wielkość próby i struktura badanej młodzieży w latach 2002–2009

Rok	Wielkość próby – liczba osób	Liczba zrealizowanych ankiet	Stopień realizacji próby [%]	Liczba respondentów w wieku 5–19 lat	Wskaźnik procentowy [%]	Młodzież ucząca się [%]	Młodzież pracująca [%]	Bezrobotni [%]
2002	5000	3819	78	400	10,5	92,10	2,7	5,2
2004	5600	3803	67,8	365	9,6	98,80	0,4	0,8
2005	6000	4067	67,8	373	9,2	96,20	1,7	2,1
2007	6000	4008	66,8	343	8,6	96,70	1,7	1,6
2008	7000	4059	58,0	335	8,3	95,20	2,3	2,5
2009	7000	4178	59,70	333	8,0	96,10	1,4	1,70

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań J. Łaciak, „Aktywność turystyczna młodzieży” (lata: 2002, 2004, 2005, 2007, 2008, 2009), s. 13–14.

Badania prowadzone przez IT opierały się na międzynarodowej definicji turystyki, zgodnie z którą przyjmuje się, że wyjazd turystyczny to taki, który połączony jest co najmniej z jednym noclegiem poza miejscem zamieszkania – zarówno w celu wypoczynkowym, rekreacyjnym czy poznawczym, jak i zawodowym (delegacja, załatwianie interesów), religijnym, rodzinnym lub leczniczym (pobyt w sanatorium) (WTO: 1995). Uczestnictwo młodzieży w wieku 15–19 lat w wyjazdach turystycznych przeanalizowano ogólnie oraz w podziale na wyjazdy długookresowe i krótkookresowe. Krajowy wyjazd długookresowy łączył się z dobrowolnym opuszczeniem miejscowości stałego zamieszkania na co najmniej 5 dni i połączony był przynajmniej z czterema noclegami.

Z kolei wyjazd krótkookresowy (2–4-dniowy) łączył się co najmniej z jednym noclegiem poza domem, ale nie więcej niż trzema. Szacunkowe dane o liczbie osób w wieku 15–19 lat biorących udział w wyjazdach turystycznych uzyskano odnosząc wskaźniki uczestnictwa respondentów w poszczególnych rodzajach wyjazdów do wielkości populacji młodzieży w Polsce w badanym roku (2009 – 2,5 mln; 2008 – 2,6 mln; 2007 – 2,7 mln; 2005 – 2,9 mln; 2004 – 3,0 mln; 2002 – 3,3 mln) (zob. tabela 2).

Tabela 2. Uczestnictwo młodzieży w wyjazdach turystycznych w latach 2002–2009 (w %)

Rodzaj wyjazdu	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
turystyczny ogółem	76	75	62	61	63	67	68	67
krajowy długookresowy	51	56	42	46	44	42	47	48
krajowy krótkookresowy	45	42	33	24	32	32	27	28
zagraniczny	19	14	14	12	16	20	25	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań J. Laciak..., s. 28.

Wyniki badań

Analizując otrzymane wskaźniki procentowe wynikające z badań prowadzonych w latach 2002–2009 można ustalić poziom aktywności turystycznej badanej młodzieży oraz zauważyć zachodzące w tym zakresie tendencje i zmiany. Okazuje się więc, że na przestrzeni ośmiu analizowanych lat, znaczna część badanej młodzieży polskiej uczestniczyła w wyjazdach turystycznych (odpowiednio: 76%, 75%, 62%, 61%, 63%, 67%, 68% i 67%), z czego wynikałoby, że dla powyższej grupy turystyka stanowi ważny element stylu ich życia (zob. tab. 2). Z przeprowadzonych badań wynika również, że na przestrzeni lat 2002–2009, widoczna jest wyraźna tendencja spadkowa odnośnie do aktywności turystycznej badanej młodzieży. Jak można zauważyć, najwięcej młodych osób (76%) wyjechało w 2002 r. i, co ciekawe, do chwili obecnej ten wskaźnik procentowy nie został przekroczony. W roku 2009 w stosunku do roku 2002, liczba wyjeżdżających zmniejszyła się o dziewięć punktów procentowych. Pozytywnym aspektem wynikającym z badań jest to, że na przestrzeni trzech ostatnich lat (2007–2009), wskaźniki procentowe utrzymują się mniej więcej na podobnym poziomie (67%, 68%, 67%). Specyfiką turystyki jako elementu czasu wolnego jest fakt, że należy ona do sfery konsumpcji swobodnej, a to zawsze łączy się z koniecznością posiadania pewnej nadwyżki dochodów, które można przeznaczyć na wybrany cel. Między innymi z tego właśnie powodu znaczna część badanej młodzieży polskiej nigdzie nie wyjeżdżała w czasie wakacji, weekendów, ferii, świąt, nie uczestniczyła także w wyjazdach organizowanych przez szkołę (Alejziak 2010: 102).

Analizując aktywność turystyczną młodzieży ze względu na długość trwania wyjazdu, można zauważyć, że wskaźniki procentowe dotyczące wyjazdów długo- i krótkoterminowych są niższe niż te dotyczące charakterystyki uczestnictwa respondentów w wyjazdach turystycznych na poziomie ogólnym. Okazało się bowiem, że w wyjazdach długoterminowych mniej więcej połowa respondentów wyjechała jedynie w latach 2002–2003 (51%, 56%), natomiast w pozostałym analizowanym okresie, czyli w latach 2004–2009 (42%, 46%, 44%, 42%, 47% i 48%), wyjeżdżających było znacznie mniej. Powyższa tendencja spadkowa ule-

gła stabilizacji w dwóch ostatnich badanych latach (2008–2009), gdzie zauważalny jest niewielki wzrost wskaźników procentowych dla wyjazdów wakacyjnych. Jeszcze mniej młodzieży w latach 2002–2009 uczestniczyło w wyjazdach krótkookresowych (45%, 42%, 33%, 24%, 32%, 32%, 27% i 28%), a najniższe wskaźniki procentowe uzyskano w ciągu dwóch ostatnich badanych lat (2008 – 27%, 2009 – 28%) i są one najniższe w całym analizowanym okresie. Najwięcej młodzieży (45%) wyjazdy krótkie organizowało w 2002 r. Jednak do dziś wskaźnik ten nie został przekroczony.

Jeszcze mniej młodzieży niż w turystyce krajowej w latach 2002–2009 uczestniczyło w turystyce zagranicznej (19%, 14%, 14%, 12%, 16%, 20%, 25% i 19%). Można jednak zauważyć, że w ciągu ostatnich czterech lat (2006–2009) widoczny jest niewielki wzrost wskaźników procentowych (16%, 20%, 25%, 19%). Z badań wynika, że najwięcej młodzieży za granicę wyjechało w roku 2008 (25%), a najmniej w 2005 (12%).

Poziom uczestnictwa w turystyce w latach 2002–2009

Styl życia łączy się z pewną regularnością i powtarzalnością zachowań. Postanowiono więc przeanalizować poziom uczestnictwa młodzieży polskiej w długookresowych wyjazdach turystycznych w latach 2002–2009, czyli liczbę wyjazdów w ciągu danego roku oraz liczbę noclegów przypadających na jedną osobę (Łaciak 2002, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009: 29). Okazało się, że:

- w 2002 r. (51%)², na jedną osobę przypadało średnio 1,7 podróży (w 2001 r. – 1,5), a jedna podróż obejmowała średnio 12,4 noclegu (w 2001 r. – 12,2),
- w 2004 r. (42%), na jedną osobę przypadało średnio 1,6 podróży, a jedna podróż obejmowała średnio 13,0 noclegów; osoby w wieku 15–19 lat odbyły 2,0 mln podróży, podczas których skorzystały z 26,1 mln noclegów,
- w 2005 r. (46%), na jedną osobę przypadało średnio 1,4 podróży, jedna podróż obejmowała średnio 11,9 noclegu; osoby w wieku 15–19 lat odbyły 2,0 mln podróży, podczas których skorzystały z 23,3 mln noclegów (spadek o 10,7%),
- w 2007 r. (42%), na jedną osobę przypadało średnio 1,7 podróży, a jedna podróż obejmowała średnio 10,7 noclegu; osoby w wieku 15–19 lat (1,1 mln uczestniczących) odbyły 1,9 mln podróży (w 2006 r. – 2,2 mln), podczas których skorzystały z 20,3 mln noclegów,
- w 2008 r. (47%) na jedną osobę przypadało średnio 1,6 podróży, jedna podróż obejmowała średnio 8,7 noclegu; osoby w wieku 15–19 lat (1,2 mln uczestniczących) odbyły 1,9 mln podróży, podczas których skorzystały z 16,7 mln noclegów (spadek o 17,7%),

² Wskaźnik procentowy w nawiasie to młodzież uczestnicząca w danym roku w wyjazdach długoterminowych.

- w 2009 r. (48%) na jedną osobę przypadało średnio 1,3 podróży, jedna podróż obejmowała średnio 7,7 noclegu; osoby w wieku 15–19 lat (1,2 mln uczestniczących) odbyły 1,6 mln podróży, podczas których skorzystały z 12,3 mln noclegów (spadek o 26,3%).

Na podstawie analizy prezentowanych raportów można zauważyć pewne zmiany zachodzące na przestrzeni lat 2002–2009 odnośnie do liczby wyjazdów turystycznych przypadających na jedną osobę oraz liczby udzielonych noclegów w trakcie powyższych wyjazdów. Ustalając minimalną i maksymalną liczbę podróży przypadających na jedną osobę w analizowanych latach okazuje się, że zawiera się ona w granicach od 1,3 do 1,7. Natomiast powyższe wartości dla noclegów wynoszą: 7,7 – 13. Z zestawionych wskaźników z poszczególnych raportów wynika, że najkorzystniej podróże młodzieży wypadły w 2002 r., ponieważ na wakacje w tym roku wyjechało najwięcej badanych osób (51%), na jedną osobę przypadło średnio najwięcej wyjazdów (1,7) oraz dla młodzieży były to jedne z dłuższych wakacji, co wynika ze średniej liczby wykorzystanych noclegów (12,4) przez jednego respondenta. Jednak najdłuższe wakacje młodzież miała w 2004 r., gdzie średnio na jednego respondenta przypadło 13 noclegów, mniejsza jednak była liczba wyjeżdżających (42%) oraz liczba podróży przypadająca na jednego respondenta (1,6). Najwięcej podróży przypadających na jedną osobę (1,7), oprócz roku 2002, młodzież zrealizowała w roku 2007. Najgorzej w prawie każdej kategorii prezentują się wyniki z roku 2009. Co prawda liczba wyjeżdżających turystycznie respondentów była nieco wyższa (48%) niż w roku 2008 (47%), ale liczba podróży przypadająca na jednego respondenta osiągnęła najniższą wartość w całym analizowanym okresie (1,3), podobnie zresztą, jak liczba noclegów (7,7), co oznaczałoby, że w 2009 r. młodzież miała najkrótsze wakacje w ciągu ostatnich ośmiu lat.

Szukając powodów malejącej aktywności turystycznej młodzieży w latach 2002–2009, liczby realizowanych wyjazdów w ciągu roku oraz skracania długości wyjazdów, można przypuszczać, że ważnymi czynnikami przyczyniającymi się do ograniczenia możliwości wypoczynku przez uczestnictwo w turystyce, jest wszechobecny kryzys gospodarczy, spadek dochodów w rodzinie, bezrobocie. Z powyższych powodów znaczna grupa młodzieży w latach 2002–2009 nie wyjechała poza miejsce swojego zamieszkania. Osoby, które jednak miały możliwość wyjazdów, zwykle czyniły to w trakcie wakacji lub podczas krótkich wyjazdów weekendowych, świątecznych itp.

Formy turystyki, w których uczestniczy polska młodzież

Interesujący wydaje się fakt, jak współczesna polska młodzież spędzała czas podczas wyjazdów turystycznych i w jakich formach turystyki uczestniczyła. Autor badań prezentowanych na łamach niniejszego artykułu, poddał analizie

siedemnaście kategorii określających sposoby spędzania czasu w trakcie wyjazdów turystycznych długo- i krótkoterminowych realizowanych przez młodzież w latach 2002–2009.

Zastosowana kafeteria z pewnością nie wyczerpuje wszystkich współcześnie istniejących możliwości spędzania czasu, jednakże na jej podstawie – bezpośrednio lub pośrednio – można wyszczególnić wiele form turystyki, w których uczestniczyła badana młodzież (tab. 3). Są to: turystyka wypoczynkowa, turystyka kwalifikowana, turystyka przygodowa, turystyka specjalnych zainteresowań (turystyka hobbystyczna), turystyka rozrywkowa, turystyka kulturowa, turystyka muzealna, turystyka religijna, turystyka edukacyjna i lingwistyczna, turystyka przyrodnicza. Natomiast do kategorii „inne”, którą zaznaczył mniej więcej co piąty respondent, mogą należeć kolejne formy, takie jak na przykład turystyka zakupowa (handlowa), sportowa („fanoturystyka”), festiwalowa itp. (Kurek 2008; Różycki 2009).

Turystyka wypoczynkowa

Od dawna wiadomo, że dla prawidłowego funkcjonowania człowieka w życiu zawodowym i społecznym potrzebny jest czas na wypoczynek i relaks. Człowiek wypoczęty jest bardziej efektywny i wydajny. Szczególnie jest to ważne dla współczesnej młodzieży, funkcjonującej w realiach szybkiego życia, dużych wymagań i oczekiwań społecznych oraz silnego zmęczenia po całorocznej, wyczerpującej nauce szkolnej.

Młodzież, która nie wypoczywa właściwie, jest przemęczona oraz narażona na frustrację, konflikty z otoczeniem i nawet z samym sobą. Uczestnictwo w turystyce sprzyja więc ogólnemu odprężeniu i przywracaniu równowagi psychofizycznej. Każdy młody człowiek potrzebuje wypoczynku, bez niego nie może normalnie funkcjonować, efektywnie działać i wypełniać wiele ról w życiu osobistym i społecznym. Podobne funkcje spełnia turystyka zdrowotna (Hadzik 2009).

Analizując wyniki badań na temat sposobów spędzania czasu przez polską młodzież w wieku 15–19 lat podczas wyjazdów długoterminowych w latach 2002–2009, można zauważyć pozytywną tendencję. To przede wszystkim (z małymi wyjątkami) spadek biernych lub bardzo mało aktywnych form, takich jak: spokojny wypoczynek, krótkie spacery (2002–2009: 61,4%, 60%, 62%, 52%, 53%, 58%, 53%) oraz słuchanie radia i oglądanie telewizji (2002–2009: 24,9%, 17%, 21%, 20%, 18%, 17%). Ta ostatnia forma odpoczynku była jedną z bardziej ulubionych w roku 2004 (27%), preferował ją prawie co trzeci respondent. W kolejnych latach ten wskaźnik nie został nigdy przekroczony, a wręcz odwrotnie, zauważalna jest tendencja spadkowa nawet o dziesięć punktów procentowych, co szczególnie dotyczy 2009 r.

Tabela 3. Sposoby spędzania czasu przez młodzież podczas wyjazdów turystycznych w latach 2002–2009

Sposoby spędzania czasu	Wyjazdy długoterminowe									Wyjazdy krótkoterminowe								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009		
Turystyka wypoczynkowa																		
spokojny wypocinek, krótkie spacery	61,4	–	60	62	52	53	58	53	44	–	38	49	43	33	50	56		
sluchanie radia, oglądanie telewizji	24,9	–	27	17	21	20	18	17	25	–	21	15	17	18	19	19		
przebywanie w ciszy, spokoju, z dala od ludzi	14,8	–	12	12	17	14	14	12	8	–	9	10	15	11	10	8		
czytanie	3,7	–	6	6	4	3	9	4	1	–	4	2	2	–	5	2		
poprawa kondycji fizycznej: gimnastyka, zajęcia fitness, dłuższe spacery i wycieczki, pływanie, gry sportowe	35	37	39	23	30	38	26	35	16	20	16	19	15	19	19	31		
Turystyka kwalifikowana																		
turystyka kwalifikowana (np. żeglarstwo, kajakerstwo, wspinaczki górskie, jazda konna)	11,5	16	16	9	10	5	18	14	4	7	12	2	3	3	7	7		
narciarstwo	3,2	–	1	2	2	4	1	4	1	–	1	3	–	3	–	3		
Turystyka specjalnych zainteresowań (turystyka hobbyistyczna)																		
ulubione zajęcia hobbyistyczne (wędkarstwo, fotografowanie, zbieranie grzybów)	8	–	9	4	13	6	4	12	6	–	3	2	11	11	2	3		
Turystyka rozrywkowa i turystyka zabawy																		
chodzenie do kawiarni, restauracji	12,2	–	12	22	17	12	14	20	15	–	13	7	8	11	11	12		
udział w przedstawieniach teatralnych, koncertach, seansach filmowych	5,5	–	7	1	3	3	1	7	1	–	4	6	2	6	3	5		
poświęcanie czasu życiu towarzyskiemu i rozrywkom	58,3	–	55	46	50	41	45	38	53	57	58	39	51	55	45	42		

Turystyka kulturowa																		
zwiedzanie muzeów, skansenów, zabytków	9,9	15	13	23	16	17	16	17	16	17	16	17	13	15	5	9	6	
Turystyka przyrodnicza																		
odwiedzanie parków narodowych lub krajobrazowych	5,3	20	16	12	11	13	11	9	11	13	11	9	6	10	4	3	8	
Turystyka religijna																		
odwiedzanie miejsc kultu religijnego	7,7	-	2	8	1	8	6	2	6	8	6	2	4	10	6	16	8	5
Turystyka edukacyjna i lingwistyczna																		
zdobywanie wiedzy i umiejętności (np. nauka języków obcych)	2	-	3	6	7	7	4	6	4	7	4	6	4	8	6	6	-	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań J. Łaciak..., s. 38 i 47.

Spokojny wypoczynek i krótkie spacerunki są znacznie częściej preferowane przez młodzież podczas wyjazdów krótkich. Szczególnie w latach 2008–2009 w porównaniu do roku 2007 zauważalny jest wyraźny wzrost atrakcyjności tej formy wypoczynku (44%, –, 38%, 49%, 43%, 33%, 50%, 56%)³. Natomiast słuchanie radia, oglądanie telewizji jest tak samo ważne podczas wyjazdów długich (24,9%, –, 27%, 17%, 21%, 20%, 18%, 17%), jak i krótkich (25%, –, 21%, 15%, 17%, 18%, 19%, 19%). W całym analizowanym okresie cieszy się podobnym zainteresowaniem.

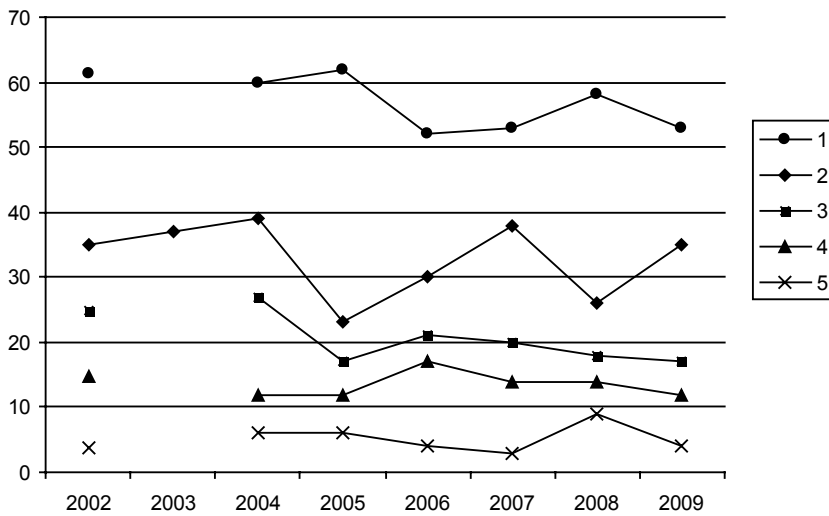
Wielu młodych lubi wypoczywać w ciszy i spokoju z dala od ludzi i, jak się okazuje, nie jest to wyjątkowa sytuacja, gdyż taki sposób regeneracji sił wybrał więcej niż co dziesiąty respondent. Potrzeba ciszy i spokoju oraz ucieczka od cywilizacji dotyczy zwykle młodzieży mieszkającej w dużych aglomeracjach miejskich, dla młodzieży wiejskiej bowiem ten sposób spędzania czasu nie wydaje się zbyt ciekawy. Chęć przebywania w ciszy, spokoju, z dala od ludzi preferowana jest bardziej podczas wyjazdów długich (14,8%, –, 12%, 12%, 17%, 14%, 14%, 12%), niż krótkich (8%, –, 9%, 10%, 15%, 11%, 10%, 8%). W trakcie weekendów najczęściej osób wypoczywało w ten sposób roku 2006 (15%), ale od tamtego czasu zauważalna jest tendencja spadkowa. Jak można zauważyć, coraz mniej osób chce wypoczywać biernie, tym samym coraz więcej osób uważa powyższą formę za mało atrakcyjną.

Niewielu respondentów w czasie wypoczynku zainteresowanych było czytelnictwem. Z badań Instytutu Turystyki w Warszawie wynika, że więcej młodych zajmuje się czytelnictwem podczas wyjazdów długich (3,7%, –, 6%, 6%, 4%, 3%, 9%, 4%), niż krótkich (1%, –, 4%, 2%, 2%, –, 5%, 2%). W trakcie wyjazdów wakacyjnych w analizowanych latach wskaźnik czytelnictwa najwyższą wartość (9%) osiągnął w 2008 r., aby w roku następnym ponownie spaść prawie o połowę (4%). Niechęć do czytelnictwa zauważalna jest nie tylko podczas wyjazdów turystycznych, ale także w codziennym i szkolnym życiu młodzieży. Z badań OBOP przeprowadzonych w 2010 r. wynika, że czytelnictwo w Polsce z roku na rok spada i w obecnej dekadzie jest jednym z najniższych od lat 80. ubiegłego wieku. Zdaniem specjalistów, tak niski poziom czytelnictwa ma swoje przyczyny przede wszystkim w złym systemie kształcenia i nauczania. System ten bowiem doprowadził do zaniechania zwyczaju czytania książek przez wprowadzenie do programu nauczania na przykład fragmentów zalecanych lektur, a także omawiania lektur na lekcjach tylko pod kątem zdawanych testów kompetencji⁴.

³ Minus w nawiasach (–) oznacza brak danych z 2003 r., natomiast w pozostałych latach: 2002 oraz 2004–2009, respondenci nie zaznaczyli powyższej kategorii.

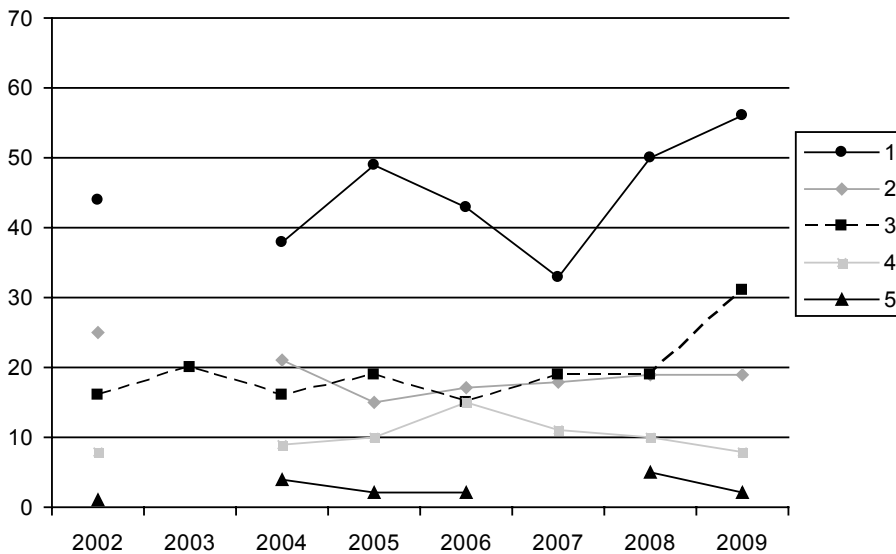
⁴ www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20100311/KRAJSWIAT/438110140 [15.04.2011].

Rycina 1. Turystyka wypoczynkowa – wyjazdy długoterminowe

Legenda: 1 – spokojny wypoczynek, krótkie spacery; 2 – poprawa kondycji fizycznej: gimnastyka, zajęcia fitness, dłuższe spacery i wycieczki, pływanie, gry sportowe; 3 – przebywanie w ciszy, spokoju, z dala od ludzi; 4 – czytanie; 5 – słuchanie radia, oglądanie telewizji

Rycina 2. Turystyka wypoczynkowa – wyjazdy krótkoterminowe

Legenda: 1 – spokojny wypoczynek, krótkie spacery; 2 – słuchanie radia, oglądanie telewizji; 3 – poprawa kondycji fizycznej: gimnastyka, zajęcia fitness, dłuższe spacery i wycieczki, pływanie, gry sportowe; 4 – przebywanie w ciszy, spokoju, z dala od ludzi; 5 – czytanie

Z roku na rok coraz mniej młodych jest zainteresowanych turystyką wypoczynkową w formie „3 x s” lub „4 x s”. Dlatego coraz więcej młodzieży pragnie ten czas wykorzystać aktywnie przeznaczając go na poprawę własnego zdrowia, kondycji fizycznej, wyglądu zewnętrznego. Prowadzenie zdrowego stylu życia jest najczęściej związane z nawykami wyniesionymi z rodzinnego domu, a w wieku dorastania także z indywidualnymi wyborami własnej aktywności w życiu codziennym oraz podczas wyjazdów turystycznych. Jak napisał K. Denek, zdrowie trzeba

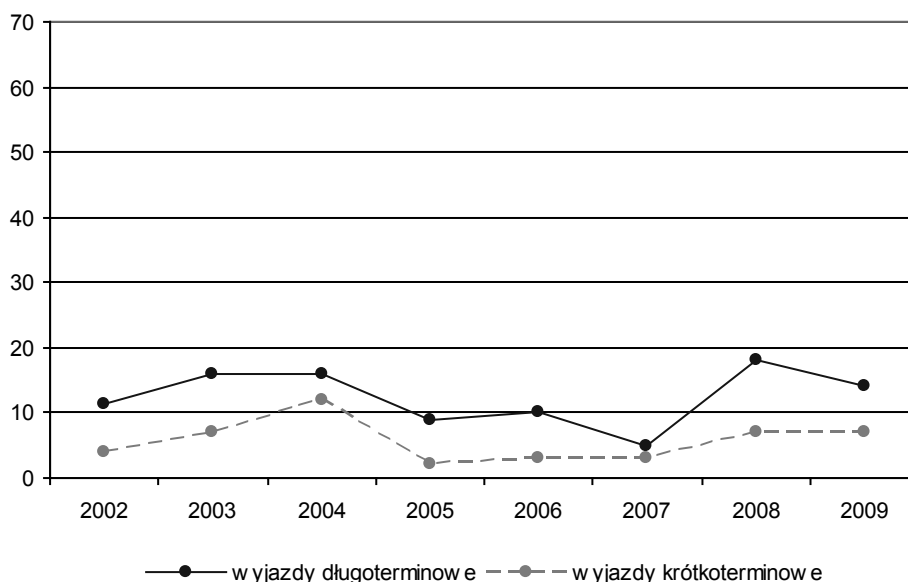
[...] zdobywać, szanować, promować ponieważ jest ono wartością, dzięki której można realizować własne aspiracje, cieszyć się dobrym samopoczuciem i sprawnością fizyczną. Dlatego ważne jest, aby podczas wyjazdów turystycznych młodzież spędzała czas aktywnie, podczas gier i zabaw ruchowych, wędrówek, poprzez uczestnictwo w turystyce aktywnej i kwalifikowanej (Denek 2009: 3).

Jak wynika z badań, znaczna grupa młodzieży polskiej zarówno podczas wyjazdów długookresowych (35%, 37%, 39%, 23%, 30%, 38%, 26%, 35%), jak i krótkookresowych (16%, 20%, 16%, 19%, 15%, 19%, 19%, 31%) w latach 2002–2009 dbała o poprawę własnej kondycji fizycznej. Respondenci między innymi uprawiali gimnastykę, uczęszczali na zajęcia fitness, organizowali dłuższe spacerunki, wycieczki, gry i zabawy sportowe, pływali. W trakcie wyjazdów wakacyjnych w ten sposób czas spędzał więcej niż co trzeci respondent, a podczas wyjazdów weekendowych mniej więcej co piąty. Wyjątek stanowi rok 2009, w którym uzyskany wskaźnik procentowy jest najwyższy w całym analizowanym okresie, aktywny wypoczynek preferował bowiem co trzeci badany.

Turystyka kwalifikowana

Jedną z bardziej wymagających form aktywności jest turystyka kwalifikowana, lecz jak wynika z badań, uczestniczyło w niej niezbyt wielu respondentów. Może dlatego, że z tej formy nie można korzystać spontanicznie, należy się do niej wcześniej przygotować zarówno kondycyjnie, jak i intelektualnie. Dodatkowym kryterium ograniczającym udział są koszty związane z zakupem specjalistycznego sprzętu czy posiadanie odpowiednich uprawnień. W analizowanych latach 2002–2009, ze zmienną popularnością uczestniczył w turystyce kwalifikowanej podczas wyjazdów długoterminowych mniej więcej co dziesiąty respondent (11,5%, 16%, 16%, 9%, 10%, 5%, 18%, 14%). Najczęściej wybieranymi formami była: turystyka żeglarska, kajakowa, wspinaczka górską, jazda konna itp. Najwięcej młodzieży (18%) w turystyce kwalifikowanej uczestniczyło w 2008 r., a najmniej (5%) w roku 2007. W trakcie wyjazdów krótkich ta bardzo specjalistyczna forma turystyki (4%, 7%, 12%, 2%, 3%, 3%, 7%, 7%), jak można zauważyć, była rzadko wybieraną formą spędzania czasu.

Rycina. 3. Turystyka kwalifikowana

Uzyskane wskaźniki procentowe podczas wyjazdów weekendowych są znacznie niższe niż podczas wyjazdów wakacyjnych. Najwięcej osób wybrało tego rodzaju wypoczynek w 2004 r. (12%), a najmniej w roku 2006 i 2007 (3%, 3%). Warto jednak zwrócić uwagę, że w ostatnich dwóch analizowanych latach (2008–2009), w porównaniu z poprzednimi, wskaźniki procentowe wzrosły prawie dwukrotnie (7%, 7%), co oznaczałoby ponowne odkrywanie i fascynację formami, które wymagają posiadania dużej wiedzy krajoznawczej, konkretnych umiejętności i wysokiej kondycji psychofizycznej, ale jednocześnie wyzwalające dużo emocji, przyczyniające się do przeżycia wielu pozytywnych doznań.

Uzyskany wynik można interpretować w różnoraki sposób. Wzrost zainteresowania turystyką kwalifikowaną współczesnej młodzieży może wynikać z konformizmu, mody, chęci zaimponowania grupie rówieśniczej, poszukiwania przygód czy wyzbycia się nadmiaru emocji. Albo z drugiej strony – rosnących ambicji i aspiracji, wynikających z chęci sprostania coraz wyższym wymaganiom i oczekiwaniom ze strony otoczenia, w którym żyją, uczą się lub pracują. Ze społecznego punktu widzenia osoby, które uprawiają turystykę kwalifikowaną z pewnością cieszą się większym prestiżem i uznaniem, niż osoby zainteresowane uczestnictwem w turystyce masowej, powierzchownej i mało ciekawej.

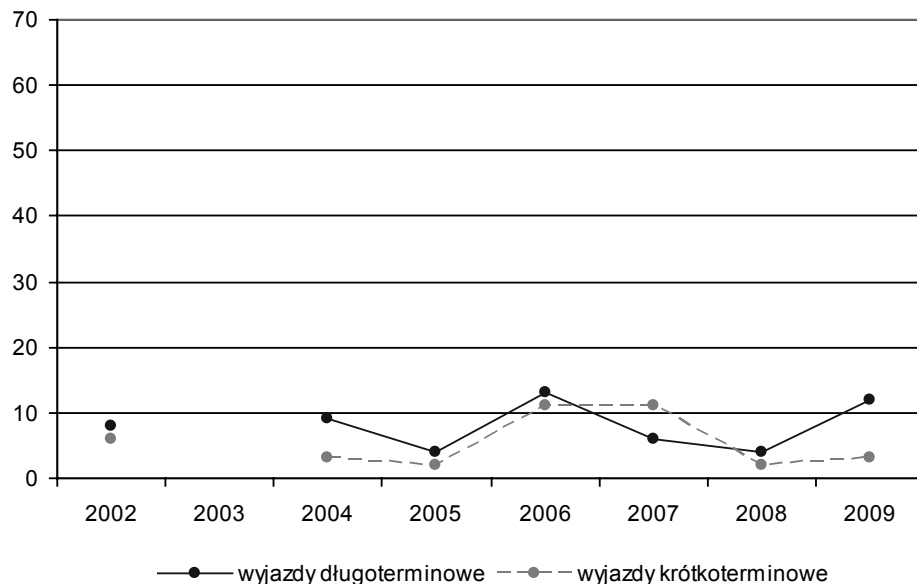
Niezbyt popularną w grupie badanej młodzieży okazała się także turystyka narciarska. W latach 2002–2009 uczestniczyła w niej bardzo nieliczna grupa respondentów, zarówno podczas wyjazdów długoterminowych (3,2%, –, 1%, 2%, 2%, 4%, 1%, 4%), jak i krótkoterminowych (1%, –, 1%, 3%, –, 3%, –, 3%). Tego

rodzaju aktywność z pewnością jest atrakcyjna dla młodzieży, ale z wielu względów nieosiągalna. Powodem mogły być na przykład wysokie koszty uczestnictwa (sprzęt, strój, transport, niekiedy nocleg), miejsce zamieszkania lub po prostu brak nawyków uprawiania tej formy sportu. Dla wielu respondentów czynniki te stanowią duże utrudnienie w uprawianiu narciarstwa.

Turystyka specjalnych zainteresowań (hobbystyczna)

Jeszcze mniejszą potrzebę wykazali badani odnośnie do uczestnictwa w turystyce zainteresowań. Również w literaturze nie jest ona zbyt powszechnie opisywaną formą, ale można ją rozumieć jako wyjazdy związane z realizacją zainteresowań (hobby). Według Rohrscheidta (2008: 161), podróże hobbystyczne to wyprawy organizowane lub podejmowane w celu realizacji osobistego hobby, poszerzenia wiedzy lub powiększenia umiejętności w zakresie z nim związanym albo powiększenia zasobu prywatnych zbiorów uczestników. Zgodnie z powyższą definicją, analizując szerzej sposoby spędzania czasu młodzieży podczas wyjazdów turystycznych w latach 2002–2009, do wyjazdów hobbystycznych można zaliczyć turystykę przyrodniczą, kwalifikowaną, kulturową, festiwalową, religijną, edukacyjną – pod jednym warunkiem, a mianowicie takim, że głównym celem wyjazdu byłaby realizacja zainteresowań, fascynacji i hobby danym miejscem, obiektem, przedmiotem, wydarzeniem itp., poszerzanie wiedzy oraz umiejętności.

Rycina 4. Turystyka specjalnych zainteresowań (hobbystyczna)

Z analizowanych raportów wynika jednak, że turystyka zainteresowań, którą podejmowali młodzi, największy związek miała z turystyką przyrodniczą, co wynika z podejmowanych zajęć, takich jak: wędkarstwo, zbieranie grzybów, fotografowanie itp. Jak można zauważyć, grupy korzystające z tej formy turystyki nie były zbyt liczne ani podczas wyjazdów długich (8%, –, 9%, 4%, 13%, 6%, 4%, 12%) ani podczas krótkich (6%, –, 3%, 2%, 11%, 11%, 2%, 3%). Podczas wyjazdów weekendowych turystyka zainteresowań cieszyła się największą popularnością w latach 2006 i 2007 (11%, 11%), gdzie realizował ją co dziesiąty respondent. Niestety, w ostatnich dwóch badanych latach (2008–2009) widać ponowny spadek zainteresowania powyższą formą. Podczas wyjazdów długoterminowych tylko w roku 2006 (13%) oraz w 2009 (12%), młodzież z bliżej nieokreślonych powodów interesowała się turystyką hobbystyczną bardziej niż w pozostałych latach. Niskie wskaźniki procentowe mogą wynikać z faktu, że jest ona postrzegana jako turystyka niszowa, uprawiana przez wąskie grono pasjonatów.

Turystyka przygodowa

Analizując przekrojowo formy spędzania czasu wolnego przez badaną polską młodzież podczas wyjazdów turystycznych można zauważyć, że wiele form preferowanych przez respondentów może mieć związek z coraz bardziej popularną w ostatnich latach turystyką przygodową. Według W. Kurka (2008: 275)

Turystyka przygodowa (ang. *adventure tourism*) jest formą wyjazdów turystycznych, których głównym motywem jest przeżycie określonej przygody, związanej z „podróżą w nieznanie”. Wyróżnikiem turystyki przygodowej jest aspekt emocjonalny, który może być związany z odkrywaniem w trakcie podróży nowych terenów lub zwiększonym poziomem ryzyka.

Kompleksowe badania tej problematyki już od dziesiątków lat są prowadzone przede wszystkim przez teoretyków i metodyków „wychowania przez przygodę” (ang. *adventure education*) oraz „wychowania przez doświadczenie” (Mynarski et al. 2010: 323–331).

Jak wynika z definicji, wyznacznikiem turystyki przygodowej nie jest jej skala ani forma. Najważniejszą rolę przy jej wyróżnianiu odgrywiają elementy emocjonalne. Jest ona utożsamiana z wydarzeniem związanym z niebezpieczeństwem, ryzykownym przedsięwzięciem lub wyczynem. Dla każdego turysty czynnik ryzyka ma odmienny charakter i dlatego pojęcie turystyki przygodowej ma charakter subiektywny, dla jednych bowiem przygodą będzie pobyt w gęstym lesie lub wędrowka po połoninach, dla innych – obserwacja dzikiej przyrody w parkach narodowych, a jeszcze dla innych – rafting po rwących górskich rzekach albo skoki na bungee, wyprawy trekkingowe, spływy kajakowe, windsurfing czy różne formy narciarstwa. Jest więc ona skierowana do określonej grupy nabywców, którzy mają sprecyzowane zainteresowania i oczekiwania. Wyróż-

nikiem turystyki przygodowej są trzy czynniki: element ryzyka w doznaniach turystycznych, zwiększony poziom wysiłku fizycznego ponoszony przez uczestników wypraw, potrzeba określonych umiejętności w celu zapewnienia powodzenia wyprawie (Durydiwka 2003: 159–172).

Analizując sposoby spędzania czasu podczas wyjazdów turystycznych młodzieży w latach 2002–2009 można zauważyć związek wielu badanych kategorii z turystyką przygodową. Będzie to jednak uzależnione od indywidualnego, subiektywnego podejścia młodego turysty do realizowanego wyjazdu oraz poziomu emocji, które ten wyjazd wyzwała.

Turystyka rozrywkowa i turystyka zabawy

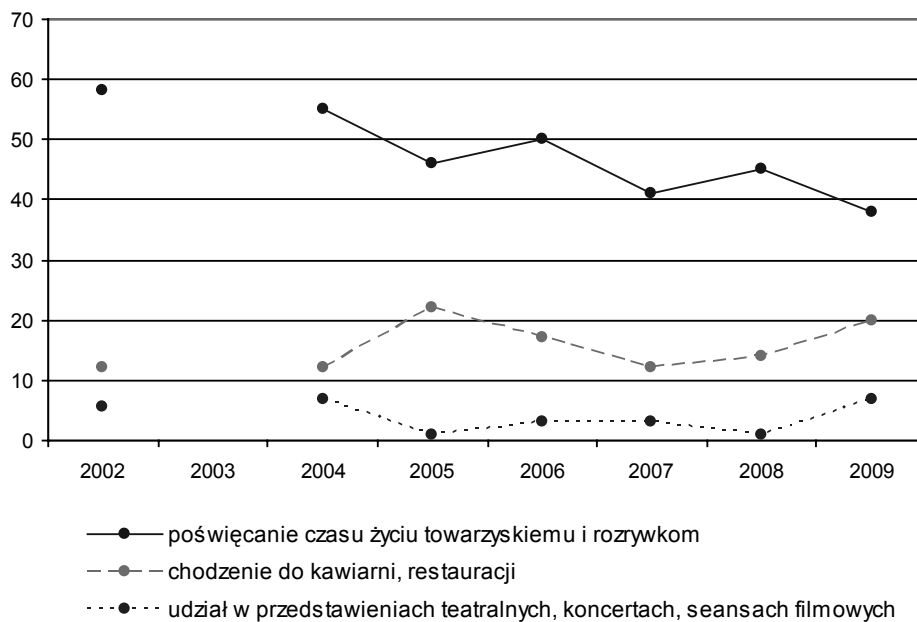
Pod pojęciem turystyki rozrywkowej można rozumieć podróże do miejsc oferujących turystom spędzenie wolnego czasu w formie zabawy, relaksu, której często towarzyszą głębokie przeżycia emocjonalne (estetyczne, poznawcze). Duża różnorodność form rozrywki wynika z wielości aktywności turystów podczas wyjazdów turystycznych. Do klasycznych celów podróży w obrębie powyższej formy turystyki należy zaliczyć (Pawlusiński 2008: 243):

- odwiedzanie obiektów gastronomiczno-rozrywkowych,
- uczestniczenie w życiu nocnym miejscowości turystycznej,
- odwiedzanie parków rozrywki i parków tematycznych,
- odwiedzanie obiektów kulturalnych i kulturalno-rozrywkowych (kina, teatry, kluby muzyczne itp.),
- odwiedzanie obiektów handlowo-rozrywkowych,
- inne.

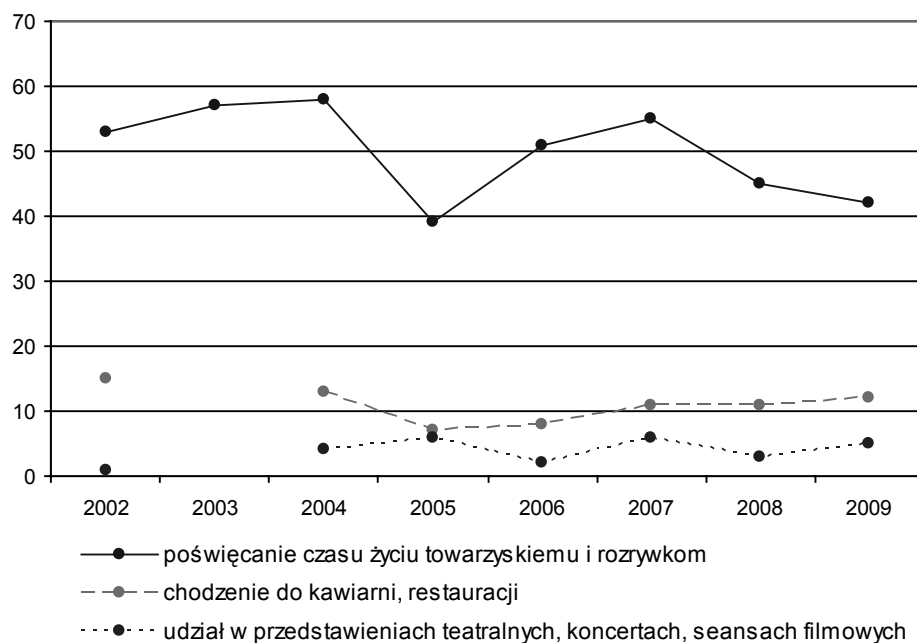
Turystyka rozrywkowa często połączona jest z „turystyką nieskrępowanej młodzieżowej zabawy” lub „turystyką imprezowania” nazywaną clubbingiem. W Europie Zachodniej turystyka zabawy występuje jako masowe zjawisko społeczne, najczęściej realizowane podczas weekendów. Jej charakterystyczną cechą jest połączenie wypoczynku („3 x s”) z „kulturą” muzyki i tańca współczesnego młodego pokolenia. Młodzi podczas powyższych wyjazdów prezentują typowe postawy hedonistyczne (Kurek 2008: 252).

Turystyka rozrywkowa i turystyka zabawy to częste formy podróży przebadanej grupy współczesnej polskiej młodzieży. Przejawia się to w poświęcaniu czasu głównie życiu towarzyskiemu i rozrywkom przyjmującym różnorodne formy, zarówno podczas wyjazdów długich (58,3%, –, 55%, 46%, 50%, 41%, 45%, 38%), jak i krótkich (53%, 57%, 58%, 39%, 51%, 55%, 45%, 42%). Jak można zauważyć, życie towarzyskie to szczególnie ulubiona forma spędzania czasu podczas podróży turystycznych. Inną równie fascynującą formą jest chodzenie do kawiarni czy restauracji, ale częściej ma to miejsce podczas wyjazdów wakacyjnych (12,2%, –, 12%, 22%, 17%, 12%, 14%, 20%) niż weekendowych (15%, –, 13%, 7%, 8%, 11%, 11%, 12%).

Rycina 5. Turystyka rozrywkowa i turystyka zabawy – wyjazdy długoterminowe

Rycina 6. Turystyka rozrywkowa i turystyka zabawy – wyjazdy krótkoterminowe

Znacznie mniejsze zainteresowanie wykazali młodzi turyści uczestnictwem w przedstawieniach teatralnych, koncertach i seansach filmowych. Postawa ta dotyczy zarówno długoterminowych (5,5%, –, 7%, 1%, 3%, 3%, 1,7%), jak i krótkoterminowych (1%, –, 4%, 6%, 2%, 6%, 3%, 5%). Korzystanie z tzw. kultury wysokiej (teatr, opera), czy chodzenie do kina w trakcie wyjazdów turystycznych nie należy do preferowanych sposobów spędzania czasu. Inne formy turystyki wynikające z definicji turystyki rozrywkowej (np. odwiedzanie parków rozrywki, parków tematycznych, centrów handlowych) nie były przebadane, można jednak sądzić, że młodzież również z nich korzystała. Pośrednio może to wynikać z kategorii „inne” (zob. tab. 3), którą podkreślił prawie co piąty respondent.

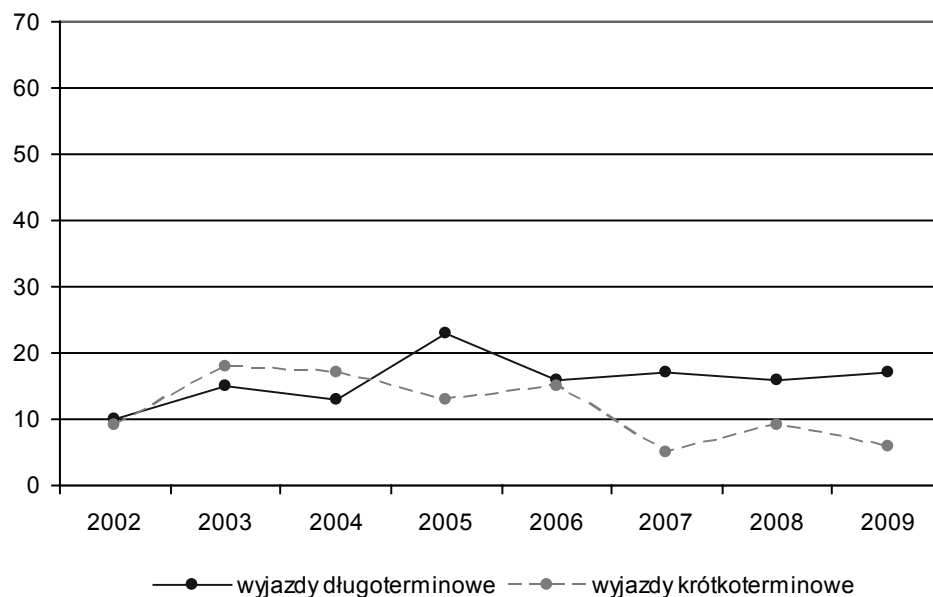
Turystyka kulturowa

Badana młodzież uczestniczyła w turystyce kulturowej. Obejmuje ona wszelkie podróże, których głównym motywem jest odwiedzanie, poznawanie miejsc, obiektów o wartości historycznej, artystycznej, ludowej, kulturowej, a także uczestnictwo w imprezach o charakterze kulturalnym. Podstawą rozwoju tej formy turystyki są walory w postaci zamków, pałaców, muzeów itp. oraz duchowy dorobek ludzkości (dziedzictwo kulturowe). Elementy, które przyciągają zwykle młodzież, to (Mika 2008: 210 i nast.):

1. materialny dorobek kultury – unikatowa i zabytkowa architektura, pomniki, rzemiosło, dzieła sztuki, rękodzieło,
2. życie codzienne – zajęcia, praca, język, zwyczaje, gastronomia,
3. wydarzenia – obrzędy, święta, występy, inscenizacje, festiwale muzyczne, uliczne, inscenizacje bitew, prezentacja starych technik i technologii.

Jak wynika z przeanalizowanych raportów z lat 2002–2009, polska młodzież coraz bardziej interesuje się wyjazdami, których głównym celem jest poznawanie dziedzictwa kulturowego narodu, młodzi zwiedzają więc między innymi muzea, skanseny i zabytki. To zainteresowanie kulturą jest wyraźnie większe podczas wyjazdów długoterminowych (9,9%, 15%, 13%, 23%, 16%, 17%, 16%, 17%), niż krótkoterminowych (9%, 18%, 17%, 13%, 15%, 5%, 9%, 6%), gdzie dodatkowo jeszcze w ostatnich trzech latach (2007–2009) widoczny jest wyraźny spadek wskaźników procentowych. Z kolei podczas wyjazdów długich zainteresowanie turystyką kulturową w ciągu ostatnich czterech lat (2006–2009) utrzymuje się na mniej więcej podobnym poziomie. Turystyka kulturowa przeżywała swój renesans podczas wyjazdów wakacyjnych w 2005 r., wtedy najwięcej młodzieży (23%) zadeklarowało realizację powyższego celu. Wskaźnik ten do dziś nie został przekroczony. Najslabiej w kwestii zdobywania wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego wypadł rok 2002, w którym tylko co dziesiąty (9,9%) młody zadeklarował powyższy cel.

Rycina 7. Turystyka kulturowa

Turystyka muzealna

Z powyższych analiz wynika, że badana młodzież, oprócz zwiedzania zabytków, odwiedzała także muzea, tak więc korzystała z kolejnej formy, jaką jest turystyka muzealna. Według A. M. Rohrscheidt,

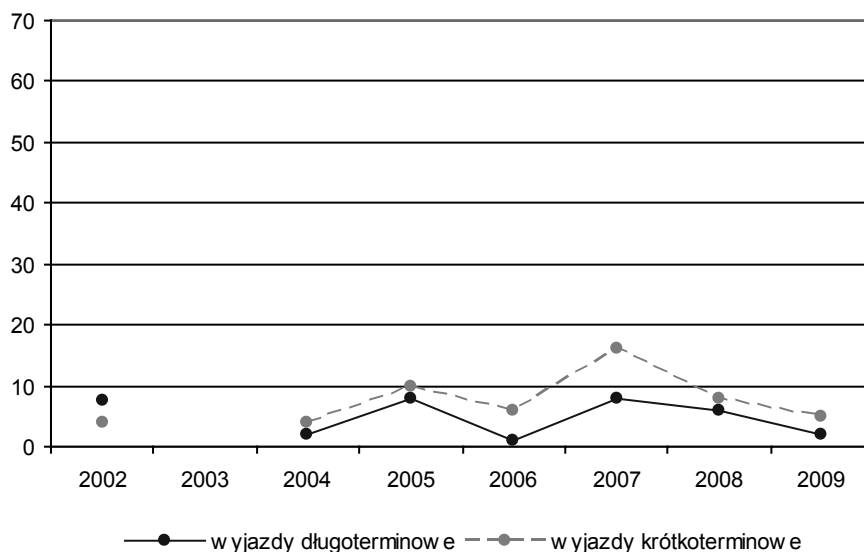
[...] turystyka muzealna to przedsięwzięcie o charakterze turystycznym, dla którego głównym motywem podjęcia podróży i celem jest wizyta w jednym lub kilku obiektach muzealnych (Rohrscheidt 2008: 61).

Ostatnio coraz częściej podkreśla się fakt, że muzea powinny zmieniać swój wizerunek – z tzw. sanktuariów kultury na obiekty nowoczesne i atrakcyjne dla młodego turysty. Aby to było możliwe, konieczne jest wprowadzanie zmian w sposobie prezentacji ekspozycji, innowacji w zakresie proponowanego produktu, technologicznych – przez wykorzystanie technik komputerowych i wiedzy informatycznej (multimedialna prezentacja ekspozycji muzealnej, udostępnianie zbiorów w sieci, tzw. e-muzea). Dodatkowo powinny one proponować spotkania muzealne na zasadzie strategii aktywnego uczestnictwa, wysokiego stopnia interaktywności, stosować zasadę *hands-on* (możliwość bezpośredniego kontaktu z eksponatem), proponować młodzieży „aktywne” zajęcia przez uczestnictwo w procesie twórczym i poznawczym.

Turystyka religijna

Elementem kultury jest także jego dziedzictwo duchowe oraz wyznawana religia, tak więc pewna, niezbyt liczna, grupa młodzieży w trakcie podróży odwiedzała również miejsca kultu religijnego. Turystyka religijna to podróże podejmowane z motywów religijnych lub poznawczych, których głównym celem są miejsca związane z historią religii, miejsca kultu religijnego, wydarzenia o charakterze religijnym oraz obiekty sakralne (Rohrscheidt 2008: 147). Jednak w trakcie wyjazdów długich (7,7%, – 2%, 8%, 1%, 8%, 6%, 2%), jak i krótkich (4%, – 4%, 10%, 6%, 16%, 8%, 5%) powyższy cel wyjazdu – z małymi wyjątkami – nie był zbyt popularny.

Rycina 8. Turystyka religijna

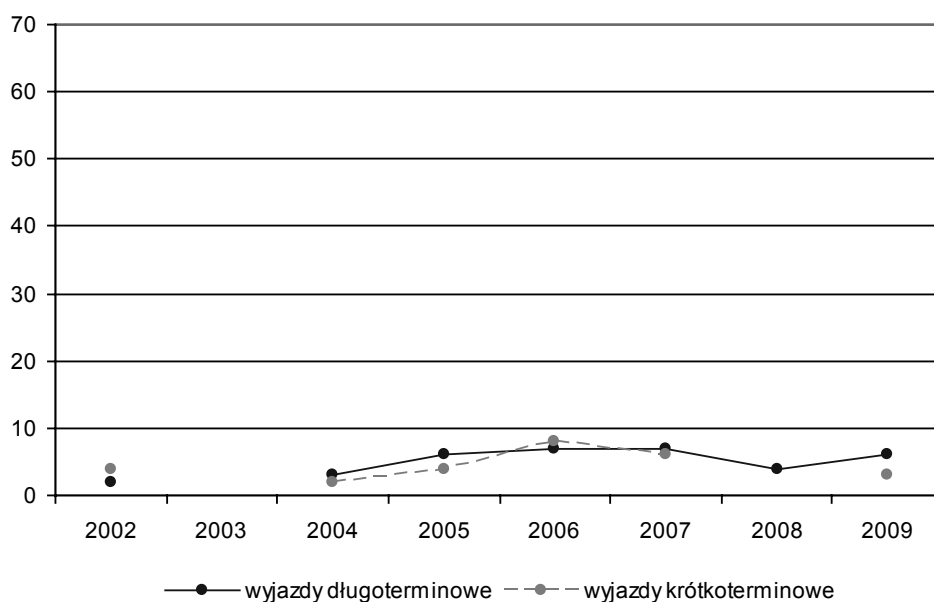

Turystyka edukacyjna i lingwistyczna

Turystyka edukacyjna polega na wyjazdach (najczęściej młodzieży) w celu uczestniczenia w zajęciach dydaktycznych poza miejscem stałego pobierania nauki, na okres nie dłuższy niż jeden rok. Formą turystyki edukacyjnej jest turystyka lingwistyczna, czyli wszelkie podróże krajowe i zagraniczne, których celem jest podjęcie nauki języka obcego (Kurek 2008: 228). Jest to wielodniowy wyjazd poza miejsce zamieszkania, którego głównym celem jest uzyskanie lub pogłębienie znajomości języka obcego, przy czym nauka odbywa się w sposób zorganizowany w miejscu docelowym (Rohrscheidt 2008: 89).

Młodzież polska korzystała z powyższych wyjazdów turystycznych zdobywając w ich trakcie wiedzę oraz umiejętności, najczęściej językowe. Odsetek osób uczestniczących w turystyce edukacyjnej był jednak niewielki. Wyjazdy tego typu organizowane były zwykle w okresie wakacyjnym (2%, – , 3%, 6%, 7%, 7%, 4%, 6%). Ale, jak można zauważyć, również wyjazdy krótkie, weekendowe, służyły zdobywaniu wiedzy i umiejętności (4%, – , 2%, 4%, 8%, 6%, – , 3%). Sądzić jednak można, że zdobyta wiedza dotyczyła raczej poznawania miejsca pobytu niż międzynarodowej wymiany młodzieży pomiędzy formalnymi jednostkami edukacyjnymi (szkołami).

Rycina 9. Turystyka edukacyjna i lingwistyczna

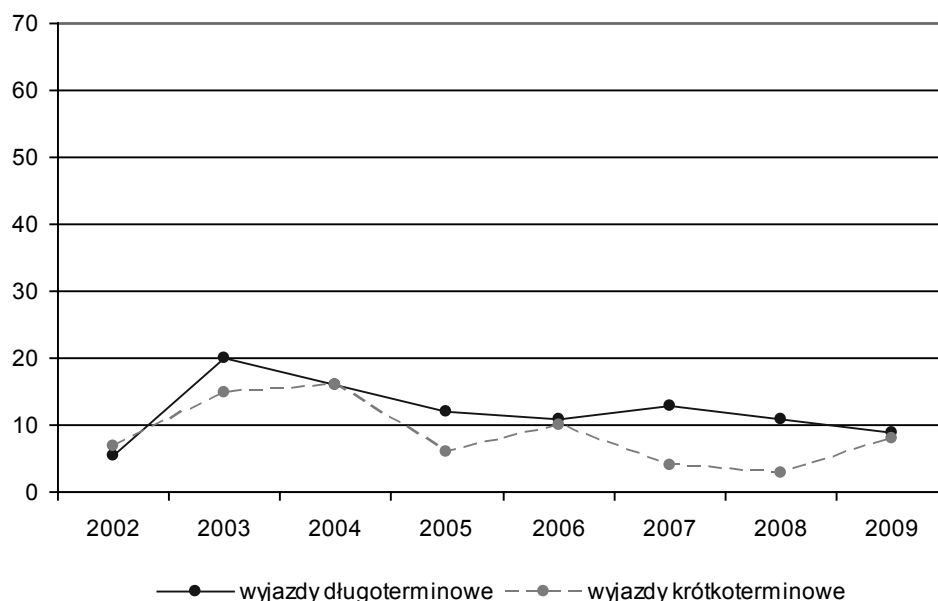
Turystyka przyrodnicza

Pod pojęciem turystyki przyrodniczej lub ekologicznej rozumie się wszystkie podróże, których głównym motywem jest poznawanie, obserwowanie i podziwianie przyrody. Przedmiotem zainteresowania młodzieży mogą być gatunki roślin, zwierząt, siedliska roślinne, formy geologiczne, obszary posiadające walory wodne. Są to także wyjazdy w celu łowienia ryb, zbierania grzybów, leśnych jagód, obserwacji życia zwierząt czy ptaków itp. Wyprawa łączy się także fotografowaniem, które jest bardzo ważnym elementem wyprawy (Kurek 2008: 198).

Młodzież polska turystykę przyrodniczą realizuje na terenie parków narodowych lub krajobrazowych. Podczas wyjazdów wakacyjnych (długich) po-

wyższym sposobem spędzania czasu był zainteresowany więcej niż co dziesiąty respondent (5,3%, 20%, 16%, 12%, 11%, 13%, 11%, 9%), a w roku 2004 nawet co piąty. Niestety, podczas wyjazdów krótkich grupa młodzieży przejawiająca powyższe zainteresowania z roku na rok jest coraz mniejsza (7%, 15%, 16%, 6%, 10%, 4%, 3%, 8%). Podobnie jak podczas wyjazdów długich, najczęściej osób zainteresowanych turystyką przyrodniczą odnotowano w roku 2005 i 2006.

Rycina 10. Turystyka przyrodnicza

Podsumowanie

Odpowiadając na główne pytanie badawcze postawione na wstępie niniejszego artykułu, na podstawie analizy przedstawionych badań można stwierdzić, że turystyka jest elementem stylu życia współczesnej młodzieży. Z raportów dotyczących lat 2002–2009 wynika, że większość respondentów uczestniczyła w wyjazdach turystycznych (odpowiednio: 76%, 75%, 62%, 61%, 63%, 67%, 68% i 67%).

Z analizy wskaźników procentowych, charakteryzujących ogółem aktywność turystyczną młodzieży polskiej w badanych latach wynika, że największa grupa młodzieży wyjechała turystycznie w latach 2002–2003 (76%, 75%), natomiast w kolejnych latach daje się zauważyć dość znaczny spadek aktywności, który osiągnął najniższą wartość w 2005 r., po czym w latach 2006–2009 wi-

dać ponowny, powolny jej wzrost, który jednak nie przekroczył poziomu z roku 2002. W wyjazdach długookresowych najczęściej młodzieży uczestniczyło w latach 2002–2003, natomiast w latach 2004–2009 wskaźniki procentowe osiągnęły znacznie niższe wartości. Więcej młodzieży uczestniczyło w wyjazdach długich niż krótkich, gdzie dodatkowo jeszcze zauważalna jest dość wyraźna tendencja spadkowa. Najmniej respondentów – w porównaniu z wyjazdami krajowymi – w latach 2002–2009 wyjechało za granicę, ale porównując wyniki na przestrzeni analizowanych lat, zauważalny jest niewielki wzrost, o kilka punktów procentowych.

Styl życia zawsze łączy się z pewną regularnością i systematycznością zachowań, dlatego przeanalizowano liczbę wyjazdów turystycznych i liczbę noclegów przypadających na jedną osobę w latach 2002–2009.

Najwięcej wyjazdów turystycznych na jedną osobę (1,7, 1,7) odnotowano w roku 2002 (1,7), 2007 (1,7), 2004 (1,6) oraz 2008 (1,6). Najmniej w roku 2009 (1,3). Ponadto ustalono, że odbywane podróże przez młodzież z roku na rok są coraz krótsze. Tak więc w roku 2002 na jedną osobę przypadało średnio 12,4 noclegów, natomiast w 2009 już tylko 7,7. Turystyka należy do sfery konsumpcji swobodnej, dlatego obniżanie poziomu dochodów polskich rodzin wynikających z ogólnoswiatowego kryzysu, a także wzrost cen produktów rynkowych i turystycznych, spowodował ogólny spadek aktywności turystycznej młodzieży polskiej, skracanie wyjazdów wakacyjnych oraz znaczny spadek uczestnictwa w wyjazdach krótkoterminowych.

Analizując kategorie charakteryzujące sposób spędzania czasu młodych turystów podczas wyjazdów zdiagnozowano, że młodzież uczestniczy w wielu ciekawych formach turystyki, do których zaliczyć można: turystykę wypoczynkową, kwalifikowaną, przygodową, specjalnych zainteresowań (hobbystyczna), rozrywkową, kulturową, muzealną, religijną, edukacyjną i lingwistyczną oraz przyrodniczą.

Na podstawie analizy raportów dotyczących lat 2002–2009 ustalono, które formy turystyki dla badanej młodzieży są bardziej atrakcyjne, a które mniej, oraz czy tendencja ta utrzymuje się na podobnym poziomie w całym analizowanym okresie. Formy, w których niezmiennie od ośmiu lat uczestniczył największy odsetek młodzieży to:

- turystyka wypoczynkowa, rozumiana jako spokojny, niezbyt wyczerpujący sposób spędzania czasu, w której na przestrzeni ośmiu analizowanych lat zawsze uczestniczyło najwięcej respondentów; pozytywna tendencja, jaką zauważono podczas wyjazdów długoterminowych (z małymi wyjątkami), to spadek zainteresowania biernymi lub bardzo mało aktywnymi formami, ale, niestety, nie dotyczy to wyjazdów krótkich,
- turystyka wypoczynkowa, rozumiana jako uczestnictwo w rekreacji ruchowej, mającej na celu dbałość o własne zdrowie oraz kondycję fizyczną; wyższą postawę podczas wyjazdów wakacyjnych prezentował więcej niż

co trzeci respondent, a podczas wyjazdów weekendowych prawie co piąty. Szczególnie korzystnie w analizach wypada młodzież w 2009 r., w którym wskaźnik procentowy jest najwyższy w całym analizowanym okresie; aktywność ruchową jako formę spędzania czasu wybrał co trzeci badany,

- turystyka rozrywkowa i turystyka zabawy, gdzie motywem jest uczestnictwo w życiu towarzyskim oraz w rozrywkach przyjmujących różnorodne formy, a także spotkania w kawiarniach, pubach i restauracjach; jest preferowana przez ponad połowę badanych młodych osób zarówno podczas wyjazdów długich i krótkich; niestety, wyższe formy kultury (przedstawienia teatralne, koncerty) czy nawet uczestnictwo w seansach filmowych interesowały młodzież znacznie mniej,
- turystyka kulturowa, jak wynika z przeanalizowanych raportów, z roku na rok cieszy się coraz większym zainteresowaniem, co szczególnie dotyczy wyjazdów długoterminowych,
- turystyka muzealna jako forma turystyki kulturowej, choć tylko pośrednio można to stwierdzić, też była wybieraną formą spędzania czasu przez badaną młodzież; warto wspomnieć, że muzea, aby zainteresować większe grupy młodych turystów, w ostatnich czasach przechodzą dużą transformację w prezentowaniu ekspozycji, można więc przypuszczać, że liczba młodzieży odwiedzających muzea z roku na rok będzie wzrastać.

Mniej popularne formy turystyki to:

- turystyka kwalifikowana, w której, jak wynika z analiz na przestrzeni lat 2002–2009, ze zmienną popularnością korzystał podczas wyjazdów długoterminowych mniej więcej co dziesiąty respondent, nie dotyczy to wyjazdów weekendowych, gdzie wskaźniki procentowe są znacznie niższe; warto jednak zwrócić uwagę, że w ostatnich dwóch analizowanych latach (2008–2009), w porównaniu z latami poprzednimi, wskaźniki procentowe wzrosły prawie dwukrotnie,
- turystyka narciarska, podobnie jak inne formy turystyki kwalifikowanej, na przestrzeni analizowanych lat nie cieszyła się zbyt dużym zainteresowaniem w grupie badanej młodzieży; niewielki wzrost zainteresowania tą formą zauważalny jest w roku 2007 i 2009,
- turystyka zainteresowań jest formą niszową i największy związek w badanej grupie młodzieży miała z turystyką przyrodniczą; jak wynika z analiz, grupy korzystające z tej formy turystyki nie były zbyt liczne ani podczas wyjazdów wakacyjnych, ani podczas weekendowych,
- turystyka przyrodnicza realizowana była przez młodzież zwykle na terenie parków narodowych i krajobrazowych, podobnie zresztą, jak turystyka kwalifikowana – jest nią zainteresowany więcej niż co dziesiąty respondent, ale tylko podczas wyjazdów wakacyjnych; niestety, nie dotyczy to wyjazdów krótkich, gdzie zauważalna jest wyraźna tendencja malejąca,

- turystyka religijna jako forma turystyki kulturowej, czyli podróże podejmowane z motywów religijnych lub poznawczych, na przestrzeni lat 2002–2009 z małymi wyjątkami, nie była zbyt popularną formą organizacji czasu zarówno podczas wyjazdów długich, jak i krótkich,
- turystyka edukacyjna i lingwistyczna, gdzie młodzież zdobywa wiedzę oraz umiejętności, najczęściej językowe, również nie była podejmowana przez wielu respondentów, jak wynika z analiz, młodzież powyższe wyjazdy podejmowała częściej podczas wyjazdów długich. Pomimo, że liczba wyjeżdżających nie jest duża, od kilku daje się zauważyć tendencja wzrostowa, tak na przykład było w roku 2009 (6%), w porównaniu z rokiem 2002 (2%), powyższy wzrost jest trzykrotny. Ogólny więc wzrost zainteresowania wiedzą oraz promowanie postawy dotyczącej uczenia się przez całe życie, znalazło swoje odzwierciedlenie również w wyjazdach turystycznych,
- turystyka przygodowa nie jest jasno zdefiniowana w kategoriach charakteryzujących sposoby spędzania czasu podczas wyjazdów turystycznych, ale analizując je przekrojowo można zauważyć, że wiele wymienionych powyżej form i sposobów spędzania czasu podczas wyjazdów turystycznych łączy się z wysokim poziomem doznań, wrażeń i emocji, dlatego wydaje się, że warto o powyższej formie wspomnieć.

Promowanie zdrowego stylu życia, a takim jest na pewno uczestnictwo w turystyce, we współczesnych czasach jest warunkiem koniecznym, aby wspierać prawidłowy rozwój młodzieży w sferze intelektualnej, fizycznej i psychicznej. Aktywność ruchowa wpisana w budżet czasu młodzieży w codziennym życiu oraz podczas wypraw turystycznych, umiejscawia młodego człowieka wysoko w hierarchii społecznej, zarówno w grupie rówieśniczej, jak i w późniejszym dorosłym życiu. Styl ten promuje postawę człowieka świadomego, potrafiącego przejawiać troskę o własne zdrowie życie, rozwój osobisty, samorealizację i autokreację.

Młodzież to jeden z ważniejszych segmentów rynku turystycznego, dlatego powyższe analizy prezentujące zmiany i tendencje zachodzące na przestrzeni lat 2002–2009, mogą być przydatne organizatorom turystyki w przygotowaniu oferty dostosowanej do potrzeb i oczekiwań współczesnej młodzieży.

Bibliografia

- Alejski B., *Aktywność turystyczna młodzieży polskiej. Analiza porównawcza za lata 2002–2008. Wybrane zagadnienia – część pierwsza*, [The Tourism Activities of Polish Youth. A Comparative Analysis Covering 2002–2008. Selected Issues – Part One], „Turystyka i Rekreacja” 2010, t. 6.
- Alejski B., *Samowychowanie a turystyka*, Albis, Kraków 2008.

- Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, Zysk i S-ka, Poznań 2004.
- Durydiwka M., *Turystyka przygodowa*, „Prace i Studia Geograficzne” 2003, t. 32.
- Dworzecki J., *Bezpieczeństwo w ruchu lądowym na Śląsku*, Wyższa Szkoła Bankowości i Finansów w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2010.
- Erikson E. H., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Rebis, Poznań 1997.
- Grabowska-Garczyńska K., Sikora-Lisewska M., *Mieć czy być? Konsumpcyjny styl życia a budowanie tożsamości współczesnych nastolatków*, [w:] *Moda, konsumpcja i rozrywka jako nowe style życia*, red. W. Muszyński, Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Hadzik A., *Turystyka zdrowotna uzdrowisk*, AWF Katowice, Katowice 2009.
- Kurek W., *Turystyka*, PWN, Warszawa 2008.
- Łaciak J., „Aktywność turystyczna młodzieży w latach 2002, 2004, 2005, 2007, 2008, 2009”, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Mika M., *Charakterystyka wybranych form turystyki*, [w:] *Turystyka*, red. W. Kurek, PWN, Warszawa 2008.
- Mynarski W., Sonelski W., *Rekreacja przygodowa jako czynnik innowacyjności krajowego produktu turystycznego*, „Acta Oeconomia” 2010, nr 9 (4).
- O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, red. K. Denek, PTTK, Warszawa–Poznań 2009.
- Pawlusiński R., *Turystyka rozrywkowa w Krakowie – klasyfikacja form oraz inwentaryzacja ofert miasta* [artykuł dostępny on-line].
- Rohrscheidt A. M. *Turystyka kulturowa. Fenomen. Potencjał. Perspektywy*, Gnieźnieńska Wyższa Szkoła Humanistyczno-Menedżerska, Gniezno 2008.
- Różycki P., *Zarys wiedzy o turystyce*, Proksenia, Kraków 2009.
- Siciński A., *Styl życia*, PWN, Poznań 1976.
- Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO, ONZ–WTO*, Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki, Warszawa 1995.
- Znaniecki F., *Socjologia wychowania*, PWN, Warszawa 1973.
- Zuckerman M., *Sensation Seeking: Beyond the Optima Level of Arousal*, Hillsdale–Erlbaum, New York 1979.

Strony internetowe:

- www.msport.gov.pl/statystyka-turystyka/552-Uczestnictwo-Polakow-w-wyjazdach-turystycznych?retpag=/statystyka-turystyka.
- www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20100311/KRAJSWIAT/438110140.

Mirosław Furmanek

CZY CZŁOWIEK NIEPEŁNOSPRAWNY MA SZANSE BYĆ PEŁNOPRAWNYM TURYSTĄ?

Abstract: Tourism is an important part of life for all people, including those with disabilities. In the case of the latter, in addition to typical features such as – leisure, cognitive, educational, etc., tourism is also part of rehabilitation (physical rehabilitation, psychological and social), contributes to the openness to other people, facilitates acceptance of disability, make disabled people believe in their own value, and often break out of isolation - the same contributes to finding his place among “healthy” people. People with disabilities, taking a tourist activity, much more often than people without the restrictions, encounter in a variety of barriers. Some of these barriers are common to people with various disabilities, others are linked to the type of disability. Most studies about disabled people tourism focuses on the discussion of barriers of tourist activity in this group. This article treats this issue in a different way - is an attempt to show that tourism is not only a privilege for people without disabilities. The author presents ways to increase tourist activity of people with disabilities and shows ways for making the tourism area of activity more accessible for them.

Keywords: disabled people, tourism of disabled, tourist activity, the availability of tourism, barriers of tourism, tourism for all, adaptation of tourist accommodation

Niepełnosprawność w liczbach

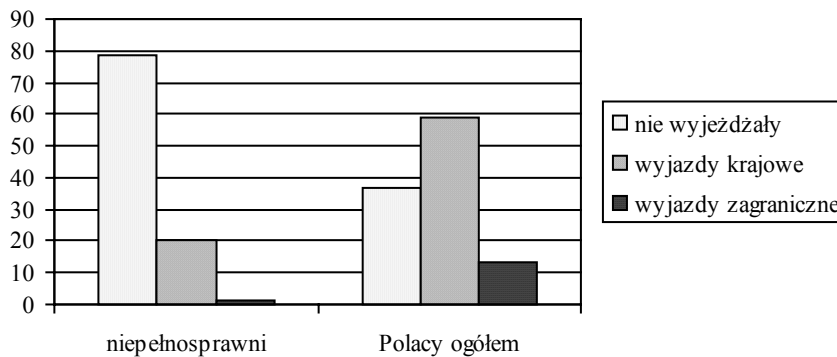
Przystępując do analizy sytuacji osób niepełnosprawnych jako turystów, należy określić skalę zjawiska, z jaką ma się do czynienia: szacuje się, że co dziesiąty mieszkaniec globu jest osobą niepełnosprawną (www.disabled-world.com). Oczywiście szacunek ten należy traktować bardzo ogólnie, gdyż w wielu krajach nie istnieją systemy ewidencjonowania osób niepełnosprawnych, systemy orzekania o niepełnosprawności są niejednorodne, widoczne są też spore różnice w definiowaniu niepełnosprawności. Dla przykładu, odsetek osób niepełnosprawnych w krajach Unii Europejskiej waha się, wg danych Eurostatu, od 3,3% w Bułgarii do ponad 32% w Finlandii. Według Europejskiego Forum Niepełnosprawności, niezależnej organizacji pozarządowej, reprezentującej interesy 65 milionów niepełnosprawnych Europejczyków, członkiem co czwartej europejskiej rodziny jest osoba niepełnosprawna (www.edf-feph.org). W Polsce najbardziej kompleksowe dane dotyczące osób niepełnosprawnych dostarczają Narodowe Spisy Powszechne (ostatni z 2002 r.). Natomiast bardziej aktualnych informacji, lecz dotyczących jedynie osób niepełnosprawnych prawnie, tj. posiadających orzeczenie o stopniu niepełnosprawności, dostarczają przeprowadzane co kwartał Badania Ekonomicznej Aktywności Ludności (BAEL). Według Spisu Powszechnego w 2002 r., w Polsce mieszkało 5,5 mln osób niepełnosprawnych (zarówno prawnie, jak i biologicznie), co stanowiło 14,3% populacji. Spośród tej liczby, 4,5 mln osób posiadało orzeczenie o niepełnosprawności (*Osoby niepełnosprawne...* 2004). Z kolei badanie BAEL pokazuje, że w roku 2010 w Polsce mieszkało 3,4 mln osób niepełnosprawnych prawnie w wieku 15 lat i więcej (*Aktywność ekonomiczna...* 2011). Najczęstszymi przyczynami niepełnosprawności w Polsce są choroby układu krążenia, narządów ruchu i schorzenia neurologiczne. Znacznie niższy jest odsetek osób z dolegliwościami ze strony narządu słuchu, wzroku, z niepełnosprawnością intelektualną i psychiczną.

Poziom aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych

Do grupy potencjalnych turystów z różnymi niepełnosprawnościami należy doliczyć sporą liczbę osób starszych, których z racji wieku dotyczą również ograniczenia natury fizjologicznej, intelektualnej czy psychicznej. Niestety, tylko niewielka część osób niepełnosprawnych może pozwolić sobie na nazwanie siebie turystami. Wspomniane już Europejskie Forum Niepełnosprawności szacuje, że połowa niepełnosprawnych Europejczyków nigdy nie brała udziału w żadnej formie aktywności rekreacyjnej czy sportowej, a co trzeci nigdy nie uczestniczył w wyjeździe turystycznym ani wycieczce ze względu na niedostępność obiektów i usług. Aktywność turystyczna Polaków jest jeszcze niższa niż statystycznego Europejczyka. Badanie przeprowadzone w 1999 r. zwróciło uwagę, że osoby nie-

pełnosprawne podróżują dwa razy rzadziej niż pełnosprawni turyści – 78% niepełnosprawnych nie brało udziału w żadnym wyjeździe turystycznym, natomiast w tym samym okresie nie uczestniczyło w wyjeździe turystycznym 37% ogółu Polaków (Skalska 2004). Jeszcze większa dysproporcja występuje w przypadku wyjazdów zagranicznych. W badanym okresie poza granicę w celach turystycznych wyjechało 13,6% Polaków i zaledwie co setny niepełnosprawny (rys. 1). Nieco lepiej sytuacja wygląda w dużych miastach. Według badania przeprowadzonego w 2007 r., aktywność turystyczną wykazywało prawie 30% niepełnosprawnych łodzian. Z dużym prawdopodobieństwem można więc założyć, że w skali całego społeczeństwa udział ten jest niższy, gdyż środowisko wielkomiejskie cechuje się wyższym poziomem zamożności, bogatszą ofertą wyjazdów, bardziej rozbudowaną informacją i większą liczbą instytucji zajmujących się organizacją podróży (Grabowski, Milewska 2008).

Rysunek 1. Uczestnictwo niepełnosprawnych mieszkańców Polski w wyjazdach turystycznych w 1999 r. (dane w%)

Źródło: Skalska 2004: 63.

Ograniczenia w uprawianiu turystyki przez osoby niepełnosprawne

Przyczyn dysproporcji w liczbie wyjazdów turystycznych między osobami niepełnosprawnymi i sprawnymi należy upatrywać w istnieniu barier ograniczających, a czasami uniemożliwiających podjęcie aktywności turystycznej. W literaturze można znaleźć kilka sposobów klasyfikacji barier. Długołęcka i Ogonowska podzieliły je na zewnętrzne i indywidualne. Do pierwszej grupy zaliczają bariery urbanistyczne, architektoniczne, komunikacyjne, psychospołeczne, finansowe i informacyjne. Natomiast wśród czynników indywidualnych wymieniają: warunki zdrowotne, warunki materialne, rodzinne oraz sytuację mieszkaniową (Dłu-

gołęcka, Ogonowska 2007). Skalska wyróżniła cztery rodzaje barier: ekonomiczne, związane ze stanem zdrowia, będące efektem relacji pomiędzy środowiskiem niepełnosprawnych a pozostałymi członkami społeczeństwa oraz ograniczenia fizyczne (Skalska 2004). Analizując literaturę zajmującą się ograniczeniami turystyki osób niepełnosprawnych, można rozszerzyć listę barier i uporządkować je następująco:

- zdrowotne, które bezpośrednio determinują aktywność turystyczną,
- finansowe, związane z niższym niż przeciętny poziomem dochodów oraz trudnościami w uzyskaniu dofinansowania do wyjazdów,
- architektoniczne i urbanistyczne, ograniczające dostępność do infrastruktury turystycznej i przestrzeni publicznej,
- komunikacyjne, wynikające z niedostosowania środków transportu,
- informacyjne, związane z dostępem do informacji o obiektach dostosowanych dla niepełnosprawnych oraz o możliwościach wyjazdu,
- społeczne, obrazujące stosunek zdrowej części społeczeństwa do osób niepełnosprawnych, często wynikający z niewiedzy na temat potrzeb niepełnosprawnych i możliwościach ich zaspokojenia,
- psychologiczne, tkwiące w psychice osoby niepełnosprawnej, a wyrażające się w niskiej samoocenie, wstydzie, obawach przed opuszczeniem miejsca zamieszkania, strachem przed podejmowaniem nowych wyzwań itp.,
- organizacyjne, do których można zaliczyć brak odpowiednich regulacji ułatwiających niepełnosprawnym występowanie w roli turysty, a także niedostateczną liczbę ofert biur podróży kierowaną do tej grupy,
- brak sprzętu turystycznego odpowiedniego dla poszczególnych rodzajów niepełnosprawności.

Barieri te w różnym stopniu determinują aktywność turystyczną osób niepełnosprawnych. Ich znaczenie jest zależne m.in. od rodzaju i stopnia niepełnosprawności, wieku, płci, miejsca zamieszkania osoby niepełnosprawnej, statusu zawodowego, wreszcie od indywidualnych cech, jak na przykład charakteru niepełnosprawnego turysty (Grabowski, Milewska 2008; Kaganek 2005).

Rozwiązania ograniczające bariery uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie rozwiązań, które mogą przyczynić się do wyeliminowania albo przynajmniej ograniczenia wymienionych wyżej barier.

Podstawową kwestią, która w zasadniczy sposób warunkuje udział osób niepełnosprawnych w turystyce, jest stan zdrowia. Od rodzaju schorzenia, stopnia zaawansowania choroby, głębokości uszkodzenia dysfunkcyjnych narządów, a wreszcie od poziomu bólu, zależy gotowość podjęcia wysiłku związanego

z przygotowaniem i realizacją wyjazdu. Współczesna medycyna w połączeniu z odpowiednio prowadzoną rehabilitacją, w wielu przypadkach jest w stanie przywrócić, choć nie zawsze w pełni, sprawność uszkodzonych narządów. Również zastosowanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych przyczynia się do poprawy jakości życia osób z niepełnosprawnościami. Przykładem może być zastosowanie protez w przypadku amputacji kończyn. Dobrze dobrane protezy, odpowiadające wymogom biomechaniki i fizjologii, umożliwiają wykonywanie różnych czynności życia codziennego, takich jak wchodzenie po schodach, pokonywanie pochyłości i nierówności terenu, bieganie ze względną łatwością, elegancją i bezpieczeństwem. Powszechnie jest również zastępowanie uszkodzonych chorobą stawów (biodrowych, kolanowych, barkowych) endoprotezami, które przynoszą ulgę w bólu i poprawiają ruchomość stawu. Spośród szerokiej gamy sprzętu ortopedycznego pomocne przy podejmowaniu aktywności turystycznej mogą być laski, kule, balkoniki, wózki inwalidzkie (poruszane siłą mięśni, elektryczne, przeznaczone do poruszania się po mieszkaniu, mieście lub terenie, ze stabilizatorami kręgosłupa, czy indywidualnie dopasowane do uprawiania różnych dyscyplin sportowych).

Pomimo podejmowania przez liczne ośrodki naukowe prób przywrócenia wzroku, mało prawdopodobne wydaje się zastąpienie w niedalekiej przyszłości oka urządzeniami elektronicznymi czy bioelektronicznymi. Coraz powszechniejsze staje się minimalizowanie ograniczeń w komunikowaniu się (a tym samym w przyswajaniu wiedzy i w konsekwencji w rehabilitacji społeczno-zawodowej) przez osoby niewidome poprzez zastosowanie urządzeń elektronicznych, na czele z komputerem wyposażonym w odpowiednie oprogramowanie i urządzenia. Można tu wymienić m.in.: syntezatory mowy, monitory i drukarki brajlowskie, systemy rozpoznawania znaków, programy powiększające, urządzenia lektorskie (Strugarek). Z kolei w celu ułatwienia komunikacji osób niedosłyszących stosowane są różnorodne urządzenia wzmacniające dźwięk. Są to m.in.: indywidualne aparaty słuchowe (od tradycyjnych, poprzez „inteligentne” wzmacniające mowę mówioną, a eliminujące niepożądane szумы, aż do aparatów wykorzystujących zjawisko przewodnictwa kostnego), pętle indukcyjne, systemy radiowe i infradrowe.

Istotną dla osób niepełnosprawnych kwestią jest niski poziom dochodów, co jest pochodną aktywności zawodowej, a pośrednio również poziomu wykształcenia tej grupy. Udział osób pracujących wśród osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym wynosił w 2009 r. 21,4% (wśród osób sprawnych, odpowiednio, 69,1%). Dla 60,3% osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym renta z tytułu niezdolności do pracy była głównym źródłem utrzymania (*Aktywność...* 2011). Należy zwrócić uwagę na wzrost zainteresowania pracodawców zatrudnianiem pracowników niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy, wynikający z wysokiego poziomu wsparcia pracodawców, jakie otrzymują oni na mocy obowiązującej nowelizacji ustawy o rehabilitacji zawodowej. Kampanie społeczne,

takie jak: „Sprawni w pracy”, „Wyślij cv – ktoś czeka”, „ON w pracy”, kreują pozytywny wizerunek niepełnosprawnych jako pracowników (*Kampanie...*).

Zwiększanie udziału osób niepełnosprawnych w ruchu turystycznym to również zasługa działań prowadzonych przez różnego typu instytucje. Na szczególną uwagę zasługuje projekt „Turystyka dla wszystkich”, zrealizowany przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze przy wsparciu Ministerstwa Sportu i Turystyki. Jego celem było upowszechnienie wśród osób niepełnosprawnych aktywnych form spędzania wolnego czasu przez turystykę i krajoznawstwo. W ramach tego projektu stworzono m.in. bazę danych z informacjami o dostępności obiektów turystycznych – bazy noclegowej, placówek gastronomicznych, muzeów, obiektów rekreacyjnych, parków, szlaków itp. dla osób z poszczególnymi rodzajami niepełnosprawności. Zweryfikowano i opublikowano w formie książkowej, płyt CD i na stronie internetowej informacje o kilku tysiącach obiektów (*Informator...* 2008). Rezultatem innego projektu PTTK jest wydanie poradnika metodyczno-szkoleniowego dla organizatorów wycieczek z udziałem osób niepełnosprawnych po obszarach chronionych (Śledzińska, Wielocha 2009).

Stosunkowo najłatwiejsze do usunięcia, choć nierzadko wymagające dużych nakładów finansowych, są bariery architektoniczne i urbanistyczne. Wszelkie inwestycje dotyczące obiektów użyteczności publicznej powinny być realizowane z uwzględnieniem potrzeb osób niepełnosprawnych. Prawo budowlane nakłada obowiązek zapewnienia niezbędnych warunków do korzystania przez osoby niepełnosprawne z obiektów użyteczności publicznej i mieszkaniowego budownictwa wielorodzinnego (*Ustawa...* 1994). Wymaga zapewnienia przynajmniej jednego dojścia do budynku dostępnego dla niepełnosprawnych, wyznaczenia miejsc postojowych oraz zapewnienia, a także zainstalowania urządzeń umożliwiających dostęp na wszystkie kondygnacje (*Rozporządzenie...* 2002).

Ustawa o usługach turystycznych zobowiązuje właścicieli obiektów turystycznych do przystosowania bazy noclegowej dla osób niepełnosprawnych (*Ustawa...* 1997). Określa minimalne wymagania, jakie obiekty te powinny spełniać w zakresie dostosowania do potrzeb niepełnosprawnych, a także wymagania dodatkowe, dotyczące przede wszystkim korzystania z obiektów hotelowych przez osoby poruszające się na wózkach. Obowiązek takiego dostosowania dotyczy obiektów liczących powyżej 50 jednostek mieszkalnych, nie dotyczy schronisk górskich pozbawionych dojazdu drogą publiczną oraz schronisk młodzieżowych i domów wycieczkowych posiadających mniej niż 150 miejsc noclegowych (*Rozporządzenie...* 2004).

Należy odnotować, że coraz więcej hoteli i innych obiektów noclegowych ma w swojej ofercie pokoje przystosowane do korzystania przez osoby niepełnosprawne. Jednak potrzeby w tym zakresie znacznie przekraczają dostępną ofertę. Szczególnie dotkliwa punktu wodzenia niepełnosprawnych turystów jest niewielka liczba takich miejsc w obiektach o niższym standardzie, a więc bardziej dostępnych cenowo.

Jakkolwiek prawo nakłada na przewoźników obowiązek podejmowania działań ułatwiających korzystanie ze środków transportu, punktów odprawy, przystanków i peronów osobom niepełnosprawnym, w tym również poruszającym się na wózkach inwalidzkich (*Ustawa... 1984*), to sytuacja wciąż jest daleka od doskonałości. Wciąż wiele do życzenia pozostawia przystosowanie środków transportu, zarówno przewoźników lokalnych, miejskich, jak i operujących na rynku krajowym i międzynarodowym. Najkorzystniejsza sytuacja w tym względzie występuje w dużych miastach. W Krakowie realizowany jest „Program dostosowywania komunikacji miejskiej do obsługi osób niepełnosprawnych” (*Sprawozdanie...2010*). W jego ramach realizowana jest wymiana taboru autobusowego i tramwajowego na pojazdy niskopodłogowe, wyposażone w elementy przyjazne osobom niepełnosprawnym. Nowe autobusy są wyposażane w systemy informacji dźwiękowej, szczególnie pomocne dla osób niewidomych. Dostosowywanie systemu komunikacyjnego w mieście odbywa się również przez takie projektowanie i przebudowę infrastruktury (przystanków, peronów), aby w jak największym stopniu ułatwić korzystanie z niej osobom niepełnosprawnym. Duży nacisk kładzie się też na szkolenie kierowców, motorniczych i kontrolerów w zakresie sposobów komunikowania się z osobami niepełnosprawnymi.

Zagadnienia dotyczące ułatwień w przemieszczaniu się za pomocą publicznych środków transportu w znacznym stopniu podlegają regulacjom unijnym (zwłaszcza przewozy kolejowe i lotnicze). Osoby niepełnosprawne oraz mające trudności z poruszaniem się, mają prawo do pomocy podczas podróży lotniczej do i z Unii Europejskiej. Linie lotnicze mogą odmówić dokonania rezerwacji dla osoby niepełnosprawnej jedynie w wypadku, gdy zasady bezpieczeństwa nie pozwalają na jej przewóz lub rozmiar samolotu albo jego drzwi sprawiają, że przyjęcie na pokład lub przewóz tej osoby jest fizycznie niemożliwe. W przypadku odmowy linie lotnicze muszą poinformować pasażera o jej przyczynach. Zarządzający portem lotniczym jest odpowiedzialny za udzielenie pomocy pasażerom niepełnosprawnym oraz osobom o ograniczonej sprawności poruszania się w dotarciu na pokład. Pomoc ta jest bezpłatna i obejmuje np. dokonanie odprawy biletowo-bagażowej oraz przejście przez kontrolę bezpieczeństwa (*Rozporządzenie WE... 2006*).

Celem większości wyjazdów turystycznych jest realizacja potrzeb poznawczych. Aby jej urzeczywistnienie było możliwe, konieczne są działania na rzecz przystosowania atrakcji turystycznych w taki sposób, aby mogły być one postrzegane przez osoby z różnymi niepełnosprawnościami. W tym miejscu warto przytoczyć przykład udostępnienia drogi królewskiej w Krakowie dla osób z dysfunkcjami narządu ruchu i wzroku. W dwunastu miejscach w centrum miasta stanęły makiety dotykowe możliwe do „obejrzenia” przez osoby niewidome. „Droga Królewska dla niepełnosprawnego turysty” jest projektem zrealizowanym przez Urząd Miasta Krakowa w ramach Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego. Trasa pozwala turystom niepełnosprawnym poznać naj-

piękniejsze zabytki miasta: od Barbakanu, przez Bazylikę Mariacką, Sukiennice po Wzgórze Wawelskie. Zwiedzając Drogę Królewską można pobrać na telefon komórkowy aplikację „Ariadna”, za pomocą której odtwarzane są informacje na temat aktualnie oglądanego obiektu.

Bardzo ciekawym rozwiązaniem, a jednocześnie modelowym przykładem udostępniania obiektów przyrodniczych, jest także arboretum w Bolestraszcach, w którym osoba niewidoma lub niedowidząca może „ogłądać” naturę za pomocą zmysłu dotyku, słuchu, powonienia.

Turystyka często odbywa się na obszarach cennych przyrodniczo. Wiele z nich jest chronionych prawem, dlatego ingerencja polegająca na dostosowaniu danego obszaru do potrzeb niepełnosprawnych turystów jest utrudniona. Niemniej można wskazać pozytywne przykłady działań, które nie szpecą krajobrazu, pozwalają na jego odbiór przez turystów ze specjalnymi potrzebami. W 2007 r. w rezerwacie Białej Wody w Pieninach uruchomiono szlak – ścieżkę dydaktyczną o długości 2,4 km, w pełni przystosowaną dla turystów na wózkach.

Zlikwidowanie barier fizycznych i dzięki temu udostępnienie obiektów turystycznych, nie przyczynią się do znaczącego wzrostu liczby niepełnosprawnych turystów, o ile osoby te nie uzyskają wsparcia innych osób w zorganizowaniu wyjazdu. Ograniczenie samodzielności, jakie niesie ze sobą niepełnosprawność, bardzo często uniemożliwia podróżowanie. Ponieważ w katalogach biur podróży praktycznie brakuje ofert przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych (Furmanek 2010), duże znaczenie ma wsparcie instytucji państwowych. Formą turystyki, z której szczególnie chętnie korzystają osoby niepełnosprawne, są turnusy rehabilitacyjne. Łączą one rehabilitację uczestniczących w nich osób z wypoczynkiem w atrakcyjnych turystycznie rejonach kraju. Uczestnictwo w turnusach rehabilitacyjnych jest dofinansowywane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. Z dofinansowania mogą skorzystać zarówno same osoby niepełnosprawne, jak i ich opiekunowie. Ponieważ w 2011 r. PFRON zmniejszył pulę pieniędzy na zadania samorządowe wobec niepełnosprawnych mieszkańców, powiatowe centra pomocy rodzinie rozważają albo poważne ograniczenia w udzielaniu dofinansowania do wyjazdu na turnus rehabilitacyjny (np. pomoc tylko dzieciom), albo nawet likwidację tego rodzaju wsparcia. Między innymi z tego powodu znaczącą rolę w organizowaniu wypoczynku osób niepełnosprawnych odgrywają organizacje turystyczne i instytucje skupiające osoby niepełnosprawne – stowarzyszenia, warsztaty terapii zajęciowej, organizacje religijne. W 1999 r. za ich pośrednictwem wyjechało 8,3% osób niepełnosprawnych Polaków (Skalska 2004), co np. w przypadku mieszkańców Łodzi oznacza wzrost, który w 2007 r. osiągnął poziom 17% (Grabowski, Milewska 2008).

Podsumowanie

Częstotliwość wyjazdów turystycznych osób niepełnosprawnych systematycznie wzrasta. Mimo tej tendencji aktywność turystyczna tej grupy wciąż jest o wiele niższa niż osób pełnosprawnych. Na taki stan rzeczy wpływa szereg barier, które hamują, a często uniemożliwiają podjęcie decyzji o wyjeździe i jego realizację. Likwidacja niektórych barier jest stosunkowo łatwa z organizacyjnego punktu widzenia, lecz wymaga poniesienia dużych nakładów finansowych (bariery architektoniczne, urbanistyczne). Wielu ograniczeń można uniknąć bez ponoszenia dużych kosztów, niemniej wymaga to zmiany sposobu postrzegania osób niepełnosprawnych przez pozostałą część społeczeństwa oraz zmian w mentalności samych osób niepełnosprawnych. Początkowo w krajach Europy Zachodniej, Stanach Zjednoczonych i Australii, a od kilkunastu lat również w Polsce, podejmuje się działania zmierzające do zaktywizowania osób niepełnosprawnych, również w zakresie uprawiania turystyki. Optymizmem napawają coraz liczniejsze działania zmierzające do ułatwienia codziennego funkcjonowania osób o specjalnych potrzebach, wśród nich takie, które sprawiają, że turystyka staje się zjawiskiem coraz powszechniej dostępnym dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności.

Odpowiadając na postawione w tytule artykułu pytanie, należy stwierdzić, że osoba niepełnosprawna, właśnie ze względu na istnienie różnorodnych barier, nie może uważać się za pełnoprawnego turystę. Omówione w tekście działania, mające na celu poprawę dostępności elementów infrastruktury turystycznej oraz zwiększenie aktywności turystycznej niepełnosprawnych są godne zauważenia, niemniej wciąż niewystarczające, aby uznać, że sytuacja niepełnosprawnych turystów jest taka sama, lub choćby zbliżona do sytuacji turystów w pełni sprawnych.

Bibliografia

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski, IV kwartał 2010 r.*, Informacje i opracowania statystyczne GUS, Warszawa 2011.
- Długołęcka M., Ogonowska M., *Barriere ograniczające udział osób niepełnosprawnych turystyce*, [w:] *Turystyka jako dział nowoczesnej gospodarki*, Uczelnia Warszawska im. Marii Curie-Skłodowskiej, „Zeszyty Naukowe” nr 22, s. 99–102.
- Furmanek M., *Dostępność oferty krakowskich biur podróży dla osób niepełnosprawnych*, [w:] *Zdrowotne aspekty aktywności fizycznej*, red. J. Łuczak, S. Bronowicki, WSTiZ, Poznań 2010, s. 503–512.
- Grabowski J., Milewska M., *Turystyka jako forma spędzania czasu wolnego niepełnosprawnych mieszkańców Łodzi*, [w:] *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, red. A. Stasiak, PTTK „Kraj”, Warszawa 2008, s. 101–121.
- Informator (nie)pełnosprawnego turysty*, PTTK „Kraj”, Warszawa 2008.

- Kaganek K., *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*, EAS, Kraków 2009.
- Kampanie społeczne – niepełnosprawni a polski rynek pracy*, www.eu-integra.org.
- Osoby niepełnosprawne i ich gospodarstwa domowe oraz rodziny w latach 1998–2002*, GUS, Warszawa 2004.
- Przyroda uczy najpiękniej. Poradnik metodyczno-szkoleniowy*, red. J. Śledzińska, A. Wielocho, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2009.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. Nr 75, poz. 690 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie z 19 sierpnia 2004 r. (Dz.U. z 2006 r. Nr 22, poz. 169).
- Rozporządzenie (WE) nr 1107/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z 5 lipca 2006 r. w sprawie praw osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej podróżujących drogą lotniczą (Dz.U. UE.L.06.24.1).
- Skalska T., *Turystyka osób niepełnosprawnych. Ograniczenia i możliwości rozwoju*, WSHGiT, Warszawa 2004.
- Sprawozdanie z wykonania „Programu dostosowywania komunikacji miejskiej do obsługi osób niepełnosprawnych” w 2010 r.*, www.bip.krakow.pl/zalaczniki/dokumenty/n/76629/karta.
- Strugarek S., *Specjalistyczny sprzęt komputerowy, elektroniczny i oprogramowanie pomocne w nauce i pracy osób z dysfunkcją wzroku*, www.idn.org.pl.
- Ustawa z 15 listopada 1984 r. Prawo przewozowe (Dz.U. z 2000 r. Nr 50, poz. 601).
- Ustawa o usługach turystycznych z 29 sierpnia 1997 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 223, poz. 2268 z późn. zm.).
- Ustawa Prawo budowlane z 7 lipca 1994 r. (Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.).
- www.disabled-world.com.
- www.edf-feph.org.

Zbigniew Długosz

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE W POLSKICH UZDROWISKACH W OSTATNIM PÓŁWIECZU

Abstract: The changes taking place in the last 50 years as a result of the economic transformation, as well as other phenomena, have affected the general conditions of the socio-demographic development, a process also visible in towns and cities of Poland. The aim of the study is to present the demographic situation in towns which at the same time function as health resorts, as regards the state and dynamics of population, migrations, as well as the fundamental demographic structures.

Key words: tourism, health resort, demographics

W dziedzinie podnoszenia stanu zdrowotności społeczeństwa istotną rolę odgrywa turystyka zdrowotna, a w szczególności lecznictwo i rekreacja uzdrowiskowo-rekreacyjna. Mimo że początki tego typu turystyki sięgają odległych czasów i są uważane na jedną z najstarszych form ruchu turystycznego, to w przeszłości stanowiły raczej elitarną formę wypoczynku. Dziś wyjazdy w celach leczniczych stanowią jeden z częstych motywów wyjazdów turystycznych (Carfis 1986, Kowalczyk 2002, Kurek 2007). Znaczenie leczniczych elementów środowiska doceniano już m.in. w starożytnym Egipcie. Miejsca słynące z uzdrawiających źródeł (tzw. Asclepian Sanctuaries) odwiedzali już Grecy (Groch 1991), a potem Rzymianie. Wiele z tego typu ośrodków do dziś zachowało status uzdrowisk, jak m.in. Bath (Aquae Sulis) w Wielkiej Brytanii, Baje (Baiae) we

Włoszech, Aix-en-Provence (Aquae Sextiae) i Vichy (Aquae Calidae) we Francji, Baden (Aquae Pannonicae) w Austrii, Baden (Aquae Helveticae) w Szwajcarii czy Wiesbaden (Aquae Mattiacaе) w Niemczech. Także niektóre z dzisiejszych miast swą genezę zawdzięczają m.in. wodom leczniczym m.in. Aachen w Niemczech (Akwizgran = Aquae Grani lub Aquisgranum) jako miejscowość uzdrowiskowa z ciepłymi źródłami siarkowymi (do 74 C°) z czasów frankońskich; czy Budapeszt na Węgrzech (Aquincum), gdzie w I w. u źródeł na terenach celtyckich Rzymianie założyli osadę.

Informacje w tym zakresie w odniesieniu do dzisiejszych terenów Polski, przede wszystkim Sudetów, pochodzą już z XII w. (Kulczycki 1977). Obecnie turystykę uzdrowiskową określa się jako świadome i dobrowolne udanie się na pewien okres do miejscowości posiadającej status uzdrowiska, w czasie wolnym od pracy, co ma na celu utrzymanie lub polepszanie obecnego stanu zdrowia przez wypoczynek fizyczny i psychiczny (Szromek 2007).

Kiedyś udawano się „do wód”. Dziś pojęcie tego typu zostało uszczegółowione w poszczególnych krajach. Według ogólnie przyjętych określeń, uzdrowiskiem w Polsce określa się obszar wydzielony w celu wykorzystania naturalnych walorów przyrodniczych, na którym prowadzone jest leczenie uzdrowiskowe (Gaworecki 2000, Gołębski 2002). Status uzdrowiska jest nadawany obszarowi, który przede wszystkim posiada naturalne zasoby surowcowe, krajobrazowe oraz klimat o właściwościach leczniczych, dysponuje zakładami do tego przygotowanymi (szpitale, sanatoria, prewentoria, przychodnie) i wyposażeniem (piałnie, tężnie, parki i ścieżki, lecznicze i rehabilitacyjne baseny itp.) oraz infrastrukturą techniczną w zakresie szeroko pojętego zagospodarowania turystycznego (energetyczną, transportową, wodno-ściekową itd.), spełniającą wymagania ochrony środowiska (Kurek 2007).

W myśl polskiego ustawodawstwa, kwestię tę reguluje Ustawa o leczeniu uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych z 28 lipca 2005 r. (Dz.U. Nr 167 poz. 1399). Mogą zatem to być miejscowości lub obszary (gminy) o potwierdzonych (przez właściwego ministra ds. środowiska) korzystnych właściwościach oraz warunkach umożliwiających pobyt w celach zdrowotnych. Z chwilą naukowego zainteresowania się szeroko problematyką uzdrowiskową w XIX w., znaczenie i rola tych miejsc oraz ośrodków nabrała szerszego znaczenia.

W Polsce znajduje się wiele miejscowości o charakterze leczniczym, lecz tylko część z nich posiada status uzdrowiska. Obecnie istnieje w Polsce 44 miejscowości, które formalnie posiadają ów status, przy czym przestrzennie są one nierównomiernie rozmieszczone, gdyż blisko połowa z nich znajduje się w dwóch województwach: dolnośląskim i małopolskim (tab. 1). Jeżeli do tego doliczy się 4 w województwie podkarpackim, to okaże się, że ponad połowa ich leży na terenach górskich. Należy jednak pamiętać, że oprócz tych miejscowości, w Polsce funkcjonuje także 8 ośrodków sanatoryjno-leczniczych niebędących formalnie uzdrowiskami. Są to: Mateczny w Krakowie, Wieliczka, Bochnia i Krzeszowice

w województwie małopolskim w niewielkiej odległości o Krakowa; Magnuszew – wieś gminna w powiecie kozienskim, województwie mazowieckim; Międzyzdroje – miasto w powiecie kamieńskim, województwie zachodniopomorskim; Poniatowa – miasto w powiecie opolskim, województwie lubelskim; Puck – miasto powiatowe w województwie pomorskim.

Tabela 1. Uzdrowiska¹⁾ w Polsce wg położenia i charakteru administracyjnego miejscowości

Uzdrowisko (charakter miejscowości: m – miasto, w – wieś)	Administracyjnie (powiat)	Uzdrowisko (charakter miejscowości: m – miasto, w – wieś)	Administracyjnie (powiat)
woj. dolnośląskie		Żegiestów (w)	nowosądecki
Cieplice Śląskie-Zdrój (d)	m. Jelenia Góra	woj. mazowieckie	
Czerniawa-Zdrój (w)	m. Świeradów-Zdrój	Konstancin-Jeziorna (m)	piaseczyński
Długopole-Zdrój (w)	kłodzki	woj. podkarpackie	
Duszynki-Zdrój (m)	kłodzki	Horyniec Zdrój (w)	lubaczowski
Jedlina-Zdrój (m)	wałbrzyski	Iwonicz Zdrój (m)	krośnieński
Kudowa-Zdrój (m)	kłodzki	Polańczyk (w)	leski
Lądek-Zdrój (m)	kłodzki	Rymanów Zdrój (w)	krośnieński
Polanica-Zdrój (m)	pow. kłodzki	woj. podlaskie	
Przerzeczyn-Zdrój (w)	dzierżoniowski	Augustów (m)	augustowski
Szczawno-Zdrój (m)	wałbrzyski	Supraśl (m)	białostocki
Świeradów-Zdrój (m)	łubański	woj. pomorskie	
woj. kujawsko-pomorskie		Sopot (m)	Sopot
Ciechocinek (m)	aleksandrowski	Ustka (m)	słupski
Inowrocław (m)	inowrocławski	woj. śląskie	
Wieniec-Zdrój (w)	włocławski	Goczałkowice Zdrój (w)	pszczyński
woj. lubelskie		Ustroń (m)	cieszyński
Krasnobród (m)	zamojski	woj. świętokrzyskie	
Nałęczów (m)	puławski	Busko Zdrój (m)	buski
woj. małopolskie		Solec Zdrój (w)	buski
Krynica Zdrój (m)	nowosądecki	woj. warmińsko-mazurskie	
Muszyzna (m)	nowosądecki	Gołdap (m)	gołdapski
Piwniczna-Zdrój (m)	nowosądecki	woj. zachodniopomorskie	
Rabka-Zdrój (m)	nowotarcki	Dąbki (w)	sławieński
Swoszowice (d)	Kraków	Kamień Pomorski (m)	kamieński
Szczawnica (m)	nowosądecki	Kołobrzeg (m)	kołobrzesci
Wapienne (w)	gorlicki	Połczyn Zdrój (m)	świdwiński
Wysowa-Zdrój (w)	gorlicki	Świnoujście (m)	Świnoujście

¹⁾ – w dalszej części tekstu pominięto w nazwach miast określenie – zdroj; (d) – *dzielnica, część miasta*; (w) – *wieś*; (m) – *miasto*

Tabela 2. Geneza miast (wiek)/prawa miejskie (rok)

Ośrodek	Początki osadnictwa	Prawa miejskie	Ośrodek	Początki osadnictwa	Prawa miejskie
Augustów	XVI	1557	Muszyna	XIII	1356–?/1934
Busko Zdrój	XII	1287–1870/1916	Nałęczów	XVIII	1963*
Ciechocinek	XIV	1919	Piwniczna Zdrój	XIV	1348
Duszniki Zdrój	XIV	1324	Polanica Zdrój	XIV	1945
Gołdap	XV	1570	Połczyn Zdrój	XIV	1335
Inowrocław	XII	1267	Rabka Zdrój	XII	1953
Iwonicz Zdrój	XV	1973*	Sopot	VIII	1902
Jedlina Zdrój	XIII	1967**	Supraśl	XVI	1824
Kamień Pomorski	X	1274	Szczawnica	XVI	1962****
Kołobrzeg	VIII	1255	Szczawno Zdrój	XIII	1945
Konstancin-Jeziorna	XIX/XX	1952***	Świeradów Zdrój	XVI	1945
Krasnobród	XVI	1576–1869/1994	Świnoujście	XII	1743
Krynica Zdrój	XVI	1889–?/1933	Ustka	XIII	1945
Kudowa Zdrój	XIV	1945	Ustroń	XIV	1956**
Lądek Zdrój	XIII	1270			

* od 1956 r. – osiedle na prawach miejskich

** od 1954 r. – osiedle na prawach miejskich

*** Jeziorna od 1956 r. – osiedla na prawach miejskich przyłączona w 1969 r.

**** od 1956 r. – osiedle na prawach miejskich

Źródło: *Rocznik statystyczny miast 1980*, GUS, Warszawa 1981; *Miasta polskie w tysiącleciu*, red. S. Pazyra, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965–1967.

Pośród formalnie funkcjonujących uzdrowisk, 3 znajdują się w granicach administracyjnych miast: Cieplice Śl. – Jeleniej Góry, Czerniawa – Świeradowa Zdrój i Swoszowice – Krakowa, a 12 (Długopole, Przerzeczyn, Wieniec, Wapienne, Wysowa, Żegiestów, Horyniec, Polańczyk, Rymanów Zdrój, Goczałkowice, Solec i Dąbki) – to miejscowości nieposiadające praw miejskich. Zatem pozostałe 29 to ośrodki o statusie miast.

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie aktualnej sytuacji demograficznej tych uzdrowisk w Polsce, które posiadają status miast oraz przemian w nich zachodzących w ostatnich kilku dekadach. Trzeba bowiem pamiętać, że rozwój miast nie odbywa się w sposób harmonijny, przechodzą one okresy rozkwitu, regresu lub stagnacji, a czasami upadku. Objęcie badaniem uzdrowisk tylko miejskich wynika z możliwości pozyskania porównywalnych danych retrospektywnych, a tym samym prezentacji parametrów odnoszących się do stanu

i dynamiki przemian demograficznych. Analizą zostały objęte miasta o różnej funkcji administracyjnej, poczynając od Sopotu i Świnoujścia będących ośrodkami miejskimi na prawach powiatu, przez miasta będące siedzibą władz powiatu: Inowrocław, Augustów, Busko, Gołdap, Kamień Pomorski czy Kołobrzeg, aż po niewielkie miasteczka, jak np. Krasnobród czy Nałęczów.

Tabela 3. Struktura wielkościowa polskich miast – uzdrowisk (stan na 31 grudnia 2009)

Ośrodek	Powierzchnia (km ²)	Ludność	Ośrodek	Powierzchnia (km ²)	Ludność
Augustów	80,9	30 323	Muszyna	24,4	4 965
Busko Zdrój	12,3	16 852	Nałęczów	13,8	4 270
Ciechocinek	15,6	10 846	Piwniczna Zdrój	38,3	5 836
Duszniki Zdrój	22,3	4 888	Polanica Zdrój	17,2	6 850
Gołdap	17,2	13 434	Połczyn Zdrój	7,2	8 462
Inowrocław	30,4	76 137	Rabka Zdrój	36,3	13 071
Iwonicz Zdrój	5,8	1 780	Sopot	17,3	38 460
Jedlina Zdrój	17,5	5 062	Supraśl	5,7	4 625
Kamień Pomorski	10,7	9 124	Szczawnica	32,9	6 050
Kołobrzeg	25,7	44 991	Szczawno Zdrój	14,7	5 601
Konstancin-Jeziorna	17,7	16 871	Świeradów Zdrój	20,7	4 462
Krasnobród	7,0	3 104	Świnoujście	197,2	40 759
Krynica Zdrój	39,7	10 879	Ustka	10,2	16 043
Kudowa Zdrój	33,9	10 111	Ustroń	58,9	15 492
Lądek Zdrój	20,3	5 969			

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników demograficznych* GUS.

Poza nielicznymi wyjątkami (Augustów, Nałęczów, Konstancin-Jeziorna, Krynica, Supraśl, Szczawnica i Świeradów), w większości są to miasta i jako jednostki osadnicze, sięgające swą historią średniowiecza lub jego schyłku. Formalny status miast ośrodki te na ogół otrzymały w odległych czasach, często wcześniej niż zostały uznane za miejsca o walorach leczniczych (tab. 2). Poza Krasnobrodem i Supraślem, ich struktura funkcjonalno-przestrzenna ukształtowana została w okresie, gdy Polski nie było na mapie Europy.

Dzisiejsze miasta uzdrowiskowe w Polsce należą do ośrodków o bardzo zróżnicowanej wielkości, tak pod względem powierzchni, jak i liczby mieszkańców (tab. 3). Do największych terytorialnie należą Augustów, Krynica, Kudowa, Piwniczna, Rabka, Szczawnica, Świnoujście i Ustroń, a więc na ogół ośrodki górskie, natomiast do najmniejszych – Iwonicz, Kamień Pomorski, Krasnobród, Połczyn, Supraśl i Ustka. Pod względem liczby mieszkańców do największych ośrodków należą: Augustów, Inowrocław, Kołobrzeg, Sopot i Świnoujście, a więc

ośrodki powiatowe, natomiast do grupy najmniejszych (poniżej 5 tys.) – Duszniki, Iwonicz, Krasnobród, Muszyna, Nałęczów, Supraśl i Świeradów. Taki stan rzeczy ma swoje przełożenie w poziomie ich gęstości zaludnienia.

Tabela 4. Dynamika zaludnienia w miastach – uzdrowiskach w latach 1950–2009

Ośrodki	1950/ 1960	1960/ 1970	1970/ 1978	1978/ 1990	1990/ 2000	2000/ 2009	1950/ 2009
Augustów	141	138	119	121	106	100	297
Busko Zdrój	146	136	122	130	101	93	296
Ciechocinek	158	122	123	109	102	96	251
Duszniki Zdrój	155	108	109	97	95	89	148
Gołdap	231	133	112	132	105	97	462
Inowrocław	124	116	116	122	102	96	200
Iwonicz Zdrój	167	120	111	105	110	78	200
Jedlina Zdrój	121	100	94	95	93	96	96
Kamień Pomorski	153	137	122	123	102	94	303
Kołobrzeg	246	154	140	126	106	94	662
Konstancin-Jeziorna	117	102	115	103	107	98	147
Krasnobród	-	-	-	-	-	100	-
Krynica Zdrój	151	113	109	114	100	84	179
Kudowa Zdrój	151	100	123	108	103	93	191
Lądek Zdrój	153	117	105	106	101	88	179
Muszyna	131	112	103	126	106	96	192
Nałęczów	410	98	113	107	100	90	430
Piwniczna Zdrój	110	109	100	110	107	100	141
Polanica Zdrój	159	108	135	100	101	92	216
Połczyn Zdrój	155	108	102	112	99	91	173
Rabka Zdrój	130	117	116	107	102	96	185
Sopot	120	108	108	90	90	92	105
Supraśl	148	121	107	102	104	98	200
Szczawnica	134	117	164	76	109	82	174
Szczawno Zdrój	100	87	93	94	95	93	67
Świeradów Zdrój	145	103	140	117	100	92	225
Świnoujście	315	165	160	97	101	93	756
Ustka	165	156	143	126	100	93	432
Ustroń	116	124	148	117	101	97	242

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników demograficznych GUS*.

Ośrodkami o najwyższej koncentracji stałych mieszkańców są: Inowrocław, Kołobrzeg i Sopot, więc miasta najludniejsze, natomiast o najniższej – Muszyna, Piwniczna, i Szczawnica, a więc ośrodki beskidzkie z południowego

pogranicza Polski. Porównując dane statystyczne w odniesieniu do powierzchni tych miast i liczby mieszkańców należy pamiętać, że od zakończenia II wojny światowej do połowy lat 80. XX w., zmiany administracyjne, polegające na przyłączeniu bądź wyłączeniu z nich określonych terenów, nie dotyczyły tylko Iwonicza, Krynicy, Muszyny i Ustki (*Zmiany...* 1985). Później korekty granic miast należały już do rzadkości i dotyczyły niewielkich przyłączeń, m.in. w Kamieniu Pomorskim i Supraślu (2003), Konstancinie-Jeziornej (2006) oraz Szczawnicy (2008). Jako ostatnie uzyskało prawa miejskie osiedle Krasnobród w 1995 r. [www.ksng.gugik.gov.pl].

Warto w tym miejscu przeanalizować, jak kształtował się rozwój demograficzny tych ośrodków w 2 połowie XX i na początku XXI w. Z dostępnych danych wynika, że w latach 1950–2009 dynamika zaludnienia w tych ośrodkach była zróżnicowana (tab. 4). Na ogół poziom wzrostu zaludnienia nie był stały i pokrywał się z ogólną tendencją innych miast w kraju. Najwyższy więc wzrost zaludnienia, i to we wszystkich ośrodkach, notowano w latach 50. XX w., jednak już w następnej dekadzie niektóre miasta odnotowywać zaczęły spadek liczby mieszkańców (Nałęczów, Szczawno). W kolejnych analizowanych dekadach spadek liczby ludności najpierw zaznaczył się w Jedlinie i Szczawnie, w latach 80. objął Duszniki, Sopot, Szczawnicę (zmiany administracyjne – wyłączenie Krościenka), Szczawno i Świnoujście i ponownie Jedlinę. W latach 90. depopulacja objęła Duszniki, Połczyn oraz po raz kolejny Jedlinę, Sopot i Szczawno, natomiast w pierwszej dekadzie XXI w. już prawie we wszystkich ośrodkach, z wyjątkiem Augustowa, Krasnobrodu i Piwnicznej, stan zaludnienia kształtował się na zbliżonym poziomie. Tak rysująca się tendencja sprawiła, że w latach 1950–2009 tylko w Szczawnie i Jedlinie zmniejszyła się liczba mieszkańców, w pozostałych natomiast uzdrowiskach miejskich poziom zaludnienia wzrósł, przy czym najbardziej, bo siedmiokrotnie w Świnoujściu, sześciokrotnie w Kołobrzegu, natomiast czterokrotnie w Gołdapi, Nałęczowie i Ustce. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że zapoczątkowany pod koniec lat 90. proces depopulacji objął większość z nich i, jak się wydaje, będzie nadal trwał, na co wskazują parametry ruchu ludności.

Kolejny problem to wpływ procesów związanych z ruchem ludności na stan i zmiany w zaludnieniu i strukturach demograficznych. Analizując średnie parametry ruchu naturalnego, a ściślej poziom współczynnika urodzeń w miastach objętych analizą w latach 1979–1984 (tab. 5), należy stwierdzić, że wahał się on od ponad 23‰ w Gołdapi, Muszynie, Piwnicznej i Szczawnicy, do poziomu 15‰ w Kołobrzegu, Konstancinie-Jeziornej, Nałęczowie i Ustroniu. Mniej natomiast zróżnicowany był średni poziom współczynnika zgonów, który wahał się od 5,1‰ w Gołdapi do 11,3‰ w Ciechocinku. Niezależnie jednak od skali średnich parametrów urodzeń i zgonów w poszczególnych miastach, wszystkie one notowały w tym okresie przyrost naturalny od 18,6‰ w Gołdapi do 2,8‰ w Konstancinie-Jeziornej. W pierwszej dekadzie XXI w. w przypadku pozio-

mu urodzeń sytuacja diametralnie się zmieniła, gdyż we wszystkich ośrodkach współczynnik uległ spadkowi i wahał się już tylko od 13,5‰ w Iwoniczu, Piwnicznej i Szczawnicy, do 6,6‰ w Sopocie.

Tabela 5. Średni poziom parametrów ruchu naturalnego ludności (‰) w latach 1979–2009

Uzdrowisko	1979–1984			1999–2009			Dynamika		
	urodzenia	zgony	PN	urodzenia	zgony	PN	urodzenia	zgony	PN
Augustów	20,2	7,9	12,3	9,8	8,1	1,7	-10,5	0,1	-10,6
Busko Zdrój	18,4	7,5	10,8	8,6	8,9	-0,3	-9,8	1,4	-11,2
Ciechocinek	17,0	11,3	5,8	7,7	11,8	-4,2	-9,4	0,6	-9,9
Duszniki Zdrój	17,2	6,2	11,0	9,2	13,4	-4,1	-7,9	7,1	-15,1
Gołdap	23,7	5,1	18,6	11,0	7,9	3,1	-12,7	2,7	-15,5
Inowrocław	18,1	10,5	7,7	9,4	10,0	-0,6	-8,8	-0,5	-8,3
Iwonicz Zdrój	19,4	8,3	11,2	13,5	9,9	3,6	-5,9	1,6	-7,6
Jedlina Zdrój	15,5	10,1	5,4	7,3	13,3	-6,0	-8,3	3,2	-11,4
Kamień Pomorski	22,7	6,8	15,9	10,3	11,3	-1,0	-12,4	4,5	-16,9
Kołobrzeg	13,8	5,5	8,3	9,2	7,8	1,5	-4,5	2,3	-6,8
Konstancin-Jeziorna	14,1	11,3	2,8	10,1	11,8	-1,7	-4,0	0,5	-4,5
Krasnobród	-	-	-	12,5	19,0	-6,5	-	-	-
Krynica Zdrój	19,5	8,0	11,5	9,1	9,4	-0,3	-10,4	1,4	-11,8
Kudowa Zdrój	20,0	6,1	13,9	10,2	9,5	0,8	-9,7	3,4	-13,1
Łądek Zdrój	21,0	10,4	10,6	9,9	10,9	-1,0	-11,1	0,5	-11,6
Muszyna	23,0	8,8	14,1	11,5	10,8	0,7	-11,4	2,0	-13,4
Nałęczów	14,2	7,9	6,3	9,8	9,4	0,4	-4,4	1,5	-5,9
Piwniczna Zdrój	23,4	8,4	15,0	13,5	8,3	5,2	-9,9	-0,1	-9,8
Połanica Zdrój	17,9	9,2	8,7	6,8	11,5	-4,8	-11,2	2,4	-13,5
Połczyn Zdrój	20,7	8,9	11,8	9,6	9,9	-0,3	-11,1	1,0	-12,1
Rabka Zdrój	20,0	9,7	10,3	10,8	9,5	1,4	-9,1	-0,2	-8,9
Sopot	17,0	10,0	7,0	6,6	12,4	-5,8	-10,4	2,4	-12,9
Supraśl	18,3	8,1	10,2	8,6	10,3	-1,7	-9,7	2,2	-11,9
Szczawnica	24,0	9,5	14,5	13,5	8,1	5,4	-10,5	-1,4	-9,1
Szczawno Zdrój	18,1	11,3	6,8	6,4	11,3	-4,9	-11,7	0,0	-11,7
Świeradów Zdrój	20,2	8,4	11,7	11,0	12,3	-1,3	-9,2	3,9	-13,0
Świnoujście	17,2	5,9	11,2	7,8	8,5	-0,7	-9,3	2,5	-11,9
Ustka	19,0	5,6	13,4	9,2	8,3	0,9	-9,8	2,7	-12,5
Ustroń	14,8	9,8	5,0	8,9	10,3	-1,4	-5,9	0,4	-6,4

Współczynniki: urodzeń, zgonów, PN – przyrostu naturalnego

Źródło: Roczniki statystyczne miast: 1980, GUS, Warszawa 1985; 1981, GUS, Warszawa 1986; Miasta w Polsce, GUS, Warszawa 1994; Miasta w liczbach 1999–2000, GUS, Warszawa 2002.

Tabela 6. Średni poziom parametrów migracji ludności (‰) w latach 1979–2009

Uzdrowisko	1979–1984			1999–2009			Dynamika		
	napływ	odpływ	saldo	napływ	odpływ	saldo	napływ	odpływ	saldo
Augustów	29,7	21,3	8,4	8,5	7,8	0,7	-21,2	-13,5	-7,7
Busko Zdrój	30,8	17,6	13,3	10,0	15,8	-5,8	-20,8	-1,8	-19,1
Ciechocinek	42,5	23,3	19,2	18,5	15,4	3,2	-24,0	-7,9	-16,0
Duszniki Zdrój	16,2	29,2	-13,0	11,3	17,9	-6,5	-4,8	-11,3	6,5
Gołdap	39,3	31,8	7,5	8,9	11,5	-2,6	-30,4	-20,4	-10,0
Inowrocław	32,6	16,9	15,7	9,2	9,9	-0,7	-23,4	-7,0	-16,4
Iwonicz Zdrój	40,5	41,5	-1,0	8,2	15,4	-7,2	-32,3	-26,1	-6,3
Jedlina Zdrój	23,1	35,2	-12,1	14,3	11,0	3,3	-8,8	-24,2	15,4
Kamień Pomorski	34,4	25,4	9,1	12,3	14,6	-2,2	-22,1	-10,8	-11,3
Kołobrzeg	32,4	19,9	12,5	11,9	13,8	-1,9	-20,5	-6,1	-14,4
Konstancin-Jeziorna	24,3	20,4	3,9	23,6	13,6	10,0	-0,7	-6,8	6,1
Krasnobród	-	-	-	28,1	7,3	20,8	-	-	-
Krynica Zdrój	24,6	23,8	0,8	7,6	16,2	-8,6	-17,0	-7,6	-9,4
Kudowa Zdrój	15,0	24,0	-9,0	8,7	8,6	0,1	-6,3	-15,4	9,1
Łądek Zdrój	22,7	29,5	-6,8	10,9	11,9	-1,0	-11,8	-17,6	5,8
Muszyna	39,0	21,9	17,1	12,4	15,3	-2,9	-26,6	-6,6	-20,0
Nałęczów	33,7	25,1	8,7	11,5	14,8	-3,4	-22,3	-10,3	-12,0
Piwniczna Zdrój	11,5	20,6	-9,0	8,0	12,1	-4,1	-3,6	-8,5	5,0
Polanica Zdrój	21,2	24,2	-3,0	13,4	9,5	3,8	-7,8	-14,6	6,8
Połczyn Zdrój	20,9	22,8	-1,9	7,5	12,9	-5,3	-13,3	-9,9	-3,5
Rabka Zdrój	20,4	21,8	-1,4	11,3	11,5	-0,3	-9,1	-10,2	1,1
Sopot	34,2	35,5	-1,3	15,3	18,5	-3,2	-18,9	-17,0	-1,9
Supraśl	31,5	31,6	-0,1	15,0	9,1	5,8	-16,5	-22,5	5,9
Szczawnica	18,0	22,2	-4,2	5,9	11,1	-5,1	-12,0	-11,1	-0,9
Szczawno Zdrój	23,6	51,5	-27,9	22,2	20,7	1,6	-1,4	-30,8	29,4
Świeradów Zdrój	32,1	36,2	-4,1	10,3	13,9	-3,7	-21,8	-22,3	0,4
Świnoujście	25,6	20,2	5,4	10,5	10,4	0,1	-15,1	-9,8	-5,3
Ustka	46,0	28,1	17,9	11,9	16,5	-4,6	-34,1	-11,6	-22,5
Ustroń	34,6	19,9	14,8	15,5	13,0	2,5	-19,1	-6,8	-12,3

Źródło: Roczniki statystyczne miast...; Miasta w Polsce...; Miasta w liczbach...

Znamiennie natomiast rysowała się sytuacja w przypadku poziomu zgonów w tym okresie, gdyż w większości ośrodków średni współczynnik wzrósł, a co zatem idzie, odnotowano ubytek naturalny sięgający poniżej -6‰ (Jedlina i Krasnobród). Najwyższym średnim przyrostem naturalnym w tej dekadzie lat charakteryzowały się Iwonicz (3,6‰), Piwniczna (5,2‰) i Szczawnica (5,4‰). Zmiany w ruchu naturalnym w miastach – uzdrowiskach w ogólnym zarysie nawiązywały więc do sytuacji charakteryzującej w tym okresie inne ośrodki kraju, zarówno pod względem wielkościowym, jak i regionalnym.

W przypadku parametrów migracji ludności (tab. 6), sytuacja w analizowanych okresach jest bardziej złożona. Średni poziom imigracji w miastach objętych badaniem w latach 1979–1984 wahał się od 46‰ w Ustce do 11,5‰ w Piwnicznej, natomiast średni współczynnik emigracji o podobnej rozpiętości parametrów – od 51,5‰ w Szczawnie do 16,9‰ w Inowrocławiu. Ten stan przełożył się na bilans przepływów ludności. W połowie analizowanych miast średnie saldo migracji było dodatnie i sięgało ponad 15‰ (Ciechocinek, Inowrocław, Muszyna, Ustka), natomiast ubytek migracyjny w niektórych przypadkach sięgał nawet powyżej 20‰ (Szczawno). W pierwszej dekadzie XXI w. we wszystkich już miastach odnotowano spadek średniego współczynnika imigracji, przy czym w niektórych dochodził on do ponad 30‰ (Gołdap, Iwonicz, Ustka). W przypadku emigracji średni poziom współczynnika także wyraźnie się zmniejszył, sięgając nawet 30‰ (Szczawno). Tak zróżnicowane tendencje w poszczególnych miastach miały swoje odbicie w zmianach salda migracji, które w większości ośrodków było ujemne i jeszcze bardziej pogłębiło w niektórych ośrodkach deficyt migracyjny. Najkorzystniejszy wzrost bilansu migracyjnego w analizowanym okresie zaznaczył się w Szczawnie (29,4‰) i Jedinie (15,4‰), natomiast diametralnie odmienne zmiany efektu przepływów ludności charakteryzowały m.in. takie uzdrowiska, jak Ustka, Muszyna i Busko. Trudno jednak uchwycić tu prostą zależność. Sądzić należy, że zmiany w tym względzie warunkowane były całym splotem okoliczności ekonomiczno-gospodarczych stymulujących w ostatnich trzech dekadach krajowy rynek pracy.

Najlepiej zmienność i dynamikę bilansu średnich parametrów ruchu ludności ilustrują wydzielone typy miast wg metody Webba (tab. 7). Z jednej strony ukazują one kształtowanie się rozwoju bądź spadku zaludnienia, a z drugiej strony wskazują relacje między bilansem ruchu naturalnego a saldem migracji i decydującym czynnikiem wpływającym na bilans zaludnienia. O ile w pierwszym analizowanym okresie wyraźnie przeważały ośrodki o wzroście zaludnienia, na co decydujący wpływ miała przewaga przyrostu naturalnego nad saldem migracji (typy A, B i C), o tyle w drugim okresie w przeważającej liczbie ośrodków o spadku zaludnienia decydowało nieznacznie wyższe ujemne saldo migracji nad bilansem ruchu naturalnego.

Tabela 7. Typy jednostek wg metody Webba i ich zmienność

Ośrodek	Typ		Ośrodek	Typ		Ośrodek	Typ	
	1979–1984	1999–2009		1979–1984	1999–2009		1979–1984	1999–2009
Augustów	B	B	Konstancin- Jeziorna	C	D	Rabka	A	A
Busko	C	F	Krasnobród	.	A	Sopot	A	F
Ciechocinek	C	D	Krynica	B	E	Supraśl	A	D
Duszniki	H	G	Kudowa	A	B	Szczawnica	A	A
Gołdap	B	A	Łądek	A	G	Szczawno	H	F
Inowrocław	C	F	Muszyna	C	H	Świeradów	A	G
Iwonicz	A	H	Nałęczów	C	H	Świnoujście	B	E
Jedlina	H	E	Piwniczna	A	A	Ustka	C	H
Kamień Po- morski	B	F	Polanica	A	E	Ustroń	C	D
Kołobrzeg	C	H	Połczyn	A	G			

Typy wzrostu zaludnienia: A – przewaga przyrostu naturalnego (pn) nad ubytkiem migracyjnym (um); B – przewaga pn nad przyrostem migracyjnym (pm); C – przewaga pm nad pn; D – przewaga pm nad ubytkiem naturalnym (un)

Typy spadku zaludnienia: E – przewaga un nad pm; F – przewaga un nad um; G – przewaga um nad un; H – przewaga um nad pn

Źródło: opracowanie własne.

Powstaje zatem kolejny problem – na ile procesy zmieniające stan zaludnienia pociągnęły za sobą w ostatnich dekadach przekształcenia struktur demograficznych, przede wszystkim poziomu feminizacji i wieku społeczeństwa. Należy stwierdzić, że w większości ośrodków w poziomie feminizacji nastąpił spadek (tab. 8), co w tym przypadku należy tłumaczyć specyficzną relacją liczby kobiet do mężczyzn w okresie powojennym. Wówczas, według spisu z 1950 r., współczynnik feminizacji dla Polski wynosił 110, a dla miast 114. Trzeba jednak pamiętać, że o ile w latach 1950–1978 spadek ten objął większość analizowanych miast, o tyle w następnych przekrojach tendencje w tym zakresie były już zróżnicowane i w dużym stopniu zależały od wielkości i specyfiki ośrodka, co wiązało się z napływem określonych grup ludności. I tak, o ile w 1990 r. tylko w Świnoujściu uwidoczniła się przewaga mężczyzn nad kobietami, o tyle w 2009 r. we wszystkich uzdrowiskach była znowu wyraźna przewaga kobiet, wahająca się w 1990 r. w przedziale od 146,5 (Nałęczów) do 100,4 (Supraśl), natomiast w 2009 r. od 127,3 (Iwonicz) do 106,2 (Gołdap). Z punktu widzenia demograficznego pokrywało się to z ogólną sytuacją w kraju i nawiązywało do struktury funkcjonalnej, jaką prezentowały poszczególne ośrodki. Wydaje się, że szczególnie w ostatnim okresie taki stan wynikał z jednej strony z restrukturyzacji zatrudnienia w sektorze usług i wzmożonym popytem na pracę kobiet, a z drugiej

strony przewaga kobiet mogła być podyktowana szybszą, wydłużającą się przeciętną długością życia.

To właśnie ten proces oraz poziom ruchu ludności kształtował i nadal będzie stymulował drugą ważną cechę demograficzną – strukturę wieku (tab. 9). Brak powszechnej dostępności porównywalnych danych sprawił, że analizę oparto w tym zakresie na liczbie osób w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat) i poprodukcyjnym (dla kobiet powyżej 60 lat, dla mężczyzn powyżej 65 lat). Obliczając współczynnik obciążeń dla roku 1978 (przekrój okresu „echa wyżu demograficznego”) i 2009 (aktualny stan) oraz posiłkując się wzorem na obliczenie współczynnika starzenia się demograficznego (W_{SD}) (Długosz 1997, 1998), dokonano oceny stanu i przemian w ostatnich 30 latach.

Oceniając ten proces należy pamiętać (Kurek 2008), że do lat 90. XX w. proces starzenia ludności postępował w sposób złożony i warunkowany był przestrzennie w dużej mierze zmiennością wyzów i niżów demograficznych oraz kierunkami wzmoczonych migracji, głównie wewnętrznych. Stąd też w pierwszej kolejności zjawisko postępującego starzenia demograficznego objęło w Polsce niektóre wiejskie, wybitnie emigracyjne regiony kraju (północno-wschodnie i południowo-zachodnie), następnie w większości pozostałe tereny wiejskie, a w ostatniej fazie, od końca lat 80. XX w., proces ten dotknął miasta. Stało się to na skutek, jak już wspomniano, wydłużania się przeciętnej długości życia ludności oraz w związku z zahamowaniem imigracji do miast i znaczącego spadku urodzeń (Długosz 1997, 1998a, 1998b, 1999; Długosz, Rachwał 2000). Szczególnie zjawisko to warunkowane było w ostatnich dwóch dekadach XX w. i na przełomie wieków wielkością miast. Większe zaczęły odczuwać to bardziej ze względu na restrukturyzację gospodarki. Jak wynika z uzyskanych danych (tab. 8), o ile w 1978 r. udział ludności młodej (w wieku przedprodukcyjnym), wahał się w przedziale wielkościowym 38–23%, a najstarszej (w wieku poprodukcyjnym) 3–12%, o tyle relacje te uległy zmianie w 2009 r. Wówczas wartości ekstremalne udziału najmłodszych spadły do poziomu 12–21%, a najstarszych wzrosły i do przedziału 12–26%. Oznacza to znaczący wzrost poziomu starości demograficznej, co wyrażają współczynniki obciążeń. O ile w pierwszym przekroju tylko w jednym przypadku współczynnik ten przekroczył wartość 40 (miasto Sopot), natomiast najniższymi parametrami charakteryzowały się Świnoujście i Kamień Pomorski – na poziomie poniżej 10, o tyle w drugim analizowanym przekroju współczynnik ten spadł poniżej poziomu wartości 60, a w większości miast uzdrowiskowych przekroczył wartość 100, co w tym przypadku oznacza przewagę grupy ludności poprodukcyjnej nad przedprodukcyjną. Z ogólnych porównań wynika, że w latach 1978–2009 proces starzenia objął wszystkie badane ośrodki, przy czym najwyższą dynamiką starzenia się ludności charakteryzowały się: Busko, Duszniki, Kołobrzeg, Kudowa, Rabka, Świnoujście i Ustka, natomiast najniższą – Iwonicz i Konstancin-Jeziorna.

Tabela 8. Poziom poziomu feminizacji w uzdrowiskach w latach 1950–2009

Ośrodki/lata	1950	1978	1990	2009	Ośrodki/lata	1950	1978	1990	2009
Augustów	117	108	108	113	Muszyna	117	105	110	109
Busko Zdrój	119	103	109	116	Nałęczów	100	150	147	121
Ciechocinek	139	122	122	124	Piwniczna Zdrój	105	113	102	102
Duszniki Zdrój	120	122	116	116	Polanica Zdrój	127	118	118	121
Gołdap	107	100	103	106	Połczyn Zdrój	113	110	111	115
Inowrocław	118	112	111	111	Rabka Zdrój	145	127	122	111
Iwonicz Zdrój	125	150	140	127	Sopot	124	113	116	117
Jedlina Zdrój	104	114	107	113	Supraśl	109	91	100	111
Kamień Pomorski	100	103	106	113	Szczawnica	106	120	108	109
Kołobrzeg	113	107	107	113	Szczawno Zdrój	98	116	114	113
Konstancin-Jeziorna	135	118	113	114	Świeradów Zdrój	122	110	112	119
Krasnobród	-	-	122	106	Świnoujście	100	98	98	107
Krynica Zdrój	135	122	121	115	Ustka	118	100	102	111
Kudowa Zdrój	152	118	117	113	Ustroń	113	113	113	114
Lądek Zdrój	127	121	117	119					

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników demograficznych* GUS...

Jeszcze bardziej starzenie się społeczeństwa uwidacznia szczegółowa analiza wieku ludności według grup wiekowych (0–14 i powyżej 65 lat). Analizując ostatnie 15-lecie (tab. 10), należy zwrócić uwagę na fakt, że o ile w 1995 r. najwyższy poziom starości demograficznej (I_{SD} powyżej 100) charakteryzował tylko dwa ośrodki (Sopot i Szczawno), o tyle w 2009 r. już w większości analizowanych miast uzdrowiskowych zaznaczyła się przewaga ludności w wieku powyżej 65 lat nad grupą wiekową 0–14. Jednak niezależnie od miasta i jego przestrzennego charakteru, we wszystkich mniej lub bardziej zaznaczył się proces starzenia się społeczeństwa. Na przełomie XX i XXI w. najwyższym wskaźnikiem starzenia charakteryzowały się Krynica oraz Busko, Kamień Pomorski, Kudowa, a także Gołdap, Kołobrzeg, Muszyna, Piwniczna, Szczawnica, Świnoujście i Ustka, natomiast relatywnie najniższym – Konstancin-Jeziorna oraz Krasnobród.

Reasumując należy stwierdzić, że zmiany w stanie i dynamice zaludnienia są zbieżne z miastami o odmiennych funkcjach. Tendencje w tym zakresie nawiązują zarówno do trendów poszczególnych grup wielkościowych miast polskich, jak i rozkładu regionalnego. Zapoczątkowany pod koniec lat 90. XX w. proces depopulacji w miastach, w tym uzdrowiskowych, będzie trwał nadal, na co wskazują trendy w parametrach ruchu ludności i wydzielone typy współzależności według metody Webba.

Tabela 9. Poziom i dynamika procesu starzenia się ludności w miastach – uzdrowiskach wg wieku aktywności zawodowej w latach 1978–2009

Miasto	Ludność w wieku (%)				Współczynnik obciążenia		W _{SD} 1978-2009
	przedprodukcyjnym		poprodukcyjnym		1978	2009	
	1978	2009	1978	2009			
Augustów	34	20	7	16	22	83	23
Busko Zdrój	37	16	6	18	16	112	33
Ciechocinek	28	15	10	24	37	163	27
Duszniki Zdrój	30	17	4	20	143	121	29
Gołdap	37	22	5	13	10	61	24
Inowrocław	29	17	9	17	30	96	19
Iwonicz Zdrój	30	20	11	13	36	64	12
Jedlina Zdrój	29	17	6	19	21	110	25
Kamień Pomorski	32	17	4	17	12	102	29
Kołobrzeg	32	17	3	18	11	105	29
Konstancin-Jeziorna	26	18	10	19	38	102	16
Krasnobród	-	20	-	17	-	82	-
Krynica Zdrój	32	17	10	21	30	121	26
Kudowa Zdrój	33	17	5	19	16	109	29
Lądek Zdrój	29	16	7	20	22	124	27
Muszyna	33	20	11	17	34	83	19
Nałęczów	31	22	11	20	34	93	20
Piwniczna Zdrój	38	21	9	15	25	73	22
Połanica Zdrój	28	15	7	21	25	140	27
Połczyn Zdrój	29	17	7	19	24	107	23
Rabka Zdrój	38	19	9	19	22	98	29
Sopot	23	12	10	25	41	208	27
Supraśl	33	20	9	17	27	87	21
Szczawnica	34	21	11	17	32	84	20
Szczawno Zdrój	23	15	9	24	37	164	23
Świeradów Zdrój	28	18	5	16	19	91	21
Świnoujście	30	16	3	18	10	112	29
Ustka	33	16	4	17	11	104	30
Ustroń	28	17	9	20	31	118	23

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl i *Rocznika statystycznego...*

Tabela 10. Dynamika procesu starzenia się ludności w uzdrowiskach według grup wiekowych w latach 1995–2009

Miasto	Ludność w wieku lat				I _{SD}		W _{SD}
	0-14		> 65		1995	2009	1995–2009
	1995	2009	1995	2009			
Augustów	24	15	10	13	40	89	13
Busko Zdrój	21	13	9	15	41	113	14
Ciechocinek	20	12	15	20	77	160	12
Duszniki Zdrój	19	14	11	16	59	117	10
Gołdap	27	17	8	11	29	64	13
Inowrocław	22	14	10	13	44	94	12
Iwonicz Zdrój	24	14	10	9	44	66	8
Jedlina Zdrój	20	14	14	16	70	113	8
Kamień Pomorski	22	13	7	13	32	95	14
Kołobrzeg	21	13	8	14	37	103	14
Konstancin-Jeziorna	18	15	15	15	86	101	3
Krasnobród	24	16	15	14	64	88	7
Krynica Zdrój	24	13	11	17	47	130	16
Kudowa Zdrój	23	14	10	15	43	109	15
Lądek Zdrój	20	12	11	16	55	130	13
Muszyzna	26	16	11	14	41	86	13
Nałęczów	17	13	11	16	67	122	8
Piwniczna Zdrój	27	16	10	13	38	80	14
Polanica Zdrój	19	12	14	18	74	151	11
Połczyn Zdrój	22	13	12	15	53	110	12
Rabka Zdrój	23	16	12	16	52	103	11
Sopot	16	10	18	21	109	215	10
Supraśl	23	14	13	15	56	107	11
Szczawnica	26	16	11	15	41	90	14
Szczawno Zdrój	17	12	17	21	102	179	9
Świeradów Zdrój	22	14	12	13	55	92	9
Świnoujście	20	12	7	14	37	112	14
Ustka	21	13	8	13	37	98	13
Ustroń	20	13	12	16	58	124	12

Współczynniki: I_{SD} – indeks starości demograficznej; W_{SD} – starzenia się demograficznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl.

W perspektywie czasowej ta sytuacja przełoży się na struktury demograficzne i zmiany w tym zakresie, jednak specyfika tych przemian, jak należy sądzić, stymulowana będzie niekoniecznie wielkością ośrodka, ale jego rolą w sieci miast. Jak dalej się ukształtuje demograficzny los miejskich polskich uzdrowisk, w dużej mierze zależeć będzie od ich kondycji gospodarczej, która powiązana

będzie z polityką uzdrowiskowo-zdrowotną, a ta z kolei – z popytem i podażą na tym dość specyficznym rynku pracy. W znacznej mierze zależeć to także będzie od ich atrakcyjności ofert i siły przyciągającej, co przełoży się na procesy stymulujące charakter demograficzny lokalnych społeczności.

Bibliografia

- Długosz Z., *Stan i dynamika starzenia się ludności Polski*, „Czasopismo Geograficzne” 1997, t. 68, z. 2.
- Długosz Z., *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, „Wiadomości Statystyczne” 1998, nr 3.
- Długosz Z., *Zmiany przestrzenne w tempie starzenia się ludności Polski w latach 1986–1995*, [w:] *Problemy transformacji struktur regionalnych w procesie zmian systemu gospodarowania i integracji europejskiej*, red. Z. Ziolo, „Zeszyty Naukowe WSiIZ”, z. 4, Rzeszów 1998.
- Długosz Z., *Sytuacja demograficzna w dużych miastach Polski na tle kraju w świetle procesu starzenia się ludności*, [w:] *Przestrzeń miejska, jej organizacja i przemiany*, red. L. Kaczmarek, Łódź 1999.
- Długosz Z., Rachwał T., *Starzenie się ludności w dużych miastach Polski na tle pozostałych ośrodków i obszarów wiejskich*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny AP. Prace Geograficzne” 2000, z. 209, Kraków.
- Gaworecki W. W., *Turystyka*, Warszawa 2000.
- Groch J., *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*, „Rozprawy habilitacyjne UJ”, nr 220, Kraków 1991.
- Kompendium wiedzy o turystyce*, red. R. Gołembski, Warszawa 2002.
- Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, Warszawa 2002.
- Kulczycki Z., *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977.
- Kurek S., *Typologia starzenia się ludności polski w ujęciu przestrzennym*, Kraków 2008.
- Miasta w Polsce*, GUS, Warszawa 1994.
- Miasta w liczbach 1999–2000*, GUS, Warszawa 2002.
- Szromek A. R., *Turystyka w polskich uzdrowiskach i prawne uwarunkowania jej rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, seria: *Organizacja i zarządzanie*, z. 40, Gliwice 2007.
- Roczniki demograficzne (1989–2010)*, GUS, Warszawa 1990–2011.
- Rocznik statystyczny miast 1980*, GUS, Warszawa 1981.
- Rocznik statystyczny miast 1985*, GUS, Warszawa 1986.
- Turystyka*, red. W. Kurek, Warszawa 2007.
- Zmiany administracyjne miast 1945–1984*, GUS, Warszawa 1985.
- www.ksng.gugik.gov.pl
- www.stat.gov.pl (stąd: bank danych lokalnych).

Monika Prylińska

**KSZTAŁTOWANIE WIZERUNKU MIEJSCA
WŚRÓD RÓŻNYCH GRUP DOCELOWYCH
NA PRZYKŁADZIE PRODUKTU TURYSTYCZNEGO
„DZIEDZICTWO KULTURY ŻYDOWSKIEJ W KRAKOWIE”**

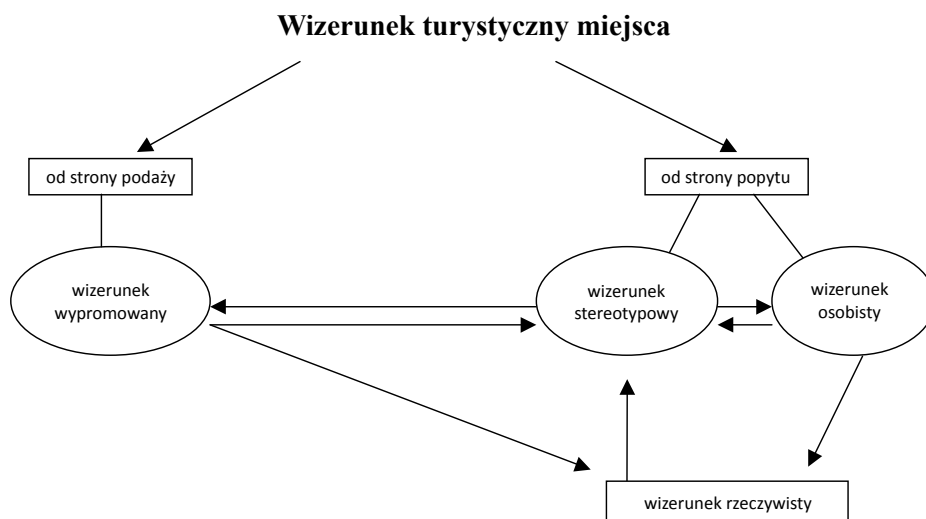
Abstrakt: The aim of this article is to show the Jewish heritage of Krakow as a complex tourism product which should be promoted and transmitted to the clients in different ways, depending on the customer profile, his nationality, state of knowledge and attitude to the object (stereotypes, prejudices, perceptions). The tourist office and the city guide have to play an important, intercultural part which also changes depending on the recipient's type. To show it, an author of the article has presented some practical examples – programs realized by the polish travel adventure office for different target groups on the basis of the same product that is in this case Krakow's Jewish heritage.

Keywords: Jewish heritage, tourist product, the real tourist image of the place

Kraków to miasto, w którym od średniowiecza współistniały ze sobą różne społeczności, tworzące ciekawą mozaikę kulturową. Jej ślady widoczne są do dziś i mogą być traktowane (jako całość lub fragmentarycznie) jako swoisty produkt turystyczny, promowany przez organizatorów turystyki i przewodników. Część tej mozaiki stanowi produkt umownie nazwany dziedzictwem kultury żydowskiej Krakowa, który powinien być pokazywany przez przewodników w sposób dopasowany do oczekiwań różnych grup odbiorców.

Na początku należałoby odpowiedzieć na pytanie, jaki jest obecnie wizerunek żydowskiego Krakowa wśród turystów i mieszkańców miasta i jak należałoby go należyte definiować? Należy przyjąć, że u turysty na ostateczny wizerunek żydowskiego Krakowa przed podróżą ma wpływ przede wszystkim wizerunek wypromowany i stereotypowy oraz pewne wyobrażenia własne, czasem różne od powszechnie przyjmowanych stereotypów, natomiast po odbyciu podróży wpływa na niego przede wszystkim wizerunek osobisty, ukształtowany pod wpływem przekazywanej przez przewodnika i otoczenie wiedzy, osobistych doświadczeń i przeżytych w mieście chwil i, w dużo mniejszym stopniu, wizerunek stereotypowy i wypromowany (Prylińska 2007). Powyższe rozważania można zilustrować następującym schematem:

Rycina 1. Rodzaje wizerunku turystycznego miejsca

Źródło: M. Prylińska, *Wizerunek turystyczny Polski w krajach Unii Europejskiej*, Łódź 2007.

Za ukształtowanie pozytywnego wizerunku turystycznego odpowiedzialność ponosi przede wszystkim organizator turystyki (pośrednio) oraz przewodnik miejski, mający kontakt z daną grupą bądź turystą indywidualnym (bezpośrednio). W związku z dużą różnorodnością grup i oczekiwań, przewodnik przyjmuje w swojej pracy różne role społeczne, pomimo „sprzedawania” w zasadzie tego samego produktu i podobnego zasobu konkretnej wiedzy odnoszącej się do kultury żydowskiej, historii miasta czy poszczególnych miejsc odwiedzanych przez turystów.

Aby pokazać wspomniane role w pracy przewodnika miejskiego, przedstawiono wyniki badań sondażowych turystów żydowskiego pochodzenia (Prylińska 2010) oraz kilka praktycznych przykładów – programów przygotowanych

przez biuro turystyczne Polish Travel Adventure dla różnych grup odbiorców na bazie tego samego produktu, jakim jest dziedzictwo żydowskie Krakowa.

Studium przypadku: żydowski Kraków dla polskiej młodzieży

Wizerunek stereotypowy: brak skryzalizowanego obrazu, szereg uprzedzeń i domysłów

Wizerunek wypromowany: programy szkolne (głównie lekcje o Holokauście), popularne programy, przewodniki, czasopisma, fora internetowe, portale społecznościowe, media itp.

Oczekiwany wizerunek rzeczywisty: pozytywny, wypracowany poprzez zmianę stereotypów i uprzedzeń, zamianę domysłów w rzetelną wiedzę dotyczącą dawnego i obecnego dziedzictwa żydowskiego miasta

Istota produktu: kultura żydowska jako istotna część polskiego dziedzictwa

Rola przewodnika: znawca historii i kultury żydowskiej, edukator, wychowawca, łamacz stereotypów

Fotografia 1. Stara Synagoga w Krakowie

foto: M. Prylińska

Krakowski program edukacyjny „Szlakiem kultury żydowskiej”

Program edukacyjny „Szlakiem kultury żydowskiej” ma na celu dokładne poznanie najważniejszych miejsc i obiektów związanych z żydowską kulturą Krakowa, zwiedzanie Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau – symbolu ludobójstwa i niezасłużonego cierpienia ludzi różnych narodowości, a także aktywne uczestnictwo w praktycznych warsztatach dotyczących współczesnej kultury żydowskiej prowadzonych przez osoby związane z Centrum Społeczności Żydowskiej (JCC).

Fotografia 2. Fragment pomnika przed symbolicznym kirkutem na ul. Szerokiej w Krakowie

foto: M. Prylińska

W ramach tego programu przewodnik ma pokazać młodzieży pozostałości po tętniącym niegdyś życiem żydowskim Kazimierzu: ulicę Szeroką, przy której stoi czynna do dziś synagoga Remuh, stary żydowski cmentarz, fragmenty murów getta, fabrykę Schindlera na Zabłociu, pomnik w miejscu byłego obozu zagłady w Płaszowie. Kolejnym punktem trasy jest zwiedzanie Muzeum Auschwitz-Birkenau. Należy uczestnikom opowiedzieć, co tam się wydarzyło w czasie II wojny, do jakich zbrodni zdolny jest człowiek, ale także, a może przede wszystkim, podkreślić, że żydowska kultura to nie tylko przeszłość, ale także coraz bardziej zauważalna i niezwykle kreatywna terażniejszość.

Przykładowy program**dzień 1:**

Przyjazd do Krakowa, spotkanie z przewodnikiem w wyznaczonym miejscu. Po dotarciu do byłej żydowskiej dzielnicy wprowadzenie do tematu i spacer po Kazimierzu, połączony ze zwiedzaniem najważniejszych zabytków – ulicy Szerokiej, synagogi Starej i Remuh, placu Nowego, synagogi Tempel i tzw. podwórka Oskara Schindlera.

Po przerwie na posiłek – przejście na teren byłego getta, zwiedzanie muzeum w Aptece pod Orłem, fragmentu zachowanych murów getta i fabryki Schindlera. Przejazd na teren byłego obozu pracy w Płaszowie. Wieczorem – obiadokolacja połączona z koncertem muzyki żydowskiej, po koncercie transfer autokarem do schroniska PTSM, nocleg.

dzień 2:

Po śniadaniu przejazd autokarem do Muzeum Auschwitz-Birkenau, zwiedzanie z przewodnikiem terenu byłego obozu. Powrót do Krakowa, przerwa na posiłek, spotkanie z młodzieżą żydowską i ok. 3-godzinne warsztaty kultury żydowskiej w Centrum Społeczności Żydowskiej (JCC). Po warsztatach wyjazd z Krakowa.

Studium przypadku: „Ulica Józefa wczoraj i dziś”**– żydowski Kraków dla lokalnej społeczności**

Wizerunek stereotypowy: dziedzictwo żydowskie jako tło wydarzeń rzeczywistych, brak rzetelnej wiedzy i zainteresowania, taktyka „przemilczenia tematu”

Wizerunek wypromowany: wydarzenia współczesne nawiązujące do żydowskiej przeszłości, promowane przez media

Oczekiwany wizerunek rzeczywisty: pozytywny, stworzony przez potrzebę odczuwania współlistnienia i chęć poznania dawnego i obecnego dziedzictwa żydowskiego miasta jako istotnej części historii i tradycji społeczności lokalnej

Istota produktu: zabytki żydowskie jako część wspólnego dziedzictwa kulturowego i historii

Rola przewodnika: profesjonalny znawca miejsca oraz historii i kultury żydowskiej jako części historii społeczności lokalnej, drobiazgowy badacz przeszłości, wychowawca, lokalny patriota

Program spaceru dla społeczności lokalnej „Ulica Józefa wczoraj i dziś”

„Święto ulicy Józefa” to organizowana od lat impreza integrująca lokalną społeczność poprzez wspólne działanie na rzecz promocji ulicy i jej atrakcji wśród mieszkańców Krakowa i turystów. Jej istotną częścią jest spacer pod hasłem „Ulica Józefa wczoraj i dziś”, organizowany przez „Satori Cafe” i biuro turystyczne Polish Travel Adventure.

Fotografia 3. Fragment napisu hebrajskiego na dawnym domu modlitwy, ulica Józefa w Krakowie

foto: M. Prylińska

Przewodnicy opowiadali o życiu dawnych mieszkańców, przedstawiali najważniejsze zabytki, pokazywali stare zdjęcia, mówili o nie zawsze łatwych relacjach między społecznościami w przeszłości i współczesnych próbach integracji, podkreślali znaczenie tego swoistego tygła kulturowego, społecznego i religijnego. Celem spaceru miało być także wzbudzenie szacunku i zrozumienia dla „tłumnej nieobecności” Żydów.

Przykładowy program

Spotkanie uczestników u wylotu ulicy Józefa, na miejscu dawnej osady przedkolacyjnej Bawół, wprowadzenie na temat żydowskiego osadnictwa w Krakowie i na Kazimierzu. Przejście pod dawną modlitewnię chasydzką Arona Epsteina (obecnie restauracja „Aurum”), zapoznanie uczestników z historią ruchu chasydzkiego, w ramach ciekawostek – opowieść o pożarze na ul. Józefa podczas kręcenia scen do filmu „Noce i dnie” J. Antczaka (1975), przejście pod synagogę Wysoką, opowieść o granicy między katolicką a żydowską częścią Kazimierza, życiu codziennym w typowym sztetlu na przykładzie żydowskiego Kazimierza. Przejście pod Dom Modlitwy, ukazanie różnic między synagogami a modlitewniami. Kontynuacja spaceru, opowieści o poszczególnych kamienicach i ich mieszkańcach (np. ul. Józefa 40: kamienica pisarza kahalnego Horowitza, w której znajdowało się archiwum żydowskie, zniszczone w czasie pożaru w 1773 r.). Przejście na plac ul. Józefa/ ul. Wąska, pokazanie dawnego gmachu szkoły wydziałowej z 1906 r., zaprojektowanego przez Jana Zawiejskiego (Feintucha), przejście pod budynek Katedry Judaistyki UJ, opowieść o przywracaniu do życia żydowskiego Kazimierza, kontynuacja spaceru wzdłuż pierzei należącej do zakonu kanoników regularnych, krótka historia zakonu i konfliktów katolicko-żydowskich na Kazimierzu, przejście pod dwór Jordanów na ul. Józefa 20 – krótka wzmianka o tej rodzinie. Dojście do rogu ulic Józefa i Krakowskiej, opowieść o zmianie nazwy ulicy z Żydowskiej na Józefa na cześć cesarza Józefa, odwiedzającego to miejsce w 1773 r.

Studium przypadku: żydowski Kraków dla zagranicznych turystów niebędących Żydami

Wizerunek stereotypowy: w zasadzie nie istnieje, a jeżeli istnieje, trudno go jednoznacznie zdefiniować – zależy od kraju pochodzenia i stanu wiedzy indywidualnego odbiorcy

Wizerunek wypromowany: stworzony przez popularne programy, przewodniki, czasopisma, fora internetowe, portale społecznościowe itp.

Oczekiwany wizerunek rzeczywisty: pozytywny, wypracowany przez obiektywne pokazanie dawnego i obecnego dziedzictwa żydowskiego miasta

Istota produktu: zabytki żydowskie jako jedna z atrakcji turystycznych Krakowa

Rola przewodnika: znawca historii i kultury żydowskiej, prezenter, showman

Program dla turystów zagranicznych – zwiedzanie Krakowa „Szlakiem kultury żydowskiej”

Program „Szlakiem kultury żydowskiej” ma zapoznać turystów z kulturą żydowską i jej przejawami w życiu codziennym na przykładzie najważniejszych miejsc i obiektów Krakowa. Podczas spaceru przewodnik w ciekawy, dogłębny sposób ma opowiedzieć turystom zagranicznym o tym, co zostało z tętniącego niegdyś życiem żydowskiego Kazimierza oraz dawnego getta, utworzonego przez hitlerowców w czasie II wojny światowej.

Przykładowy program

Przyjazd do Krakowa, spotkanie z przewodnikiem w wyznaczonym miejscu. Po dotarciu do byłej żydowskiej części miasta – wprowadzenie do tematu i spacer po Kazimierzu – połączony ze zwiedzaniem najważniejszych zabytków dzielnicy – ulicy Szerokiej, synagogi Starej i Remuh, placu Nowego, dawnej rzeźni rytualnej i domu modlitw, synagogi Tempel i tzw. podwórka Schindlera. Po krótkiej przerwie na posiłek – przejście na teren byłego getta – zwiedzanie muzeum w Aptece pod Orłem, oglądanie zachowanych murów getta i fabryki Oskara Schindlera na Zabłociu, pomnika w miejscu obozu pracy w Płaszowie. Powrót na Kazimierz – kolacja połączona z koncertem muzyki żydowskiej lub spotkaniem z przedstawicielem gminy żydowskiej.

Studium przypadku: żydowski Kraków dla argentyńskich żydów z polskimi korzeniami

Wizerunek stereotypowy: negatywny, ukształtowany pod wpływem historycznych wydarzeń, podtrzymywany przez argentyńskie media

Wizerunek wypromowany: nie istnieje, podejmowane są próby jego stworzenia

Oczekiwany wizerunek rzeczywisty: zmieniony na pozytywny przez obiektywne pokazywanie żydowskiego dziedzictwa kulturowego i historii miasta oraz współczesnych wydarzeń kulturalnych

Istota produktu: odnajdowanie żydowskich korzeni – poznanie i zrozumienie historii kraju i miasta, z którym związana była rodzina

Rola przewodnika: znawca historii i kultury żydowskiej, mediator, burzyciel stereotypów

Stereotypowy i rzeczywisty wizerunek Polski wśród argentyńskich żydów polskiego pochodzenia w świetle badań ankietowych

Z badań sondażowych przeprowadzonych na 18 argentyńskich Żydach polskiego pochodzenia (Prylińska 2010) wynika, że stereotypowy wizerunek Polski wśród nich jest zdecydowanie bardziej negatywny niż wymaga tego faktyczna sytuacja i stosunek Polaków do argentyńskich (a także pozostałych) Żydów i ich dziedzictwa na ziemiach polskich. Wynika to z pielęgnowania pamięci o bolesnych dla Żydów wydarzeniach historycznych, które rozegrały się na ziemiach polskich (pogromy, Holocaust, obozy koncentracyjne) – zarówno w trakcie kolejnych etapów procesu edukacyjnego, jak i w czasie różnego rodzaju uroczystości rocznicowych. W dalszej części artykułu zaprezentowano wyniki uzyskane we wspomnianym badaniu sondażowym¹.

Pierwsze pytanie dotyczyło powiązań rodzinnych z Polską. Na podstawie udzielonych odpowiedzi okazało się, że dla 4 ankietowanych, Polska była krajem zamieszkania pradziadków, dla 6 – dziadków, a dla pozostałych 8 – rodziców. Kolejne dwa pytania dotyczyły częstotliwości odwiedzin Polski (pytanie 2) i daty pierwszego pobytu (pytanie 3). Większość respondentów w ostatnich kilku latach była w Polsce tylko raz (13 wskazań), 4 osoby – 4 razy, a jedna aż 6 razy. Co ciekawe, wszystkie odwiedziły Polskę po roku 2000. Odwiedzone przez ankietowanych miejsca to przede wszystkim: Kraków (12 wskazań), Warszawa (12), Oświęcim (10), Łódź (2) Płock (2), Gdańsk (2), Szczecin (2). Dwóch respondentów napisało także, że podróżowało po całej Polsce, a jeden, że odwiedzał miasteczka żydowskie Polski południowej (bez podania nazw).

Kolejne pytania odnosiły się do powodów przyjazdu do Polski i odczuć, jakie towarzyszyły respondentom przed i po wizycie. Po przeanalizowaniu odpowiedzi na pytanie dotyczące istnienia obaw przed przyjazdem do Polski okazało się, że prawie wszystkim respondentom towarzyszyły tego typu odczucia (16 z 18 odpowiedzi), a większość z nich zdecydowała się na przyjazd tylko i wyłącznie z szacunku dla zamordowanych w obozach członków rodziny, przyjaciół i znajomych (bądź w ogóle Żydom), bądź aby odwiedzić miejsca związane bezpośrednio z rodziną. Dziesięciu z ankietowanych Argentyńczyków odpowie-

¹ Użyty w badaniu kwestionariusz w polskiej wersji językowej znajduje się w załączniku 1.

Fotografia 4. Synagoga reformowana w dzielnicy Once w Buenos Aires

foto: M. Prylińska

działo, że główną przyczyną ich przyjazdu było poszukiwanie żydowskich korzeni w Polsce, a 4 – odwiedzenie historycznych miejsc związanych z żydowską kulturą. Tylko 3 osoby przyjechały w związku z pracą (1 dziennikarz, 2 osoby na kongres), a jedna w odwiedziny do przyjaciół i w celach turystycznych. W większości przypadków podróż do Polski spełniła oczekiwania odwiedzających (pytanie 7) – twierdząco odpowiedziało aż 16 respondentów. Większość z nich (15) nie miała także zastrzeżeń do stanu zachowania i ochrony dziedzictwa żydowskiego na ziemiach polskich. Jedna z ankietowanych osób podkreśliła jednak, że zdecydowanie brakuje w Polsce pomysłu i jednolitego planu ochrony i promocji zabytków żydowskich, a inna, że to, co zobaczyła, wydaje się zrobione na pokaz dla turystów i ma niewiele wspólnego z faktycznym dziedzictwem kultury żydowskiej. Kolejna – że brakuje jakichkolwiek informacji o kulturze żydowskiej na oficjalnych stronach promujących Polskę jako destynację turystyczną. Następne kilka pytań (od 9 do 13) dotyczyło polskiego antysemityzmu. W odpowiedzi na pytanie odnoszące się do antysemityzmu we współczesnej Polsce, zdania były bardzo podzielone. Aż ośmiu ankietowanych było zdania, że współcześnie antysemityzm istnieje, ale zjawisko to wykazuje tendencję malejącą, sześciu, że istnieje, ale ma znaczenie marginalne, a dwóch, że antysemityzm polski jest wyraźny i wykazuje tendencję wzrostową. Co ciekawe, żadna z ankietowanych osób nie zaznaczyła odpowiedzi, która wskazywałaby, że w Polsce nie odczuwa się w ogóle antysemityzmu, a większość (14) w kolejnym pytaniu (10) zaznaczyła,

że poziom polskiego antysemityzmu jest wyższy niż w innych krajach europejskich. Jest to zjawisko o tyle fascynujące, że żaden z respondentów nie potrafił opisać żadnego aktu antysemickiego, który dotknąłby bezpośrednio jego lub jego rodzinę, a tylko jedna osoba wspomniała, że przyjaciel został kiedyś pobity w Polsce i „zwyzywany od Żyda”. W większości przykładami istnienia polskiego antysemityzmu były fakty historyczne o charakterze ogólnym, np. to, że żaden przewodnik turystyczny nie wspomina o wydarzeniach z marca 1968 r., że podczas Marszu Żywych w Oświęcimiu Żydzi zawsze modlą się nie tylko o to, żeby nigdy więcej nie było Holocaustu, ale też, aby już nigdy ich nie bito, poniżano, oszukiwano i traktowano tak źle, jak w przedwojennej Polsce (!), że ich rodziny żyły w biedzie, a polscy przedwojenni sąsiedzi nigdy im nie pomogli i nie starali się ich zrozumieć.

Wnioski płynące z opisanego wyżej badania świadczą o zdecydowanie negatywnym, stereotypowym wizerunku Polski wśród argentyńskich Żydów mających polskie korzenie. Stereotypy dotyczące antysemityzmu w Polsce są wyjątkowo silne i dobrze zakorzenione w społeczności. Przenikają z pokolenia na pokolenie przez rodzinne wspomnienia i opowieści oraz argentyńskie media (w odpowiedzi na pytanie dotyczące tego zagadnienia, takiej odpowiedzi udzieliło 5 respondentów) i prawdopodobnie są głównym powodem wciąż marginalnej liczby argentyńskich turystów odwiedzających Polskę. Pocieszający jest fakt, że wszyscy ankietowani na ostatnie pytanie kwestionariusza dotyczące opinii o Polsce po podróży odpowiedzieli, że uległa ona zdecydowanej poprawie. Znaczy to, że wizerunek rzeczywisty jest lepszy niż stereotypowy, a ten fakt może stać się punktem wyjścia do działań zmierzających do poprawy sytuacji i promocyjnych.

Głównym problemem jest jednak spora odległość między Polską a Argentyną i, co za tym idzie, słaby przepływ informacji o współczesnej Polsce i wydarzeniach promujących kulturę żydowską. Argentyńscy Żydzi bez kontaktu z polską rzeczywistością żyją bowiem obrazem biednego sztetla z okresu przedwojennego i okropności Holocaustu, który rozgrywał się w dużej mierze na ziemiach polskich, a jedyny bezpośredni kontakt ograniczają do corocznego uczestnictwa w Marszu Żywych w Auschwitz-Birkenau. Jednak również i wtedy nie mają kontaktu ze światem zewnętrznym (w znaczeniu polskiego świata, który patrzy na swoją żydowską przeszłość).

Być może pewnym rozwiązaniem byłoby nagłaśnianie żydowskich wydarzeń kulturalnych odbywających się w Polsce przez argentyńskie media i promowanie Polski jako ważnego kraju na trasie śladami kultury żydowskiej. Ze względu jednak na specyfikę odbiorcy i jego potrzeb (poszukiwanie korzeni), w artykule nie zaproponowano konkretnego programu turystycznego. Programy takie powinny być bowiem przygotowywane na podstawie istniejącego produktu (dziedzictwo żydowskie miasta), ale w sposób zindywidualizowany, każdorazowo dopasowywane do konkretnego turysty.

W artykule pokazano różne role przewodnika miejskiego, w zależności od potrzeb: aktora, showmana, eksperta, wychowawcę pokazującego konkretny produkt turystyczny w różny sposób, w zależności od profilu klienta, jego nastawienia (stereotypy) oraz poziomu znajomości tematu. Celem takich działań ma być podkreślenie odpowiedzialności organizatora turystyki i przewodnika za kształtowanie pozytywnego wizerunku turystycznego miejsca i rozbudzenie zainteresowania konkretną destynacją różnych grup odbiorców.

Bibliografia

- Bałaban M., *Historia i literatura żydowska*, t. 2–3, Lwów–Warszawa–Kraków 1936 (reprint Warszawa 1988).
- Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993.
- Prylińska M., *Żydzi w Argentynie. Historia i kultura*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2010 (promotor M. Galas)
- Prylińska M., *Wizerunek turystyczny Polski w krajach Unii Europejskiej*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2007.
- Sachar H. M., *The Course of Modern Jewish History*, Vintage Books, New York 1990.
- Scharf R., *Kraków błogosławionej pamięci*, [w:] *Krakowski Kazimierz, dzielnica żydowska 1870–1988* red. S. Markowski, Wydawnictwo AA, Kraków 2002.
- Świszczowski S., *Założenie i rozwój miasta Kazimierza*, „Biuletyn Krakowski” 1961, nr 3, s. 34–79.
- Tyloch W., *Judaizm*, Warszawa 1987.
- Żbikowski A., *Żydzi*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2004.

Źródła internetowe

- www.czasnapolskę.pl – strona poświęcona Polonii w Ameryce Południowej
- www.krakow.turystyka.pl – oficjalna strona biura Polish Travel Adventure
- www.jewishvirtuallibrary.org – portal wirtualnej biblioteki żydowskiej
- www.satori-cafe.com – oficjalna strona Satori-cafe

Załącznik 1. Ankieta dla argentyńskich Żydów o polskich korzeniach**1. Czy ma Pan/Pani jakiekolwiek związki rodzinne z Polską?**

- a) tak, Polska to kraj zamieszkania moich pradziadków
- b) tak, Polska to kraj zamieszkania moich dziadków
- c) tak, Polska to kraj zamieszkania moich rodziców
- d) tak, Polska była w przeszłości moim krajem zamieszkania

2. Kiedy, ile razy i jak długo był/a Pan/i w Polsce?
.....**3. Czy odczuwał/a Pan/i niepokój albo inne tego rodzaju uczucia przed przyjazdem do Polski?**

- a) tak (proszę wyjaśnić dlaczego)
- b) nie

4. Głównym celem wizyty było:

- a) poszukiwanie żydowskich korzeni
- b) poszukiwanie śladów żydowskiego życia, zwiedzanie miejsc i zabytków dziedzictwa kultury żydowskiej
- c) uczestniczenie w żydowskich uroczystościach kulturalnych
- d) uczestniczenie w żydowskich wydarzeniach historycznych
- e) inne powody (proszę krótko napisać, jakie)

5. Proszę napisać, jakie konkretnie miejsca Pan/i odwiedził/a
.....**6. Czy wizyta w Polsce spełniła Pana/i oczekiwania?**

- a) tak
- b) nie

7. Czy uważa Pan/Pani, że dziedzictwo kultury żydowskiej jest w Polsce należycie chronione?

- a) tak (proszę krótko uzasadnić odpowiedź)
- b) nie (proszę krótko uzasadnić odpowiedź)

8. We współczesnej Polsce Pana/Pani zdaniem, antysemityzm:

- a) w ogóle nie istnieje
- b) jest zjawiskiem marginalnym
- c) jest zjawiskiem zauważalnym, ale wciąż malejącym
- d) jest zjawiskiem zauważalnym i wciąż rosnącym

9. Czy uważa Pan/Pani, że poziom antysemityzmu w Polsce jest wyższy niż w pozostałych krajach europejskich?

- a) tak
- b) nie

10. Czy osobiście spotkał/a się Pan/Pani w Polsce z jakimikolwiek przejawami antysemityzmu?

- a) tak (proszę krótko napisać, na czym one polegały)
- b) nie

11. Czy słyszał/a Pan/i w swoim najbliższym otoczeniu (rodzina, praca, sąsiedzi) o jakichkolwiek przejawach antysemityzmu w Polsce?

- a) tak (proszę krótko napisać, na czym one polegały)
- b) nie

12. Czy spotkał/a się Pan/i w polskiej prasie, literaturze bądź w telewizji z jakimikolwiek przejawami antysemityzmu?

- a) tak (proszę krótko napisać, na czym one polegały)
- b) nie

13. Wizyta w Polsce:

- a) zmieniła Pana/i opinię o tym kraju na gorszą
- b) nie wpłynęła na opinię o kraju
- c) zmieniła Pana/i opinię na lepszą

METRYCZKA:

Płeć:

- a) kobieta
- b) mężczyzna

Wiek:

- a) do 25 lat
- b) 26–45 lat
- c) 46–65
- d) powyżej 65 lat

Wykształcenie:

- a) podstawowe
- b) średnie
- c) wyższe

Krystyna Krauz

AGROTURYSTYKA W GMINIE CZORSZTYN

Abstrakt: Agrotourism is a form of alternative tourism which means that it is not being organized by specialized tourist offices, on a mass scale. It is frequently considered to be rural tourism but in fact it is not. Rural tourism is defined as temporary residence at private summer houses, boarding houses, small camp cities etc. Overwhelming majority of researchers investigating the problem lean towards opinion that agrotourism is strictly connected with a farm. Principal purpose of the paper was to discuss opportunities of practising agrotourism in Czorsztyń commune. The issue was presented in the context of existing in the commune agrotourist associations as well as the results of poll inquiries which were carried out at the commune among tourists resting on agrotourist farms.

Key words: agrotourism, Czorsztyń commune, preferences and expectations of tourists

Wprowadzenie

W ostatnim ćwierćwieczu XX w. pojawiło się w nauce nowe pojęcie – agroturystyka. Składa się z dwóch członów: *agro* – pochodzi z języka greckiego, oznacza rolę, oraz *turystyka* – forma czynnego wypoczynku poza miejscem zamieszkania, która wynika między innymi z potrzeb poznawczych, wypoczynkowych i sportowych.

Termin początkowo był używany przez przedstawicieli reprezentujących interesy gospodarstw rolnych prowadzących wynajem kwater. Z czasem nastąpi-

ło jednak znaczne jego rozszerzenie – na wszelkie rodzaje działalności związanej z obsługą wypoczywających; jest też inaczej rozumiany przez turystów i osoby świadczące usługi agroturystyczne. Turysta odbiera agroturystykę jako aktywność turystyczną, dzięki której istnieje możliwość poznania funkcjonowania gospodarstwa oraz wypoczynek na łonie natury. Dla właścicieli kwater pojęcie natomiast oznacza różne formy hotelarstwa, gastronomii, rekreacji, wypoczynku a czasem także lecznictwa i rehabilitacji (Sznajder, Przezgórska 2006: 6). W języku polskim istnieje wiele definicji pojęcia:

Przedsięwzięcie turystyczne podejmowane przez rolników na bazie posiadanych zasobów produkcji pracy. Jest to na ogół przedsięwzięcie na małą skalę uwzględniającą walory okolic wiejskich (Dębniowska, Tkaczuk 1997).

Forma turystyki oferująca pobyt u rodzin wiejskich, prowadzących gospodarstwa rolne oraz zróżnicowane możliwości rekreacji w oparciu o zasoby gospodarstw chłopskich i specyficzne walory obszarów wiejskich (Dubel 1998).

Na podstawie przytoczonych definicji przyjmuje się, że agroturystyka to forma wypoczynku odbywająca się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta na bazie noclegowej i aktywności rekreacyjnej związanej z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem (przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym).

Organizacja działalności agroturystycznej w gminie Czorsztyn

Dokładne zapoznanie się ze stanem agroturystyki w Polsce wykazuje wiele problemów, które są spowodowane rozdziwieniem między interpretacją pojęcia agroturystyki a stanem faktycznym. Teoria zaczerpnięta z literatury przedmiotu odnosi się bowiem do agroturystyki na Zachodzie, gdzie ta forma turystyki jest bardzo dobrze rozwinięta (szczególnie w Austrii i Niemczech). W Polsce agroturystyka zyskała większą popularność dopiero w latach 90. XX w. Wiele gospodarstw przyjęło wówczas tę popularną nazwę, aby przyciągnąć turystów. Wkrótce się jednak okazało, że polskie wyobrażenie o agroturystyce znacząco odbiega od praktyk stosowanych w Europie Zachodniej. Spowodowane jest to brakiem jakiegokolwiek aktu prawnego ściśle definiującego pojęcie gospodarstwa agroturystycznego, co spowodowało dowolność interpretacyjną: zarówno turyści, jak i usługodawcy pojmują ten termin zgodnie ze swoimi wyobrażeniami. Wpływa to przede wszystkim na jakość świadczonych usług. Niski poziom świadomości turystów o istocie agroturystyki powoduje, że ich wymagania ograniczają się głównie do spędzania urlopu w otoczeniu wiejskim. Są oni przekonani, że wynajmując kwaterę prywatną na wsi, stają się agroturystami. Jednakże zgodnie z terminologią, uprawiają oni turystykę wiejską – pod warunkiem, że gospodarstwo nie prowadzi produkcji rolnej.

Zdarzają się także sytuacje odwrotne, kiedy turyści oczekują w pełni rozwiniętego produktu agroturystycznego i usług towarzyszących, a otrzymują świadczenia właściwe dla turystyki wiejskiej. Różnice w pojmowaniu pojęcia agroturystyki prowadzą więc do dysonansu pomiędzy oczekiwanym przez klientów produktem a stanem faktycznym świadczonych usług. W tym celu niezbędne jest prawne uściślenie terminu, aby turyści mogli mieć określone wymagania, natomiast usługodawcy musieli wzbogacić swój produkt turystyczny, co często wiązałoby się ze wzrostem jakości i urozmaiceniem pakietu sprzedawanych usług.

Według danych Urzędu Gminy Czorsztyn szacuje się, że na obszarze gminy znajduje się około 80 kwater agroturystycznych. Niemożliwe jest podanie dokładnej liczby gospodarstw z powodu braku wpisu do ewidencji, a gminy nie dysponują funduszami na przeprowadzenie kontroli tego typu obiektów. Gospodarstw agroturystycznych ciągle jednak przybywa – głównie z powodu możliwości uzyskania przez rolników preferencyjnych kredytów i ulg. Coraz mniejsza wydajność przestarzałego polskiego rolnictwa skłoniła ich do poszukiwań innych źródeł dochodu, w tym właśnie w agrobiznesie. Teoretycznie rolnicy w Polsce należą do trzech kategorii:

- posiadający grunty rolne i prowadzący produkcję rolną,
- posiadający grunty rolne i nieprowadzący produkcji rolnej, ale płacący podatek rolny,
- osoba fizyczna, która mieszkając na wsi, uważa się za rolnika, ale nigdy nie prowadziła produkcji rolnej.

Powyższy podział stwarza problemy przy określeniu, komu powinny przysługiwać ulgi oraz jak określić pojęcie rolnika. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników definiuje rolnika jako:

Pełnoletnią osobę fizyczną, zamieszkujejącą i prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osobiście i na własny rachunek, działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym, w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osobę, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez siebie gospodarstwa rolnego do zalesienia.

Natomiast działalność rolnicza została zdefiniowana jako „działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej i rybnej”¹. Dzięki tej ustawie zostały sprecyzowane wymogi, jakie rolnik musi spełnić, by ubiegać się o ulgi podatkowe lub preferencyjne kredyty.

Jedną z ważniejszych korzyści, jakie przynosi oferowanie usług agroturystycznych, jest zwolnienie z obowiązku rejestracji działalności gospodarczej przez rolnika prowadzącego wynajem kwater, pod warunkiem, że wartość jego przychodów z działalności turystycznej nie przekroczy wartości produkcji rol-

¹ Ustawa z 2 kwietnia 2004 r. O ubezpieczeniu społecznym rolników oraz o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2004 r. Nr 91 poz. 873).

nej gospodarstwa. Wynika to z ustawy o swobodzie działalności gospodarczej². Ponadto, jeśli rolnik wynajmuje mniej niż pięć pokoi, jest zwolniony z podatku dochodowego³ oraz przysługuje mu zwolnienie z podatku od nieruchomości związanej z prowadzeniem działalności gospodarczej⁴.

Ulgi te mają zachęcić rolników do poszukiwania alternatywy dla coraz mniej opłacalnego rolnictwa oraz wspierać działalność pozarolniczą na wsi. Przepisy te przyczyniły się wprawdzie do powstawania nowych gospodarstw agroturystycznych, jednakże stworzyły też wiele problemów. Wskutek tych aktów prawnych nie ma bowiem rzetelnych danych na temat liczby gospodarstw agroturystycznych na badanym terenie. Oprócz problemów z ewidencją obiektów, istotna jest również kwestia świadczenia usług przez osoby nieuprawnione. Sytuacja taka sprzyja rozwijaniu się czarnej strefy usług turystycznych w gminie Czorsztyn, przez co obniża się standard. Nieskategoryzowani i niezrzeszeni usługodawcy często stosują dumping, oferując usługi poniżej kosztów. Z powyższego opisu wynika, że brak konieczności wpisu do rejestru działalności gospodarczej jest korzystny dla rolników, jednakże wprowadza wiele zamieszania przy prowadzeniu ewidencji i zachęca nieuczciwych kwaterodawców do świadczenia usług noclegowych czy gastronomicznych.

Niewątpliwą korzyścią dla rolników jest możliwość uzyskiwania preferencyjnych kredytów na prowadzenie działalności pozarolniczej (wspieranie mikroprzedsiębiorstw). Również Unia Europejska dysponuje całą gamą funduszy przeznaczonych na rozwój otoczenia wiejskiego. Przedsiębiorczy rolnik może więc, przy wypełnianiu wniosku o dofinansowanie, skorzystać z pomocy Urzędu Gminy Czorsztyn, Izby Rolniczej, Stowarzyszeń Agroturystycznych bądź Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego.

W gminie Czorsztyn agroturystyka dobrze rokuje, w przeciwieństwie do rolnictwa – które nie może się prężnie rozwijać z powodu dużego spadku terenu, niskiej jakości gleb oraz rozdrobnienia użytków rolnych. Wielkość przeciętnego gospodarstwa rolnego na tym obszarze wynosi zaledwie 1,8 hektara⁵. W takiej sytuacji niezbędne staje się więc poszukiwanie alternatywnych źródeł dochodu, dlatego świadczenie usług noclegowych stało się najpopularniejszym sposobem na zasilenie budżetu domowego. Prowadzenie gospodarstwa agroturystycznego nie zakłóca prowadzenia działalności rolniczej, staje się też charakterystycznym atutem estetycznym: rozdrobnione pola uprawne tworzą przepiękne krajobrazowo, różnokolorowe pasy.

² Ustawa z 2 lipca 2004 r. O swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. z 2004 r. Nr 173 poz. 1807, art. 3).

³ Ustawa z 26 lipca 1991 r. O podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2000 r. Nr 14 poz. 176 z późn. zm., art. 21, ust. 1, pkt 43).

⁴ Ustawa z 12 stycznia 1991 r. O podatkach i opłatach lokalnych (Dz.U. z 2006 r. Nr 121 poz. 844, art. 1a, ust. 2 pkt 2).

⁵ Informacje zaczerpnięte w Urzędzie Gminy Czorsztyn.

Stowarzyszenia agroturystyczne działające w gminie Czorsztyn na rzecz promocji i rozwoju

Koło Terenowe Stowarzyszenia Agroturystycznego „Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne” (GGG) w Czorsztynie zostało powołane 11 stycznia 1998 r. Koło założyli mieszkańcy regionu, którzy świadczyli usługi turystyczne na terenie gminy. Stwierdzili oni, że łatwiej i taniej promować region wspólnie – zakładając koło terenowe. Koło Terenowe GGG Czorsztyn podlega Stowarzyszeniu Agroturystyczne GGG z siedzibą w Krakowie i należy do Oddziału Pienińsko-Podhalańskiego Stowarzyszenia GGG.

Stowarzyszenie ma na celu „propagowanie i rozwijanie wypoczynku w formach właściwych dla agroturystyki oraz pomoc w organizowaniu i prowadzeniu wypoczynku w tych formach”⁶. Koła terenowe promują agroturystykę wśród rolników, służą radą w sprawach prawnych, finansowych i inwestycyjnych oraz reklamują usługi agroturystyczne wśród mieszkańców aglomeracji miejskich. Koło Terenowe GGG Czorsztyn za najistotniejsze zadania przyjęło:

- podwyższanie standardu świadczonych usług,
- prowadzenie szkoleń i kursów,
- działania promocyjne – udział w targach turystycznych, imprezach promocyjnych itp.,
- promocję różnych form wypoczynku (turystyka aktywna),
- kategoryzację bazy noclegowej,
- współpracę z samorządami terytorialnymi.

Dużym powodzeniem wśród członków Koła cieszą się szkolenia, w tym także i wyjazdowe. Ich tematyka jest zróżnicowana, obejmuje m.in.: przepisy podatkowe i prawne w turystyce wiejskiej i agroturystyce, zasady przydzielania funduszy unijnych, sprzedaż kwater przez biura turystyczne, ochronę środowiska, wymogi Sanepidu dotyczące prowadzenia działalności agroturystycznej, standaryzację bazy noclegowej.

Uczestnictwo w szkoleniach umożliwia Stowarzyszenie Agroturystyczne GGG w Krakowie, Aktywnie współpracujące z Polską Federacją Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” (PFTW GG). PFTW GG uzyskuje środki unijne na przeprowadzanie szkoleń z programów na rzecz aktywizacji i rewitalizacji terenów wiejskich.

Można też wspomnieć o Góral skim Stowarzyszeniu Agroturystycznym⁷ w Maniowach, działającym od roku 2009. Celem stowarzyszenia również jest propagowanie wypoczynku ze szczególnym uwzględnieniem agroturystyki i turystyki wiejskiej. Towarzystwo określa i kontroluje standardy bazy noclegowej

⁶ Statut Stowarzyszenia Agroturystycznego „Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne”, www.agroturystyka-ggg.pl.

⁷ www.agroturystyka.pl.

i gastronomicznej, udziela także porad merytorycznych w tym zakresie i organizuje szkolenia.

Agroturystyka w gminie Czorsztyn w świetle pilotażowych badań ankietowych

W 2009 r. wśród turystów wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych na terenie gminy Czorsztyn przeprowadzono pilotażowe badania ankietowe. Celem badań było określenie czynników zachęcających turystów do przyjazdu w ten region Pienin. Badania ponadto miały na celu ukazanie mocnych i słabych stron gminy – przez ocenę atrakcji turystycznych, usług oraz wskaźników ogólnych (jak na przykład dojazd, bezpieczeństwo, czystość itp.). Dzięki pięciostopniowej skali ocen starano się wyłonić najistotniejsze niedociągnięcia, które wymagają bezwzględnego dopracowania. Próba została przeprowadzona na 100 turystach i była anonimowa.

Badanie zostały przeprowadzone w 15 gospodarstwach agroturystycznych na terenie gminy Czorsztyn, z czego najwięcej w Sromowcach Wyżnych i Kluszkowcach (po 25 ankiet). Pozostałe ankiety zostały przeprowadzone w Czorsztynie (10 ankiet), Hubie (5 ankiet), Mizernej (20 ankiet) oraz Sromowcach Niżnych (15 ankiet). Pięćdziesiąt ankiet prowadzono w okresie sylwestrowym oraz w czasie ferii zimowych (luty), natomiast druga połowa podczas weekendu majowego, dzięki czemu w ankiecie uwzględnione są dane zarówno z okresu zimowego, jak i wiosennego. Ankieta składała się z 16 pytań. Pierwsze cztery to pytania zamknięte, następne cztery – otwarte. W kolejnych pięciu zaproponowano warianty odpowiedzi, ale pozostawiono także miejsce na wpisanie własnej odpowiedzi. W pytaniach można było zaznaczać dowolną liczbę odpowiedzi, przez co suma wszystkich wskazań przekracza 100%. Ocenie poddane zostały warunki zakwaterowania wraz z bazą gastronomiczną, atrakcje i walory turystyczne prezentowanego obszaru oraz wskaźniki ogólne. Ostatnia część ankiety zawiera profil turysty, dzięki któremu możliwe jest sprecyzowanie grupy wiekowej i statusu społecznego turystów najczęściej odwiedzających gminę w celach wypoczynkowych.

Zdecydowana większość ankietowanych przyjeżdża do gminy w poszukiwaniu ciszy i spokoju (79%), cena noclegu i walory przyrodnicze odgrywają mniejszą rolę (kolejno 32% i 51%), jednak nie pozostają bez wpływu na przyjazd. Trzydzieści procent ankietowanych zadeklarowało przyjazd w innym, konkretnym celu (wyciągi narciarskie, odpoczynek, wędkarstwo, piękny krajobraz). Najczęstszym czynnikiem przyciągającym turystów w ten region Pienin w okresie zimowym była bliskość ośrodków narciarskich, natomiast w okresie wiosennym pojedyncze jednostki deklarowały przyjazd wynikający z chęci odpoczynku bądź możliwości uprawiania wędkarstwa.

Aż 94% ankietowanych zadeklarowało chęć powrotu, natomiast 97% poleciłoby odpoczynek w gminie Czorsztyn znajomym. Tak wysoki odsetek zadowolonych turystów można tłumaczyć walorami przyrodniczymi i antropogenicznymi badanego terenu, jak również dobrą atmosferą i życzliwością gospodarzy. Bezpośrednia rekomendacja poszczególnych gospodarstw przez członków rodziny czy przyjaciół jest więc często cenniejsza niż najlepiej opracowany system promocji, dlatego niezwykle istotne jest zadbanie o zadowolenie gości. 41% ankietowanych sugerowało się bowiem rekomendacją rodziny i znajomych w wyborze pokoi gościnnych. Drugim najpopularniejszym źródłem jest Internet (30%), w którym zamieszczona jest bogata baza danych o gospodarstwach agroturystycznych. Dużą w tym zasługą stowarzyszeń zamieszczających na swoich stronach informacje o kwaterach prowadzonych przez poszczególnych członków stowarzyszeń, co znacznie ułatwia wybór pokoi gościnnych. Na dalszych pozycjach uplasowały się informacje zamieszczane w katalogach i folderach reklamowych oraz promocja na targach i imprezach turystycznych (kolejno 17% i 12%). Wynik ten jest odzwierciedleniem intensywnych działań promocyjnych podejmowanych przez Urząd Gminy Czorsztyn przy współpracy z Kołem Regionalnym GGG w Czorsztynie.

56% ankietowanych stwierdziło, że w Pieniny przyjeżdża od lat (średnio od 5–7 lat), 44% osób nie zaznaczyło odpowiedzi, co może świadczyć, iż przyjechali po raz pierwszy lub ominęli to pytanie. Dane na temat wielokrotnych przyjazdów w Pieniny pokrywają się z deklaracjami o chęci powrotu w te strony i chęcią rekomendacji tego regionu.

Najczęstszą formą transportu jest własny samochód (88%). Zdecydowanie mniejszą popularnością cieszy się transport publiczny (autobus 11%, autobus i pociąg 1%). Wynika to z faktu, że transport publiczny jest bardzo nieregularny. W sezonie kursują dodatkowe busy oraz autobusy flisackie, co ułatwia poruszanie się po regionie turystom niezmotoryzowanym. Jednakże problem lokalnego transportu jest sporym utrudnieniem dla turystów zwiedzających ten obszar i powinien się nim zająć samorząd lokalny. Potwierdzeniem tego stanu są opinie turystów na temat lokalnego transportu. Aż 12% stwierdziło, że jest on zły, a 13%, że jest bardzo zły. Biorąc pod uwagę fakt, że zdecydowana większość dojeżdża na miejsce własnym samochodem, odsetek ludzi niezadowolonych z lokalnego transportu jest wysoki.

Turyści odwiedzający omawianą jednostkę administracyjną spędzają w niej przeciętnie 4,8 dnia. Długość pobytu znacząco się zmienia w zależności od pory roku. W czasie weekendu majowego ankietowani przeznaczili 3,42 dnia, natomiast w okresie sylwestrowym i ferii zimowych przeważały wyjazdy dłuższe, sięgające tygodnia. Zdarzały się także pobyty sięgające dwóch tygodni, jednakże były one rzadkością.

W okresie zimowym najpopularniejszą formą aktywnego wypoczynku było narciarstwo. W tym celu przyjechało do gminy Czorsztyn 88% ankietowa-

nych. 22% procent z nich połączyło narty z pieszymi wędrówkami po okolicy. 10% badanych nie podejmowało w czasie pobytu żadnej aktywności fizycznej. Świadczy to o odmiennym charakterze przyjazdu – w celach wypoczynkowych.

Natomiast w okresie wiosennym w czasie weekendu majowego najczęstszą aktywnością były piesze wędrówki (76%), 12% zwiedzało Pieniny na rowerze, 4% pływało na żaglówkach. Dziesięć procent ankietowanych nie korzystało z żadnej formy aktywnego wypoczynku, poświęcając pobyt na spacer i odpoczynek.

Z danych wynika, że nienajlepsza pogoda podczas majówki uniemożliwiła w pełni wykorzystać potencjał jeziora Czorsztyńskiego. Sporty wodne w okresie letnim stanowią jedną z popularniejszych atrakcji turystycznych tego regionu, dlatego też 89% ankietowanych korzystnie ocenia utworzenie jeziora Czorsztyńskiego. Osoby, które w ankiecie negatywnie oceniły utworzenie zbiornika, z reguły są starsze, pamiętają Czorsztyn i okoliczne miejscowości sprzed zalania i najprawdopodobniej nigdy nie zaakceptują zmian, jakie spowodowało utworzenie tamy na Dunajcu. Aktywność turystów prezentuje tabela 1. Wartości zawarte w tabeli nie sumują się do 100%, ponieważ w tym pytaniu ankietowani zaznaczyli więcej niż jedną odpowiedź.

Tabela 1. Aktywności turystów w gminie Czorsztyn w okresie wiosennym i zimowym

sposób spędzania wolnego czasu	wiosna	zima
narciarstwo	-	88%
wędrówki piesze	64%	18%
zwiedzanie zabytków	46%	62%
spływ Dunajcem	38%	-
wędkarstwo	4%	-
spacerowanie	44%	68%
jazda na rowerze	22%	-
odpoczynek	42%	38%
pływanie na żaglówkach	4%	-
rejs statkiem „Biała Dama”	8%	-

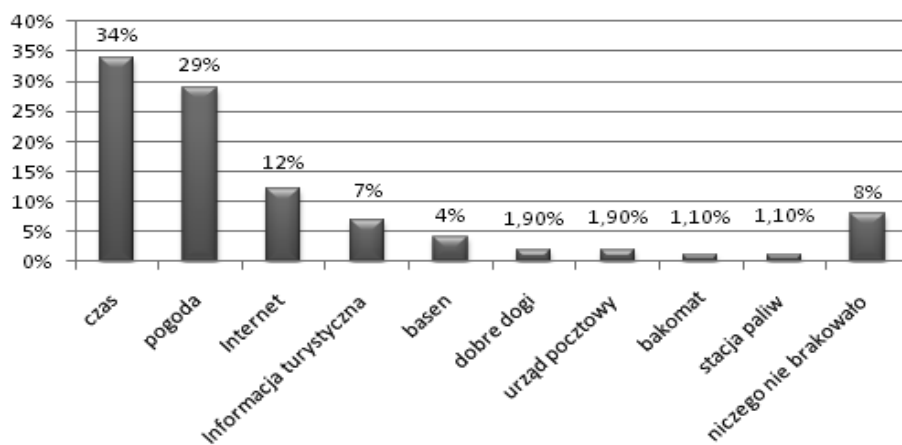
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiet

W okresie wiosennym turyści najczęściej udają się na piesze wędrówki. Znajdują także czas na zwiedzanie, spacerowanie, odpoczynek oraz spływ Dunajcem. Jest to najbardziej znana atrakcja turystyczna Pienin, jednak tylko 38% ankietowanych zaznaczyło tę odpowiedź. Wynika to z faktu, że wielu turystów było już w tym regionie poprzednio, dlatego nie korzystają z tych samych atrakcji za każdym razem. Dodatkowym powodem jest krótki pobyt w okresie majówki i brak czasu na skorzystanie ze wszystkich atrakcji gminy Czorsztyn. Innymi

formami aktywności turystów była jazda na rowerze, wędkarstwo, rejsy statkiem lub pływanie na żaglówkach.

W okresie zimowym dominowało narciarstwo. Turyści często łączyli narciarstwo ze zwiedzaniem zabytków, spacerowaniem bądź przeznaczali pobyt na odpoczynek i relaks. 18% ankietowanych wybrało się w góry na piesze wędrowki.

Wykres 1. Brakujące elementy do poczucia w pełni udanego odpoczynku

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

Ankietowanym w czasie pobytu najbardziej brakowało czasu (34%), w dalszej kolejności narzekali na pogodę (29%), brak punktu informacji turystycznej (12%) i dostępu do Internetu (7%). Pojedynczym osobom brakowało także urzędów pocztowych, bankomatów, basenu, jednakże odpowiedzi te uzyskały mniej niż 4% głosów. Osiem procent ankietowanych stwierdziło, że byli zadowoleni z pobytu i niczego im nie brakowało.

Rolę punktów informacji turystycznej pełnią pawilony wystawowe przy Pienińskim Parku Narodowym w Czorsztynie i Sromowcach Niżnych. Dostępne są tam katalogi z informacjami o regionie, Parku Narodowym oraz szlakach turystycznych. Dodatkowo w Czorsztynie działa Biuro Obsługi Turystycznej, w którym można uzyskać informację na temat atrakcji turystycznych oraz imprez regionalnych na terenie gminy i okolic. Dla wielu turystów mieszkających w dużych aglomeracjach miejskich dużym problemem jest mała liczba banków i bankomatów. Bankomat znajduje się przy ośrodku narciarskim Czorsztyn-Ski w Kluszkowcach oraz w Maniowach. Jedyny urząd pocztowy znajduje się w Maniowach, jest też punkt pocztowy w Kluszkowcach. Ograniczona liczba bankomatów i poczty może stanowić utrudnienia dla turystów, jednak sytuacja ta nie powinna wpływać na jakość wypoczynku i ogólne zadowolenie turystów.

W pytaniu o angażowanie się w prace w gospodarstwie agroturystycznym, aż 89% ankietowanych odpowiedziało, że nie uczestniczyło w żadnych. Najwięcej zainteresowanych było oglądaniem zwierząt – 10% (głównie za sprawą małych dzieci), 8% skorzystało z możliwości wypieczenia własnego chleba (przy instruktarzu gospodarzy) oraz jedna osoba zadeklarowała chęć nauki i pomocy przy wydojeniu krów.

Znikome zainteresowanie pracami związanymi z gospodarstwem wynikać może z faktu, że turyści przyjeżdżają na wieś, aby się zrelaksować i odpocząć, dlatego angażowanie się w prace w obrębie gospodarstwa nie stanowi dla nich atrakcji. Osoby, które włączały się w życie gospodarstwa to najczęściej rodziny z dziećmi, gdyż dla małych dzieci zwierzęta gospodarskie są atrakcją.

93% ankietowanych stwierdziło, że spożywa lokalnie wytworzone produkty: sery, mleko, jaja, 7% nie zaznaczyło odpowiedzi, co może sugerować, że nie byli oni pewni, czy produkty, które spożywają, zostały wytworzone w obrębie gospodarstwa agroturystycznego.

Przeprowadzona ankieta dotyczyła także standardu świadczonych usług w gospodarstwie agroturystycznym. Ankietowani mogli oceniać w skali od –2 do +2. Ankietowani najbardziej chwalili bezpieczeństwo oraz życzliwość mieszkańców (89%). Wysoki procent obu wskaźników odzwierciedla pozytywny obraz regionu wśród turystów i świadczy o dobrych relacjach mieszkańców gminy z turystami oraz o dobrym samopoczuciu turystów na terenie gminy.

Stan czystości środowiska przyrodniczego, szczególnie działań w zakresie gospodarki komunalnej, został oceniony przez 85% turystów bardzo wysoko. Zakład Gospodarki Komunalnej w Maniowach oferuje mieszkańcom bezpłatny wywóz segregowanych śmieci, co motywuje ich do segregacji.

Jakość świadczonych usług, oznakowanie turystyczne oraz usługi gastronomiczne (restauracje, kafejki itp.) zostały ocenione od 64–70%, co świadczy, że odpowiadały one potrzebom i wymaganiom turystów. Zdecydowanie gorzej pod tym względem wypadła informacja turystyczna. Tylko 41% osób było zadowolonych z informacji, co świadczy, że jest niewystarczająca.

Na podstawie przeprowadzonych badań okazało się, że najgorzej ocenione zostały publiczne toalety (32% głosów negatywnych). Na terenie gminy Czorsztyn znajdują się toalety przy pawilonach wystawowych Pienińskiego Parku Narodowego w Czorsztynie oraz Sromowcach Niżnych, przy kasie biletowej do zamku czorsztyńskiego, na stacji benzynowej w Maniowach oraz przeznaczone do użytku narciarzy toalety w stacji narciarskiej Czorsztyn-Ski. Mała liczba toalet oraz niedostateczna informacja o nich powoduje krytyczne oceny.

W dalszej kolejności turyści najczęściej narzekali na transport lokalny, który przez 25% ankietowanych został oceniony źle i bardzo źle. Zważywszy na fakt, że aż 88% wszystkich ankietowanych przybyło do gminy własnym samochodem, odsetek bardzo niezadowolonych turystów z transportu publicznego jest znaczący. Wielu respondentów miało także problemy z dojazdem na miejsce

wypoczynku (26%), doskwierała również niewystarczająca liczba bankomatów (20%).

Ocenie poddane zostały także najważniejsze atrakcje i walory turystyczne prezentowanego terenu. Poniższa tabelka ilustruje wyniki przeprowadzonych ankiet (z pominięciem odpowiedzi, które pojawiały się w rubryce „inne”). Oceny poszczególnych atrakcji nie sumują się do 100%, gdyż niektórzy ankietowani albo wstrzymali się od udzielenia odpowiedzi, albo nie posiadali wiedzy na temat danej atrakcji.

Tabela 2. Ocena atrakcji i walorów turystycznych w gminie Czorsztyn

atrakcje	bardzo źle	źle	przeciętnie	dobrze	bardzo dobrze
spływ Dunajcem	0	0	0	15	55
zamek czorsztyński	0	0	3	24	56
osada turystyczna Czorsztyn (skansen)	0	14	15	37	14
góra Wdżar	0	2	8	26	40
jezioro Czorsztyńskie	4	0	3	29	64
bacówki góralskie	0	0	9	28	30
Pieniński Park Narodowy	0	0	5	19	72
przystanie żeglarskie	0	0	8	13	19
kładka rowerowo-piesza w Sromowcach	0	0	1	6	25
inne (jakie...)	-	-	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

Turyści najlepiej ocenili takie atrakcje, jak Pieniński Park Narodowy oraz jezioro Czorsztyńskie. Bardzo dobre oceny zebrał także spływ Dunajcem, główna atrakcja regionu. 70% oceniło spływ bardzo dobrze i dobrze. Zamek czorsztyński został oceniony wyżej (80% bardzo dobrych i dobrych opinii). Przyczyną takiego stanu jest termin przeprowadzenia ankiet. W okresie zimowym spływ tratwami się nie odbywa, dlatego osoby będące pierwszy raz nie mogły z tego skorzystać, natomiast zamek czynny jest cały rok. Przepiękna panorama Tatr i okolicy, którą można podziwiać ze szczytu, sprawia, że ten punkt cieszy się dużą popularnością turystów.

Góra Wdżar, głównie za sprawą narciarzy, także stanowi niemałą atrakcję. 66% oceniło ją dobrze i bardzo dobrze dzięki zagospodarowaniu turystycznemu. Funkcjonuje tam świetnie zorganizowany ośrodek narciarski Czorsztyn-Ski.

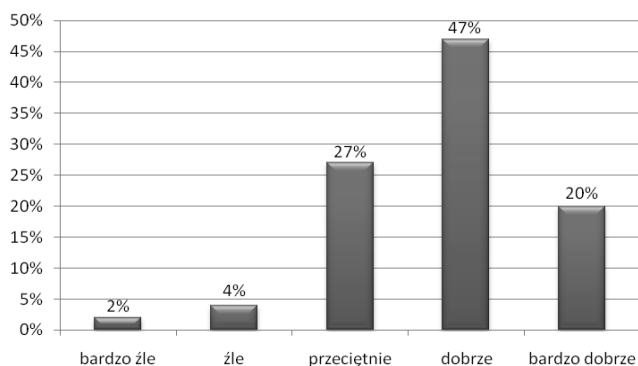
Docenione przez ankietowanych zostały także bacówki góralskie. 58% osób oceniło je bardzo dobrze i dobrze. Stanowią one element kultury lokalnej, gdzie od pokoleń tradycją oraz głównym zajęciem był wypas owiec. Obecnie bacówki są miejscem, w którym turyści mogą kupić bundz albo skosztować żętycy.

Skansen dawnego Czorsztyna w Kluszkowcach uzyskał zarówno głosy pozytywne, jak i dostateczne i niezadowolające. W rubryce „inne” turysta mógł wpisać i ocenić dowolnie wybraną atrakcję. Najczęściej pojawiającą się odpowiedzią były Trzy Korony (17% wszystkich opinii, wszystkie pozytywne). Spośród innych odpowiedzi najczęściej pojawiał się zamek niedzicki, Sokolica bądź zapora, jednakże atrakcje te leżą poza granicami administracyjnymi gminy.

Warunki zakwaterowania zostały także poddane ocenie. Turyści w tym pytaniu mogli wypowiedzieć się na temat standardu, ceny, wyżywienia, czystości w gospodarstwie oraz życzliwości gospodarzy. Wśród tych wskaźników najlepiej oceniona została życzliwość gospodarzy (24% opinii dobrych i aż 75% bardzo dobrych). Wysokie oceny potwierdzają wrażenia ogólne turystów o życzliwości mieszkańców całego obszaru. Cena za kwatere została oceniona przez 34% ankietowanych jako bardzo dobra, 56% osób stwierdziło, że jest dobra, natomiast 10% orzekło, że przeciętna. Kwatery agroturystyczne często są kojarzone z tanim wypoczynkiem, jednakże cena zawsze jest ściśle powiązana ze standardem usług.

4% osób oceniło, że standard usług był zły, natomiast 20% stwierdziło, że jest przeciętny. 76% nie narzekało na standard, co świadczy o tym, że odpowiednio dobrali kwatere do swoich wymagań. Aż 40% ankietowanych nie oceniło wyżywienia, co świadczy, że nie korzystali oni z posiłków oferowanych przez gospodarzy i żywili się sami. 58% dobrze i bardzo dobrze oceniło spożywane posiłki, a tylko 2% oceniło je przeciętnie. Wysokie zadowolenie gości ze spożywanych posiłków spowodowane jest faktem, że turyści najczęściej spożywają produkty spożywcze wytworzone w obrębie gospodarstwa agroturystycznego (93% spożywa lokalnie wytworzone produkty). Najwięcej zastrzeżeń turyści mieli do stanu czystości w gospodarstwie agroturystycznym. Rozkład ocen ankietowanych ilustruje wykres 2.

Wykres 2. Ocena stanu czystości w gospodarstwach agroturystycznych

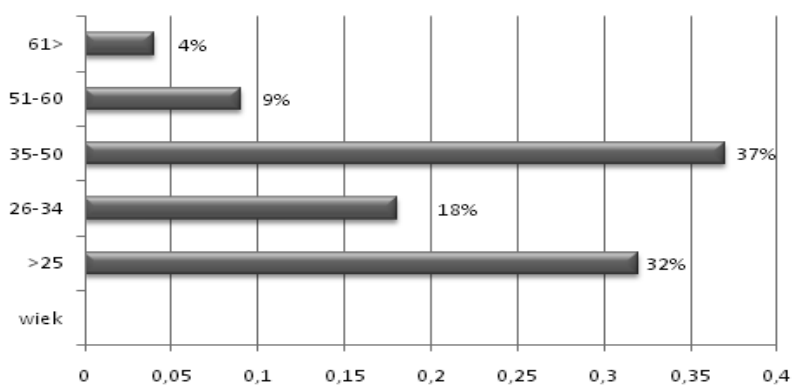
Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

33% ankietowanych wypowiedziało się źle lub przeciętnie na temat czystości, 47% dobrze. Zróżnicowanie ocen w gospodarstwach wynika z faktu, że niektórym gospodarzom ciężko jest utrzymać należyty porządek w obrębie gospodarstwa przy prowadzeniu produkcji rolnej, dlatego też często standardy czystości w gospodarstwach odbiegają znacząco od oczekiwań turystów.

Ostatnią część ankiety stanowił profil turysty, dzięki któremu możliwe było określenie, jakie grupy społeczne przyjeżdżają na badany obszar, jaki przedział wiekowy reprezentują, oraz ile osób im towarzyszy.

Najczęściej gospodarstwa agroturystyczne odwiedzają turyści od 35 do 50 roku życia. Ta grupa wiekowa stanowi aż 50% wszystkich przyjeżdżających do gospodarstw agroturystycznych. Oferta agroturystyczna jest dla tej grupy turystów bardzo atrakcyjna z racji relatywnie niskiej ceny, która rekompensuje często nienajwyższy standard (24% ankietowanych oceniło standard źle oraz przeciętnie). Rozbicie na poszczególne grupy wiekowe ukazuje wykres 3.

Wykres 3. Procentowy udział poszczególnych grup wiekowych w korzystaniu z usług agroturystycznych

Źródło: opracowanie własne

76% ankietowanych oceniło swoją sytuację materialną jako przeciętną, 17% oceniło, że są dobrze i bardzo dobrze sytuowani, natomiast na złą i bardzo złą sytuację finansową narzekało 7% ankietowanych. Wyniki te są ściśle związane z wykonywanym zawodem. Najliczniej z usług gospodarstw turystycznych korzystają studenci (15%), informatycy (8%), pracownicy fizyczni (8%), przedstawiciele handlowi (7%), nauczyciele (6%) oraz urzędnicy (6%). Reszta wskazań uzyskała 5% i mniej. Wśród ankietowanych znalazły się zarówno osoby wysoko wykwalifikowane (lekarz, ekonomista, księgowy) oraz osoby, które nie ukończyły studiów wyższych (fryzjerki, kierowcy, elektrycy, kasjerzy itp.). Na podstawie przeprowadzonych ankiet można stwierdzić, że najliczniej w ten re-

gion Pienin przyjeżdżają osoby, których dochody odpowiadają cenie usług agroturystycznych. Potwierdzeniem tego jest fakt, że 90% agroturystów uważa, iż cena jest adekwatna do oferowanych usług.

Z uwagi na pilotażowy charakter badań interpretacja wyników ankiet przeprowadzonych na prezentowanym terenie nie stanowi pełnego obrazu agroturystyki oraz aktywności podejmowanych przez turystów. Do uzyskania pełnego stanu należałoby uwzględnić typowe sposoby spędzania wolnego czasu w okresie letnim i jesiennym, jak na przykład wypoczynek nad jeziorem Czorsztyńskim, uprawianie sportów wodnych, spływ Dunajcem lub zbieranie grzybów, dlatego wyniki badań niezupełnione o okres letni i jesienny, są jedynie zarysem.

Podsumowanie

Rozwój agroturystyki na terenie gminy Czorsztyn nastąpił w sposób naturalny dzięki unikatowym walorom przyrodniczym i kulturowym oraz długoletniej tradycji przyjazdów w Pieniny. Nowa forma turystyki zaczęła zyskiwać coraz większą popularność od lat 90. XX w. i stale się rozwija.

Piękne krajobrazy, unikatowa przyroda, Pieniński Park Narodowy oraz atrakcje turystyczne regionu: spływ Dunajcem, zamek czorsztyński, stacja narciarska na górze Wdżar oraz jezioro Czorsztyńskie, sprawiają, że potencjał turystyczny gminy jest ogromny. Obszar ten stwarza doskonale warunki do uprawiania turystyki krajoznawczej i kwalifikowanej. Konsekwencją posiadania tak wielu walorów turystycznych jest stałe zainteresowanie turystów tym miejscem.

Niska wydajność rolnictwa na tych terenach zmusiła rolników do poszukiwania alternatywnych źródeł dochodu. W wyniku intensywnej działalności Urzędu Gminy Czorsztyn oraz stowarzyszeń agroturystycznych, zaczęto organizować bezpłatne szkolenia i kursy dla mieszkańców regionu, pokazując im możliwości płynące z turystyki i jak należy je wykorzystać. Dzięki wiedzy wyniesionej ze szkoleń zwiększyła się świadomość mieszkańców i wiele osób przystosowało swoje gospodarstwa do obsługi ruchu turystycznego. Obecnie turystyka stanowi główne źródło utrzymania w większości gospodarstw agroturystycznych na terenie tej jednostki administracyjnej.

Przepisy prawne sprzyjają prowadzeniu gospodarstwa agroturystycznego, jednak powodują też, że Urząd Gminy Czorsztyn nie dysponuje rzetelnymi informacjami na temat liczby gospodarstw agroturystycznych (z powodu zwolnienia z obowiązku wpisu do rejestru działalności gospodarczej). Dodatkowo obraz agroturystyki zamazany jest przez „zapożyczenia” terminu agroturystyka przez obiekty wiejskiej bazy noclegowej, nieposiadające produkcji rolnej. Czynniki te powodują, że liczba obiektów świadczących usługi agroturystyczne jest trudna od określenia. Szacuje się, że jest ich około 80 na badanym obszarze.

Stan faktyczny gospodarstw agroturystycznych znacząco odbiega od założeń teoretycznych tej formy turystyki. Problem leży w pojmowaniu pojęcia agroturystyki. Wiele turystów rozumie agroturystykę jako wypoczynek w otoczeniu wiejskim, jednak powinien on się odbywać w obrębie czynnego gospodarstwa rolnego z możliwością włączenia się w życie gospodarzy oraz pomoc przy drobnych pracach. Problemy z interpretacją pojęcia powodują niejednokrotnie, że „produkt agroturystyczny” oferowany przez gospodarstwa znacząco odbiega od wymagań i wyobrażeń turystów.

Turyści korzystając z noclegów oferowanych przez obiekty agroturystyczne, najczęściej w ogóle nie włączają się w życie gospodarstwa rolnego. Wynika to z faktu, że oferta agroturystyczna w dalszym ciągu pozostaje tania, dlatego jest często wybierana przez osoby o przeciętnej sytuacji materialnej. W gminie Czorsztyn istnieją dobre warunki do dalszego rozwoju agroturystyki. Aby ten rozwój przebiegał właściwie, należy dążyć do podnoszenia jakości oferowanych usług, dbać o środowisko naturalne będące głównym atutem gminy oraz udoskonalać produkt agroturystyczny, co pozwoli sprostać szybko rosnącym wymaganiom klientów. Zagrożeniem dla rozwoju agroturystyki może być rezygnowanie mieszkańców z nierentownego rolnictwa, przez co turystyka wiejska stałaby się dominującą formą na tym terenie. Działania gminy oraz stowarzyszeń agroturystycznych powinny więc zmierzać w stronę promowania agroturystyki wśród mieszkańców, przez co zachowany zostałby ruch turystyczny oraz piękny, rolniczy krajobraz gminy.

Bibliografia

- Dębniwska M., Tkaczuk M., *Agroturystyka, koszty, ceny, efekty*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1997.
- Drzewiecki M., *Podstawy agroturystyki*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001.
- Dubel K., *Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1998.
- Sposoby na turystykę. Promocyjne plany Oddziału Stowarzyszenia Agroturystycznego GGG*, „Dziennik Polski”, 22.01.2005.
- Statut gminy Czorsztyn*, Załącznik do Uchwały Nr XXXI/293/02 Rady gminy Czorsztyn z 26 września 2002 r.
- Statut Stowarzyszenia Agroturystycznego „Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne”, Kraków, 22 kwietnia 1993 r., www.agroturystyka-ggg.pl.
- Sznajder M., Przezbórska L., *Agroturystyka*, PWE, Warszawa 2006.
- Ustawa z 12 stycznia 1991 r. O podatkach i opłatach lokalnych, Dz.U. z 2006 r. Nr 121, poz. 844, art. 1a, ust. 2, pkt 2.
- Ustawa z 26 lipca 1991 r. O podatku dochodowym od osób fizycznych, Dz.U. z 2000 r. Nr 14, poz. 176 z późn. zm., art. 21, ust. 1, pkt 43.

Ustawa z 2 kwietnia 2004 r. O ubezpieczeniu społecznym rolników oraz o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2004 r. Nr 91, poz. 873.

Ustawa z 2 lipca 2004r. O swobodzie działalności gospodarczej, Dz.U. 2004 r. Nr 173, poz. 1807, art. 3.

www.agroturystyka.pl [28.04.2011].

www.czorsztyn.pl/pl [28.04.2011].

www.galicyjskie.pl [15.05.20011].

Marzena Prus

**UDOSTĘPNIANIE TURYSTYCZNE
TATRZAŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO
I PARKU NARODOWEGO BERCHTESGADEN**

Abstract: Tatra National Park is the only national park in Poland located within Alpine mountain range. Berchtesgaden National Park can be regarded as an analogous example in Germany. So far, as many as 23 national parks have been established in Poland (1% of country's total area), and 14 national parks in Germany (0.55%). The main aim of this article is to compare the availability of both these mountainous areas for touristic activity including legal foundations, elements of touristic development, and tourist arrivals. Touristic activity in Tatra and Berchtesgaden Alps dates back to the last decade of 19th century. No permanent tourist facilities existed in both considered parks during their official establishment: in 1954 (Tatra National Park) and 1978 (Berchtesgaden National Park). Presently, chiefly the Tatra National Park grapples with very intense tourist attractiveness. Mountain hostels available to the general public exist in both parks, but they are diverse as far as their functions and elevation above the mean sea level are concerned. Other forms of tourist facilities found in both parks include: accommodation for advanced activities (available for mountaineers and cavers) and food service. Nevertheless, ski resorts operate only in Tatras. These mountains are also distinguished by roads and parking lots located within the National Park's boundaries whereas in Berchtesgaden Alps such infrastructure is located beyond the protected area. Both parks are comparable with respect to the length of mountain trails, but not to the number of tourist information

points, something more typical for Berchtesgaden National Park. Lastly, all of the considered elements of touristic development are confronted with fixed protected zones in order to detect man-made impacts upon natural resources in both parks.

Key words: availability for tourism, national parks, Tatra National Park, Berchtesgaden National Park, tourism

Wprowadzenie

W Polsce znajdują się obecnie 23 parki narodowe, obejmujące około 1% powierzchni kraju (Partyka 2002). W Niemczech powstało 14 parków narodowych, w tym dwa po 2000 r., obejmujących łącznie 0,55% powierzchni (*Bundesamt...* 2010). Tatrzański Park Narodowy (TPN) jest jedynym parkiem narodowym w Polsce położonym na obszarze wysokogórskim, natomiast Park Narodowy Berchtesgaden (PNB) jest analogicznym przypadkiem w Niemczech. TPN znajduje się w południowej Polsce w województwie małopolskim, sąsiadując od południa, zachodu i wschodu ze Słowacją. PNB, który położony jest na południu Niemiec w Bawarii, graniczy od południa, zachodu i wschodu z Austrią. Powierzchnia Tatrzańskiego Parku Narodowego wynosi 21197 ha, natomiast Parku Narodowego Berchtesgaden – 20808 ha. Najwyższym szczytem w TPN są Rysy (2499 m n.p.m.), zaś w PNB Watzmann – drugi pod względem wysokości szczyt w Niemczech (2713 m n.p.m.).

Celem artykułu jest porównanie udostępniania turystycznego parków narodowych: Tatrzańskiego i Berchtesgaden, w tym podstaw prawnych ich funkcjonowania, poszczególnych elementów zagospodarowania turystycznego oraz ruchu turystycznego.

Podstawy prawne funkcjonowania Tatrzańskiego Parku Narodowego i Parku Narodowego Berchtesgaden

Ochronę przyrody w Polsce, w tym funkcjonowanie parków narodowych, reguluje Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 r. Według art. 12 ust. 1 te same Ustawy, obszar parku narodowego może być udostępniany w celach naukowych, edukacyjnych, kulturowych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych, jednak jedynie w sposób, który nie wpłynie negatywnie na przyrodę w parku narodowym. Natomiast według art. 8 ust. 2,

Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych.

W Niemczech ochronę przyrody reguluje Ustawa o ochronie przyrody i krajobrazu – *Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege (Bundesnaturschutzgesetz)* z 29 lipca 2009 r. z 29 lipca 2009 r. Paragraf 24 tej ustawy odnosi się bezpośrednio do parków narodowych i określa m.in. cel ich tworzenia, jakim jest zagwarantowanie na większej części jego terenu możliwie niezakłóconego przebiegu i dynamiki naturalnych procesów przyrodniczych. Jeżeli jest to zgodne z celem ochrony przyrody, parki narodowe w Niemczech powinny także służyć badaniom naukowym, edukacji przyrodniczej i rekreacji. Jednak inne formy użytkowania nie powinny być sprzeczne z głównym celem powstania parku, czyli ochroną przyrody. W przypadku Bawarii, na której obszarze położony jest Park Narodowy Berchtesgaden, dokumentem regulującym kwestie ochrony przyrody jest Bawarska ustawa o ochronie przyrody – *Gesetz über den Schutz der Natur, die Pflege der Landschaft und die Erholung in der freien Natur (Bayerisches Naturschutzgesetz)* z 23 lutego 2011 r. W kwestii parków narodowych uzupełnia ona *Bundesnaturschutzgesetz* jedynie o informację o minimalnej powierzchni parku narodowego w Bawarii, którą określa jako 10 tys. ha.

Podkreślenie ochrony przyrody jako podstawowego celu tworzenia parków narodowych jest zawarte zarówno w polskich, jak i niemieckich przepisach. Udostępnianie parków do celów turystycznych jest ich celem drugorzędym. Wiele parków narodowych boryka się jednak z problemem intensywnego ruchu turystycznego. Takim przykładem jest TPN, który odwiedza rocznie ok. 2,5 mln turystów, podczas gdy inne górskie parki narodowe w Europie charakteryzują się mniej intensywnym ruchem turystycznym, np. Ecrins – 600 tys., Mercantour – 800 tys., Vanoise – 800 tys. (Kurek 2004). Spośród górskich parków narodowych typu alpejskiego, zarówno pod względem liczby turystów, jak i wskaźnika liczby turystów na jednostkę powierzchni, prym wiodzie TPN. Budzi on większe zainteresowanie, ponieważ obejmuje obszar unikatowy w skali Polski, w przeciwieństwie do parków narodowych w innych krajach, gdzie typ krajobrazu alpejskiego zajmuje znaczne powierzchnie (Kurek 2007). Przeciętne potencjalne obciążenie ruchem turystycznym powierzchni gór oszacowane zostało m.in. w Austrii na 126 osób/km², we Francji – 916 osób/km², w Szwajcarii – 222 osób/km², natomiast w Polsce – 3955 osób/km² (w tym w Tatrach Polskich – 12 038 osób/km²) (Czochański et al. 2000). Wskazuje to na nieporównywalnie większe obciążenie Tatr Polskich (Tatrzańskiego Parku Narodowego) ruchem turystycznym, w porównaniu z innymi obszarami górkimi Europy.

Jednym z najważniejszych problemów z punktu widzenia właściwego funkcjonowania parków narodowych w Polsce, jest znalezienie równowagi między ochroną przyrody a potrzebami odwiedzających je turystów oraz interesami ludności zamieszkującej tereny sąsiadujące z parkiem narodowym (Kowalczyk 2010).

Zagospodarowanie turystyczne i strefy ochrony przyrody – regulacje udostępniania Tatrzańskiego Parku Narodowego i Parku Narodowego Berchtesgaden

Aby udostępniać parki narodowe dla celów turystycznych i umożliwić kontrolę tej działalności, wprowadzane są na ich terenach elementy zagospodarowania turystycznego. Zasadniczymi koncepcjami planowania zagospodarowania turystycznego na obszarach chronionych są koncepcje: strefowania przestrzennego, koncentracji – rozproszenia ruchu turystycznego oraz ograniczenia dostępności. Cechą wspólną wszystkich tych koncepcji powinno być zaspokajanie potrzeb turystów, ale przy jednoczesnym zachowaniu w możliwie nienaruszonej formie występujących na danym obszarze zasobów środowiska geograficznego. Koncepcja strefowania przestrzennego przewiduje wyznaczenie strefy ochrony ścisłej oraz pozostałych stref, w których reżimy ochronne nie są tak surowe (Kowalczyk et al. 2010). Tworzenie stref o różnym zakresie ochrony przyrody oraz różnym stopniu użytkowania gospodarczego i turystycznego ma na celu ochronę przyrody, a równocześnie rozwój turystyczno-rekreacyjnej funkcji parków (Kurek 2007).

W TPN i PNB wyróżnione zostały trzy strefy ochrony (tab. 1). TPN posiada strefy ochrony ścisłej, częściowej i krajobrazowej. Natomiast Park Narodowy Berchtesgaden strefy: *Kernzone* (strefa centralna), *permanente Pflegezone* (strefa ciągłej ochrony), *temporäre Pflegezone* (strefa przejściowej ochrony) (*Nationalparkplan* 2001). W PNB w pierwszej strefie dozwolona jest jedynie turystyka piesza, w drugiej dodatkowo prowadzić można gospodarkę pasterską, wędkowanie i żeglugę po jeziorze Königssee. Trzecia strefa zezwala ponadto na gospodarkę leśną i okresowy odstrzał jeleni (Kurek 2004).

Tabela 1. Strefy ochrony przyrody w TPN i PNB

Park narodowy	Powierzchnia (ha)	Strefy ochrony przyrody (w ha i %)		
		ścisła	częściowa	krajobrazowa
Tatrzański Park Narodowy	21 197,36	12 609,72 ha 59,5%	5 806,98 ha 27,4%	2 780,66 ha 13,1%
Park Narodowy Berchtesgaden	20 808	<i>Kernzone</i> (centralna) 13 860 ha 66,6 %	<i>permanente Pflegezone</i> (ciągłej ochrony) 4 884 ha 23,5 %	<i>temporäre Pflegezone</i> (przejściowej ochrony) 2 064 ha 9,9 %

Źródło: opracowanie na podstawie Zarządzenia Ministra Środowiska z 2010 r. oraz *Nationalparkplan* 2001.

Historia ochrony przyrody w Alpach Berchtesgaden sięga ponad 100 lat. W 1910 r. utworzono tu pierwszy obszar chroniony (8 600 ha), następnie w 1921 r. powstał rezerwat przyrody „Königssee” o powierzchni 20 400 ha, natomiast park narodowy na podobnym obszarze (20 808 ha) założono w 1978 r. (*Nationalpark-plan* 2001). W Tatrach, pomimo faktu, że pierwsze koncepcje objęcia tego rejonu ochroną pojawiły się w latach 80. XIX w., z różnych powodów (własnościowych, finansowych) idea parku narodowego nie mogła być przez dziesięciolecia zrealizowana¹. Obszar Tatr jest wprawdzie formalnie chroniony od 1937 r. (Partyka 2002), jednak park narodowy został utworzony na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 1954 r. W momencie jego powstania istniała już utrwalona przez dziesięciolecia infrastruktura turystyczna oraz formy ruchu turystycznego, które niekoniecznie były zgodne z jego celami i funkcjami. Mimo objęcia Tatr ochroną prawną, nie tylko nie udało się wyeliminować prawie żadnej z form działalności turystycznej i sportowej, ale wręcz przeciwnie – następował stopniowy wzrost natężenia użytkowania obszaru (Baranowska-Janota 2007).

Ruch turystyczny w Tatrzańskim Parku Narodowym i Parku Narodowym Berchtesgaden

Tatry wraz z otoczeniem są jednym z najstarszych regionów turystycznych w Polsce. Region ten kumuluje obecnie bezwzględnie największy ruch turystyczny w kraju w stosunku do swojej powierzchni. Ruch turystyczny rozwijał się w regionie tatrzańskim od końca XIX w., po wygaśnięciu funkcji przemysłowych regionu (Czochański 2002). Przełomowym wydarzeniem było utworzenie w 1873 r. Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (od 1874 r. Towarzystwa Tatrzańskiego), pierwszej polskiej organizacji turystycznej, a szóstej w Europie. Od tego czasu zwiedzanie Tatr zaczęło przyjmować charakter zorganizowany, zintensyfikowano również budowę i rozbudowę infrastruktury turystycznej. Dostępność komunikacyjna poprawiona została znacznie w 1899 r., kiedy doprowadzono linię kolejową do Zakopanego (Pociask-Karteczka 2007). Według przewodnika Mieczysława Orłowicza z 1914 r., Zakopane liczyło 9 tys. stałych mieszkańców oraz 12 tys. gości rocznie i dwukrotnie więcej kilkudniowych turystów (Orłowicz 1914). Pierwsza fala zwiększonego ruchu turystycznego w Tatrach i ich okolicy to okres międzywojenny. Lawinowy wzrost liczby turystów miał miejsce po 1950 r. W latach 80. XX w. roczny ruch turystyczny w polskiej części Tatr szacowany był na ok. 3,5 mln (Czochański 2002), natomiast obecnie ustabilizował się na poziomie ok. 2,5-3 mln (lata 2000–2010 wraz z doszacowaniami TPN: ryc. 2).

¹ www.tpn.pl.

Berchtesgaden należy do tych regionów w Alpach, w których funkcja turystyczna zaczęła rozwijać się najwcześniej. Rozwój turystyki w Alpach Berchtesgaden sięga XIX w. Według wspomnianego przewodnika Orłowicza, największe letniska w Alpach Bawarskich to Garmisch-Partenkirche oraz Berchtesgaden. Od 1875 r. po utworzeniu sekcji Berchtesgaden niemieckiego *Deutscher Alpenverein*, rozpoczęto zagospodarowywanie terenów górskich i budowę obiektów noclegowych. W 1888 r. budowa linii kolejowej spowodowała znaczne zwiększenie dostępności komunikacyjnej regionu Berchtesgaden. Turystyka alpejska stawała się coraz bardziej popularna, a Berchtesgaden umacniał swoją pozycję jako jeden z najważniejszych ośrodków turystycznych. Rosnące znaczenie gospodarcze turystyki powodowało, że dotychczasowa działalność mieszkańców – wydobywanie soli, wyręb lasu i rolnictwo, traciło na znaczeniu. Dziś turystyka jest najważniejszym czynnikiem ekonomicznym regionu (*Nationalparkplan 2001*).

Rycina 1. Ruch turystyczny w regionie tatrzańskim w latach 1870–1998

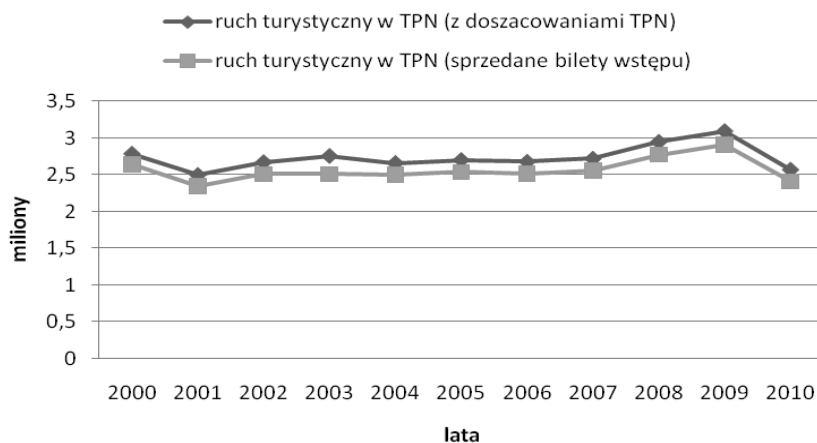

Źródło: opracowanie na podstawie Czochański, Szydarowski 2000; Czochański 2002.

Przed I wojną światową liczba turystów w regionie tatrzańskim wynosiła do 13 tys. rocznie. W okresie międzywojennym osiągnęła maksimum w 1938 r. – 60,6 tys. Po II wojnie światowej, w 1948 r., zanotowano już 150 tys. osób. Gwałtowny wzrost ruchu turystycznego utrzymywał się do lat 80. XX w., natomiast na początku lat 90. zaznaczył się widoczny spadek zainteresowania Tatrami.

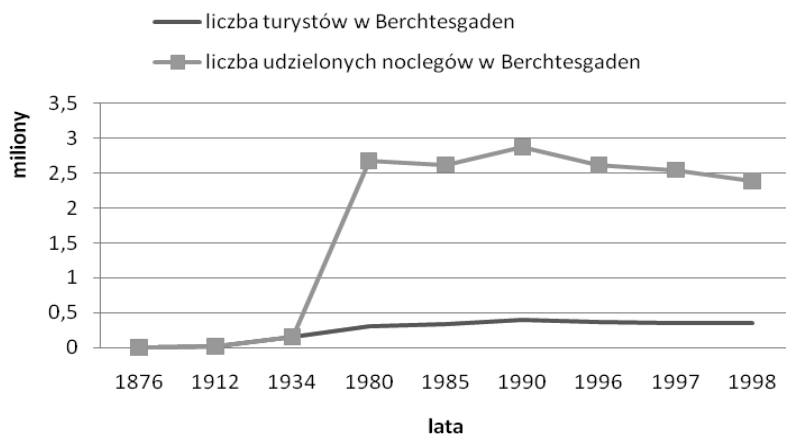
Na rycinie 2 przedstawiono ruch turystyczny w TPN w latach 2000–2010, ustalony na podstawie liczby sprzedanych biletów wstępu na teren parku. Rycina przedstawia również ruch turystyczny w TPN wraz z doszacowaniami, które obejmują m.in. wejścia turystów poza okresami funkcjonowania punktów sprzedaży oraz wejścia mieszkańców Zakopanego. Ruch turystyczny w latach 2000–2010 ustabilizował się na poziomie 2,5–3 mln.

Rycina 2. Ruch turystyczny w Tatrzańskim Parku Narodowym w latach 2000–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.tpn.pl.

Rycina 3. Ruch turystyczny oraz liczba udzielonych noclegów w Berchtesgaden w latach 1876–1998

Źródło: opracowanie na podstawie *Nationalparkplan* 2001.

Na rycinie 3 przedstawiono ruch turystyczny w Berchtesgaden oraz liczbę udzielonych noclegów w latach 1876–1998. Liczba turystów w PNB nie przekraczała w tym okresie 0,5 mln rocznie, natomiast liczba udzielonych noclegów w 1990 r. sięgała prawie 3 mln. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że Szydarowski (2000) na podstawie analizy badań ankietowych (lata 1993–1995) określił wielkość ruchu turystycznego na obszarze TPN (mierzonego liczbą osób przekracza-

jących granice parku, a nie liczbą „osobowejść” na jego teren) na 400 tys. osób rocznie, czyli porównywalnie do PNB. Ponadto w ramach tych samych badań stwierdzono m.in., że statystyczny turysta dokonuje 5–12 wejść na teren TPN (Szydarowski 2000). W późniejszym okresie, według innych źródeł, ruch turystyczny w Parku Narodowym Berchtesgaden wynosił w 2002 r. 1,13 mln (*Die Bedeutung...* 2006), w 2003 r. 1,2 mln² oraz ok. 1,5 mln w ostatnich latach (Franz et al. 2010). W regionie Berchtesgaden w 2003 r. zanotowano 3,6 mln udzielonych noclegów³.

Baza noclegowa

Podstawowym ogniwem zagospodarowania turystycznego jest baza noclegowa, na którą składają się obiekty i urządzenia umożliwiające turystyce nocleg poza miejscem jego stałego zamieszkania (Warszyńska et al. 1978). Baza noclegowa turystyki może być analizowana ze względu na: dostępność (ogólnodostępna, środowiskowa), charakter użytkowania (stała, sezonowa), stan i warunki materialno-techniczne (trwała, lekka) (Kowalczyk et al. 2010).

Baza noclegowa na terenie TPN liczy osiem schronisk (Partyka 2002, mos.gov.pl), 8 schronisk i 14 domów wczasowych (Ptaszcka-Jackowska 2007), kilkadziesiąt obiektów świadczących usługi noclegowe, w tym schroniska i inne obiekty, m.in. kwatery prywatne, które łącznie oferują 1937 miejsc noclegowych (Śliwiński 2010).

W analizie ogólnodostępnej bazy noclegowej w TPN wzięto w bieżącym opracowaniu pod uwagę osiem schronisk górskich w TPN (7 w Tatrach, 1 na Pogórzu Spisko-Gubałowskim) oraz jeden hotel górski. Według literatury w PNB znajdują się 24 schroniska górskie (Kurek 2004), 8 schronisk należących do *Deutschen Alpenverein* i 4 hotele górskie (Kurek 2007). W bieżącym opracowaniu wzięto pod uwagę dziewięć ogólnodostępnych schronisk górskich, tzn. wszystkie, które pełnią obecnie usługi noclegowe. Rycina 4 przedstawia położenie ogólnodostępnych schronisk górskich w TPN (A) oraz PNB (B) w kontekście rozmieszczenia stref ochrony przyrody w poszczególnych parkach narodowych.

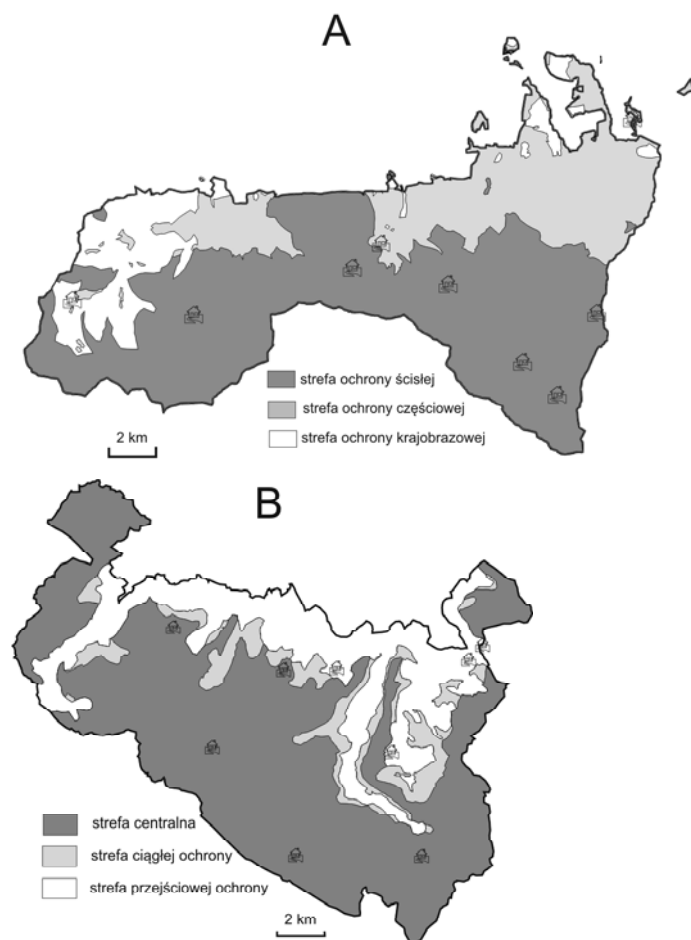
Schroniska w TPN (biorąc pod uwagę 8 schronisk oraz hotel górski na Kalatówkach) położone są średnio na wysokości 1281 m n.p.m., natomiast w PNB (biorąc pod uwagę 9 schronisk, w których udzielane są noclegi) na wysokości 1612 m n.p.m. Liczba dostępnych miejsc noclegowych wynosi odpowiednio 997 i 703, zaś średnia liczba miejsc noclegowych przypadająca na jeden obiekt to 78 w przypadku TPN i 111 w przypadku PNB. Tym, co wyróżnia schroniska w TPN, jest ich całoroczny charakter użytkowania, w przeciwieństwie do schronisk w PNB, które w większości przypadków są obiektami sezonowymi, otwieranymi

² www.nationalpark-berchtesgaden.bayern.de.

³ *Ibidem*.

w okresie zimowym jedynie dla grup po wcześniejszym uzgodnieniu. Tabele 2 i 3, odpowiednio dla TPN i PNB, charakteryzują schroniska pod względem liczby miejsc noclegowych, wysokości (m n.p.m.) oraz dostępności w ciągu roku.

Rycina 4. Schroniska ogólnodostępne w TPN (A) i PNB (B) na tle stref ochrony przyrody

Źródło: opracowanie własne na podstawie Śliwiński 2010; tpn.pl; *Berg und Tal...* 2009; www.nationalpark-berchtesgaden.bayern.de; *Nationalparkplan* 2001.

Tabela 2. Schroniska górskie ogólnodostępne oraz hotel górski w Tatrzańskim Parku Narodowym

Nazwa schroniska	Właściciel/ użytkownik	Liczba miejsc noclegowych	Wysokość n.p.m. (m)	Charakter użytkowania
Hala Kondratowa	PTTK „Karpaty”	20	1333 m	obiekt całoroczny
Morskie Oko	PTTK „Karpaty”	78	1410 m	
w Dolinie Roztoki	PTTK „Karpaty”	54	1031 m	
Pięć Stawów	PTTK „Karpaty”	68	1670 m	
Murowaniec	PTTK „Karpaty”	116	1500 m	
na Hali Ornak	PTTK „Karpaty”	55	1100 m	
na Polanie Chochołowskiej	PTTK „Karpaty”	121	1146 m	
Głodówka	GK ZHP	99	1138 m	
hotel Górski Kalatówki	PTTK „Karpaty”	92	1198 m	
suma		703	1280,7	
średnia		78,1		

Źródło: opracowanie własne na podstawie Śliwiński 2010; stron internetowych poszczególnych obiektów noclegowych.

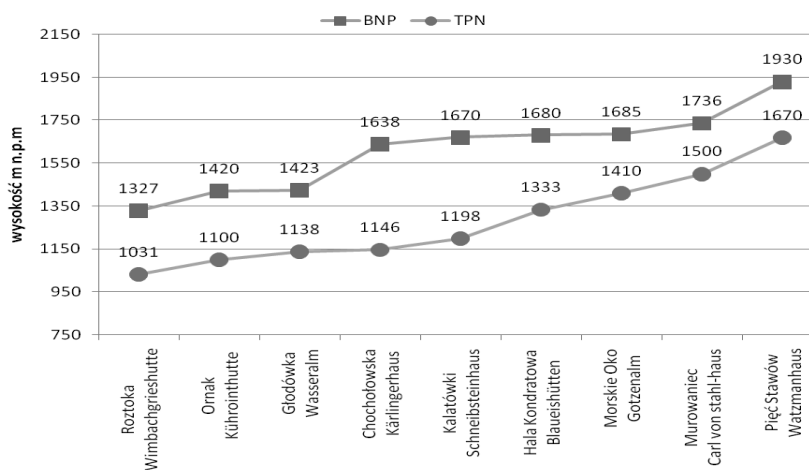
Tabela 3. Schroniska górskie ogólnodostępne w Parku Narodowym Berchtesgaden

Nazwa schroniska	Właściciel/ użytkownik	Liczba miejsc noclegowych	Wysokość n.p.m. (m)	Charakter użytkowania
Blaueishütten	DAV Berchtesgaden	84	1680	sezonowy (V–X)
Gotzenalm	prywatny	99	1685	sezonowy (V–X)
Kärlingerhaus	DAV Berchtesgaden	220	1638	sezonowy (V–X)
Wimbachgriesshütte	NaturFreunde Deutschlands	79	1327	sezonowy (V–X)
Schneibsteinhaus	prywatny	76	1670	sezonowy (IV–X)
Watzmannhaus	DAV Monachium	259, zimą 12–15	1930	sezonowy (V–X)
Wasseralm	DAV Berchtesgaden	60, zimą 1 pokój	1423	sezonowy (VI–X)
Kührointhutte	prywatny	28	1420	sezonowy (V–X)
Carl-von-Stahl-Haus	ÖAV Salzburg	92	1736	całoroczny
suma		997	1612	
średnio		110,8		

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Berg und Tal...* 2009; www.nationalpark-berchtesgaden.bayern.de; www.dav-huettensuche.de oraz stron internetowych poszczególnych obiektów noclegowych.

Na rycinie 5 zobrazowano wysokość (m n.p.m) w poszczególnych schroniskach w TPN (wraz z hotelem górskim na Kalatówkach) i PNB. Najwyżej położone schronisko ogólnodostępne w TPN to „Pięć Stawów” (1670 m n.p.m.), natomiast w PNB Watzmanhaus (1930 m n.p.m.).

Rycina 5. Położenie schronisk w Tatrzańskim Parku Narodowym i Parku Narodowym Berchtesgaden (m n.p.m.)

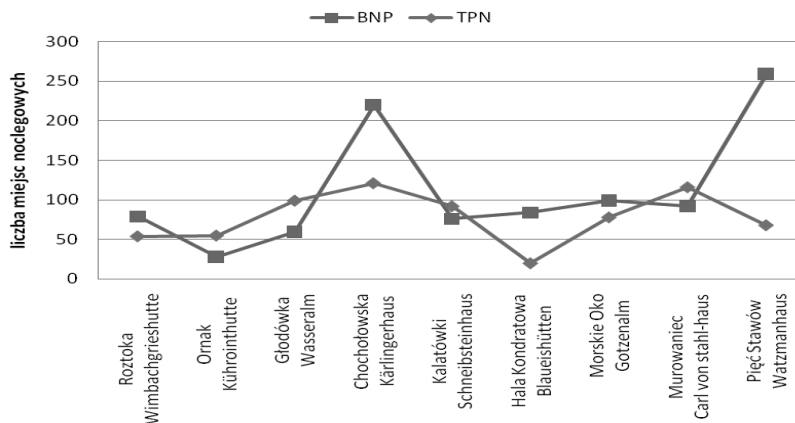

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab. 2. i tab. 3.

Natomiast na rycinie 6 przedstawiono liczbę miejsc noclegowych w schroniskach ogólnodostępnych TPN i PNB, uszeregowanych zgodnie z wysokością n.p.m. (od najniższej do najwyższej położonych), zaś rycina 7 ukazuje procentowy udział liczby miejsc noclegowych w ogólnodostępnych schroniskach w TPN i PNB.

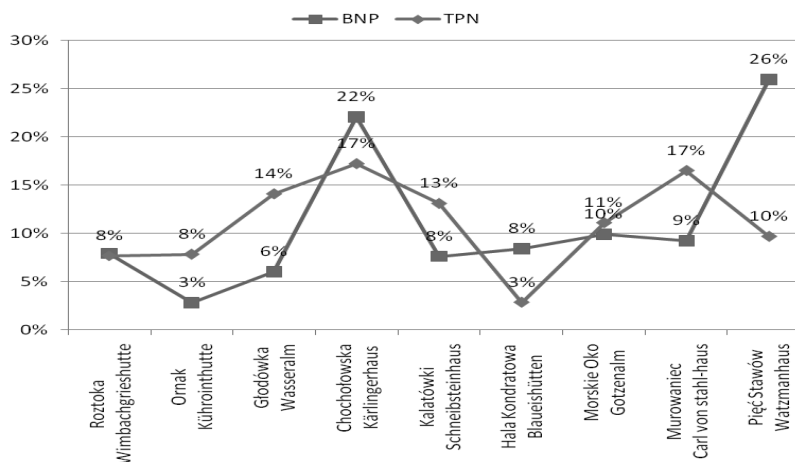
Oprócz obiektów ogólnodostępnych, na obszarach obu parków znajdują się również obiekty noclegowe środowiskowe (zamknięte), dostępne dla wspinaczy i grotolazów (w TPN przede wszystkim dla zrzeszonych w Polskim Związku Alpinizmu). W TPN obiektami użytkowymi przez PZA są obozowiska Szalasińska i Polana Rogoźniczańska oraz budynek „Betlejemka”, mieszczący Centralny Ośrodek Szkolenia PZA. W PNB są to obiekty należące do DAV (*Deutscher Alpenverein*): schronisko w St. Bartholomä oraz dwa schrony biwakowe w masywie Watzmann.

Rycina 6. Liczba miejsc noclegowych w ogólnodostępnych schroniskach TPN i BNP

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab. 2. i tab. 3.

Rycina 7. Procentowy udział liczby miejsc noclegowych w ogólnodostępnych schroniskach TPN i BNP

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab. 2. i tab. 3.

Tabela 4. Obiekty noclegowe użytkowane przez PZA w Tatrzańskim Parku Narodowym

Tatrzański Park Narodowy	Użytkowanie	Rodzaj obiektu
Szałasiska (dolina Rybiego Potoku)	VI (2 poł.)–VIII	obozowisko namiotowe
„Betlejemka” 1510 m n.p.m (Hala Gąsienicowa)	całoroczne	schronisko (20 miejsc)
Polana Rogoźniczańska (Kiry)	VI (2 poł.)–VIII	obozowisko namiotowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.pza.org.pl.

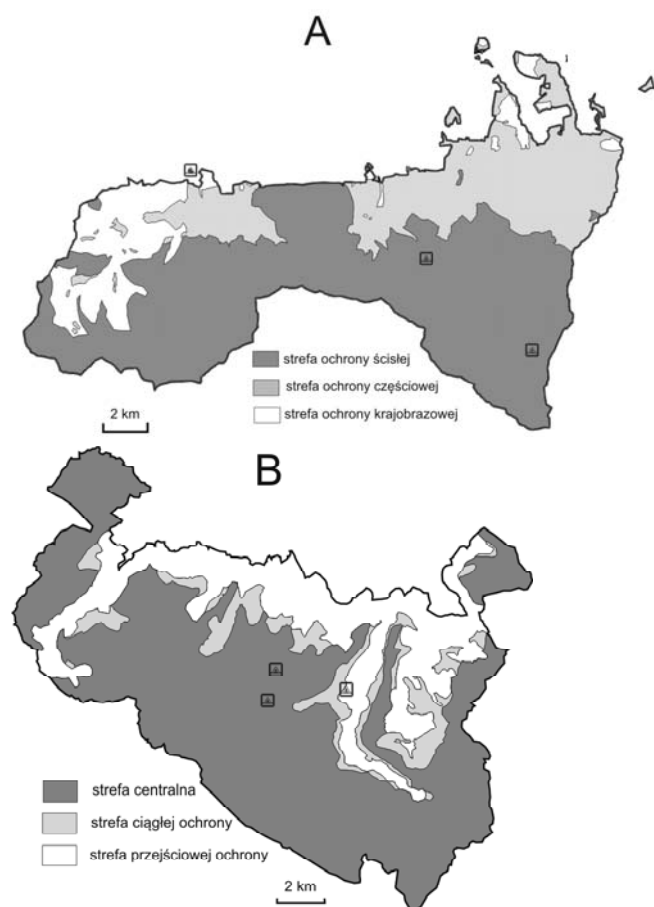
Tabela 5. Obiekty noclegowe użytkowane przez DAV w Parku Narodowym Berchtesgaden

Park Narodowy Berchtesgaden	Użytkowanie	Rodzaj obiektu
St.Bartholomä, Watzmann-Ostwand-Hütte 618 m n.p.m	IV–XI	schronisko (40 miejsc)
Watzmann-Ostwand – biwak 2380 m n.p.m	całoroczne	schron biwakowy (10 miejsc), dojście drogą wspinaczkową
Hocheck-Unterstandshütte 2653 m n.p.m	całoroczne	schron biwakowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.dav-huettensuche.de.

Rycina 8 przedstawia bazę noclegową użytkowaną przez PZA w Tatrzańskim Parku Narodowym oraz DAV w Parku Narodowym Berchtesgaden.

Rycina 8. Obiekty noclegowe PZA w TPN (A) oraz DAV w PNB (B)

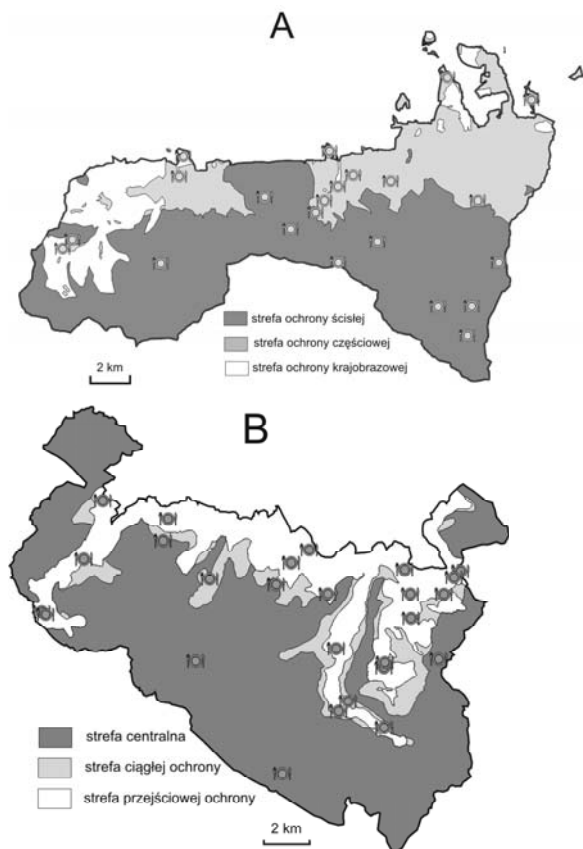

Źródło: opracowanie własne na podstawie dav-huettensuche.de; pza.org.pl; tpn.pl; *Nationalparkplan* 2001.

Baza gastronomiczna i towarzysząca w TPN i PNB

Baza gastronomiczna jest elementem zagospodarowania turystycznego, który ma na celu zapewnienie turystom możliwości wyżywienia, zarówno na szlaku turystycznym, jak i w miejscowościach (Rogalewski 1974). Zarówno w TPN, jak i PNB, wyróżnić można bazę gastronomiczną otwartą i bazę gastronomiczną w obiektach noclegowych oraz całoroczną i sezonową. Baza gastronomiczna otwarta jest bardziej rozwinięta w PNB. W TPN wszystkie schroniska górskie oraz hotel górski oferują usługi gastronomiczne. Dodatkowo w okresie letnim funkcjonują sezonowe obiekty gastronomiczne: m.in. w dolinie Strążyskiej, na Włosienicy oraz bacówki. PNB oferuje usługi żywieniowe w schroniskach oraz samodzielnych obiektach gastronomicznych, np. Wimbachschloss, Saletalm, St. Bartholomä. Na terenie PNB funkcjonują też liczne bacówki, różnią się one jednak od tych spotykanych w TPN. Na rycinie 9 ukazano rozmieszczenie bazy gastronomicznej w TPN i PNB.

Rycina 9. Baza gastronomiczna TPN i PNB

Źródło: opracowanie własne na podstawie Śliwiński 2010; tpn.pl; Berg und Tal... 2009; Nationalparkplan 2001.

Na obszarze Parku Narodowego Berchtesgaden wyznaczono 236 km szlaków turystycznych, natomiast w TPN – 275 km. Gęstość szlaków turystycznych w obu parkach jest również zbliżona i wynosi 12,97 m/ha w TPN, natomiast 11,341 m/ha w PNB (*Nationalparkplan* 2001). Ruch turystyczny w PNB ma charakter masowy, zwłaszcza nad jeziorem Königssee i na obszarze Jenner/Gotzen oraz w niektórych dolinach (Kurek 2007).

Najliczniej odwiedzanym szlakiem w TPN jest czerwony szlak nad Morskie Oko. Średnio w ciągu roku z Palenicy Białczańskiej wyrusza w Tatry 0,6 mln osób, co stanowi około 30% ogólnego ruchu wejściowego do TPN (Pociask-Karteczka et al. 2007). Średnia dzienna wielkość ruchu turystycznego na odcinku z Palenicy Białczańskiej do Wodogrzmotów Mickiewicza (liczona dla sierpnia w obu kierunkach) oceniona została na około 12,5 tys. osób (Czochański 2002). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że już Walery Eliasz w 1873 r. napisał:

Powiadają, że być w Tatrach a Morskiego Oka nie zwiedzić znaczy tyle, co będąc w Rzymie nie zobaczyć papieża. Zyskało ono bowiem tak rozgłośną sławę, że wielu turystów udaje się do Tatr jedynie dla zobaczenia Morskiego Oka (Pisera 2008).

Kolejnym szlakiem w TPN, który charakteryzuje się intensywnym ruchem turystycznym jest szlak zielony na odcinku Kiry–schronisko na hali Ornak. W Kirach zaobserwowano 21,7 % ogólnego ruchu wejściowego do TPN. Trzecim najliczniej odwiedzanym miejscem są Kalatówki – 10,6% ogólnego ruchu wejściowego do TPN (Pociask-Karteczka et al. 2007). Według Czochańskiego (2002), największe wartości ruchu turystycznego na obszarze TPN odnotowuje się na odcinkach szlaków: z Palenicy Białczańskiej do Morskiego Oka, przy wlocie Doliny Kościeliskiej, na odcinku Kuźnice–Kalatówki–Hala Kondratowa, Dolina Chochołowska, przełęcz Liliowe–Kasprowy Wierch, Dolina Jaworzynki, Kuźnice–Boczań, Hala Kondratowa – Giewont i Dolina Strążyska. Najliczniej odwiedzane szlaki w TPN (Czochański 2002) oraz w PNB (*Nationalparkplan* 2001) przedstawione zostały na rycinie 10.

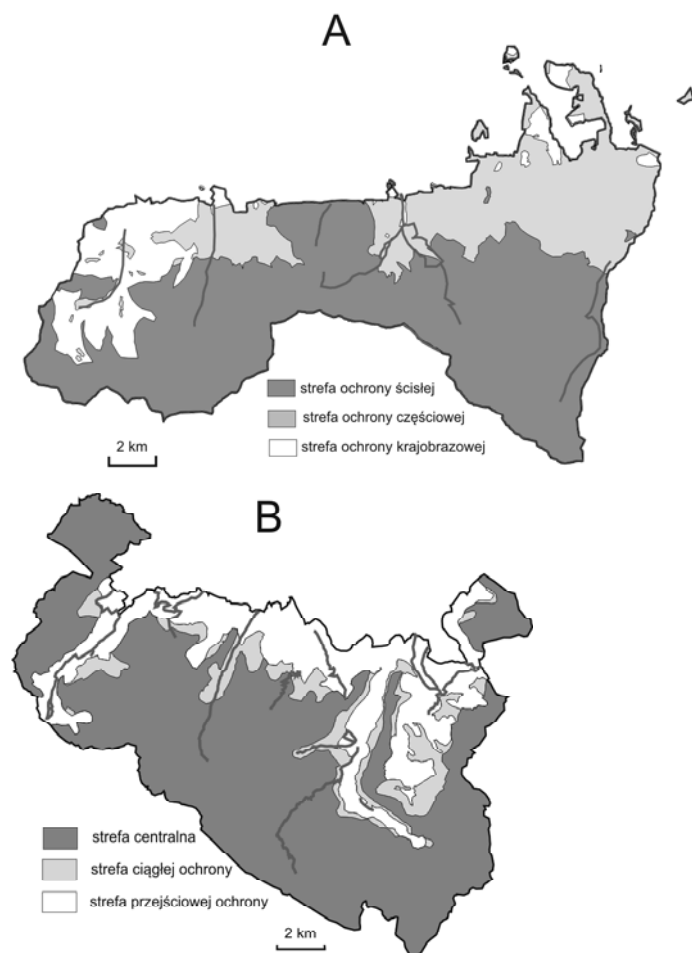
Punkty informacyjne TPN i PNB przedstawia rycina 11.

Punkty informacyjne Parku Narodowego Berchtesgaden znajdują się w sześciu miejscach: Berchtesgaden, Hintersee, Kühroint, Wimbachbrücke, Engert, St. Bartholomä, a Tatrzańskiego w Zakopanem (ul. Chałubińskiego 44) oraz w Dolinie Kościeliskiej.

Infrastruktura narciarska w TPN znajduje się w rejonie Kotła Goryczkowego, Kotła Gąsienicowego, Polany Kalatówki, Polany Błociska, Kir, Polany Biały Potok, Nosala. Kompleks narciarski położony w centrum parku, obejmuje kabinową kolej linową na Kasprowy Wierch, dwie koleje linowe krzeselkowe oraz 6,1 km przygotowanych tras narciarskich (Śliwiński 2010). Kolej linową na Kasprowy Wierch (1987 m n.p.m.) zbudowano w latach 1935–1936, prawie 20 lat przed utworzeniem TPN. Pomimo ustanowienia na tym terenie najwyższej formy ochrony przyrody w 1954 r., kolej na Kasprowy Wierch nie przestała funk-

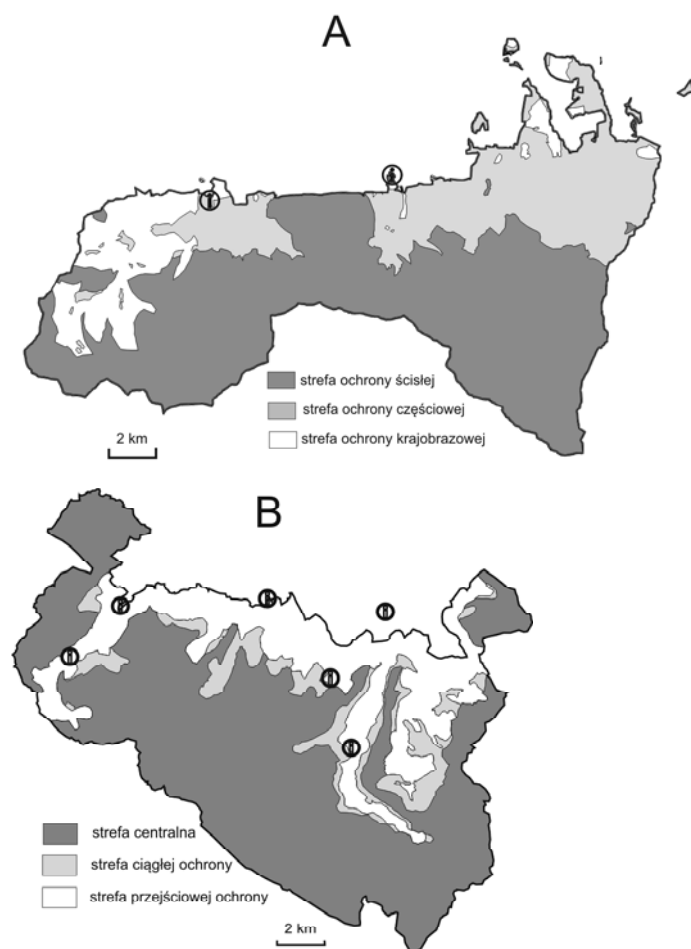
cjonować, a od 2007 r. nawet zwiększono jej przepustowość w okresie zimowym z 180 do 360 osób na godzinę. Kolej krzeselkowa funkcjonuje też w rejonie Kasprowego Wierchu, w Kotle Gąsienicowym od 1962 r. (przepustowość zwiększona została w 2000 r. z 400 do 2400 osób na godz.) oraz w Dolinie Goryczkowej od 1968 r. (700 osób na godz.).

Rycina 10. Najliczniej odwiedzane szlaki w TPN (A) oraz w PNB (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Czochański 2002; *Nationalparkplan* 2001.

Rycina 11. Punkty Informacji Turystycznej w parkach narodowych: Tatrzańskim (A) i Berchtesgaden (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.tpn.pl; www.nationalpark-berchtesgaden.bayern.de.

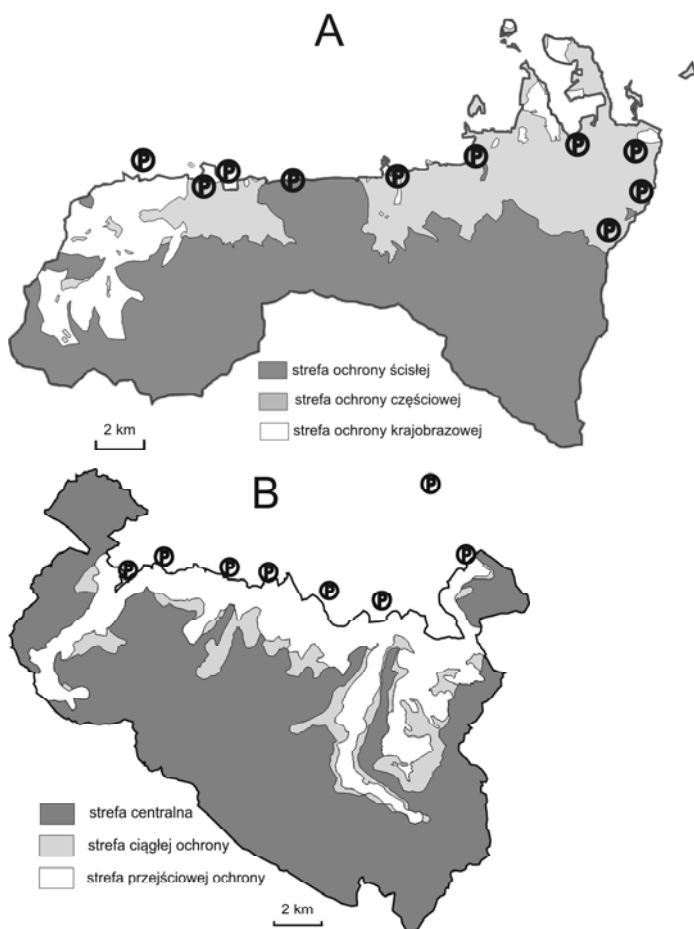
Na terenie Parku Narodowego Berchtesgaden nie ma ani wyciągów narciarskich, ani kolei linowych. Kolej linowa na Jenner (1874 m n.p.m.), zbudowana w latach 1952–1953, zlokalizowana jest natomiast przy północnej jego granicy. Pomimo faktu, że infrastruktura narciarska leży poza parkiem narodowym, zauważa się jednak jej negatywny wpływ również na obszar chroniony (*Nationalparkplan* 2001). Podstawowe informacje na temat kolei linowych na Kasprowy Wierch i Jenner ujęto w tabeli 6.

Tabela 6. Koleje linowe na Kasprowy Wierch i Jenner – podstawowe informacje

szczyt	położenie	wysokość górnej stacji (m n.p.m.)	długość trasy (m)	różnica poziomów (m)	średnie nachylenie	czas przejazdu
Kasprowy Wierch	w TPN	1959	4291	936	22%	12 minut
Jenner	w pobliżu granicy PNB	1802	3320	1170	35%	20 minut

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.kasprowy-wierch.pl; www.koenigssee.berchtesgadeninfo.de.

Rycina 12. Parkingi w TPN i jego najbliższej okolicy oraz w okolicach PNB

Źródło: opracowanie własne na podstawie tpn.pl; nationalpark-berchtesgaden.bayern.de.

Dostępność komunikacyjna

Zakopane, miasto u podnóża Tatr, ma bardzo dobre połączenia autobusowe z Krakowem oraz z innymi miastami w Polsce, m.in. z Katowicami, Lublinem, Warszawą, Ustką, Kołobrzegiem, Jelenią Górą. Pociągami dotrzeć można głównie do Krakowa czy Warszawy. Natomiast najbliższy port lotniczy znajduje się w Baliach pod Krakowem (115 km). Komunikacja lokalna w okolicy Tatr funkcjonuje w oparciu o prywatnych przewoźników oraz PPKS Zakopane (Śliwiński 2010). Na terenie samego Parku działają następujące parkingi: Kiry, Dolina Małej Łąki, Jaszczurówka, Dolina Filipki, Wierch Poroniec, Palenica Białczańska, Łysa Polana. Rozmieszczenie parkingów w okolicy TPN i PNB przedstawia rycina 12.

Berchtesgaden, miasto położone w bezpośrednim sąsiedztwie PNB, dysponuje dobrymi połączeniami kolejowymi, m.in. z Hamburgiem, Dortmundem, Monachium, ma też liczne regionalne połączenia: Königssee, Hinterbrand, Wimbachbrücke, Markschellenberg, Bad Reichenhall. Najbliższy port lotniczy znajduje się w Salzburgu (26 km).

Dojazd samochodem możliwy jest jedynie do granic PNB. Do parku wjechać mogą samochody ze specjalnym zezwoleniem, należące do pracowników parku, naukowców, personelu schronisk. Płatne parkingi znajdują się przy głównych szlakach wejściowych do parku: Hinterbrand, Königssee, Hammerstiel, Wimbachbrücke, Klausbachtal. Wszystkie parkingi, w przeciwieństwie do TPN, zlokalizowane są poza Parkiem Narodowym Berchtesgaden.

Podsumowanie

Tatrzański Park Narodowy powstał w 1954 r., natomiast Park Narodowy Berchtesgaden w 1978 r. Jednak na obu obszarach już od XIX w. uwidoczniła się funkcja turystyczna. Obecnie zdecydowanie większy ruch turystyczny obserwowany jest w TPN, do którego, w przeciwieństwie do PNB, obowiązują bilety wstępu. Baza ogólnodostępnych schronisk górskich w obu parkach różni się przede wszystkim charakterem użytkowania oraz średnią wysokością n.p.m. Tatrzański Park Narodowy posiada na swoim terenie infrastrukturę narciarską, do czego nie dopuszczono w Parku Narodowym Berchtesgaden. Istotna różnica występuje również w kwestii dostępności komunikacyjnej. Na obszarze TPN znajdują się ogólnodostępne drogi i parkingi, a w przypadku PNB parkingi zlokalizowane są poza jego granicami. Długość szlaków turystycznych w obu parkach jest porównywalna, natomiast liczba punktów informacji turystycznej – znacznie większa w PNB.

Bibliografia

- Baranowska-Janota M., *Turystyka w planach zagospodarowania przestrzennego i planie ochrony Tatrzańskiego Parku Narodowego*, [w:] *Stan i perspektywy rozwoju turystyki w TPN*, red. J. Pociask-Karteczka, A. Matuszczyk, P. Skawiński, Kraków–Zakopane 2007, s. 49.
- Czochański J., *Ruch turystyczny w Tatrzańskim Parku Narodowym*, [w:] *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, red. J. Partyka, Ojców 2002, s. 385–404.
- Czochański J., Szydarowski W., *Diagnoza stanu i zróżnicowanie przestrzenno-czasowe użytkowania szlaków turystycznych w TPN*, [w:] *Z badań geograficznych w Tatrach Polskich*, red. J. Czochański, D. Borowiak, Gdańsk 2000, s. 207–227.
- Bundesamt für Naturschutz, Großschutzgebiete in Deutschland – Ziele und Handlungserfordernisse*, Bundesamt für Naturschutz, Bonn 2010.
- Franz H., Vogel M., *Berchtesgaden National Park and Biosphere Reserve – Observatory for Climate Change Research*, Symposium Global Change and The World's Mountains', Perth 2010.
- Kowalczyk A., Kowalczyk M., Kulczyk S., *Zagospodarowanie obszarów turystycznych zgodnie z ideą turystyki zrównoważonej*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, red. A. Kowalczyk, Warszawa 2010, s. 66.
- Kowalczyk A., Derek M., *Zagospodarowanie turystyczne*, Warszawa 2010, s. 181–183.
- Kurek W., *Turystyka na obszarach górskich Europy*, Kraków 2004, s. 127–132.
- Kurek W., *Górskie parki narodowe Europy (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Stan i perspektywy rozwoju turystyki w TPN...*, s. 36–42.
- Nationalpark Berchtesgaden, *Nationalparkplan*, [30.03.2001], www.nationalpark-berchtesgaden.bayern.de [15.05.2011].
- Partyka J., *Turystyka w polskich parkach narodowych*, [w:] *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, red. J. Partyka, Ojców 2002, s. 145–152.
- Pociask-Karteczka J., Baścik M., *Maksimum: sierpień, Morskie Oko*, „Tatry” 2007, nr 1 (19), s. 56.
- Ptaszycka-Jackowska D., *Turystyka na przyrodniczych obszarach chronionych*, [w:] *Turystyka*, red. W. Kurek, Warszawa 2007, s. 335.
- Orłowicz M., *Przewodnik po Europie* [1914], Łódź 2010.
- Pisera K., *Jak dawniej po Tatrach chadzano*, Zakopane 2008, s. 156.
- Rogalewski O., *Zagospodarowanie turystyczne*, Warszawa 1974.
- Skawiński P., *Ochrona i udostępnianie Tatrzańskiego Parku Narodowego. Stan obecny i wizja przyszłości*, [w:] *Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego a człowiek*, t. 3: *Człowiek i środowisko*, red. Z. Krzan, Materiały III Ogólnopolskiej Konferencji „Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego a człowiek”, Zakopane, 13–15.10.2005, Zakopane 2006, s. 27.
- Śliwiński A., „Stan i perspektywy rozwoju zagospodarowania turystycznego w Tatrzańskim Parku Narodowym”, praca magisterska, IGiP UJ, Kraków 2010.
- Szydarowski W., *Turystyka na obszarze TPN w świetle badań ankietowych*, [w:] *Z badań geograficznych w Tatrach Polskich...*, s. 236.
- Warszyńska J., Jackowski A., *Podstawy geografii turystyki*, Warszawa 1978.
- Die Bedeutung von Großschutzgebieten für die Tourismusedwicklung in Sachsen*, Das Lebensministerium Freistaat Sachsen, Fachsymposium „Umwelt und Raumnutzung” am 16. November 2006.

Berg und Tal, *Tourismusregion Berchtesgaden-Königssee*, 2009.

Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 r. Dz.U. Nr 92 poz. 880.

Zarządzenie Ministra Środowiska z 6 stycznia 2010 r. w sprawie zadań ochronnych dla Tatrzańskiego Parku Narodowego.

Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege (Bundesnaturschutzgesetz) z 29.07.2009.

Gesetz über den Schutz der Natur, die Pflege der Landschaft und die Erholung in der freien Natur (Bayerisches Naturschutzgesetz) z 23.02.2011.

www.nationalpark-berchtesgaden.bayern.de.

www.tpn.pl.

www.mos.gov.pl.

www.kasprowy-wierch.pl.

www.koenigssee.berchtesgadeninfo.de.

www.pza.org.pl.

www.dav-huettensuche.de.

Renata Rettinger, Piotr Staszak

KONKURENCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA PARKÓW NARODOWYCH MALEZJI¹

Abstract: In some destinations of tourism, national parks are a challenge for other, e.g. antropogenic, tourist attractions. The article presents and discusses national parks in Malaysia and analyses their significance as the country's tourist attractions. The growing competitiveness of areas where nature is protected has been recognised as one of the reasons why Malaysia is chosen as a tourist destination.

Key words: tourism, national parks, competitiveness

Malezja to kraj położony w „sercu” Azji Południowo-Wschodniej, którego terytorium zajmuje większą część Półwyspu Malajskiego oraz ok. jednej trzeciej powierzchni Borneo – największej z wysp Archipelagu Malajskiego. Malezja należy do krajów o szczególnych walorach geograficznych, sprzyjających rozwojowi turystyki – zarówno wypoczynkowej, jak i krajoznawczej. Decyduje o tym bogactwo środowiska przyrodniczego, liczne zabytki architektury i sztuki oraz oryginalna kultura materialna i niematerialna społeczeństwa. W ostatnich latach obserwuje się także wzrost zainteresowania parkami narodowymi. Spo-

¹ Fragmenty artykułu w rozszerzonej formie zostały zamieszczone jako notatka naukowa w „Problemach Ekologii Krajobrazu” 2011, t. 29, pod tytułem: *Wielkość i przestrzenne zróżnicowanie zagospodarowania turystycznego w Malezji*.

śród wszystkich krajów regionu Azji Południowo-Wschodniej, Malezja przyjmuje największą liczbę turystów zagranicznych – 21 mln. Turystyka, obok szybko rozwijającego się przemysłu, jest jedną z najważniejszych dziedzin gospodarki narodowej Malezji i przewiduje się, że jej znaczenie będzie rosło. Celem pracy jest ukazanie wielkości i przestrzennego zróżnicowania zagospodarowania turystycznego oraz ruchu turystycznego Malezji. Powyższe rozważania zostaną uzupełnione analizą zagadnień związanych z wielkością ruchu turystycznego w parkach narodowych.

Ostatnie lata na rynkach światowych charakteryzują się bardzo silną rywalizacją w pozyskiwaniu i zwiększaniu ruchu turystycznego. Jest to proces wynikający z permanentnej rywalizacji regionów turystycznych, a przejawiający się zmianami w strukturze produktów turystycznych. Główną przyczynę tego stanu upatruje się w następujących procesach:

- globalizacja gospodarki otwartej na nieograniczonej barierami politycznymi i celnymi przepływu kapitału, dóbr, usług, wiedzy i ludności; konkurencyjną pozycję umożliwiają rozwinięta sieć informacyjna i coraz sprawniejsze systemy transportu, zdolne sprostać zindywidualizowanym potrzebom klientów,
- koncentracja ludności na obszarach zurbanizowanych, na których olbrzymi potencjał ludzki i rosnące jego zróżnicowanie kreuje nowe potrzeby i wymagania,
- przyspieszenie tempa życia społecznego i gospodarczego spowodowane coraz skuteczniejszym sprzężeniem nauki z techniką, podnoszące funkcjonalność i wzrost wydajności pracy oraz poprawę warunków życia ludności.

Konkurencyjność w turystyce to nie tylko walka o klienta, ale także o inwestora, którego środki pozwolą na stworzenie kompleksowego produktu turystycznego, charakterystycznego dla danego regionu. Zwiększenie konkurencyjności regionów turystycznych może wpływać aktywizująco na rozwój społeczno-gospodarczy, co bezpośrednio przyczyni się do zwiększenia wpływów w przedsiębiorstwach, samorządach terytorialnych i lokalnych społeczności. Dlatego też niezmiernie istotnym zagadnieniem jest ocena czynników warunkujących konkurencyjność.

Ostatnie lata oznaczają dla Malezji wzrost turystyki przyjazdowej. Turysty przybywają tu, aby odpocząć w sprzyjających warunkach klimatycznych, na plażach rozciągniętych wokół Półwyspu Malajskiego. Odwiedzają ten kraj także w celu poznania kultury i tradycji różnych grup etnicznych zamieszkujących to państwo. Wielkość i przestrzenne zróżnicowanie ruchu turystycznego pozwalają na terytorium Malezji wyznaczyć rejony koncentracji ruchu turystycznego:

- Kuala Lumpur, Malakka i strefa południowo-zachodnia,
- Penang, Langkawi i Pangkor,

- górskie obszary wypoczynkowe,
- wschodnie wybrzeże,
- Sabah i Sarawak (Kowalski 2008: 79).

Obszar Malezji ze względu na warunki środowiska przyrodniczego można podzielić na dwie główne części: Zachodnią i Wschodnią. Malezja Zachodnia położona jest na wąskim i długim Półwyspie Malajskim, który jest przedłużeniem Gór Wschodniobirmańskich. Jego wnętrze zajmują tereny górskie, nie tworzą one jednak zwartego kompleksu. Największym z nich, ciągnącym się łukiem (długości 485 km, szerokości 50–65 km) z północnego wschodu aż po wyżynne przybrzeżne obszary Cieśniny Malakki, jest granitowy Główny Grzbiet (Main Range, Banjaram Besar), wznoszący się w Gunong Korbu na wysokość 2188 m n.p.m. Na wschód od Głównego Grzbietu biegnie rozczłonkowane granitowe pasmo Benom (Gunong Benom, 2114 m n.p.m.) oraz silnie rozczłonkowany grzbiet Tahan, wznoszący się w północnej części do 2207 m n.p.m. (Gunong Tahan). Jest to najwyższy położony punkt Półwyspu Malajskiego. Na południu pasma te zaznaczają się w krajobrazie w postaci wyizolowanych łagodnych wyniesień granitowych wznoszących się nad bagnami. Rzeźbę terenu urozmaicają pojedyncze wypiętrzenia wapienne wystające z aluwialnej powłoki. Większość tych wzgórz dochodzi maksymalnie do 610 m n.p.m. Występują one m.in. w okolicach Kuala Lumpur (groty wapienne Batu Caves), w Dolinie Kinty, w stanach Perlis oraz Kedah i zaznaczają swą odmienność w krajobrazie wysokimi, stromymi lub pionowymi stokami-ścianami pozbawionymi szaty roślinnej.

Około połowy obszaru półwyspu zajmują szerokie, płaskie, często bagniste równiny położone prawie na poziomie morza. Północno-wschodni wiatr, wiejący znad morza Południowochińskiego, usypał piaszczyste wschodnie wybrzeża. Charakterystyczne dla tego obszaru (i unikatowe w skali regionu, poza środkowymi wybrzeżami Wietnamu) są wały piaszczyste dochodzące do dwudziestu kilku metrów długości, biegnące równoległe do linii brzegowej (tzw. permatangi). Depresje między tymi wałami są często zalewane i pokryte roślinnością bągienną. Wybrzeża zachodnie są wyłącznie bągisto-mangrowe.

Malezja Wschodnia położona jest w strefie wysp Archipelagu Malajskiego. Największą z wysp (438 km²), położoną centralnie, jest Borneo (Czeppe i in. 1969). Wyspa podzielona jest między trzy państwa: Malezję, Sułtanat Brunei oraz Indonezję. Malezyjskie stany Sarawak i Sabah leżą na północy i północnym zachodzie wyspy, do Indonezji należy Kalimantan na południu i na wschodzie, a położony za zachodnim wybrzeżem mały Sułtanat Brunei „wciśnięty” jest pomiędzy dwa malezyjskie stany (Armbrecht i in. 2008). Ukształtowanie powierzchni Malezji Wschodniej, szczególnie Sabahu i w mniejszym stopniu Sarawaku, nawiązuje do głównych cech ukształtowania powierzchni Malezji Zachodniej – wnętrze ma wybitnie górzysto-wyżynny charakter oraz wąskie pasy nizin nadbrzeżnych (obszerniejsze w Sarawaku), miejscami silnie zabagnione.

Liczne, silnie rozczłonkowane pasma górskie wypiętrzone zostały w czasie orogenezy alpejskiej. W ukształtowaniu powierzchni Sarawaku wydziela się 3 zasadnicze formy: niziny nadbrzeżne, strefy pagórków, wyżyny i góry. Niziny nadbrzeżne o szerokości 30–60 km, bardzo płaskie, z namorzynowymi wybrzeżami, są zbudowane z materiałów nanoszonych przez liczne rzeki. Strefa przejściowa, określana często nieprecyzyjnie jako Sarawak pagórkowaty, o średniej wysokości 200–300 m n.p.m. z pojedynczymi, izolowanymi wyniesieniami sięgającymi 1000 m n.p.m. (Kana 1071 m n.p.m.), oddzielona jest od gór głęboko wciętymi dolinami rzecznyymi, w tym przede wszystkim obszerną doliną rzeki Rajang. Silnie rozczłonkowane pasma górskie osiągają najwyższą wysokość w północno-wschodniej części Sarawaku (Mułu 2371 m n.p.m.). Znajdujący się tu Park Narodowy Mułu oferuje możliwość przeżycia przygody podczas zwiedzania systemu podziemnych jaskiń (ryc. 1). Według materiałów reklamowych, znajduje się tu największy na świecie jaskiniowy korytarz (jaskinia Jelenia), największa naturalna podziemna komora (komnata Sarawaku) oraz najdłuższa jaskinia Azji Południowo-Wschodniej (jaskinia Czystej Wody). Zwiedzającym udostępniono 18 zróżnicowanych pod względem trudności jaskiń, zarówno tych łatwych, które można obejrzeć bez specjalnego sprzętu, jak i będących wyzwaniem speleologicznym, wymagających ekwipunku i odpowiednich umiejętności. Na powierzchni rośnie dziewicza dżungla – to ogółem 544 km² lasów deszczowych, bagien torfowych oraz lasów górskich rojących się od ssaków, ptaków oraz niezwykłych owadów (Armbrecht i in. 2008).

Powierzchnia Sabahu ma w większym stopniu charakter górzysty niż Sarawaku. Szerokość nizin nadbrzeżnych rzadko przekracza 30 km, a w skrajnie zachodniej części, nad Zatoką Brunei, są one zabagnione. Wnętrze jest wybitnie górzyste, najwyższym masywem całej wyspy Borneo jest Crocker (Kinabalu 4101 m n.p.m.). Niedostępność górzystego, silnie zalesionego wnętrza podnosi rangę komunikacyjną rzek, z których najdłuższa – Kinabatangan (560 km) jest zarazem największą rzeką całej Malezji.

Ponad połowę powierzchni stanu Sabah porastają lasy deszczowe, chronione przez parki narodowe i rezerваты. Zamieszkują je rzadkie gatunki ssaków: nosorożec sumatrzański, żyjący w stadach słoń azjatycki, orangutany, gibony, lemury, łasze oraz malajskie niedźwiedzie. Najwyższy szczyt Sabahu, Mt Kinabalu (Gunung Kinabalu, 4101 m n.p.m.) jest również najwyższym szczytem Azji Południowo-Wschodniej. Jego szczyt stanowi wyzwanie dla amatorów wspinaczki. Wnętrze stanu Sabah stwarza nieskończenie wiele możliwości wędrówek po dżungli, spływów górskimi rzekami wypraw na rowerze górskim oraz samochodami terenowymi.

Sabah przyciąga również z całego świata entuzjastów nurkowania. Przybywają oni głównie na wyspę-kurort Sipadan – położoną przy wschodnim wybrzeżu stanu, uznawaną za jedno z 10 najlepszych na świecie miejsc do nurkowania.

Sipadan to w rzeczywistości wysoka wapienna „wieża” wystająca z dna morza Celebes, a oblewające ją wody zamieszkuje całe bogactwo morskich stworzeń. Aby zapobiec degradacji morskiego ekosystemu, rząd malezyjski w grudniu 2004 r. odebrał licencję pięciu firmom obsługującym ośrodki wypoczynkowe na tej maleńkiej wyspie i czyni starania o wpisanie jej na listę światowego dziedzictwa przyrody.

Rycina 1. Rozmieszczenie parków narodowych w Malesji

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Malaysia Tourism Key Performance Indicators 2006*.

Wielkość i przestrzenne zróżnicowanie zagospodarowania turystycznego Malesji

Wypracowanie przewagi konkurencyjnej w turystyce wynika z kilku uwarunkowań, jednym z nich jest dobrze rozwinięta infrastruktura. Rozwój turystyczny regionu jest silnie uzależniony od poziomu zagospodarowania turystycznego, w szczególności dotyczy to bazy noclegowej. W 2006 r. w Malesji ogółem dostępnych było 314,5 tys. miejsc noclegowych. Regionami z najwyższą liczbą miejsc noclegowych są: Kuala Lumpur (60 tys.), Pahang (41 tys.) oraz Johor (26,7 tys.). Obszary najslabiej zagospodarowane pod względem bazy noclegowej to Perlis na północy kraju, terytorium federalne Putrajaya (1,5 tys.) oraz wyspa Labuan (2 tys.). Największą gęstością charakteryzują się dwa terytoria federalne: stołeczne Kuala Lumpur (aż 250 miejsc noclegowych/km²), Putrajaya o niewiel-

kiej powierzchni (32,8), a także Penang (25). Natomiast najmniejsza gęstość charakterystyczna jest dla Sarawaku (0,18) i Sabahu (0,31) – dwóch największych regionów kraju, położonych na wyspie Borneo. Dla całej Malezji ogółem wskaźnik gęstości bazy noclegowej wynosi 0,95 miejsca noclegowego/km².

W 2006 r. w Malezji do obsługi ruchu turystycznego przygotowanych było 2336 hoteli (ponad 157 tys. pokoi). Najwięcej obiektów hotelarskich znajdowało się w stanach: Pahang (322), Sarawak (274) oraz Johor (264). W regionach Pahang i Johor przekłada się to jednocześnie na największą liczbę pokoi hotelowych, wynoszących odpowiednio 20,5 tys. i 13,3 tys. W Kuala Lumpur jest co prawda mniej hoteli niż w Sarawaku, ale pokoi noclegowych jest w malezyjskiej stolicy więcej. Statystycznie każdy hotel w stanie Pahang posiadał średnio 63 pokoje, natomiast w Kuala Lumpur 132. W Pahangu duża liczba hoteli posiada nie więcej niż 20 pokoi, w Kuala Lumpur natomiast dostępnych jest 51 obiektów hotelarskich oferujących powyżej 200 pokoi. Największy stołeczny hotel to należący do sieci Marriott 5-gwiazdkowy Renaissance Kuala Lumpur Hotel, oddający do dyspozycji gości aż 921 jednostek mieszkalnych. Statystyczny malezyjski hotel to średniej wielkości obiekt dysponujący 67 pokojami.

W Malezji Zachodniej ogółem w 2006 r. były 1833 hotele, a podróżni mogli zameldować się w jednym ze 133 tys. znajdujących się w nich pokoi. W porównaniu z rokiem poprzednim, zanotowano wzrost liczby hoteli o 3,44%, czyli 61 obiektów oraz 14% wzrost liczby jednostek mieszkalnych, który oznacza oddanie do użytku 1418 nowych pokoi. Malezja Wschodnia cechuje się mniejszą dynamiką wzrostową wielkości bazy noclegowej.

Wielkość i przestrzenne zróżnicowanie ruchu turystycznego

Jednym z ważniejszych czynników decydujących o konkurencyjności regionów turystycznych jest zróżnicowany produkt turystyczny, który stwarza możliwości uprawiania różnych form ruchu turystycznego. Poszczególne regiony czy ośrodki turystyczne, konstruując swoją ofertę, starają się zaspokoić oczekiwania różnego typu turysty – w sposób bezpośredni może to decydować o zwiększaniu się wielkości ruchu turystycznego. W związku z tym należy przeanalizować motywy decydujące o wyborze Malezji jako destynacji turystycznej. Za jeden z najważniejszych (o ile nie najważniejszy) motyw uprawiania turystyki, uważana jest turystyka poznawcza. Najwięcej turystów deklaruje chęć poznania Malezji jako powód przyjazdu do tego kraju.

Tabela 1. Czynniki decydujące o wyborze Malezji jako destynacji turystycznej

Czynnik	Udział (w %)
Chęć zwiedzania kraju	43,5
Rekomendacja znajomych	30,6
Chęć poszerzenia wiedzy o Malezji	27,2
Przystępność cenowa	21,1
Szeroka gama atrakcji turystycznych	20,4
Łatwa dostępność komunikacyjna	12,9
Możliwości robienia zakupów	6,9
Położenie w niewielkiej odległości	6
Wizyta w Malezji zawarta w pakiecie turystycznym	2,2
Inne	11,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Malaysia. Profile '07 of Tourists by Selected Markets*.

Odzwierciedleniem motywów decydujących o wyborze Malezji jako kraju podróży o charakterze turystycznym są formy aktywności spędzania czasu w omawianym kraju. Zgodnie z najważniejszym celem turystyki poznawczej, najwięcej turystów spędza swój pobyt w Malezji na zwiedzaniu.

Tabela 2. Formy aktywności turystów w Malezji w latach 2006–2007

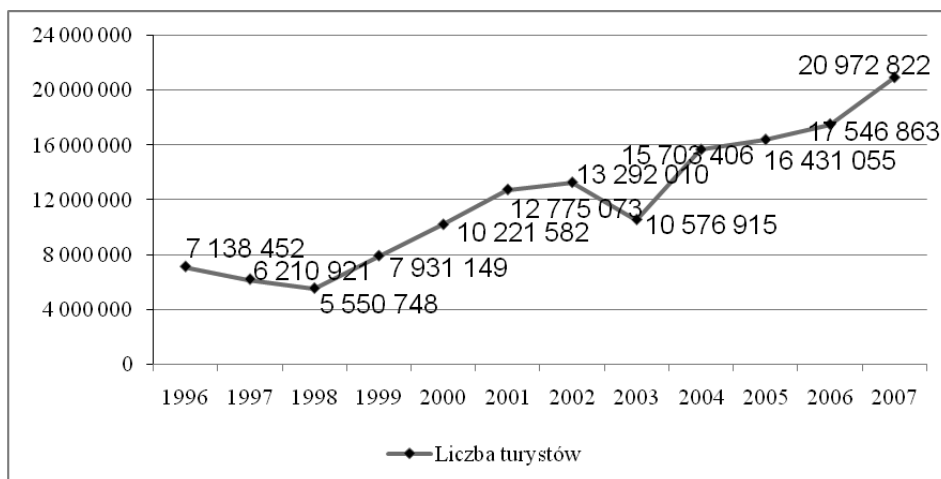
Forma aktywności turystycznej	Liczba turystów w 2006 r.	Udział formy w 2006 r. (w%)	Liczba turystów w 2007 r.	Udział formy w 2007 r. (w%)	Zmiana 2006/2007 (w %)
Zwiedzanie miast	14 686 724	83,7	17 113 823	81,6	13,8
Zakupy	14 528 803	82,8	17 302 578	82,5	15,8
Plażowanie	8 475 135	48,3	9 584 580	45,7	6,3
Zwiedzenie terenów pozamiejskich	7 176 667	40,9	9 207 069	43,9	11,6
Spacery/wędrówki/trekking	8 615 510	49,1	10 087 927	48,1	8,4
Wizyta w muzeum	3 614 654	20,6	6 019 200	28,7	13,7
Żeglowanie	2 825 045	16,1	2 411 875	11,5	-2,4
Imprezy kulturalne	2 403 920	13,7	3 523 434	16,8	6,4
Nurkowanie	1 719 593	9,8	2 265 065	10,8	3,1
Golf	350 937	2	503 348	2,4	0,9
Inne sporty	193 015	1,1	104 864	0,5	-0,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Malaysia...*

Należy zaznaczyć, że turysta może wybrać równorzędnie kilka form aktywności, a zatem wartości procentowe prezentujące udział poszczególnych form wymienione w powyższej tabeli nie sumują się do 100%.

Wymiernym efektem wzrostu konkurencyjności jest zwiększenie ruchu turystycznego. W 2007 r. do Malezji przyjechało łącznie prawie 21 mln turystów (tab. 2). Od kilku lat notowany jest wyraźny wzrost przyjazdów, a porównując dane dotyczące roku poprzedniego, dynamika wzrostowa osiągnęła poziom 19,5%. W przedstawionym okresie (1995–2007) nastąpił wzrost liczby turystów o 13 mln, czyli ponad 180%. Widoczne jest także wyraźne załamanie przyjazdów w dwóch okresach: w drugiej połowie lat 90. XX w. (w latach 1997–1998) nastąpił kryzys finansowy na rynkach azjatyckich, zapoczątkowany załamaniem waluty Tajlandii, która w tamtym czasie była drugim najważniejszym rynkiem turystyki przyjazdowej Malezji. Rok 2003 natomiast to epidemia SARS, szczególnie dotkliwa w Azji Południowo-Wschodniej, a której źródło było w Hongkongu. Odnotowano wówczas 16% spadek przyjazdów turystycznych na kontynent azjatycki (wg danych www.world-tourism.org), natomiast dla samej Malezji spadek wyniósł 20%. Ciekawy jest fakt, że za każdym razem kraj ten jednak dosyć szybko odbudowywał swoją pozycję na rynku turystycznym. Po pierwszym z omawianych załamań, już w 1999 r. nastąpił wzrost liczby przyjazdów o 42%, co oznacza przekroczenie poziomu sprzed kryzysu, natomiast w 2004 r. (czyli tuż po opanowaniu epidemii SARS) nastąpiło zwiększenie o 48,5% w porównaniu z rokiem 2003. W odniesieniu do roku 2002 (czyli sprzed epidemii), w 2004 r. odnotowano wzrost przyjazdów do Malezji o prawie 2,5 mln.

Rycina 2. Liczba przyjazdów turystów zagranicznych do Malezji w latach 1995–2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *Malaysia...*; *Malaysia. Tourism Key Performance Indicators*.

Rok 2007 w Malezji charakteryzował się wysokim wzrostem liczby turystów w porównaniu z rokiem poprzednim, który wynosił 19,5%. Ogółem w ciągu całego roku kraj ten odwiedziło 20,9 mln osób. Ze względu m.in. na stołeczny oraz węzłowy charakter (położenie najważniejszego lotniska międzynarodowego w kraju), najwięcej turystów zagranicznych przyjechało do stanu Kuala Lumpur i Selangor (10 mln, czyli 47,7%). Inne chętnie odwiedzane regiony to Penang (6,5 mln) i Pahang (4,3 mln). Najmniej turystów postanowiło zwiedzić stany Putrajaya (0,6%), Kelantan (1%), Negeri Sembilan i Labuan (2,2%). W porównaniu z rokiem 2006, nie zmieniły się pozycje wyżej wymienionych regionów w przestrzennym zróżnicowaniu ruchu turystycznego Malezji.

Tabela 3. Przyjazdy turystów do Malezji w latach 2006–2007 (wg regionów)

Regiony odwiedzone	Liczba przyjazdów w 2007 r.	Udział w 2007 r. (w %)	Zmiana 2006/2007 (w %)	Gęstość ruchu turystycznego w 2007 r.
Kuala Lumpur i Selangor	10004036	47,7	21,8	1 226,4
Penang	6 543 520	31,2	10,3	6346,8
Pahang	4341 374	20,7	15,6	120,7
Sabah	2 265 065	10,8	7,6	30,8
Melaka	4 110673	19,6	88,9	2 488,3
Sarawak	1 908 527	9,1	-17,0	15,3
Johor	2307010	11	21,7	121,5
Labuan	461 402	2,2	5,2	5 015,2
Kedah i Perlis	943 777	4,5	-5,6	92,3
Terngganu	671 130	3,2	-25,0	51,8
Perak	545 293	2,6	-2,9	26,0
Negeri Sembilan	461 402	2,2	9,6	69,4
Putrajaya	125 837	0,6	-48,8	2 735,6
Kelantan	209 728	1	-37,1	14,0
Malezja ogółem	20 972 822	-	19,5	63,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Malaysia. Profile '07 of Tourists by Selected Markets oraz Malaysia. Tourism Key Performance Indicators.

Średnia gęstość ruchu turystycznego Malezji, mierzona liczbą turystów w przeliczeniu na 1 km², wynosiła w 2007 r. 63,6. Najwyższą wartość omawiany wskaźnik osiągnął w stanie Penang (6346,8), Labuan (5015,2) oraz Putrajaya (2735,6). Najmniejsza gęstość ruchu turystycznego wynosząca 14,0 charakterystyczna była dla regionu Kelantan (najrzadziej odwiedzanego z malezyjskich stanów). Niski wskaźnik gęstości ruchu turystycznego obserwowano w Sarawaku – największym regionie Malezji (15,3) oraz w stanie Perak (26).

Ważnym walorem przyrodniczym są parki narodowe, a pomimo tego w przypadku Malezji nie są one najważniejszym motywem przyjazdów do tego kraju. W ostatnich latach obserwuje się powolną tendencję wzrostową w ruchu turystycznym w parkach narodowych, dotyczy to zarówno turystyki krajowej, jak i zagranicznej. Cenne zasoby środowiska naturalnego objęte najwyższą formą ochrony są odwiedzane przez ponad 330 tys. turystów zagranicznych rocznie, co stanowi zaledwie 1,9% wszystkich zagranicznych odwiedzających Malezję. W tabeli 4 przedstawiono dane dotyczące wielkości ruchu turystycznego w 23 parkach narodowych Malezji. W tabeli, ze względu na brak informacji, nie uwzględniono danych dotyczących parków narodowych: Endau Rompin oraz Kenong (oba położone w Malezji Półwyspowej). Zdecydowana większość omawianych obszarów chronionych znajduje się w Malezji Wschodniej. Ogółem w 2006 r. malezyjskie parki narodowe odwiedziło 883 tys. osób. 62,4% tej liczby to turyści krajowi, natomiast 37,6% – zagraniczni. Biorąc pod uwagę łączną liczbę odwiedzających, najbardziej popularnymi były parki narodowe Kinabalu, Tunku Abdul Rahman oraz Sama Jaya.

Tabela 4. Liczba odwiedzających parki narodowe Malezji w 2006 r.

Nazwa parku narodowego	Odwiedzający krajowi	Odwiedzający zagraniczni	Razem
Półwysep Malajski	71246	43531	114777
Pahang National Park	48564	39027	87591
Pulau Pinang National Park	22682	4504	27 186
Stan Sabah	246 300	210 359	456 659
Kinabalu Park	145936	58871	204 807
Tunku Abdul Rahman Park	51 027	134005	185032
Bukit Tawau Park	45425	207	45632
Crocker Range National Park	1 446	59	1 505
Pulau Tiga Park	1 789	3475	5264
Turtle Islands Park	677	13 742	14419
Stan Sarawak	233 735	78020	311755
Bako National Park	8615	21 445	30060
Mulu National Park	11 935	12677	24612
Niah National Park	13260	5 136	18396
Similajau National Park	4818	1 904	6722
Lambir National Park	7597	1201	8798
Kubah National Park	4673	864	5537
Gading National Park	5680	1769	7449
Batang National Park	64	126	190

Matang National Park	14106	1916	16022
Semenggoh National Park	35794	28786	64580
Sama Jaya National Park	110273	118	110391
Loagan Bunut National Park	1119	121	1240
Wind Cave National Park	15801	1957	17758
Tanjung Datu National Park	136	230	366
Talang Satang National Park	55	236	291
Malezja ogółem	551472	332376	883848

Źródło: opracowanie własne.

Dla turystów krajowych najpopularniejszym parkiem jest wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury i Przyrody UNESCO Kinabalu, na którego terenie jest owiany legendami szczyt Mt Kinabalu (4101 m n.p.m.). W 2006 r. park odwiedziło niespełna 205 tys. osób, z czego 146 tys. to Malezyjczycy. Dla turystów zagranicznych obszar ten jest drugim najchętniej wybieranym parkiem narodowym w Malezji. Odwiedzający krajowi na drugim miejscu stawiają park Sama Jaya (110 tys. odwiedzin), co zupełnie nie przekłada się na liczbę turystów zagranicznych, którzy stanowią zaledwie 0,1% wszystkich odwiedzających (czyli 118 osób). Trzecim parkiem pod względem liczby odwiedzających krajowych (51 tys.) i jednocześnie numerem jeden pod względem popularności wśród turystów zagranicznych (134 tys.), jest park morski Tunku Abdul Rahman, położony w pobliżu miejscowości Kota Kinabalu w północnym Sabahu. Chętnie odwiedzany (39 tys. turystów zagranicznych i 48,5 tys. krajowych) jest również park Pahang (Taman Negara), gdzie walorem podlegającym szczególnej ochronie jest uważany za najstarszy na świecie fragment lasu deszczowego. Wśród mieszkańców Malezji najrzadziej odwiedzanymi parkami narodowymi są: Talang Satang (zaledwie 55 wizyt), Batang Ai (64) oraz Tanjung Datu (136). Obcokrajowcy najmniej zainteresowani są Crocker Range, Sama Jaya oraz Loagan Bunut. W kilku przypadkach widać ogromne dysproporcje w preferencjach wyboru parku narodowego jako destynacji turystycznej między odwiedzającymi krajowymi a zagranicznymi. Oprócz wspomnianego Sama Jaya National Park, gdzie Malezyjczycy stanowią 99,9% podziwiających ten obszar, podobna sytuacja ma miejsce w Parku Narodowym Bukit Tawau (99,5% odwiedzin o charakterze lokalnym). Odwrotny przypadek stanowi natomiast park Turtle Islands, gdzie turyści międzynarodynarodowi stanowią przytłaczającą większość, wynoszącą 95,3% (czyli 13,7 tys. spośród 14,4 tys. wszystkich odwiedzin). Łącznie w ośmiu parkach narodowych zanotowano więcej wizyt turystów zagranicznych niż krajowych. W ujęciu regionalnym najwięcej osób w 2006 r. wyraziło swoje zainteresowanie parkami narodowymi stanu Sabah (456,7 tys.).

Wielkość i przestrzenne zróżnicowanie ruchu turystycznego w parkach narodowych Malezji jest najlepszym dowodem na określenie konkurencyjności

tych parków względem siebie. W związku z tym należy określić, jakie czynniki decydują o przewadze konkurencyjnej. Dla powyższego celu posłużono się dwoma przykładami najczęściej odwiedzanych parków narodowych: Kinabalu oraz Tunku Abdul Rahman. W przypadku pierwszego obszaru chronionego, decydującym czynnikiem jest środowisko przyrodnicze. Park rozciąga się na obszarze 754 km² i obejmuje swoim zasięgiem najwyższy szczyt archipelagu Malajskiego Mt. Kinabalu. Jest jednym z najbogatszych i najbardziej zróżnicowanych zbiorowisk roślin na świecie. Ostatnie badania PN Kinabalu szacują występowanie 5000–6000 gatunków roślin, w tym 200 rodzin i 1000 rodzajów. W parku można podziwiać: 1000 gatunków orchidei, 608 gatunków paproci, 10 gatunków dzbaneczników, 24 gatunków rododendronów (5 gatunków endemicznych dla Kinabalu), 78 gatunków fikusów, 52 gatunki palm. W parku jest też duża liczba gatunków endemicznych. Wyznaczonych jest wiele krótszych i dłuższych tras trekkingowych, można wykąpać się w gorących źródłach, zwiedzić ogród botaniczny albo wspinać się na *canopywalks*, sznurowych mostach podwieszonych na drzewach na wysokości nawet 40 metrów nad ziemią. Na terenie parku można przenocować w jednym ze schronisk.

W przypadku parku Tunku Abdul Rahman, czynnikami decydującymi o wyborze tej destynacji są warunki środowiska przyrodniczego oraz dostępność komunikacyjna. Park znajduje się na pięciu górzystych wyspach (Gaya, Manukan, Sapi, Sulug i Mamutik), których główną atrakcją są piaszczyste plaże oraz możliwość nurkowania. Jednym z ważniejszych atutów parku jest jego bliskie sąsiedztwo miasta Kota Kinabalu. Wyspy są ulubionym miejscem jednodniowego wypoczynku mieszkańców tego miasta oraz licznych turystów z Singapuru i Hongkongu.

Z turystyką w parkach narodowych Malezji bezpośrednio jest związany nowy trend w turystyce – „turystyka ACE”. To swego rodzaju połączenie turystyki przygodowej, kulturowej i ekoturystyki. Bardzo często trudno oddzielić wszystkie te rodzaje aktywności turystycznej – turysta wyjeżdżając kieruje się różnymi motywami. Zintegrowany, ale także na swój sposób zróżnicowany, produkt turystyczny jest w stanie sprostać wymaganiom współczesnego turysty. W otoczeniu wielu malezyjskich parków narodowych proponuje się turystom pewne elementy turystyki kwalifikowanej i kulturowej. Do atrakcji należy zwiedzanie wioski Ibanów, którzy mieszkają w swoich egzotycznych osadach. Taka oferta turystyczna wpisuje się w koncepcję turystyki zrównoważonej (Kowalczyk, Kulczyk, Burska 2010: 188).

Podsumowanie

Od lat 90. XX w. turystyka przyjazdowa w Malezji zaczyna odgrywać coraz ważniejszą rolę. Turyści przybywają, aby odpoczywać w sprzyjających warunkach

klimatycznych na plażach rozciągających się dokoła Półwyspu Malajskiego lub podziwiać życie rafy koralowej. Odwiedzają ten kraj głównie w celu poznania kultury różnych grup etnicznych zamieszkujących to państwo, albo aby odbywać wycieczki do dżungli na Borneo. Takie cele podróży oraz unikatowe walory turystyczne umożliwiają wydzielenie na obszarze Malesji pięciu rejonów koncentracji ruchu turystycznego: Kuala Lumpur, Malakka i strefa południowo-zachodnia; Penang, Langkawi i Pangkor; górskie obszary wypoczynkowe; wschodnie wybrzeże oraz Sabah i Sarawak. W oparciu o przedstawione materiały statystyczne można stwierdzić, że jednym z najważniejszych regionów turystycznych Malesji jest stolica – Kuala Lumpur, decydują o tym walory kulturowe (materialne i niematerialne), bardzo dobrze rozwinięta baza noclegowa oraz szczególnie korzystna dostępność komunikacyjna. Bardzo duże możliwości rozwoju turystyki posiadają też dwa stany Sabah (6 parków narodowych) i Serawak (15 parków narodowych, spośród 23 położonych w całej Malesji). Parki te powstały ze względu na unikatowe walory krajobrazowe.

Bibliografia

- Armbrecht J., Calvert B., Eveland J., Lin-Liu J., 2008, *Azja Południowo-Wschodnia*, Pascal, Bielsko-Biała.
- Czeppe Z., Flis J., Mochnacki R., 1969, *Geografia fizyczna świata*, PWN, Warszawa.
- Kowalczyk A., Kulczyk S., Burska Z., 2010, *Turystyka etniczna*, [w:] *Turystyka zrównoważona*, red. A. Kowalczyk, PWN, Warszawa.
- Kowalski R., 2008, *Malesja*, [w:] *Kraje pozaeuropejskie. Zarys geografii turystycznej*, red. Z. Kruczek, Proksenia, Kraków.
- Malaysia, *Accommodation Directory 2006/2007*, Tourism Malaysia (Ministry of Tourism), Kuala Lumpur.
- Malaysia, *Profile '07 of Tourists by Selected Markets*, Tourism Malaysia (Ministry of Tourism), Kuala Lumpur.
- Malaysia, *Tourism Key Performance Indicators*, 2006, Tourism Malaysia (Ministry of Tourism), Kuala Lumpur.

Barbara Ostrowska

KONKURENCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA KRAJÓW UNII EUROPEJSKIEJ

Abstract: The 20th century was a period of turbulent socio-economic changes, which resulted in tourism becoming one of the fastest developing areas of life. In contemporary world economy, competitiveness is the essential mechanism of development. Since the beginning of the 1980s, new concepts of competitiveness have caused increased interest in the competitiveness of regions. Competitiveness is the ability to be successful in economic competition. Competition in regions should be understood as their ability to achieve for themselves - as opposed to for other regions – the best possible position in the range of regions competing for attracting new development initiatives to their territories. Every region has a competitive advantage which results from its natural conditions or historical accumulation of resources. Europe is the main receptive area of the world. Countries of the European Union are Europe's dominant tourist destination. This attempt at evaluating the tourist competitiveness of the EU countries has been based on indices concerning the touristic functionality of the studied countries and conducted according to the Julian Perkal method, which makes it possible to calculate the synthetic index of evaluating the studied phenomenon according to its standardized features. In the ranking of countries that have a noticeable competitive advantage, based on absolute features, the first position is occupied by Spain, followed by Italy, France, Germany and the United Kingdom. The synthetic W_i indices, calculated on the basis of relative features, have indicated countries with a dominant touristic function, such as Malta, Cyprus, Greece, Austria

and Luxembourg. For many EU countries tourism is the engine behind their economic development.

Key words: EU countries, touristic competitiveness, measures of a country's touristic function

Konkurencyjność regionów

W Europie w pierwszych latach XXI w. polityka regionalna stała się bardzo popularna, jej przejawy odnaleźć można we wszystkich dziedzinach życia społeczno-gospodarczego, również w procesie integracji Unii Europejskiej polityka regionalna odgrywa doniosłą rolę. Region i charakteryzujące go specyficzne środowisko społeczno-ekonomiczno-przyrodnicze, zaczyna być postrzegany jako istotny element konkurencyjności gospodarki. We współczesnej gospodarce światowej konkurencyjność jest bowiem podstawowym mechanizmem rozwoju. Nowe koncepcje konkurencyjności od początków lat 80. XX w. wzmogły zainteresowanie konkurencyjnością regionów. Konkurencyjność jest pojmowana jako zdolność do osiągnięcia sukcesu w gospodarczej rywalizacji. Konkurencyjność regionów należy rozumieć jako ich zdolność do tworzenia dla siebie – w stosunku do innych – możliwie najkorzystniejszej pozycji rankingowej w toczącym się współzawodnictwie o nowe impulsy rozwojowe¹. Każdy region dysponuje bowiem określoną przewagą konkurencyjną, która wynika z jego naturalnych uwarunkowań lub historycznej akumulacji zasobów. O rozwoju decydują całe pakiety zasobów. We współczesnych warunkach gospodarowania jednak dopiero wysoce złożona konfiguracja i odpowiednia sekwencja czasowa zaangażowanych zasobów materialnych i niematerialnych, może spowodować, że region uzyska trwałą przewagę. Regionalny megaprodukt to uporządkowana oferta wzajemnie powiązanych zasobów lub produktów, wytworzona dzięki umiejętnie wykorzystanym regionalnym czynnikom i zasobom produkcji, których konsumpcja lub wykorzystanie jest związane z danym regionem. O wartości megaprodktu przesądza wszystko to, co region ma do zaoferowania. Dotyczy to głównie jakości warunków i czynników rozwoju, w tym tych, które dotyczą środowiska przyrodniczego, kapitału ludzkiego, zagospodarowania infrastrukturalnego, a także tworzonego środowiska biznesowego i klimatu dla przedsiębiorczości². Badając problem konkurencyjności regionów należy uwzględnić zarówno jej aspekt wewnętrzny, jak i zewnętrzny. Wewnętrzny związany jest z optymalnym wykorzystaniem jego potencjału gospodarczego i społecznego. Poziom konkurencyjności regionu w wymiarze zewnętrznym jest natomiast determinowany przez zespół czynników wpływających na ogólną sytuację gospodarczą i polityczną na świe-

¹ Z. Ziolo, *Konkurencyjność miast w układach przestrzennych*, [w:] *Konkurencyjność miast i regionów*, red. Z. Szymła, Kraków 2001, s. 33.

² *Rozwój regionalny w Polsce w świetle wyzwań XXI w.*, red. T. Kudłacz, Warszawa 2010, s. 45.

cie. Przewaga konkurencyjna danego regionu powstaje w wyniku kumulowania się różnorodnych, obiektywnych i subiektywnych czynników, które ją kreują.

Turystyka jako wielowymiarowe zjawisko społeczno-gospodarcze i kulturowe, o złożonym charakterze uwarunkowań, jest więc istotnym czynnikiem przemian. Zmiany te mogą być rozpatrywane w kategoriach ilościowych i jakościowych. Jednym z podejść badawczych stosowanych do opisu przemian pod wpływem turystyki, głównie o charakterze jakościowym, jest koncepcja funkcji turystyki.

Przez funkcję turystyki rozumie się ogół oczekiwanych i rzeczywistych korzyści z rozwoju turystyki dla uczestników ruchu turystycznego oraz mieszkańców przez nich odwiedzanych. Turystyka spełnia funkcje pozytywne (eufunkcje) w stosunku do turysty wtedy, gdy³: zapewnia mu wygodę podróży i pobytu; stwarza warunki do wypoczynku, rozrywki i poprawy zdrowia; sprzyja uczeniu się i kształtuje wrażliwość na piękno; umożliwia uczestnictwo w kulturze; pozwala lepiej poznać świat i siebie; jest okazją do refleksji i daje poczucie wolności i swobody postępowania zgodnie z przekonaniem. Natomiast w stosunku do mieszkańców terenów odwiedzanych, turystyka spełnia funkcje pozytywne, gdy sprzyja poprawie warunków życia ludności, przyczynia się do rozwoju gospodarczego miejscowości turystycznych oraz umożliwia kształtowanie prawidłowych stosunków międzyludzkich.

Ważne miejsce w badaniach turystycznych zajmują analizy dotyczące roli funkcji turystycznej w rozwoju społeczno-gospodarczym miejscowości i regionów. Przez funkcję turystyczną rozumie się wszelką działalność społeczno-ekonomiczną w miejscowości lub regionie, ukierunkowaną na obsługę turystów⁴.

Rozwój ruchu przyjazdowego przyczynia się do pobudzania działalności usługowej. Im większy jest ruch turystyczny, tym istotniejszą rolę odgrywa turystyka w systemie gospodarczym miejscowości i tym silniej rozwija się jej funkcja turystyczna. Im funkcja turystyczna jest lepiej rozwinięta, tym większą stanowi ona konkurencję wobec innych funkcji społeczno-gospodarczych danego obszaru i tym wyższą pozycję zajmuje w jego strukturze funkcjonalnej. W stosunku do innych funkcji społeczno-gospodarczych, turystyka może pełnić funkcję główną, równorzędną, uzupełniającą bądź dodatkową⁵.

Podstawowym celem niniejszego opracowania jest przedstawienie rankingu krajów Unii Europejskiej pod względem konkurencyjności w turystyce. Próbę oceny turystycznej konkurencyjności przeprowadzono w oparciu o wskaźniki dotyczące funkcji turystycznej badanych krajów oraz za pomocą metody Juliana Perkala, pozwalającej na obliczenie syntetycznego wskaźnika oceny badanego zjawiska na podstawie zestandaryzowanych cech. Dobór cech diagnostycznych do przeprowadzonych badań porównawczych był określony – z jednej strony

³ K. Przeclawski, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Kraków 1997.

⁴ *Turystyka*, red. W. Kurek, Warszawa 2007, s. 40.

⁵ J. Warszńska, *Funkcja turystyczna Karpat Polskich*, Kraków 1985.

przesłankami merytorycznymi, wynikającymi z założonego celu badań, a z drugiej – zdeterminowany dostępnymi danymi statystycznymi o badanym obszarze. Analizę merytoryczną konkurencyjności turystycznej krajów Unii Europejskiej przeprowadzono na podstawie następujących cech: miejsca noclegowe ogółem, miejsca noclegowe w hotelach i podobnych obiektach, udzielone noclegi w turystycznych obiektach zakwaterowania, udzielone noclegi turystom zagranicznym, przyjazdy turystów zagranicznych, wpływy z turystyki w mld dolarów, pracujący w dziale hotele i restauracje, stopień wykorzystania miejsc noclegowych, stosunek wpływów z turystyki do wpływów ogółem z eksportu, a także w oparciu o wyliczone wskaźniki oceny funkcji turystycznej: T_{BD} , T_S , G_T , G_S .

Ruch turystyczny i baza noclegowa w krajach Unii Europejskiej

Europa jest głównym obszarem recepcyjnym świata. Kraje Unii Europejskiej są dominującą destynacją turystyczną Europy. Europę w 2009 r. odwiedziło 459,7 mln turystów, czyli 52,2% światowego ruchu turystycznego. W stosunku do roku 2008, kiedy ten kontynent odwiedziło 487,2 mln turystów, nastąpił spadek ruchu turystycznego o 5,6%, wywołany rozszerzającym się kryzysem gospodarczym. W 2008 r. liczba odwiedzających kraje należące do Unii Europejskiej wynosiła 363 mln, czyli ponad 41% światowego ruchu turystycznego. Przyjazdy turystów do krajów Unii to około 75% przyjazdów do Europy. W wielu krajach Unii międzynarodowy ruch turystyczny jest najszybciej rozwijającym się sektorem społeczno-gospodarczym. Wpływy z turystyki w 2009 r. wynosiły 413,4 mld dolarów, a w 2008 r. – 473,7 mld dolarów. Wpływy z turystyki osiągnięte przez kraje Unii w 2008 r. to ponad 389 mld dolarów, czyli 82% europejskich dochodów z turystyki i 41% wpływów światowych. Wstępne dane UNWTO dla pierwszych miesięcy 2010 r. wskazują, że po wyjątkowo trudnym roku 2009, międzynarodowy popyt turystyczny wzrasta. Obserwuje się nasilenie tendencji zwykłej, rozpoczętej w ostatnim kwartale 2009 r., kiedy liczba międzynarodowych przyjazdów turystycznych wzrosła o 2%, pierwszy raz po 14 miesiącach spadków⁶.

Analiza krajów Unii Europejskiej pod względem recepcji ruchu turystycznego oraz uzyskiwanych z turystyki dochodów, a także wskaźnika dotyczącego osób pracujących w dziale hotele i restauracje, pozwala na podzielenie krajów Unii na trzy grupy – ze względu na rolę i znaczenie turystyki w ich rozwoju:

- do pierwszej grupy należy zaliczyć Francję, Hiszpanię, Włochy, Wielką Brytanię, Niemcy i Austrię. Są to kraje przyjmujące najwięcej turystów, zajmujące najważniejsze miejsca w europejskich rankingach krajów uzyskujących największe dochody z turystyki, gdzie wielu mieszkańców znajduje zatrudnienie związane z obsługą turystów,

⁶ www.intur.com.pl/trendy.htm; *Rocznik statystyki międzynarodowej 2009*, GUS, Warszawa 2010.

- drugą grupę stanowią takie kraje, jak: Grecja, Polska, Portugalia, Holandia, Węgry, Belgia, Czechy, Irlandia, Bułgaria i Szwecja, gdzie opisywane wskaźniki kształtują się na średnim poziomie,
- trzecią grupę stanowią pozostałe kraje, zajmujące w rankingach dalsze pozycje.

Przyjazdy turystów do krajów Unii Europejskiej, wpływy z turystyki oraz pracujących w dziale hotele i restauracje przedstawia tabela 3 (zob. Aneks).

Jednym z istotnych czynników decydującym o możliwościach recepcyjnych danego kraju jest wielkość bazy noclegowej. W krajach członkowskich Unii Europejskiej, zgodnie z przyjętą dyrektywą 95/57/EC, turystyczna baza zbiorowego zakwaterowania obejmuje dwie grupy obiektów⁷. Do pierwszej, nazwanej „hotele i podobne obiekty”, należą hotele, motele i pensjonaty oraz inne obiekty, które świadczą usługi charakterystyczne dla hotelu, ale nie uzyskały określonej kategorii. Drugą grupę stanowią „pozostałe obiekty” zbiorowego zakwaterowania. Spośród krajów Unii Europejskiej, największą liczbą miejsc noclegowych dysponują: Grecja (8005 tys.), Francja (5770 tys.), Włochy (4649 tys.), Niemcy (3271 tys.), Hiszpania (3159 tys.) i Wielka Brytania (2843 tys.). Natomiast pod względem miejsc noclegowych w hotelach i podobnych obiektach, przodują Włochy, a także Hiszpania, Niemcy, Francja oraz Wielka Brytania. Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w hotelach i podobnych obiektach jest najwyższy w takich krajach, jak Cypr, Malta, Hiszpania, Francja, Grecja, Holandia, Słowenia, Estonia, Austria i Wielka Brytania. W 2008 r. najczęściej noclegów w turystycznych obiektach zakwaterowania udzieliła Hiszpania oraz Włochy, Niemcy, Francja, Wielka Brytania i Austria. Natomiast pod względem udzielonych noclegów turystom zagranicznym, dominowała Hiszpania, Włochy, Francja, Wielka Brytania, Austria i Grecja. Dane dotyczące miejsc noclegowych, udzielonych noclegów oraz stopnia wykorzystania miejsc noclegowych w krajach Unii Europejskiej przedstawiono w tabeli 2.

Za podstawowe i najczęściej stosowane mierniki oceny rozwoju funkcji turystycznej obszaru przyjmuje się⁸:

- wielkość bazy noclegowej, mierzona liczbą turystycznych miejsc noclegowych przypadającą na 1000 (a w przypadku miejscowości na 100) mieszkańców stałych – tzw. wskaźnik Baretje’a i Deferta T_{BD} ,
- wielkość ruchu turystycznego, mierzonego liczbą przyjezdnych turystów na 1000 (na 100 w miejscowościach) mieszkańców stałych – tzw. wskaźnik Schneidera T_S ,
- wielkość zatrudnienia w sektorze turystycznym.

Do analiz przestrzennych wykorzystuje się także inne miary rozwoju funkcji turystycznej:

⁷ Dyrektywa Rady 95/57/EC z 23 listopada 1995 r. w sprawie gromadzenia danych statystycznych z zakresu turystyki oraz Decyzja Komisji z 9 grudnia 1998 r. w sprawie wdrożenia dyrektywy 95/57/EC.

⁸ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *Geografia turystyki Polski*, Warszawa 1998, s. 23.

- liczbę miejsc noclegowych przypadającą na 1 km² – G_S,
- liczbę turystów przypadającą na 1 km² – G_T.

W przypadku stref podmiejskich, charakteryzujących się dużą koncentracją ruchu turystycznego jednodniowego, występuje funkcja turystyczna tych obszarów dysponujących niewielką bazą noclegową i wskazujących małe zatrudnienie w usługach turystycznych. Brak jednak jednoznacznych kryteriów pozwalających określić funkcję tych obszarów.

Obliczony wskaźnik T_{BD} ogółem (miejsca noclegowe/liczba mieszkańców) jest najwyższy w Grecji oraz, kolejno, w Luksemburgu, na Cyprze i w Austrii. Z kolei wskaźnik T_{BD} obliczony dla miejsc w hotelach najwyższy jest dla Cypru, Malty, Austrii i Grecji.

Wskaźnik T_S, określający liczbę turystów odwiedzających dany kraj w stosunku do liczby stałych mieszkańców, podkreśla znaczenie turystyki w rozwoju społeczno-gospodarczym danego obszaru. Najwyższe wartości T_S odnotowano dla Cypru, Malty, Austrii, Luksemburga, Irlandii, Grecji, Estonii, Francji i Hiszpanii.

Wskaźnik G_T (przyjazdy turystów na 1 km²), podobnie jak G_S (miejsca noclegowe ogółem na 1 km²) i G_S dla miejsc hotelowych, zdecydowanie najwyższy jest dla Malty.

Syntetyczna ocena konkurencyjności turystycznej krajów Unii Europejskiej

Ocenę konkurencyjności turystycznej krajów Unii Europejskiej przeprowadzono na podstawie syntetycznego wskaźnika W_p, przy wykorzystaniu metody Juliana Perkala⁹.

Metoda Perkala polega na przyjęciu do badania całego szeregu cech, które opisują badane zjawisko i obliczeniu jednego syntetycznego wskaźnika określającego poziom rozwoju turystyki w poszczególnych krajach w oparciu o przyjęty do badania zestaw cech.

Pierwszy etap pracy obejmuje standaryzację cech, którą przeprowadza się według wzoru¹⁰:

$$t_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{s_j}$$

gdzie x_{ij} – wartość cechy j w obszarze i , \bar{x}_j – średnia arytmetyczna cechy j , s_j – odchylenie standardowe cechy j

⁹ Z. Szymła, *Wskaźniki rozwoju gospodarczego województwa małopolskiego*, Kraków 2006, s. 33.

¹⁰ *Ibidem*.

Jeśli cecha x ma rozkład normalny, to prawie wszystkie wartości po ustandaryzowaniu mieszczą się zgodnie z prawem trzech sigm w przedziale $(-3, +3)$. Jeśli cecha ma inny rozkład, to zależność ta nie musi zachodzić. Cechy w ten sposób zestandaryzowane możemy sumować i obliczyć wskaźnik syntetyczny W_i , będący średnią arytmetyczną znormalizowanych cech, według wzoru:

$$W_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n t_j$$

gdzie n – liczba przyjętych cech

Otrzymane wskaźniki agregatowe W_i określają poziom rozwoju badanego zjawiska. Wartość wskaźnika W_i bliska zeru oznacza średni poziom badanego zjawiska. $W_i > 0$ określa poziom powyżej średniej, a $W_i < 0$ poziom poniżej średniej.

Badanie przeprowadzono dwuetapowo. W pierwszym etapie badań do analizy przyjęto cechy bezwzględne dotyczące turystyki, takie jak przyjazdy turystów do krajów Unii Europejskiej, miejsca noclegowe ogółem, miejsca noclegowe w hotelach i podobnych obiektach, udzielone noclegi ogółem i udzielone noclegi turystom zagranicznym, wpływy z turystyki w mld dolarów oraz pracujący w dziale hotele i restauracje. W drugim etapie do badania przyjęto wyżej wybrane cechy, ale tym razem wyrażono je we wartościach względnych, w przeliczeniu na jednego mieszkańca i na jeden km² powierzchni. Wskaźniki syntetyczne otrzymane według tych dwóch metod zdecydowanie się różnią.

Wartości cech bezwzględnych przyjętych dla określenia poziomu rozwoju turystyki w krajach Unii Europejskiej oraz wartości cech zestandaryzowane t_{ij} i wskaźniki syntetyczne W_i zawarto w tabelach 5 i 6 oraz 7 i 8.

Syntetyczne wskaźniki W_i wyliczone na podstawie cech bezwzględnych pozwalają wyodrębnić kraje:

- o wyraźnej przewadze konkurencyjnej w zakresie turystyki, takie jak Hiszpania, Włochy, Francja, Niemcy, Wielka Brytania,
- kraje o średnim poziomie rozwoju turystyki: Grecja, Austria, Holandia, Portugalia, Polska, Szwecja, Czechy, Belgia, Irlandia, Węgry, Bułgaria,
- pozostałe kraje o niskim poziomie turystyki.

Syntetyczny wskaźnik turystycznej konkurencyjności krajów Unii Europejskiej według wartości bezwzględnych przedstawia rycina 1. Syntetyczne wskaźniki W_i wyliczone na podstawie cech względnych wskazują:

- kraje o dominacji funkcji turystyki: Malta, Cypr, Grecja, Austria, Luksemburg,
- kraje o średnim poziomie rozwoju turystyki: Irlandia, Hiszpania, Włochy, Portugalia, Holandia, Francja, Wielka Brytania, Słowenia,
- pozostałe kraje.

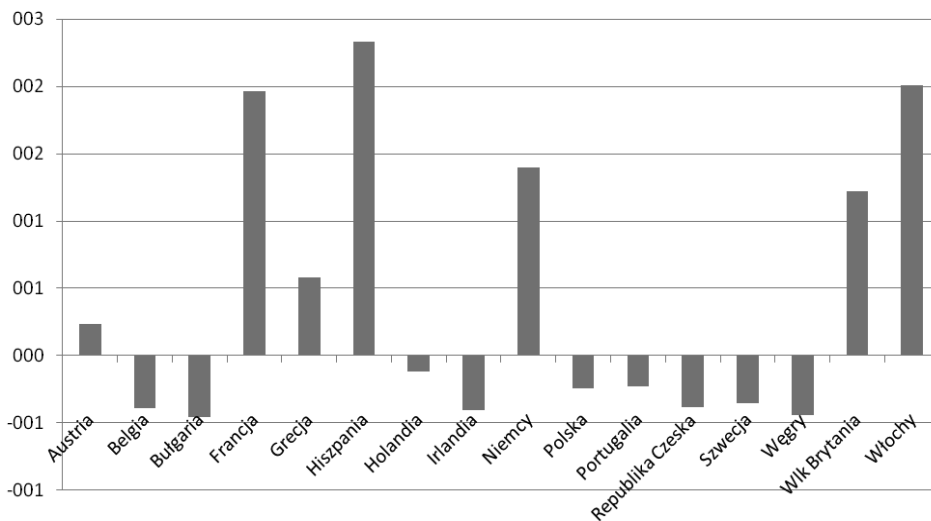
Syntetyczny wskaźnik W_1 turystycznej konkurencyjności krajów Unii Europejskiej według wartości względnych przedstawiono na rycinie 2. Wyniki sondaży prowadzonych przez ETC (European Travel Commission) wskazują, że większość krajów europejskich wiąże rozwój gospodarczy kraju z dalszym rozwojem turystyki. Sprzyjać temu będą organizowane wielkie imprezy sportowe, festiwale kulturalne, nowe inicjatywy promocyjne, a także rozwijająca się współpraca marketingowa między sektorem prywatnym i publicznym. Dostrzega się też wiele zagrożeń, takich jak problemy epidemiologiczne, stale rosnące ceny paliw płynnych czy terroryzm, jednakże pozytywne czynniki zdają się przeważać. Boom turystyczny nadal związany jest ze wzrostem liczby podróży lotniczych oraz podróży krótkookresowych. Jest rezultatem obniżki cen na usługi linii regularnych oraz zwiększenia liczby tanich połączeń.

Bibliografia

- Dyrektywa Rady 95/57/EC z 23 listopada 1995 r. w sprawie gromadzenia danych statystycznych z zakresu turystyki oraz Decyzja Komisji z 9 grudnia 1998 r. w sprawie wdrożenia dyrektywy 95/57/EC.
- Główny Urząd Statystyczny, *Turystyka w 2009 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 2010.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa 1998.
- Przeclawski K., *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków 1997.
- Rocznik statystyki międzynarodowej 2009*, GUS, Warszawa 2010.
- Rozwój regionalny w Polsce w świetle wyzwań XXI w.*, red. T. Kudłacz, „Studia PAN KPZK”, R. CXXXI, Warszawa 2010.
- Szymła Z., *Wskaźniki rozwoju gospodarczego województwa małopolskiego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, nr 693, Kraków 2006.
- Turystyka*, red. W. Kurek, PWN, Warszawa 2007.
- Warszyńska J., *Funkcja turystyczna Karpat Polskich*, „Folia Geographica”, t. 18, Kraków 1985.
- www.intur.com.pl/trendy.htm.
- Zioło Z., *Konkurencyjność miast w układach przestrzennych*, [w:] *Konkurencyjność miast i regionów*, red. Z. Szymła, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 2001.

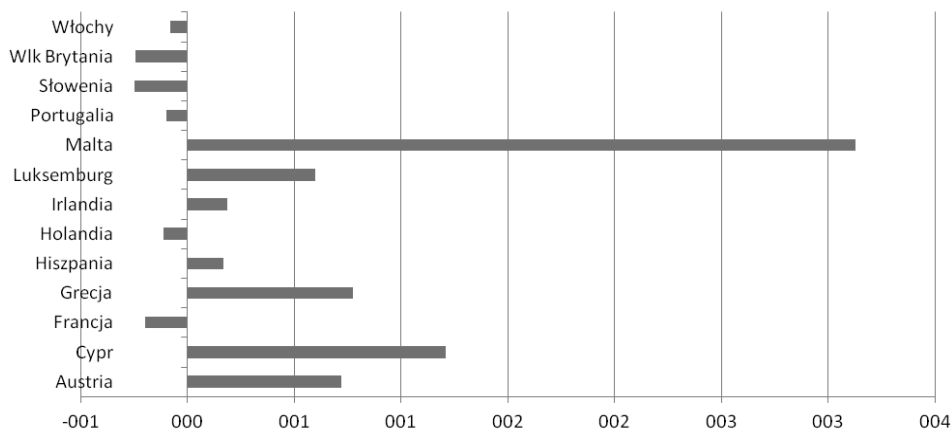
Aneks

Rycina 1. Syntetyczny wskaźnik turystycznej konkurencyjności krajów Unii Europejskiej według wartości bezwzględnych

Źródło: tabela 6.

Rycina 2. Syntetyczny wskaźnik turystycznej konkurencyjności krajów Unii Europejskiej według wartości względnych

Źródło: tabela 8.

Tabela 1. Powierzchnia, ludność, eksport i PKB w krajach Unii Europejskiej w 2008 r.

Kraje	Powierzchnia w km²	Ludność w tys. 2008 r.	Eksport – ceny bieżące 2008 r.	PKB w mld dolarów w cenach w 2008 r.	PKB w dolarach na 1 mieszkańca w 2008 r.
Austria	83 871	8 338	173 950	412,9	49 527
Belgia	30 528	10 697	477 331	504,2	47 468
Bułgaria	111 002	7 569	22 587	49,9	6 573
Cypr			1 721	24,8	31 551
Dania	43 098	5 494	115 785	340,0	61 914
Estonia	45 227	1 340	12 401	23,5	17 538
Finlandia	338 417	5 310	96 795	270,6	50 931
Francja	543 965	62 028	596 081	2 856,5	44 550
Grecja	131 957	11 239	23 472	350,3	31 174
Hiszpania	505 990	45 661	277 695	1 604,2	35 175
Holandia	41 543	16 443	541 433	872,9	53 094
Irlandia	70 273	4 467	126 151	266,5	59 944
Litwa	65 300	3 358	23 755	4,3	14 244
Luksemburg	2 586	488	17 857	57,6	117 962
Łotwa	64 589	2 266	9 210	33,8	14 956
Malta	316	412	2 917	8,3	20 254
Niemcy	357 093	82 143	1 467 244	3 655,9	44 519
Polska	312 679	38 116	171 860	528,3	13 861
Portugalia	92 090	10 649	57 057	243,6	22 929
Czechy	78 866	10 408	145 921	217,1	20 815
Rumunia	238 391	21 508	49 539	203,3	9 518
Słowacja	49 034	5 401	70 982	95,0	17 566
Słowenia	20 273	2 029	29 233	54,4	26 905
Szwecja	450 295	9 214	183 093	479,0	51 954
Węgry	93 030	10 032	107 466	154,7	15 408
Wielka Brytania	243 073	61 446	458 843	2 652,6	43 237
Włochy	301 336	59 760	548 955	2 303,1	33 455

Źródło: GUS, *Rocznik statystyki międzynarodowej 2009*, Warszawa 2010.

Tabela 2. Miejsca noclegowe i udzielone noclegi w krajach Unii Europejskiej w 2008 r.

Kraje	Miejsca noclegowe ogółem w tys. w 2008 r.	Miejsca noclegowe w hotelach i podobnych obiektach w tys.	Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w hotelach i podobnych obiektach w %	Udzielone noclegi w turystycznych obiektach zakwaterowania w tys. w 2008 r.	Udzielone noclegi turystom zagranicznym w tys. w 2008 r.
Austria	959	580	43,8	104 710	74 731
Belgia	365	125	37,0	29 972	16 361
Bułgaria	272	240	28,7	18 183	11 791
Cypr	91	86	58,0	14 380	13 209
Dania	384	73	42,0	28 027	8 819
Estonia	47	30	44,4	4 602	2 933
Finlandia	216	121	39,8	19 446	5 503
Francja	5 770	1 256	48,1	301 043	106 994
Grecja	8 005	716	46,1	65 625	47 974
Hiszpania	3 159	1 685	52,0	375 693	223 756
Holandia	1 203	199	46,0	84 452	25 268
Irlandia	233	169	42,3	38 993	21 652
Litwa	33	22	33,8	3 239	1 627
Luksemburg	65	14	28,3	2 432	2 250
Łotwa	30	24	33,4	2 501	2 116
Malta	40	39	57,2	7 918	7 581
Niemcy	3 271	1 677	36,4	323 876	56 240
Polska	597	211	35,2	56 646	10 173
Portugalia	469	274	40,6	47 329	28 127
Czechy	467	158	35,6	39 283	19 987
Rumunia	294	238	34,4	27 726	3 359
Słowacja	166	70	31,8	12 259	5 145
Słowenia	70	34	46,0	8 171	4 705
Szwecja	777	218	35,8	46 541	10 920
Węgry	303	155	25,6	19 974	10 010
Wielka Brytania	2 843	1 176	43,6	261 884	84 690
Włochy	4 649	2 202	38,4	373 667	161 797

Źródło: GUS, *Turystyka w 2009 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 2010.

Tabela 3. Przyjazdy turystów do krajów Unii Europejskiej oraz wpływy z turystyki w 2008 i 2009 r.

Kraje	Przyjazdy turystów zagranicznych		Wpływy z turystyki w mld dolarów		Pracujący w dziale hotele i restauracje w tys. w 2007 r.
	2008 r.	2009 r.	2008 r.	2009 r.	
Austria	21 935	21 355	21,6	19,4	259
Belgia	7 165	6 814	11,8	9,8	140
Bułgaria	5 780	5 739	4,2	3,7	163
Cypr	2 404	2 141	2,7	2,2	23,9
Dania	4 503	-	6,2	5,7	81,1
Estonia	1 790	-	1,2	1,1	22,8
Finlandia	3 583	3 423	3,2	2,8	84
Francja	79 218	74 200	56,6	49,4	874
Grecja	15 939	14 915	17,1	14,5	318
Hiszpania	57 182	52 231	61,6	53,2	1451
Holandia	10 104	9 921	13,3	12,4	357
Irlandia	8 026	7 189	6,3	4,9	132
Litwa	1 611	1 341	1,3	1,1	33,5
Luksemburg	879	849	4,5	4,5	12,7
Łotwa	1 684	1 323	0,8	0,7	31,2
Malta	1 171	1 291	0,9	0,8	12,9
Niemcy	24 886	24 224	40,0	34,7	1428
Polska	12 960	11 890	11,8	9,0	291
Portugalia	10 612	-	10,9	9,6	289
Czechy	6 649	6 032	7,2	6,5	181
Rumunia	1 466	1 272	2,0	1,2	137
Słowacja	1 767	1 298	2,6	2,3	102
Słowenia	1 940	1 803	2,8	2,5	37
Szwecja	4 728	2 855	11,2	10,3	143
Węgry	8 814	9 058	5,9	5,6	156
Wielka Brytania	30 142	28 199	36,0	30,1	1299
Włochy	36 513	42 734	45,7	40,2	1154

Źródło: www.intur.com.pl/trendy.htm; GUS, *Rocznik statystyki międzynarodowej 2009*, Warszawa 2010.

Tabela 4. Wskaźniki oceny funkcji turystycznej państw Unii Europejskiej

Kraje	TBD ogółem	TBD hotele	TS	GT	GS ogółem	GS hotele
Austria	115,0156	69,5610	2630,7268	0,2615	0,0114	0,0069
Belgia	34,1217	11,6855	669,8140	0,2347	0,0120	0,0041
Bułgaria	35,9361	31,7083	763,6412	0,0521	0,0025	0,0022
Cypr	116,8164	110,3979	3086,0077	0,2599	0,0098	0,0093
Dania	69,8944	13,2872	819,6214	0,1045	0,0089	0,0017
Estonia	35,0746	22,3881	1335,8209	0,0396	0,0010	0,0007
Finlandia	40,6780	22,7872	674,7646	0,0106	0,0006	0,0004
Francja	93,0225	20,2489	1277,1329	0,1456	0,0106	0,0023
Grecja	712,2520	63,7067	1418,1867	0,1208	0,0607	0,0054
Hiszpania	69,1838	36,9024	1252,3160	0,1130	0,0062	0,0033
Holandia	73,1618	12,1024	614,4864	0,2432	0,0290	0,0048
Irlandia	52,1603	37,8330	1796,7316	0,1142	0,0033	0,0024
Litwa	9,8273	6,5515	345,7415	0,0178	0,0005	0,0003
Luksemburg	133,1967	28,6885	1801,2295	0,3399	0,0251	0,0054
Łotwa	13,2392	10,5914	743,1598	0,0261	0,0005	0,0004
Malta	97,0874	94,6602	2842,2330	3,7057	0,1266	0,1234
Niemcy	39,8208	20,4156	302,9595	0,0697	0,0092	0,0047
Polska	15,6627	5,5357	340,0147	0,0414	0,0019	0,0007
Portugalia	44,0417	25,7301	996,5255	0,1152	0,0051	0,0030
Czechy	44,8693	15,1806	638,8355	0,0843	0,0059	0,0020
Rumunia	13,6693	11,0656	68,1607	0,0061	0,0012	0,0010
Słowacja	30,7350	12,9606	327,1616	0,0360	0,0034	0,0014
Słowenia	34,4998	16,7570	956,1360	0,0957	0,0035	0,0017
Szwecja	84,3282	23,6596	513,1322	0,0105	0,0017	0,0005
Węgry	30,2033	15,4506	878,5885	0,0947	0,0033	0,0017
Wielka Brytania	46,2683	19,1388	490,5445	0,1240	0,0117	0,0048
Włochy	77,7945	36,8474	610,9940	0,1212	0,0154	0,0073

Źródło: tabele 1, 2, 3.

Tabela 5. Wskaźniki przyjęte do analizy metodą Perkala

Kraje	Miejsca noclegowe ogółem w tys. w 2008 r.	Miejsca noclegowe w hotelach i podobnych obiektach w tys.	Udzielone noclegi w turystycznych obiektach zakwaterowania w tys. w 2008 r.	Udzielone noclegi turystom zagranicznym w tys. w 2008 r.	Przyjazdy turystów 2008r.	Wpływy z turystyki w mld dolarów w 2008 r.	Pracujący w dziale hotele i restauracje
Austria	959	580	104 710	74 731	21 935	21,6	259
Belgia	365	125	29 972	16 361	7 165	11,8	140
Bułgaria	272	240	18 183	11 791	5 780	4,2	163
Cypr	91	86	14 380	13 209	2 404	2,7	23,9
Dania	384	73	28 027	8 819	4 503	6,2	81,1
Estonia	47	30	4 602	2 933	1 790	1,2	22,8
Finlandia	216	121	19 446	5 503	3 583	3,2	84
Francja	5 770	1 256	301 043	106 994	79 218	56,6	874
Grecja	8 005	716	65 625	47 974	15 939	17,1	318
Hiszpania	3 159	1 685	375 693	223 756	57 182	61,6	1451
Holandia	1 203	199	84 452	25 268	10 104	13,3	357
Irlandia	233	169	38 993	21 652	8 026	6,3	132
Litwa	33	22	3 239	1 627	1 161	1,3	33,5
Luksemburg	65	14	2 432	2 250	879	4,5	12,7
Łotwa	30	24	2 501	2 116	1 684	0,8	31,2
Malta	40	39	7 918	7 581	1 171	0,9	12,9
Niemcy	3 271	1 677	323 876	56 240	24 886	40	1428
Polska	597	211	56 646	10 173	12 960	11,8	291
Portugalia	469	274	47 329	28 127	10 612	10,9	289
Czechy	467	158	39 283	19 987	6 649	7,2	181
Rumunia	294	238	27 726	3 359	1 466	2	137

Słowacja	166	70	12 259	5 145	1 767	2,6	102
Słowenia	70	34	8 171	4 705	1 940	2,8	37
Szwecja	777	218	46 541	10 920	4 728	11,2	143
Węgry	303	155	19 974	10 010	8 814	5,9	156
Wielka Brytania	2 843	1 176	261 884	84 690	30 142	36	1 299
Włochy	4 649	2 202	373 667	161 797	36 513	45,7	1 154
Suma	34 778,0000	11 792,0000	231 8572,0000	96 7718,000	363 001,000	389,4000	9 213,1000
Średnia arytmetyczna	1 288,0741	436,7407	85 873,0370	35 841,4074	13 444,4815	14,4222	341,2259
Odczylenie standardowe S _j	2 032,4346	607,9954	121 362,0331	53 593,2479	18 599,7319	17,6162	457,2709

Źródło: tabele 1, 2, 3.

Tabela 6. Wskaźniki standaryzowane przyjęte do analizy metodą Perkala

Kraje	t_{ij} Miejsca noclegowe ogółem w tys. w 2008 r.	t_{ij} Miejsca noclegowe w hotelach i podob. obiektach w tys.	t_{ij} Udzielone noclegi w turystycznych obiektach zakwaterowania w tys. w 2008 r.	t_{ij} Udzielone noclegi turystom zagranicznym w tys. w 2008 r.	t_{ij} Przyjazdy turystów 2008 r.	t_{ij} Wpływy z turystyki w mld dolarów w 2008 r.	t_{ij} Pracujący w dziale hotele i restauracje	Suma t_{ij} /n
Austria	-0,1619	0,2356	0,1552	0,7256	0,4565	0,4075	-0,1798	0,2341
Belgia	-0,4542	-0,5127	-0,4606	-0,3635	-0,3376	-0,1489	-0,4401	-0,3882
Bulgaria	-0,4999	-0,3236	-0,5578	-0,4488	-0,4121	-0,5803	-0,3898	-0,4589
Cypr	-0,5890	-0,5769	-0,5891	-0,4223	-0,5936	-0,6654	-0,6940	-0,5900
Dania	-0,4448	-0,5983	-0,4766	-0,5042	-0,4807	-0,4667	-0,5689	-0,5058
Estonia	-0,6106	-0,6690	-0,6697	-0,6140	-0,6266	-0,7506	-0,6964	-0,6624
Finlandia	-0,5275	-0,5193	-0,5473	-0,5661	-0,5302	-0,6370	-0,5625	-0,5557
Francja	2,2052	1,3475	1,7730	1,3276	3,5363	2,3943	1,1651	1,9641
Grecja	3,3049	0,4593	-0,1668	0,2264	0,1341	0,1520	-0,0508	0,5799
Hiszpania	0,9205	2,0531	2,3881	3,5063	2,3515	2,6781	2,4270	2,3321
Holandia	-0,0419	-0,3910	-0,0117	-0,1973	-0,1796	-0,0637	0,0345	-0,1215
Irlandia	-0,5191	-0,4404	-0,3863	-0,2648	-0,2913	-0,4611	-0,4576	-0,4029
Litwa	-0,6175	-0,6821	-0,6809	-0,6384	-0,6604	-0,7449	-0,6730	-0,6710
Luksemburg	-0,6018	-0,6953	-0,6875	-0,6268	-0,6756	-0,5632	-0,7184	-0,6527
Łotwa	-0,6190	-0,6789	-0,6870	-0,6293	-0,6323	-0,7733	-0,6780	-0,6711
Malta	-0,6141	-0,6542	-0,6423	-0,5273	-0,6599	-0,7676	-0,7180	-0,6548
Niemcy	0,9756	2,0399	1,9611	0,3806	0,6151	1,4519	2,3767	1,4001
Polska	-0,3400	-0,3713	-0,2408	-0,4789	-0,0260	-0,1489	-0,1098	-0,2451

Portugalia	-0,4030	-0,2677	-0,3176	-0,1439	-0,1523	-0,1999	-0,1142	-0,2284
Czechy	-0,4040	-0,4585	-0,3839	-0,2958	-0,3654	-0,4100	-0,3504	-0,3811
Rumunia	-0,4891	-0,3269	-0,4791	-0,6061	-0,6440	-0,7052	-0,4466	-0,5281
Słowacja	-0,5521	-0,6032	-0,6066	-0,5728	-0,6278	-0,6711	-0,5232	-0,5938
Słowenia	-0,5993	-0,6624	-0,6402	-0,5810	-0,6185	-0,6597	-0,6653	-0,6324
Szwecja	-0,2515	-0,3598	-0,3241	-0,4650	-0,4686	-0,1829	-0,4335	-0,3551
Węgry	-0,4847	-0,4634	-0,5430	-0,4820	-0,2490	-0,4838	-0,4051	-0,4444
Wielka Brytania	0,7651	1,2159	1,4503	0,9115	0,8977	1,2249	2,0945	1,2228
Włochy	1,6536	2,9034	2,3714	2,3502	1,2403	1,7755	1,7774	2,0103

Źródło: tabele 1, 2, 3.

Tabela 7. Wskaźniki przyjęte do analizy metodą Perkalá

Kraje	TBD ogółem	TBD hotele	Udzielone noclegi ogółem/ ludności	Udzielone noclegi turystom zagranicz- nym/ludności	Udzielone noclegi ogółem/ powierzch- nia	Udzielone noclegi turystom zagranicznym/ powierzchnia	TS	GT	GS ogółem	GS hotele	Wpływy/ Ludn.	Pra- cu- jący/ Lud
Austria	115,0156	69,5610	12558,1674	8962,7009	1248,4649	891,0231	2630,7268	0,2615	0,0114	0,0069	2,5905	0,0311
Belgia	34,1217	11,6855	2801,9071	1529,4943	981,7872	535,9342	669,8140	0,2347	0,0120	0,0041	1,1031	0,0131
Bułgaria	35,9361	31,7083	2402,2989	1557,8016	163,8079	106,2233	763,6412	0,0521	0,0025	0,0022	0,5549	0,0215
Cypr	116,8164	110,3979	18459,5635	16956,3543	1554,4265	1427,8456	3086,0077	0,2599	0,0098	0,0093	3,4660	0,0307
Dania	69,8944	13,2872	5101,3833	1605,2057	650,3086	204,6267	819,6214	0,1045	0,0089	0,0017	1,1285	0,0148
Estonia	35,0746	22,3881	3434,3284	2188,8060	101,7534	64,8506	1335,8209	0,0396	0,0010	0,0007	0,8955	0,0170
Finlandia	40,6780	22,7872	3662,1469	1036,3465	57,4617	16,2610	674,7646	0,0106	0,0006	0,0004	0,6026	0,0158
Francja	93,0225	20,2489	4853,3404	1724,9307	553,4235	196,6928	1277,1329	0,1456	0,0106	0,0023	0,9125	0,0141
Grecja	712,2520	63,7067	5839,0426	4268,5292	497,3211	363,5578	1418,1867	0,1208	0,0607	0,0054	1,5215	0,0283
Hiszpania	69,1838	36,9024	8227,8750	4900,3745	742,4910	442,2143	1252,3160	0,1130	0,0062	0,0033	1,3491	0,0318
Holandia	73,1618	12,1024	5136,0457	1536,7025	2032,8816	608,2372	614,4864	0,2432	0,0290	0,0048	0,8089	0,0217
Irlandia	52,1603	37,8330	8729,1247	4847,1010	554,8788	308,1126	1796,7316	0,1142	0,0033	0,0024	1,4103	0,0296
Litwa	9,8273	6,5515	964,5622	484,5146	49,6018	24,9158	345,7415	0,0178	0,0005	0,0003	0,3871	0,0100
Luksemburg	133,1967	28,6885	4983,6066	4610,6557	940,4486	870,0696	1801,2295	0,3399	0,0251	0,0054	9,2213	0,0260
Łotwa	13,2392	10,5914	1103,7070	933,8041	38,7218	32,7610	743,1598	0,0261	0,0005	0,0004	0,3530	0,0138
Malta	97,0874	94,6602	19218,4466	18400,4854	25056,9620	23990,5063	2842,2330	3,7057	0,1266	0,1234	2,1845	0,0313
Niemcy	39,8208	20,4156	3942,8314	684,6597	906,9794	157,4940	302,9595	0,0697	0,0092	0,0047	0,4870	0,0174
Polska	15,6627	5,5357	1486,1475	266,8958	181,1634	32,5350	340,0147	0,0414	0,0019	0,0007	0,3096	0,0076
Portugalia	44,0417	25,7301	4444,4549	2641,2809	513,9429	305,4295	996,5255	0,1152	0,0051	0,0030	1,0236	0,0271
Czechy	44,8693	15,1806	3774,3082	1920,3497	498,0980	253,4299	638,8355	0,0843	0,0059	0,0020	0,6918	0,0174
Rumunia	13,6693	11,0656	1289,1017	156,1744	116,3047	14,0903	68,1607	0,0061	0,0012	0,0010	0,0930	0,0064

Słowacja	30,7350	12,9606	2269,7649	952,6014	250,0102	104,9272	327,1616	0,0360	0,0034	0,0014	0,4814	0,0189
Słowenia	34,4998	16,7570	4027,1069	2318,8763	403,0484	232,0821	956,1360	0,0957	0,0035	0,0017	1,3800	0,0182
Szwecja	84,3282	23,6596	5051,1179	1185,1530	103,3567	24,2508	513,1322	0,0105	0,0017	0,0005	1,2155	0,0155
Węgry	30,2033	15,4506	1991,0287	997,8070	214,7049	107,5997	878,5885	0,0947	0,0033	0,0017	0,5881	0,0156
Wielka Brytania	46,2683	19,1388	4262,0187	1378,2834	1077,3883	348,4139	490,5445	0,1240	0,0117	0,0048	0,5859	0,0211
Włochy	77,7945	36,8474	6252,7945	2707,4465	1240,0344	536,9322	610,9940	0,1212	0,0154	0,0073	0,7647	0,0193
Suma	2162,5608	795,8420	146266,2217	90753,3350	40729,7717	32201,0165	28194,666	6,5881	0,3710	0,2017	36,109	0,5350
Średnia arytmetyczna	80,0948	29,4756	5417,2675	3361,2346	1508,5101	1192,6302	1044,2469	0,2440	0,0137	0,0075	1,3374	0,0198
Odechylenie standardowe S _p	130,7475	26,0827	4627,3999	4545,3427	4733,7067	4568,1941	785,4417	0,6974	0,0258	0,0233	1,7413	0,0074

Źródło: tabele 1, 2, 3.

Tabela 8. Wskaźniki standaryzowane przyjęte do analizy metodą Perkala

Kraje	t_{ij} T_{BD} ogółem	t_{ij} T_{BD} hotele	t_{ij} Udzielone noclegi ogółem/ ludności	t_{ij} Udzielone noclegi turystom za- granicznym/ ludności	t_{ij} Udzielone noclegi ogółem/ powierzch- nia	t_{ij} Udzielone noclegi turystom zagranicz- nym/powierz.	t_{ij} T_s	t_{ij} G_T	t_{ij} GS ogółem	t_{ij} GS hotele	t_{ij} wpływy /L	t_{ij} pracują- cy/ L	suma /n
Austria	0,27	1,54	1,23	-0,07	2,02	0,03	-0,09	0,72	1,52	0,72	0,72	1,52	0,72
Belgia	-0,35	-0,68	-0,40	-0,14	-0,48	-0,01	-0,07	-0,14	-0,91	-0,14	-0,13	-0,91	-0,33
Bulgaria	-0,34	0,09	-0,40	-0,24	-0,36	-0,28	-0,44	-0,45	0,23	-0,23	-0,45	0,23	-0,28
Cypr	0,28	3,10	2,99	0,05	2,60	0,02	-0,15	1,22	1,47	0,08	1,22	1,47	1,21
Dania	-0,08	-0,62	-0,39	-0,22	-0,29	-0,20	-0,19	-0,25	-0,68	-0,25	-0,12	-0,68	-0,27
Estonia	-0,34	-0,27	-0,43	-0,25	0,37	-0,29	-0,49	-0,29	-0,38	-0,29	-0,25	-0,38	-0,27
Finlandia	-0,30	-0,26	-0,38	-0,26	-0,47	-0,33	-0,51	-0,42	-0,54	-0,31	-0,42	-0,54	-0,38
Francja	0,10	-0,35	-0,12	-0,22	0,30	-0,14	-0,12	-0,24	-0,77	-0,22	-0,24	-0,77	-0,20
Grecja	4,83	1,31	0,20	-0,18	0,48	-0,18	1,82	0,11	1,14	-0,09	0,11	1,14	0,78
Hiszpania	-0,08	0,28	0,34	-0,16	0,26	-0,19	-0,29	0,01	1,61	-0,18	0,01	1,61	0,17
Holandia	-0,05	-0,67	-0,40	-0,13	-0,55	0,00	0,59	-0,30	0,26	-0,12	-0,30	0,26	-0,11
Irlandia	-0,21	0,32	0,33	-0,19	0,96	-0,19	-0,40	0,04	1,31	-0,22	0,04	1,31	0,19
Litwa	-0,54	-0,88	-0,63	-0,26	-0,89	-0,32	-0,51	-0,31	-1,33	-0,31	-0,55	-1,33	-0,62
Luksemburg	0,41	-0,03	0,27	-0,07	0,96	0,14	0,44	4,53	0,84	-0,09	4,53	0,84	0,60
Łotwa	-0,51	-0,72	-0,53	-0,25	-0,38	-0,31	-0,52	-0,30	-0,82	-0,30	-0,57	-0,82	-0,51
Malta	0,13	2,50	3,31	4,99	2,29	4,96	4,38	4,98	1,55	4,98	0,49	1,55	3,13
Niemcy	-0,31	-0,35	-0,59	-0,23	-0,94	-0,25	-0,18	-0,12	-0,33	-0,12	-0,49	-0,33	-0,35
Polska	-0,49	-0,92	-0,68	-0,25	-0,90	-0,29	-0,46	-0,29	-1,64	-0,29	-0,59	-1,64	-0,64
Portugalia	-0,28	-0,14	-0,16	-0,19	-0,06	-0,18	-0,34	-0,19	0,99	-0,19	-0,18	0,99	-0,10

Małgorzata Bajgier-Kowalska, Renata Rettinger

**UWARUNKOWANIA MIĘDZYNARODOWEJ
KONKURENCYJNOŚCI REGIONU TURYSTYCZNEGO
ALGARVE W PORTUGALII**

Abstract: Portugal as a country neighbouring one of the most reception area of the world, which is Spain, has a much lower natural, cultural and tourist infrastructure potential. Algarve region located in the south part of Portugal is one of the most interesting tourist regions of the Iberian Peninsula. Leisure tourism has been the main direction of development for years although the climate significantly limited the length of holidays. Algarve is nowadays identified as the most important golf tourism region in Europe. The number and standard of golf courses, tourism infrastructure and the accessibility (air transport) evidence its rank. One of the most scenic golf courses where created thanks to natural environment conditions. The region of Algarve has fully taken the advantage of its development chance and gained the stable competitive advantage.

Key words: Portugal, Algarve, golf tourism

Wprowadzenie

Turystyka jest jednym z ważniejszych sektorów gospodarczej działalności człowieka. Każdego roku przynosi ogromne zyski, a siła jej ekonomicznego oddziaływania wzrasta. Wzrastające dochody społeczeństw oraz ilość wolnego czasu, a także dostępność komunikacyjna powodują ciągły wzrost zainteresowania

podróżami. Popyt na wszelkiego rodzaju usługi turystyczne wpływa z kolei na przemiany i kształtowanie się istniejących lub nowopowstających regionów i ośrodków turystycznych. Jedną z cech charakterystycznych współczesnej sytuacji na rynku usług turystycznych jest zjawisko konkurencyjności, rozumiane jako zdolność regionu do konkutowania z innymi w zakresie przyciągania ruchu turystycznego. Obecna sytuacja na światowym rynku turystycznym wymusza na regionach aktywne działania – w celu rozwoju lub utrzymania przyjazdów turystycznych, regiony muszą konkurować o turystę.

Portugalia, a w szczególności jej południowa część – Algarve, jest jednym z ważniejszych obszarów turystyki wypoczynkowej. Region ten ma długą tradycję turystyczną, był jednym z pierwszych w Europie. Głównym celem artykułu jest analiza uwarunkowań przyrodniczych i kulturowych w rozwoju turystyki w Portugalii w kontekście konkurencyjności krajowej i międzynarodowej. Drugim celem jest określenie tendencji rozwojowych obszarów z dobrze wykształconą funkcją turystyczną, w szczególności wypoczynkową, w zakresie wzbogacania oferty turystycznej przez działania innowacyjne. W przypadku tej części Portugalii jest to rozwój turystyki golfowej. Staje się on konieczny, gdyż wzrasta natężenie konkurencji, każdego roku powiększa się liczba regionów turystycznych. Zwiększa się także znaczenie turystyki w systemie gospodarczym kraju i jej udziału w tworzeniu PKB oraz w rozwoju lokalnym.

Zróżnicowanie przyrodniczo-kulturowe Portugalii

Portugalia, położona nad Oceanem Atlantyckim, w zachodniej części Półwyspu Iberyjskiego, zajmuje południowo-zachodnie peryferia Europy. To niewielkie państwo o powierzchni 92,4 tys. km² ma kształt zbliżony do prostokąta, którego rozciągłość z północy na południe wynosi 560 km, a średnia szerokość z zachodu na wschód zaledwie 180 km. Swoimi granicami obejmuje również atlantyckie wyspy Azory i archipelag Madery – pozostałość po minionych czasach morskich podbojów kolonialnych. Jedynym sąsiadem otaczającym kraj od północy i wschodu jest Hiszpania, której granica – niezmienna od XIII w. – jest granicą też polityczną, uwzględniającą jednak elementy rzeźby terenu. Na znacznej długości biegnie ona przez słabo zaludnione tereny oraz rzekami, płynącymi głębokimi wąwozami. Głębokie, skaliste wąwozy i niezamieszkałe jałowe tereny obszaru pogranicznego, przyczyniły się do nadania Portugalii miana najbardziej odludnej części Półwyspu Iberyjskiego. Ukształtowanie rzeźby terenu przyczyniło się do odizolowania Portugalii od wnętrza półwyspu i zwrócenia się w stronę wybrzeża. Rezultatem tego jest choćby fakt, że aż 70,3% całej ludności Portugalii skupia się na jej wybrzeżu (*Przeglądowy atlas świata...*: 230).

Dolina rzeki Tag dzieli kraj na dwie, wyraźnie różniące się rzeźbą terenu krainy: północną – górzysto-wyżynną i południową z przewagą nizin i pagórko-

watych wyżyn. Północna i wschodnia część Portugalii leży na zachodnim obrzeżu Mesety Iberyjskiej, stanowiącej fragment paleozoicznej platformy Europy (Makowski 2006: 68). Ruchy tektoniczne w środkowym eocenie spowodowały jej popękanie licznymi uskokami i powstanie rzeźby zrębowej. O kontynuacji tych ruchów świadczą częste trzęsienia ziemi, z których największe w 1755 r. spowodowało zniszczenie Lizbony. Na północy rozciągają się zbudowane głównie z kwarcytów i łupków pasma Gór Kantabryjskich, m.in. Serra do Gerez (1524 m n.p.m.), Serra da Cabreira (1256 m n.p.m.), Serra de Nogueira (1318 m n.p.m.), porozcinane głębokimi dolinami prawych dopływów rzeki Douro. Między dolinami Douro i Tagu ciągną się góry zrębowe, zbudowane z granitów i skał metamorficznych, należące do łańcucha Sistema Central, rozcięte doliną rzeki Mondego oraz lewymi dopływami Douro i prawymi Tagu. Najdalej na zachód wysuniętym pasmem są góry Serra da Estrêla, z najwyższym szczytem kontynentalnej części Portugalii – Estrêla (1991 m n.p.m.), które przyciągają amatorów sportów zimowych. W ich przedłużeniu, w kierunku południowo-zachodnim ciągną się pasma niewysokich, silnie skrasowiałych gór wapiennych, stanowiących wyraźną granicę klimatyczną między obszarami o klimacie bardziej atlantyckim na północy, a obszarami o klimacie z wpływami śródziemnomorskimi na południu (*Encyklopedia geograficzna świata...*: 378). Na południe od rzeki Tag wznosi się do 650 m n.p.m. wyżyna Alentejo, porośnięta lasami z dębem korkowym. Najbardziej południową część kraju zajmuje płaskowyż Algarve o wysokości około 500 m n.p.m., będący zachodnim przedłużeniem gór Sierra Morena. Ponad nim wznoszą się jedynie twarde góry Serry de Monchique, sięgające 902 m n.p.m., obfitujące w źródła termalne (Czeppe et al. 1966: 202).

Niziny zajmują znacznie mniejszy obszar, ciągnąc się wzdłuż wybrzeża oraz w dolinie dolnego Tagu i Sado. Nizina Środkowoportugalska zajmuje nadbrzeżny pas od ujścia Douro do ujścia Tagu. Opada ona w kierunku oceanu terasami, przechodząc stopniowo w obszar wydmowy, zabagniony lub lagunowy. Największy obszar nizinny stanowi Nizina Południowoportugalska, która rozciąga się nad dolnym biegiem Tagu i rzeką Sado (*Przeglądowy atlas świata...*: 229). Osłonięta od wpływów Atlantyku ma wyraźny charakter regionu śródziemnomorskiego, zarówno pod względem klimatycznym, jak i florystycznym (Czeppe et al. 1966: 202). Tutaj znajdują się główne porty Portugalii: Lizbona u ujścia Tagu i Sétubal u ujścia Sado. Niziny te rozdzielone są zrębowymi wzniesieniami, kończącymi się na zachodzie skalistym przylądkiem Roca, najdalej wysuniętym w tym kierunku punktem lądu europejskiego. Piękne, klifowe wybrzeże i wszechobecny ocean tworzą tu niezapomniany widok i przypominają o dawnej, kolonialnej potędze Portugalii – zbudowanej na wyprawach morskich i odkryciach geograficznych.

Wybrzeże Portugalii o długości około 1,8 tys. km, z przepięknymi czystymi plażami przyciąga turystów niemal z całego świata. Jest ono stosunkowo słabo rozwinięte, z płytkimi zatokami Kadyksu i Setúbal oraz przylądkami: Św.

Wincentego, Roca i Carvoeiro. Na zachodzie jest ono wyrównane, na znacznej długości piaszczyste, z wałami wydmowymi i lagunami, urozmaicone wysokimi skalistymi urwiskami, nadające im szczególnego uroku. Ujścia rzek, zwłaszcza Tagu i Sado, mają kształt głębokich estuariów.

Południowe wybrzeża Algarve są wyraźnie zróżnicowane. Od przylądka Św. Wincentego do miasta Faro jest ono niezwykle malownicze, z pięknymi skalistymi klifami, półwyspami i wyspami oraz małymi piaszczystymi zatokami z urokliwymi plażami. Na wschód od Faro jest niskie, piaszczyste, o krajobrazie lagunowym i wydmowym. Podobnie jak całe południowe wybrzeże Europy, również wybrzeże Algarve było miejscem lokowania kapitału w hotelach, luksusowych apartamentach czy domach wypoczynkowych. Nowocześnie zagospodarowane kąpieliska morskie skupiają tu około 20% bazy hotelowej Portugalii. 70% obszaru wybrzeża Algarve to obecnie parki natury lub tereny objęte ochroną przyrody (Calvo, Tzschaschel 1998: 104).

Zróżnicowana rzeźba Portugalii ma odzwierciedlenie w klimacie. Jest on podzwrotnikowy, pośredni między morskim a kontynentalnym. Na zachodzie zaznacza się silny wpływ otwartego Oceanu Atlantyckiego, powodującego powstanie intensywnej bryzy morskiej, zwanej portugalskim pasatem, na południe od 40°N ma wpływ zimny Prąd Kanaryjski, obniżający temperaturę wody miejscami do 19°C, co w lecie przy rozgrzanym powietrzu uniemożliwia wręcz kąpiel. Algarve jest pod wpływem ciepłych mas powietrza znad Afryki. Średnie temperatury stycznia wahają się od około 5°C w głębi kraju, około 8°C na wybrzeżu północnym, do około 11°C na południu. Lato jest cieplejsze w głębi kraju, ze średnią temperaturą lipca około 29°C oraz na południowym wybrzeżu, gdzie temperatury osiągają około 26°C, a najchłodniejsze na północy (20°C). Średnie roczne opady sięgają w górach nawet 2000 mm, podczas gdy na południu wynoszą tylko 500–600 mm (*Przeglądowy atlas świata...*: 229).

Atrakcyjność turystyczna Portugalii jest uwarunkowana przede wszystkim jej bogactwem naturalnym, reprezentowanym przez zachwycające krajobrazy, piękne czyste plaże, sprzyjający wypoczynkowi klimat, jak i bogactwem kulturowo-historycznym. To drugie obejmuje zapierające dech w piersiach majestatyczne zabytki, liczne kościoły, monumentalne katedry, zamki, pięknie glazurowane ściany, będące świadectwem potęgi byłego imperium kolonialnego. Na atrakcyjność kraju wpływa również jej wyśmienita kuchnia regionalna, życzliwość mieszkańców i wyborne wina porto, wyrabiane od 400 lat w dolinie Douro. Amatorzy sportów wodnych i wędkarstwa znajdą dla siebie świetne warunki, zaś namiętni gracze w golfa mają tu wiele możliwości gry na dobrze utrzymanych polach golfowych.

Bogactwo przyrodniczo-kulturowe można podziwiać w różnych regionach Portugalii. Głównym ośrodkiem turystycznym kraju jest Lizbona, uważana za jedno z najstarszych i najpiękniejszych miast świata. Miasto położone na siedmiu wzgórzach nad brzegami rzeki Tag, w pobliżu jej ujścia do Atlantyku, może

poszczycić się wieloma zabytkami architektonicznymi, nad którymi góruje posąg Chrystusa z rozłożonymi ramionami – Cristo Rei, wzorowany na sławnym Cristo Redentor w Rio de Janeiro. Najcenniejsze zabytki Lizbony zachowały się w dzielnicy Belém, która jako jedyna uniknęła zniszczenia podczas trzęsienia ziemi w 1755 r. Znajduje się tu wpisana w 1983 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO wspaniała wieża Belém z XVI w., pozostająca pod silnym wpływem sztuki orientalnej oraz klasztor Hieronimitów w stylu manuelińskim, połączony z elementami gotyckimi i mauretańskimi, a także kościół Santa Maria de Belem. Stoi tu również słynny Pomnik Odkryć Geograficznych na brzegu rzeki Tag. To właśnie z tego miejsca Vasco da Gama, Ferdinand Magellan, Henryk Żeglarz oraz wielu innych wypływało odkrywać nowe, nieznane lądy. Interesujący jest również XII-wieczny zamek São Jorge na Wzgórzu Św. Jerzego, wiele zabytkowych kościołów, najdłuższy wiszący most w Europie łączący brzegi Tagu, liczne muzea, pomniki i parki, a także wąskie uliczki, kolorowe fasady kamienic, słynne winiarnie i największe europejskie oceanarium. Atrakcją okolic Lizbony są wspaniałe tereny rekreacyjne, długie piaszczyste plaże, nad którymi leżą słynne kurorty i uzdrowiska, m.in. Estoril, Cascais, Sesimbra oraz Sintra – letnia rezydencja królów portugalskich, z górującymi nad Starym Miastem ruinami zamku Maurów i Palaciu de la Pena – pałacem przyciągającym uwagę różnorodnością kolorów, kształtów i stylów architektonicznych, wpisanym na listę UNESCO.

Północna część Portugalii zwana jest kolebką tego kraju, ponieważ dolny bieg rzeki Minho i Duero tworzy granicę dawnego hrabstwa Portugalii (*Encyklopedia geografica turystyczna świata* 2001: 333). Starasowane zbocza doliny Duero porastają winnice, dające jeden z najbardziej znanych towarów eksportowych Portugalii – wino porto. Region winnic Alto Douro, o tradycjach uprawy winorośli sięgających 2000 lat został wpisany na listę UNESCO. Głównym miastem tego regionu jest malowniczo położone na skarpie, w pobliżu ujścia Duero do Atlantyku – Porto, drugie pod względem wielkości miasto Portugalii. Sześć mostów łączy zabytkowe Porto z dzielnicą Vila Nova de Gaia, położoną na południowym brzegu Duero, w której zlokalizowane są otwarte dla zwiedzających piwnice składowe wina (Vincent, Stradling 1997: 214). W zabytkowej części miasta, również wpisanej na listę UNESCO, jest wiele zabytków z różnych epok, a dominuje nad nimi XII-wieczna katedra z ołtarzem z czystego srebra i romański kościół Cedofeita z XI w. Na północny-wschód od Porto leży Guimarães – jego historyczne centrum miasta z licznymi zabytkami również zostało wpisane na listę UNESCO. Braga jest głównym miastem krainy Minho i jednym z najstarszych miast Portugalii, w którym dominują budowle barokowe, zarówno sakralne, jak i świeckie. W tej okolicy znajduje się jedyny w Portugalii Park Narodowy Peneda-Gerez, który obejmuje dwa pasma górskie – Serra do Gerez i Serra da Peneda, rozciągające się w północnej części kraju przy granicy z Hiszpanią. Jednym z najbardziej znanych kąpielisk Portugalii jest Figueira la Foz, niedaleko której

leży Coimbra – dawna stolica Portugalii, zaliczana do najpiękniejszych miast w kraju. Wśród wielu zabytków na uwagę zasługuje najlepiej zachowana romańska katedra w Portugalii, kompleks klasztorny Santa Cruz z XII w. oraz barokowy zespół klasztorny Santa Clara-Nova z XVII w. Batalha – jedno z ładniejszych miejsc w kraju, zachwyca ogromnym klasztorem będącym kwintesencją stylu manuelińskiego, czyli późnego portugalskiego gotyku. Ta XIV-wieczna budowla z bogato zdobionymi krużgankami i wnętrzem, dekoracyjnymi łukami i licznymi rzeźbami została wpisana na listę UNESCO w 1983 r. Niespełna 15 km na południe od Batalhy znajduje się miasteczko Alcobaça, które swoją sławę zawdzięcza wpisaniu na listę UNESCO opactwu cystersów z XII w., z największym kościołem w Portugalii. Z kolei w mieście Tomar powstał w XII w. klasztor rozbudowywany do XVII w. w stylu gotyku manuelińskiego, będący siedzibą zakonu templariuszy, wpisany w 1983 r. na listę UNESCO. Również w wielu innych miasteczkach tego regionu można zobaczyć ciekawe zabytki, a we wschodniej – mniej uczęszczanej części Portugalii, zróżnicowanej krajobrazowo, zachowały się ruiny zamków obronnych.

Fatima to jedno z najważniejszych sanktuariów maryjnych na świecie, przyciągających rzesze pielgrzymów z całego świata. W 1917 r. trójce dzieci kilkakrotnie objawiła się Matka Boska. Centrum sanktuarium stanowi monumentalna bazylika z Kaplicą Objawień, gdzie znajduje się figura Matki Bożej Różańcowej. Wokół bazyliki znajdują się liczne obiekty służące obsłudze pielgrzymów i turystów.

Południową część Portugalii zajmuje wyżyna Alentejo i płaskowyż Algarve, a najsłynniejszym miastem tego regionu jest zabytkowa Évora, której zespół budowli rzymskich, romańskich, gotyckich i renesansowych został wpisany na listę UNESCO.

Algarve dla wielu turystów jest symbolem słońca, pięknych gajów migdałowych, figowych i oliwkowych, klifowych wybrzeży z urokliwymi plażami i czystymi wodami Atlantyku. Ten najbardziej wysunięty na południowy zachód zakątek Europy jest wyjątkowo nasłoneczniony. Słońce świeci tu przez ponad 3000 godzin w roku, a osłonięcie wybrzeża niewysokimi górami przed zimnymi wiatrami z północy powoduje, że przez cały rok panuje tu łagodny klimat podzwrotnikowy. Temperatury latem w ciągu dnia wynoszą przeciętnie od 22 do 30°C, w zimie wahają się od 15 do 20°C. Od połowy czerwca do połowy września prawie nie występują opady deszczu. Choć lato jest ciepłe i słoneczne, od oceanu często wieje chłodna bryza, dzięki której nawet 30-stopniowe upały stają się znośne. W Atlantyku można się kąpać od połowy kwietnia do początku listopada (Calvo, Tzschaschel 1998: 103). Zima w Algarve to jednocześnie pora wiosenna. Po pierwszych opadach deszczu w październiku lub w listopadzie krajobraz zaczyna się zielenić, kwitną kwiaty polne, w grudniu dojrzewają pomarańcze, zaś w styczniu rozkwitają migdałowce. Powoduje to, że również w okresie zimowym jest to region chętnie odwiedzany przez turystów.

Pasma górskie oddzielające Algarve od reszty kraju spowodowały, że zachował on odrębny charakter – bliższy kulturze muzułmańskiej niż europejskiej, zarówno w wyglądzie mieszkańców, jak i w architekturze (*Geografia turystyczna świata* 2000: 35). Białe mury orientalnej zabudowy zatopione w zieleni podzwrotnikowych roślin, silnie kontrastują z błękitem nieba i oceanu oraz ceglasto-żółtym wybrzeżem, które przyciąga coraz to więcej turystów.

W odległości około 1,4 tys. km od Półwyspu Iberyjskiego, w środkowej części Atlantyku leżą wulkaniczne wyspy Azory, zbudowane z bazaltów i tufów. Archipeląg składa się z 9 dużych wysp i kilkunastu maleńkich o łącznej powierzchni 2,3 tys. km². Mają one charakter górzysty z zachowanymi kraterami wulkanicznymi, wypełnionymi przez jeziora. Pospolite są gorące źródła i gejzery, a brzegi wysp są wysokie, skaliste i trudno dostępne. Na wyspie Pico znajduje się najwyższy szczyt kraju – wulkan Punta do Pico (2351 m n.p.m.). Ostatnie przejawy aktywności wulkanicznej odnotowano w 1963 r. na wyspie Pico, częste są natomiast trzęsienia ziemi (Makowski 2006: 69). Tutejsze porty odgrywają ważną rolę w żegludze międzynarodowej, a porty lotnicze na wyspie São Miguel i Santa Maria – w komunikacji lotniczej. Ze względu na klimat podzwrotnikowy, egzotyczne kąpieliska i liczne uzdrowiska, są one chętnie odwiedzane przez turystów.

Wulkaniczna wyspa Madera o powierzchni 741 km² leży 1200 km od portugalskich wybrzeży i 600 km od wybrzeży Maroka. Jest również zbudowana z bazaltów i tufów wulkanicznych, posiada zróżnicowane wybrzeża – skaliste, klifowe na północy i plażowe na południu. Turystów przyciąga łagodnym klimatem podzwrotnikowym morskim, tropikalną, śródziemnomorską roślinnością, malowniczymi krajobrazami, wysokimi wodospadami, czystymi plażami i licznymi kurortami. Zwana jest „Perłą Atlantyku” i obok Algarve należy do najbardziej znanego regionu wypoczynkowego Portugalii.

Portugalia jako region turystyczny ze szczególnym uwzględnieniem Algarve

Algarve w Portugalii jest regionem bardzo popularnym wśród turystów. Przez cały rok oferuje odwiedzającym słoneczną pogodę, ma bardzo dobrze rozwiniętą bazę hotelową i gastronomiczną. Na terenie tej prowincji znajduje się wiele atrakcji turystycznych, wartych zobaczenia oraz piękne pasma kąpielisk morskich.

Portugalia jest krajem bardzo dobrze zagospodarowanym turystycznie, każdego roku powstają nowe obiekty noclegowe. Jest to zjawisko silnie zróżnicowane przestrzennie. Do obszarów najlepiej zagospodarowanych turystycznie należą Algarve i Madera. Biorąc pod uwagę liczbę pokoi przypadających na 1000 mieszkańców, średnia wartość dla Portugalii wynosi 25,7, natomiast dla Algarve – 221, a dla Madery – 117,3.

W 2009 r. na terytorium Portugalii funkcjonowało 1988 obiektów noclegowych, z czego 395 w Algarve (tab. 1). Obiekty te dysponowały łącznie 95,9 tys. pokoi, z czego na hotele przypadało 28,1 tys., a pensjonaty 4,1 tys. Do najlepiej zagospodarowanych obszarów Algarve należy region Albufeira, na który przypada 40% pokoi regionu. Tutaj znajdują się 132 obiekty noclegowe o łącznej liczbie 40,2 tys. pokoi. Bardzo dobra infrastruktura turystyczna występuje w gminie Loule. Znajduje się tu 59 obiektów noclegowych z 13,1 tys. pokoi. Na terenie tej jednostki są takie ośrodki, jak Vilamoura i Almancil. Kolejnym regionem jest Portimao, z potencjałem prawie 13 tys. pokoi. Jednostki administracyjne sąsiadujące bezpośrednio z Portimao od wschodu (Lagoa) i zachodu (Lagos) są słabiej zurbanizowane turystycznie. Na terenie gminy Lagos zarejestrowanych jest 31 obiektów noclegowych (5,3 tys. pokoi), natomiast w Lagoa znajduje się 30 obiektów o łącznej pojemności 7,2 tys. pokoi (tab. 1). We wschodniej części Algarve najlepiej zagospodarowane są okolice Taviry i Vila Real de Santo Antonio.

Tabela 1. Zagospodarowanie turystyczne i ruch turystyczny Algarve

Regiony	Liczba obiektów noclegowych	Liczba pokoi	Liczba udzielonych noclegów w tys.	Liczba gości w tys.
Portugalia	1988	273804	36457	12928
Region Północny	450	38827	4270	2467
Region Centralny	413	38605	3747	2045
Lizbona	304	52041	7906	3635
Alentejo	153	10591	1104	655
Algarve	395	95910	12928	2739
w tym:				
Albufeira	132	40277	5847	1108
Aljezur	4	222	6863	4
Faro	22	2157	243	136
Lagoa	30	7218	880	163
Lagos	31	5294	580	133
Loule	59	13058	1686	389
Monchique	8	522	12	6
Olhao	4	184	12	4
Portimao	46	12987	1677	364
Silves	10	1820	209	56
Tavira	16	4686	607	149
Vila do Bispo	10	930	122	42
Vila Real de Santo Antonio	19	5986	958	166
Wyspy:				
Azory	82	8806	1005	328
Madera	191	29024	5497	1058

Źródło: opracowanie własne.

Walory przyrodnicze i pozaprzyrodnicze, w połączeniu z dobrym zagospodarowaniem turystycznym i dostępnością komunikacyjną, wpływają na intensyfikację ruchu turystycznego. W przypadku Portugalii zauważa się pewną prawidłowość – równy udział turystów krajowych i zagranicznych. Na początku lat 90. XX w. turyści zagraniczni stanowili 55,6% ogółu turystów, natomiast w 2009 r. wielkość ta wyniosła 50,1%. Wyższy udział zagranicznej turystyki przyjazdowej charakterystyczny jest dla Madery (73,3%), Algarve (62,3%) oraz Lizbony (61,8%). W 2009 r. kraj ten odwiedziło 12,9 mln turystów, z czego na Algarve przypadało 2,7 mln. Największą popularnością cieszył się region Albufeiry (1,1 mln), Loule (388 tys.) oraz Portimao (363 tys.) Przeciętny turysta przyjeżdżający do Portugalii przebywa około 3,6 dnia, w przypadku Algarve wielkość ta znacznie się różni i wynosi 5,4, jedynie Madera ma wyższy wskaźnik – 5,9 dnia.

Bardzo niekorzystnym zjawiskiem jest sezonowość ruchu turystycznego. Dotyczy ona przede wszystkim regionów z wysokim udziałem turystyki wypoczynkowej. W Algarve na okres od lipca do września przypada 44,5% udzielonych noclegów, w przypadku całej Portugalii wielkość ta wynosi 37,5%.

Kolejnym atutem tego kraju, a w szczególności regionu Algarve jest bardzo dobra dostępność komunikacyjna. Głównym węzłem komunikacyjnym jest port lotniczy w Faro, przez który dociera większość turystów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Należy zaznaczyć, że część turystów dociera do regionu przez port lotniczy w Sewilli. Główną osią komunikacji drogowej jest autostrada o przebiegu wschód–zachód, łączy ona nie tylko miasta regionu, ale także ma znaczenie międzynarodowe, łącząc Portugalię z Hiszpanią.

Golf jako działalność innowacyjna w zakresie zagospodarowania turystycznego

Dynamiczny rozwój turystyki spowodował powstanie szeregu regionów turystycznych. Wiele obszarów szuka możliwości rozwoju w turystyce, co skutkuje formowaniem się nowych obszarów recepcyjnych, które mogą odbierać część ruchu turystycznego z już funkcjonujących. Tradycyjne regiony turystyki wypoczynkowej muszą szukać nowych kierunków rozwoju, które mają na celu wzbogacenie istniejącego produktu przez wprowadzenie nowych form ruchu turystycznego. Do takich regionów należy właśnie południowa część Portugalii – Algarve. Jest to region turystyki wypoczynkowej z wyraźnie zaznaczoną sezonowością ruchu turystycznego, wynikającą z warunków klimatycznych.

Międzynarodowa konkurencyjność regionów turystycznych, szczególnie w zakresie turystyki wypoczynkowej, wymusza podjęcie działań innowacyjnych. Innowacje w turystyce są wyrażane przez tworzenie nowych metod działania, zastosowanie nowoczesnych dóbr czy usług lub unowocześniania już istniejących,

otwieranie nowych rynków turystycznych oraz wprowadzanie nowych typów organizacji. Konkurencyjność w turystyce, to nie tylko walka o klienta, ale także o inwestora, którego środki pozwolą na stworzenie kompleksowego produktu turystycznego, charakterystycznego dla danego regionu. Zwiększenie konkurencyjności regionów turystycznych może wpływać aktywizująco na rozwój społeczno-gospodarczy, co bezpośrednio przyczyni się do zwiększenia wpływów w przedsiębiorstwach, samorządach terytorialnych i lokalnych społecznościach. Dlatego niezmiernie ważnym zagadnieniem jest ocena czynników warunkujących konkurencyjność i trwałość przewagi konkurencyjnej.

Strategie rozwoju turystycznego wielu regionów opierają się na wprowadzeniu nowej oferty wypoczynku połączonej z turystyką aktywną, a bardzo często jest nią golf. Pod pojęciem turystyki golfowej rozumie się wszystkie wyjazdy poza miejsce stałego zamieszkania, których głównym powodem, lub jednym z ważniejszych, jest chęć grania w golfa (Kowalczyk 2010: 272). Ten rodzaj turystyki wymaga jednak specjalistycznej i bardzo kosztownej w przygotowaniu i eksploatacji infrastruktury turystycznej.

Pola golfowe jako element infrastruktury towarzyszącej pojawia się w wielu regionach turystycznych i jest on formą uzupełniającą w stosunku do turystyki wypoczynkowej. Gra ta cieszy się bardzo dużą popularnością wśród mieszkańców Ameryki Północnej i Europy Zachodniej. Są to zarazem kraje, które generują większość ruchu turystycznego na świecie, dlatego w wielu regionach podjęto działania w celu wzbogacenia oferty. Efektem tych działań jest budowa nowych oraz modernizacja istniejących pól golfowych.

W ostatnich kilkunastu latach w Europie głównymi krajami docelowymi dla turystów interesujących się golfem stały się Hiszpania i Portugalia. Chociaż większość osób grających w golfa odwiedza pola golfowe w miejscu zamieszkania, to w międzynarodowym ruchu turystycznym znaczenie podróży związanych z golfem jest coraz większe (Kowalczyk, Derek 2010: 321). Nowe pola golfowe powstają w regionach wypoczynkowych o szczególnych walorach przyrodniczych (obszary nadmorskie). Można się posłużyć szeregiem przykładów krajów, w których walory wypoczynkowe są uzupełniane tą szczególną bazą towarzyszącą. Do takich regionów należy Azja Południowo-Wschodnia, w której obserwuje się bardzo dynamiczny rozwój turystyki golfowej. Na początku lat 70. XX w. funkcjonowało tam 45 pól golfowych, a w drugiej połowie lat 90. liczba ta wzrosła do 500. Największa liczba pól golfowych znajduje się w Tajlandii – 160, Malezji – 155, Indonezji – 90 i na Filipinach – 80 (Walsh 1997). Obiekty te są lokalizowane w obszarach nadmorskich w sąsiedztwie ośrodków wypoczynkowych, w okolicach dużych miast oraz atrakcji turystycznych.

Podobne działania podjęły także kraje wyspiarskie regionu karaibskiego, w szczególności dotyczy to Dominikany. Na Dominikanie najważniejszymi czynnikami lokalizacji pól golfowych są walory turystyczno-rekreacyjne obszaru oraz obecność innych form zagospodarowania turystycznego, w szczególności

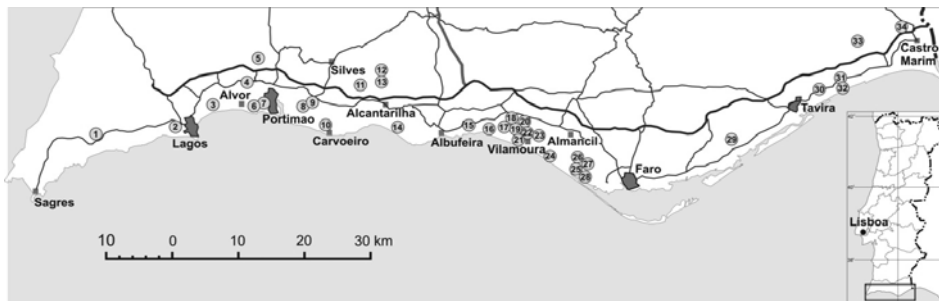
baza noclegowa. Zauważa się przestrzenną zależność pomiędzy występowaniem regionów bardzo dobrze zagospodarowanych turystycznie, a występowaniem pól golfowych – są to przede wszystkim nadmorskie rejony Puerto Plata, Bavaro – Punta Cana i La Romana. Pola golfowe powstają także w okolicach dużych miast, takich jak Santo Domingo, San Pedro de Maracois, Santiago de Caba. W sumie na Dominikanie znajdują się 27 pól golfowe, z czego 10 przypada na region Punta Cana – Bavaro. To tutaj znajduje się także jedno z najbardziej ekskluzywnych pól: Punta Espada, zaprojektowane i firmowane przez Jacka Nicklausa, a należące do kompleksu Cap Cana. Jest to jeden z najnowszych projektów realizowanych we wschodniej części Dominikany. Na obszarze 12 tys. ha powstaje kompleks wypoczynkowo-mieszkaniowy o najwyższych światowych standardach, potwierdzonych marką najbardziej dochodowej grupy hotelowej świata – Marriott International oraz inwestycjami w rynek nieruchomości Donalda Trumpa. Obszar ten znajduje się w pobliżu międzynarodowego prywatnego lotniska Punta Cana, na swoim terenie posiada zarówno kompleksy wypoczynkowe, mieszkaniowe, usługowe (szkoła), jak i ośmiokilometrową plażę. Centralną część tej nowej jednostki osadniczej stanowi nowoczesna marina, która docelowo będzie mogła przyjąć 1000 jachtów. Jej budowa ma na celu intensyfikację turystyki morskiej, ale nie rejsów okrężnych dużymi statkami. Inwestycja ta jest skierowana do bogatych turystów podróżujących ekskluzywnymi małymi jachtami.

Wszystkie powyżej opisane działania mają na celu wzrost wielkości ruchu turystycznego przez wzmocnienie oferty turystycznej regionów wypoczynkowych. A to w dalszej kolejności podnosi międzynarodową konkurencyjność regionów turystycznych. Niestety, wywołuje także szereg ekologicznych skutków dla obszarów otaczających, które są szeroko opisane w literaturze (Kowalczyk 2010: 281).

Występowanie pól golfowych w Algarve

W Europie i na świecie regionów podobnych do Algarve jest bardzo dużo, a powstaje jeszcze więcej. Algarve więc zaczęło upatrywać w golfie szansę na poprawienie swojej atrakcyjności. Gra ta staje się coraz bardziej popularna i dostępna dla szerszej rzeszy turystów, dlatego w tym regionie ciągle powstają nowe pola golfowe. W Algarve można się doliczyć aż 34 pól golfowych, co stanowi 45% wszystkich pól znajdujących się na terenie Portugalii (ryc. 1). Gra w golfa staje się swoistą atrakcją turystyczną tego regionu i jest dodatkiem do wszystkich pozostałych atrakcji. W każdej miejscowości położonej na wybrzeżu znaleźć można pola golfowe. W niektórych z nich jedno, w innych nawet cztery, a dojazd z centrum miast do pól wynosi nie więcej niż piętnaście minut.

Rycina 1. Rozmieszczenie pól golfowych w Algarve

1 – Parque de Floresta Golf; 2 – Boavista Golf; 3 – Palmares Golf; 4 – Penina Golf; 5 – Golfe de Morgado; 6, 7 – Alto Golf & Country Club; 8 – Gramacho Golf; 9 – Vale de Pinta; 10 – Vale de Milho Golf; 11 – Oceanico Faldo Golf; 12 – O’connor Golf; 13 – Silves Golf; 14 – Herdade dos Salgados Golf; 15 – Balaia Golf Village; 16 – Pine Clifs; 17 – Victoria Golf Course; 18 – Millennium Golf Course; 19 – Laguna Golf Course; 20 – Old Course; 21 – Laranjal Golf Course; 22 – Pinhal Golf Course; 23 – Vila Sol; 24 – Vale do Lobo; 25 – Quinta do Lago Norte; 26 – Quinta do Lago Sul; 27 – Pinheiros Altos; 28 – San Lorenzo Golf Club; 29 – Colina Verde; 30 – Benamor Golf; 31 – Quinta de Cima; 32 – Quinta da Ria; 33 – Monte Rei; 34 – Casto Marim Golf

Algarve słynie z ośrodków golfowych, które należą do najlepszych w całej Europie. W 1999 r. ta część kraju została wybrana najlepszym regionem golfowym na świecie. W Algarve jest ponad 30 pól, a większość z nich nosi miano pola mistrzowskiego. Portugalczycy postawili przede wszystkim na jakość. Pola są przeważnie trudne, a ich projektanci postarali się, aby przed przybywającymi tu z całego świata golfistami postawić ambitne zadania. Dobrze rozwinięta baza hotelowo-gastronomiczna jest gwarancją przyjemnego urlopu, zwłaszcza że oprócz gry w golfa, często oferuje się turystom wiele innych atrakcji, typu sporty wodne, SPA, możliwość jazdy konnej czy gry w tenisa. To wszystko, oraz słoneczna pogoda i duża liczba miejsc wartych zwiedzenia, powoduje, że golfowa podróż w te rejony Europy będzie z pewnością nie tylko ważnym doświadczeniem, ale i niezapomnianą przygodą.

Jednym z najlepszych miejsc do uprawiania tego rodzaju turystyki jest Vilamoura, miasto portowe, które w ostatnim czasie zostało przekształcone w kompleks wypoczynkowy. Vilamoura leży na terenie gminy Loule. Historia tego ośrodka jest stosunkowo krótka, ponieważ jego działalność rozpoczęła się w 1974 r. Kompleks położony jest w bliskiej odległości od Faro, gdzie znajduje się międzynarodowy port lotniczy. Powierzchnia tego kompleksu wynosi 20 km², a jej centralną część stanowi marina na 1000 jachtów. Wokół mariny powstały hotele, liczne restauracje, bary oraz kasyno. Głównym elementem składowym produktu turystycznego Vilamoura są pola golfowe, jest ich 6, z czego do najlepszych w Europie należą Victoria i Old.

W bezpośrednim sąsiedztwie Vilmoura znajduje się miejscowość Almarcil, na terenie której funkcjonuje 7 pól golfowych. Pola te powstały w powiązaniu z dwoma największymi ośrodkami wypoczynkowymi – Quinta do Lago i Vale do

Lobo. To tutaj powstały jedne z najbardziej widokowych pól golfowych, których atutami są zróżnicowany krajobraz i szata roślinna, widok na Ocean Atlantycki i bardzo dobre zagospodarowanie turystyczne.

Zachodnia część Algarve posiada 15 pól golfowych, największa koncentracja występuje w okolicy miasta Portimao. Jest to największe miasto zachodniej części wybrzeża i drugie co do wielkości, po Faro, w Algarve. Jest to miasto o bardzo ciekawej przeszłości historycznej, było ono portem handlowym Fenicjan, Greków i Kartagińczyków. Położenie miasta przy ujściu rzeki Arde umożliwia dostęp do historycznego miasta Silves. Portimao przez szereg lat było głównym portem rybackim i ośrodkiem przetwórstwa rybnego. Obecnie jedną z ważniejszych funkcji jest funkcja turystyczna. W mieście znajduje się marina, a Praia da Rocha i Praia de Vau są głównymi kompleksami wypoczynkowymi, położonymi w bezpośrednim sąsiedztwie miasta.

Wschodnia część Algarve jest stosunkowo słabiej zurbanizowana turystycznie. W regionie tym znajduje się 6 pól golfowych, a ich największa liczba jest w mieście Tavira (tab. 2). Miasto ma bardzo bogatą przeszłość historyczną, znajdowało się pod wpływami rzymskimi i mauretańskimi.

Tabela 2. Pola golfowe Algarve

Region	Liczba pól golfowych
Zachodnia część Algarve	
Portimao	5
Alvor	1
Lagos	2
Carvoeiro	3
Sagres	1
Silves	1
Alcantarilha	2
Centralna część Algarve	
Albufeira	3
Vilamoura	6
Almancil	7
Wschodnia część Algarve	
Tavira	4
Castro Marim	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.algarvegolf.net.

Współczesne pole golfowe, to nie tylko miejsce, w którym można zagrać w golfa. Na terenie pól znajdują się bowiem restauracje, kluby i wiele innych udogodnień. Tworzone są ośrodki golfowe, które oferują graczom dostęp do jednego lub więcej pól golfowych i klubów. Zajmują się tworzeniem ofert dla turystów chcących przybyć do Algarve, aby pograć w golfa oraz wypocząć w pięknej

scenerii. Oferują zwykle pakiety golfowe, w których zawarte są m.in. możliwość gry na wszystkich dostępnych polach należących do ośrodka, luksusowe zakwaterowanie, często oferują także transport z lotniska do hotelu. Zakwaterowanie w ośrodkach może przyjąć formy od pokoju hotelowego po wille z basenami.

Pola golfowe ulokowane są przeważnie w miejscach atrakcyjnych turystycznie, pośród pięknego krajobrazu, gdzie są również dobre warunki do uprawiania innych aktywnych form wypoczynku (windsurfing, nurkowanie, parasailing, chodzenie po górach, łowienie ryb). W ośrodkach coraz częściej dostępne są centra odnowy biologicznej, udogodnienia do uprawiania innych sportów: korty tenisowe, boiska do piłki nożnej, baseny, wypożyczalnie rowerów a nawet stajnie. Niektóre ośrodki dysponują restauracjami bądź specjalnie wydzielonymi salami, w których możliwe jest organizowanie bankietów, spotkań biznesowych a nawet ślubów i wesel. Niemal na każdym polu golfowym znajdują się Country Cluby, oferujące także możliwość zakupu nieruchomości (w ofercie są przeważnie luksusowe wille z basenami). Mieszkańcy Country Clubu mają dostęp do pola golfowego oraz wszystkich dodatkowych udogodnień.

Dobrym miejscem do gry jest na przykład nadmorski kurort Vilamoura, na którego obrzeżach usytuowanych jest kilka wysokiej klasy pól golfowych. Pola często położone są blisko siebie i z tego powodu, będąc w danej okolicy, można zagrać za jednym razem w kilku miejscach bez potrzeby częstego przemieszczania się.

Od lat na rynku turystycznym obserwuje się zjawisko integracji poziomej i pionowej, podobna sytuacja występuje wśród podmiotów gospodarczych działających w sektorze turystyki golfowej. Za przykład może posłużyć Oceanico Golf, który swoje pola, hotele i apartamenty ma w wielu miejscach na świecie. Na terenie Algarve jest to aż siedem pól golfowych: Faldo, O'Connor, Oceanico Academy, które znajdują się w miejscowości Alcantarilha i położone obok siebie tworzą jeden duży kompleks, oraz Victoria, Old Course, Pinhal, Millennium, Laguna, Oceanico Academy znajdujące się w Vilamoura. Dom klubowy Amendoeira ma restauracje, w których mogą odbywać się bankiety oraz spotkania biznesowe nawet do 250 osób. Sala ta może też być przeznaczona do organizowania wesel w pięknej scenerii pola golfowego. Oceanico zajmuje się również sprzedażą nieruchomości, które znajdują się w najbliższym otoczeniu pól golfowych. Zainteresowani mogą kupić luksusowe wille na terenie wybranego pola. Posiadacze takich willi mogą bezpłatnie korzystać z udogodnień, takich jak: sale gimnastyczne, siłownie, SPA, korty tenisowe, boiska do piłki nożnej. Udogodnienia te są też dostępne dla członków klubu.

Oferta turystyki golfowej regionu Algarve jest silnie zróżnicowana. Funkcjonują tu ośrodki z kilkoma polami i bardzo dobrym kompleksowym zagospodarowaniem turystycznym. Za przykład może posłużyć Pastena Golf & Resorts – ośrodek posiadający w swej ofercie cztery pola golfowe znajdujące się w Algarve. Są to: Gramacho, Vale da Pinta, Silves Golf i Alto Golf. Jednocześnie można

tu znaleźć także pojedyncze pola golfowe, w otoczeniu których powstaje mało rozbudowana baza turystyczna.

Podsumowanie

Skomplikowana sytuacja na współczesnym rynku turystycznym, przejawiająca się między innymi sporą liczbą regionów turystycznych konkurujących o turystę, wymusza podjęcie działań zmierzających do osiągnięcia pewnej przewagi konkurencyjnej w stosunku do innych obszarów. Portugalia jako kraj bezpośrednio sąsiadujący z jednym z największych obszarów recepcyjnych świata, jakim jest Hiszpania, dysponuje znacznie mniejszym potencjałem przyrodniczym, kulturowym oraz zagospodarowaniem turystycznym. Południowa część Portugalii – Algarve jest jednym z najciekawszych regionów turystycznych Półwyspu Iberyjskiego. Od lat głównym kierunkiem rozwoju regionu była turystyka wypoczynkowa, niestety, warunki klimatyczne znacznie ograniczały długość okresu wypoczynkowego. Pojawiło się więc bardzo niekorzystne zjawisko sezonowości ruchu turystycznego. Jednocześnie na światowym rynku turystycznym powstały regiony całorocznego wypoczynku. Należą do nich Egipt, Karaiby i Azja Południowo-Wschodnia. Zwiększająca się dostępność komunikacyjna sprzyjała masowemu ruchowi turystycznemu w kierunku tych właśnie destynacji. Nowe kierunki podróży spowodowały zmniejszenie ruchu turystycznego w już istniejących, tradycyjnych regionach, których przykładem jest południowa część Portugalii. Podjęto więc działania zmierzające do zdywersyfikowania oferty turystycznej przez wprowadzenie nowych elementów do produktu turystycznego, jakim jest obszar Algarve. Działania innowacyjne polegały na zmianie wizerunku regionu wypoczynkowego przez wprowadzenie możliwości uprawiania turystyki kwalifikowanej, jaką jest golf.

Obecnie Algarve jest utożsamiane jako jeden z najważniejszych regionów turystyki golfowej w Europie. O jego randze świadczy liczba i standard pól, bardzo dobre zagospodarowanie turystyczne oraz dostępność komunikacyjna (transport lotniczy). Dodatkowym argumentem są warunki środowiska przyrodniczego, w których powstały jedne z najciekawszych krajobrazowo pól golfowych. Region ten w pełni wykorzystał swoją szansę rozwojową i osiągnął pewną przewagę konkurencyjną.

Bibliografia

- Anuario Estatístico da Região Algarve*, Lisboa 2009.
Calvo G., Tzschaschel S., *Portugalia*, Geocenter, Warszawa 1998.
Czepe Z., Flis J., Mochnacki R., *Geografia fizyczna świata*, PWN, Warszawa 1966.

- Encyklopedia geografia turystyczna świata*, Wyd. Kluszczyński, Kraków 2001.
- Encyklopedia geograficzna świata: Europa*, red. A. Jelonek, Wyd. Opress, Kraków 1996.
- Geografia turystyczna świata*, cz. 1, red. J. Warszyńska, PWN, Warszawa 2000.
- Kowalczyk A., *Turystyka zrównoważona*, PWN, Warszawa 2010.
- Kowalczyk A., Derek M., *Zagospodarowanie turystyczne*, PWN, Warszawa 2010.
- Makowski J., *Geografia fizyczna świata*, PWN, Warszawa 2006.
- Przeglądowy atlas świata: Europa*, cz. 2, red. R. Mydel, J. Groch, Wyd. Fogra, Kraków 2000.
- Vincent M., Stradling R.A., *Wielkie kultury świata: Hiszpania i Portugalia*, Świat Książki, Warszawa 1997.
- www.algarvegolf.net.

Magdalena Banaszkiewicz

POLSKA TURYSTYKA WYJAZDOWA DO ROSJI - ZARYS PROBLEMATYKI

Abstract: The article presents the issue of Polish citizens' travels to Russia. The introduction outlines the most important features of the current situation in the Russian tourist market, including its potential and problems 'inherited' after the former political system. In this context, the article analyses the tourist movement from Poland, while considering factors that favour or hamper its development. The article has been based on the analysis of statistical data (from research projects conducted by the Institute of Tourism and the corresponding institutions in Russia), as well as the author's own experiences. It adds to the current state of knowledge – particularly by adding the practical conclusions, which in the future can be put to practice in order to improve the Polish-Russian cooperation in the field of tourism.

Key words: Russia, tourism, excursions, development

Wprowadzenie

Potencjał turystyczny Rosji jest wprost proporcjonalny do jej terytorium. Jak podaje Główny Urząd Statystyczny Federacji Rosyjskiej, na jej terytorium znajdują się 2368 muzea, 590 teatry, 67 cyrki, 24 ogrody zoologiczne, ponad 99 tysięcy tzw. pomników historii i kultury, 140 parki narodowe i rezerваты przyrody, nie licząc infrastruktury typu parki wodne, kompleksy narciarskie, centra rozrywki

itd.¹ Miejsca szczególnie cenne ze względu na swoją unikatową wartość kulturową bądź przyrodniczą od 1977 r. wpisywane są, po spełnieniu odpowiednich kryteriów na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO. Jak dotąd w tym prestiżowym spisie znalazły się 23 obiekty rosyjskie, co plasuje Federację Rosyjską na dziewiątym miejscu na świecie. Wspomnieć należy, że starania o wpisanie na listę UNESCO czynione są przez Rosję dopiero od początku lat 90., dlatego w porównaniu z krajami, które od samego początku uczestniczą w tym programie, Federacja Rosyjska ma jeszcze wiele do nadrobienia. Spośród wszystkich rosyjskich obiektów włączonych na listę UNESCO, większość (piętnaście) stanowią miejsca prezentujące kulturowy dorobek ludzkości, zaś osiem spełniło kryteria niepowtarzalnej wartości przyrodniczej. Jednym z pierwszych miejsc wpisanych na listę UNESCO było historyczne centrum Sankt Petersburga wraz z okolicznymi zabytkami².

Rosja często określana jest mianem „kraju kontrastów” – przejawia się to także w jej potencjale turystycznym. Znakomita większość obiektów znajduje się w europejskiej części kraju, co sprawia, że tutaj również kumuluje się ruch turystyczny. Za Uralem za centra turystyki uznać można właściwie jedynie okolice jeziora Bajkał oraz Kamczatkę i Sachalin. Jak podaje WTTC w cyklicznym raporcie, zaledwie 20% rosyjskiego terytorium staje się beneficjentem ruchu turystycznego, a prawie 80% turystów odwiedza wyłącznie Moskwę³. W przypadku turystyki dysproporcje dotyczą nie tylko rozwoju poszczególnych obszarów Federacji Rosyjskiej, lecz także samego ruchu turystycznego. Pomimo wielkiego potencjału turystycznego kraju, można powiedzieć, że turystyka przyjazdowa dopiero zaczyna się rozwijać w formie nowoczesnych produktów turystycznych.

Stan turystyki przyjazdowej w Rosji

Jak podaje Federalna Agencja ds. Turystyki, powołując się na statystyki służb granicznych, w ostatnich latach utrzymuje się stały poziom liczby przyjazdów do Federacji Rosyjskiej. Na prawie 23 miliony cudzoziemców, zaledwie ponad 2 miliony deklaruje turystyczny cel podróży. Informacje te pochodzą z deklaracji migracyjnych, które każdy obcokrajowiec przekraczający granicę jest zobowiązany wypełnić. Stosunkowo duża liczba, gdyż ponad 15 milionów, dotyczy przyjazdów o charakterze prywatnym. Sądzić należy, że częściowo obejmują one także podróże turystyczne, gdyż wiele osób nie podaje prawdziwego celu swojego przyjazdu⁴.

¹ Федеральное агентство по туризму, *Стратегия развития туризма в Российской Федерации на период до 2015 года*, Москва 2008, www.russiatourism.ru/section_449 [dostęp 25.05.2011].

² World Heritage List, UNESCO, www.heritage.unesco.ru/index.php?id=30&L=8 [dostęp 25.05.2011].

³ World Travel and Tourism Council, *The Russian Federation. The Impact of Travel and Tourism on Jobs and the Economy*, 2006, www.wttc.travel/bin/pdf/temp/russia.html [dostęp 25.05.2011].

⁴ Tak się dzieje na przykład w przypadku osób, które otrzymały wizę na podstawie zaproszenia osoby prywatnej czy instytucji, nie zaś turystycznego vouchera. Wówczas, aby nie wzbudzać wątpliwości służb

Tabela 1. Wjazd cudzoziemców według celów podróży (w tysiącach)

Cele	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Wszystkie	21169	22514	22051	22176	22452	22892
Służbowe	3218	2568	2723	3226	3234	3270
Turystyczne	2598	3152	2861	2385	2433	2213
Prywatne	13382	14723	14308	14329	14482	15105
Tranzyt	415	485	546	498	557	532
Obsługa	1556	1586	1613	1738	1746	1773

Źródło: Показатели въезда иностранных граждан в Российскую Федерацию за 2000–2007 гг., www.new.russiatourism.ru/rubriki/-1124140462 [dostęp 25.05.2011].

Z całkowitej liczby przyjeżdżających wydzielić też można przybywających z krajów Wspólnoty Niepodległych Państw, których liczba oscyluje wokół 14 milionów. Choć w ogólnej sumie przybywających stanowią oni znaczący procent, w grupie turystów nie odgrywają aż takiej roli – w 2007 r. to zaledwie 90 tysięcy osób (spadek z 380 tysięcy w 2000 r.), co pokazuje najlepiej, że turystyka w regionie nie jest silnie rozwinięta. Aż chciałoby się porównać to z danymi Instytutu Turystyki, które pokazują, że w 2007 r. zanotowano 66,2 mln przyjazdów cudzoziemców do Polski, w tym, około 15 mln przyjazdów turystów⁵.

Chociaż w 2007 r. zanotowano dwuprocentowy wzrost przyjazdów cudzoziemców do Federacji Rosyjskiej, liczba osób wskazujących jako główny cel pobytu turystykę i odpoczynek spadła w stosunku do 2006 r. aż o 8% (i jest to kolejny rok spadku liczby przyjeżdżających gości zagranicznych). W 2010 r. sytuacja nieco się poprawiła. Federację Rosyjską odwiedziło 22,3 miliona osób, w tym 2,1 mln zagranicznych turystów (bez uwzględnienia obywateli państw byłego ZSRR). Pozycję lidera wśród przyjeżdżających (nie tylko w celach turystycznych) zajmują w rankingu obywatele Finlandii – 1 mln (spadek w stosunku do roku 2009 o 4%), Litwy – 760 tys. (wzrost o 27%) i Chin – 747 tysięcy (wzrost o 4%). Polakom daleko do szczytu rankingu – w 2010 r. przyjechało niecałe 400 tysięcy, z czego zaledwie 25 tysięcy w celach turystycznych. Na dalszych miejscach znajdują się Niemcy, Amerykanie i Brytyjczycy. Warto zauważyć, że biorąc pod uwagę ogólną liczbę przyjazdów, wyprzedzają ich przedstawiciele krajów sąsiadujących z Rosją, przede wszystkim państw tzw. Przybałtyki. Jednak turystyka staje się celem pobytu gości z tego regionu w mniejszym stopniu niż dla przybywających z krajów „starej” Unii Europejskiej. Uwzględniają wyłącznie cel turystyczny, na pierwsze miejsce wysuwają się Niemcy (347 tysięcy), Włochy (122 tysiące), Wielka Brytania (126 tysięcy), Francja (103 tysiące). Nadal wysoką pozycję zajmują Chiny ze 158 tysiącami turystów rocznie (co świad-

granicznych, zaznacza się prywatny cel podróży. Pamiętać również należy, że często aktywność turystyczna podejmują osoby, których główny cel pobytu nie jest określany jako turystyczny.

⁵ Instytut Turystyki, *Przyjazdy do Polski w 2007 roku*, www.intur.com.pl/przyjazd.htm [dostęp 25.05.2011].

czy o 36% wzroście w stosunku do 2009 r.). Niestety, Polska z każdym rokiem spada w statystykach na niższe pozycje. Liczba turystów z 43 tysięcy w 2007 r. spadła w 2008 r. do 33 tysięcy, co oznacza ubytek rzędu 23%. Był to jeden z największych spadków liczby turystów wśród analizowanych czterdziestu państw. W latach 2009–2010 również zanotowano spadek – na szczęście już nie tak drastyczny (-3%)⁶.

Rosja jako partner biznesowy przyciąga zdecydowanie więcej cudzoziemców niż turystów. Na jej terytorium znajdują się siedziby i filie ważnych korporacji. Nie tylko w Moskwie czy Sankt Petersburgu, ale i w innych miastach – Archangielsku, Soczi, Jekaterynburgu, Nowosybirsku, z każdym rokiem nawiązywane są nowe kontakty gospodarcze. W roku 2011 Rosja przyjęła blisko 4,4 mln zagranicznych gości przyjeżdżających w celach służbowych – to o 14% więcej, niż rok wcześniej. Znaczącą część tej liczby stanowią goście z Polski (ponad 300 tysięcy osób). Porównując tę liczbę ze stanem z końca 2007 r. (99,5 tys.), można zauważyć, że zwiększyła się ona trzykrotnie⁷.

Głównym czynnikiem przyciągającym zagranicznych turystów są dwie stolice i ich zabytki. Nieporównywalnie mniejszą popularnością cieszą się miasta Złotego Pierścienia oraz nadwołżańskie – Wołgograd, Astrachań, Niżny Nowogród. Bez wątplenia na pierwszym miejscu pod względem typu turystyki, znajduje się kulturowa turystyka miejsca. Coraz większe uznanie zyskuje też ekoturystyka i etnoturystyka – wśród jej głównych założeń programowych należy wymienić Karelię, Syberię, Bajkał, Ural oraz Kamczatkę. Niszową pozycję w przemyśle turystycznym zajmuje wędkarstwo, myślistwo, żegluga (śródlądowa i morska) i kulinarna. Można przypuszczać, że w przyszłości Rosja ma szansę wypromować tanatoturystykę oraz turystykę „dziedzictwa” komunistycznego.

Choć nie prowadzi się szczegółowych badań dotyczących profilu turystów przyjeżdżających do Rosji, koszty pobytu każą przypuszczać, że są to ludzie zaможni. Kraj nie należy do tanich, jeśli chodzi o podróżowanie. Pomijając koszty uzyskania wizy, należy liczyć się z wysokimi cenami transportu oraz noclegu. Rosyjskie firmy operujące w branży turystyki przyjazdowej, pracują właściwie jedynie z turystami o średnich i wyższych niż średnie dochodach. Tzw. turyści klasy ekonomicznej, którzy zawsze stanowią największą grupę odwiedzających, zwykle omijają Rosję, gdyż nie stać ich na korzystanie z drogich usług pośredników, a większość z nich nie jest w stanie samodzielnie zorganizować wyjazdu indywidualnego z powodu utrudnień komunikacyjnych.

Przyczyny tak złych wyników turystyki przyjazdowej są różne. Istotne jest jednak to, że przeważają wśród nich nie faktory obiektywne, a takie, które

⁶ Показатели въезда иностранных граждан в Российскую Федерацию за 2010 г., www.russiaturism.ru/rubriki/-1124140807/ [dostęp 25.05.2011].

⁷ *Ibidem*.

można zmienić – co z pewnością przyczyniłoby się do znaczącej poprawy sytuacji. Rosja, choć obdarzona znacznym potencjałem turystycznym, nie dorównuje atrakcyjnością takim krajom, jak Francja czy Włochy. Klimat sprawia, że sezon turystyczny trwa krótko, a wielka rozpiętość w odległościach pomiędzy poszczególnymi obiektami zainteresowania turystów, uniemożliwia zobaczenie większej liczby atrakcji podczas jednego pobytu. Oczywiście pewnych rzeczy zmienić się nie da. Nad Bajkałem sezon turystyczny kończy się już w połowie września. Niemożliwością jest też przeniesienie kamczackich gejzerów bliżej Europy. Niemniej, istnieje wiele sposobów na przyciągnięcie do konkretnych miejsc wyspecjalizowanych turystów, tym bardziej, że coraz częściej goście dokładnie wiedzą, czego poszukują i jeśli interesuje ich dziedzictwo industrialne, to nie będą żałować tego, iż nie zobaczyli tajgi. Wbrew oświadczeniom i zapewnieniom władz rosyjskich, turystyka nie jest priorytetem w rozwoju tego kraju. Świetnym przykładem do porównania mogą być Chiny, które w ciągu kilku zaledwie lat potrafiły przekształcić się w turystycznego lidera.

Aktywność turystyczna Polaków

Pisząc o jakichkolwiek relacjach polsko-rosyjskich, trudno pominąć kontekst historyczny – w tym przypadku cienie przeszłości rzucają bowiem tak silne refleksy na współczesność, że wszystko, co dzieje się dzisiaj, zdaje się mocniej lub słabiej związane z tym, co minęło. Podróż do Rosji wywołuje całą lawinę skojarzeń i emocji. Wojaże pisarzy i poetów, wędrówki studentów do uniwersytetów, podróże w poszukiwaniu pracy i kariery, czy wreszcie przymusowe przesiedlenia, zsyłki i deportacje – przez stulecia Polacy przemierzali nieogarnięte rosyjskie przestrzenie wzdłuż i wszerz, z własnej woli albo pod przymusem. Gdy mowa o turystyce wyjazdowej do Rosji, trudno oderwać się od owego dziedzictwa podróźowania, które zmieniało się w zależności od układu stosunków politycznych. Wraz z upadkiem muru berlińskiego i zalaniem Europy Środkowo-Wschodniej falą wolności politycznej, Polacy zachłysnęli się możliwością swobodnego poruszania się po krajach zachodnich i szybko zaczęli nadrabiać stracone dziesięciolecia.

Rozwój turystyki wyjazdowej w latach 90. wiązał się z kilkoma czynnikami. Po pierwsze, państwowa biurokracja kontrolująca każdego obywatela odeszła do przeszłości: dzięki swobodniejszemu ruchowi granicznemu oraz uproszczeniu systemu paszportowo-wizowego przeciętny Polak mógł, przynajmniej teoretycznie, pozwolić sobie na zagraniczny wyjazd o charakterze turystycznym. Weześniejsza niedostępność zagranicznych kierunków wywołała typowy syndrom nowości. Coś, co było do tej pory zarezerwowane dla wąskiej grupy osób, stało się osiągalne, a przez to jeszcze bardziej pożądane. Zagraniczne wakacje dla

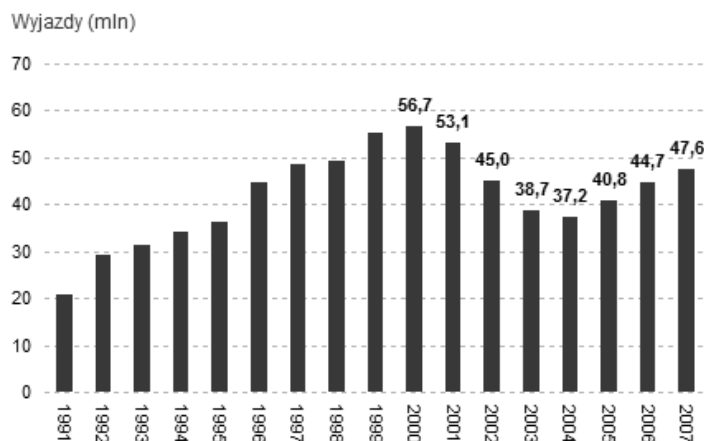
wielu równały się z osiągnięciem pewnego statusu społecznego, były swoistym trofeum, którym można się pochwalić przed znajomymi. Niemniej należy podkreślić, że wzrost zamożności Polaków sprawił, iż „pierwsze z brzegu” wczasy zagraniczne przestały być symbolem wyjątkowego luksusu. Większa konkurencyjność zagranicznego produktu turystycznego, a więc lepsze warunki za rozsądne pieniądze, oznaczała, że w tej samej cenie Polak mógł wyjechać poza granice kraju, a nie spędzać urlop nad Bałtykiem czy w Tatrach. Dzięki sprzyjającej sytuacji politycznej i pozytywnym tendencjom ekonomicznym, Polacy z każdym rokiem coraz częściej pozwalali sobie na zagraniczne wojaże.

Badania ruchu turystycznego Polaków prowadzone są od lat przez Instytut Turystyki we współpracy z Głównym Urzędem Statystycznym oraz Ministerstwem Sportu i Turystyki. Badania jednolite pod względem metod i doboru próby dostępne są od roku 1996, a więc od kilkunastu lat, co pozwala wskazać charakterystyczne zjawiska i tendencje. Do oszacowania liczby krajowych i zagranicznych podróży osób w wieku 15 i więcej lat (gdyż takie kryterium wiekowe przyjęło się do obliczeń ruchu turystycznego), określenia częstotliwości uczestnictwa w wyjazdach, średniej długości pobytu, struktury wyjazdów według celów, form organizacyjnych, rodzaju noclegów i środków transportu, a w odniesieniu do wyjazdów zagranicznych – również według odwiedzanych krajów, Instytut Turystyki prowadzi badania realizowane co miesiąc na reprezentatywnej próbie TNS OBOP, liczącej nieco ponad tysiąc osób. Dotyczą one podróży Polaków w okresie trzech miesięcy poprzedzających badanie⁸. Instytut Turystyki od 2004 r. prowadzi badania zgodnie z zaleceniami metodologicznymi Eurostatu, co pozwala ujednolicić statystyki ruchu turystycznego w całej Unii Europejskiej.

Jak podaje Instytut Turystyki, w pierwszym dziesięcioleciu po odzyskaniu niepodległości, turystyczna aktywność Polaków utrzymywała się na wysokim poziomie, ponad 60% mieszkańców Polski w wieku 15 i więcej lat, uczestniczyło w krajowych i zagranicznych wyjazdach turystycznych. W 2001 r. wskaźnik uczestnictwa obniżył się do 56%, w ciągu kolejnych lat utrzymywała się tendencja spadkowa, którą ilustruje wykres poniżej. Tendencja ta trwała do 2004 r., gdy liczba zagranicznych wyjazdów Polaków spadła do poziomu zaledwie 37 milionów (należy pamiętać, że dane te odzwierciedlają nie tyle liczbę podróży o charakterze turystycznym, ile liczbę przekroczeń granicy, a więc wyjazdów bez względu na cel).

⁸ Instytut Turystyki, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w 2008*, www.intur.com.pl/inne/wyjazdy_polakow2008.pdf [dostęp 05.05.2011].

Rycina 1. Liczba zagranicznych wyjazdów mieszkańców Polski (przekroczenia granicy w milionach)

Źródło: Instytut Turystyki, *Charakterystyka polskich turystów wyjeżdżających za granicę*, www.intur.com.pl/wyjazdy.htm#kraje [dostęp 25.05.2011].

Przy porównaniu danych dotyczących wyjazdów zagranicznych traktowanych ogólnie oraz szczegółowo ze względu na cel turystyczny (to znaczy obejmujących co najmniej jeden nocleg poza miejscem zamieszkania – zarówno w celach wypoczynkowych, rekreacyjnych i poznawczych, jak i zawodowych, np. delegacja, religijnych, rodzinnych i leczniczych) widać, że spadek uczestnictwa Polaków w przekraczaniu granic zauważalny był także w turystyce.

Tabela 2. Zagraniczne wyjazdy polskich turystów w milionach

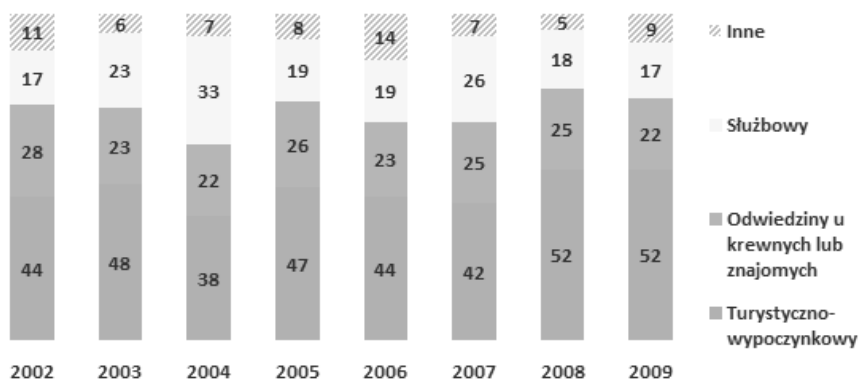
Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Liczba	7,6	7,5	9,6	7,7	8,4	7,2	6,3	6,2	7,3	6,9	7,6	6,3

Źródło: *ibidem*.

Prawie połowa polskich obywateli uprawia turystykę krajową lub zagraniczną. W 2009 r., mimo utrzymującego się poziomu uczestnictwa Polaków w wyjazdach krajowych (30,8 mln), zaobserwować można było spadek ogólnej liczby wyjazdów, co wynikało z ograniczenia liczby podróży za granicę. Podczas gdy uczestnictwo w wyjazdach zagranicznych w 2008 r. wzrosło do najwyższego poziomu od 1996 r., to rok później spadło do 6,3 miliona, a więc poniżej poziomu z 2007 r. Największą grupę wśród wyjeżdżających stanowią osoby z wyższym wykształceniem (35%) oraz mieszkańcy dużych miast (26%). Im niższy poziom wykształcenia, tym mniejsze uczestnictwo w turystyce międzynarodowej (9% osób z wykształceniem zawodowym, 8% z podstawowym). Mieszkańcy wsi sta-

nowią nieco ponad jedną dziesiątą osób wyjeżdżających na urlop za granicę⁹. Turystyka od lat jest podawana jako najczęstszy cel zagranicznych wyjazdów Polaków.

Rycina 2. Cele wyjazdów (w procentach)

Źródło: *ibidem*.

Pod względem najbardziej rozpowszechnionych regionów turystycznych, na pierwszych miejscach plasują się kraje ościenne: Niemcy, Czechy oraz Słowacja. Wynika to z faktu, że często kraje te traktowane są jako tranzytowe. Przy tego rodzaju statystykach należy również pamiętać, że suma wizyt w poszczególnych krajach jest większa niż liczba wyjazdów turystycznych: część turystów odwiedza kilka krajów podczas jednej podróży. Polacy wolą odpoczywać w krajach basenu Morza Śródziemnego: we Włoszech, Chorwacji, Grecji, Egipcie. Na dalszym miejscach lokują się takie państwa, jak Austria, Hiszpania, Francja, Litwa, Węgry, Bułgaria. Z powyższego zestawienia wynika, że polscy turyści ograniczają się przede wszystkim do regionu europejskiego. Jedynym wyjątkiem – aczkolwiek, z pewnymi odniesieniami do europejskiego dziedzictwa i przez włączenie do tego samego kręgu kulturowo-politycznego – jest Turcja. W 2010 r. Polacy wzięli udział w 33,9 mln krajowych podróży turystycznych, czyli 10% więcej niż w 2009 r. Liczba podróży długookresowych stanowiła 40%, zaś krótkookresowych 60% wszystkich wyjazdów. Zmniejszył się (o 6,7%) udział mieszkańców Polski w krajowych wyjazdach o charakterze turystycznym: 12,5 mln w porównaniu z rokiem 2009, gdy takich wyjazdów było 13,4 mln. Niższy był także poziom uczestnictwa w wyjazdach zagranicznych. W 2010 r. za granicę wyjechało turystycznie 4,6 mln Polaków (czyli aż 13,2% mniej niż rok wcześniej)¹⁰.

⁹ Instytut Turystyki, *Uczestnictwo w wyjazdach zagranicznych według wykształcenia i miejsca zamieszkania w %*, www.intur.com.pl/ruch.htm [dostęp 05.05.2011].

¹⁰ Instytut Turystyki, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków...*

Wyjazdy polskich turystów do Europy Wschodniej

Jak zauważył K. Podemski, na początku lat 90. znajomość Rosji (ZSRR) wśród Polaków była bardzo duża. Była on trzecim najczęściej odwiedzanym przez Polaków krajem.

W kraju tym częściej byli mężczyźni (15,8%), niż kobiety (11,6%). W Rosji (ZSRR) przebywała co trzecia osoba z wykształceniem wyższym, co piąta z wykształceniem średnim oraz co dziesiąta z wykształceniem zawodowym. Odwiedził ją co szósty mieszkaniec miasta i co jedenasty mieszkaniec wsi. Był w tym kraju co trzeci kierownik i profesjonalista, co piąty urzędnik, co siódmy wykwalifikowany robotnik, co dwudziesty drugi rolnik. Kraj ten odwiedzały najczęściej osoby między 30. a 70. rokiem życia. Najwięcej badanych, którzy byli w Rosji, pochodziło z regionu centralnego i zachodniego (19%), następnie ze wschodniego (17,5%), najmniej z południowego i północnego (10,5%)¹¹.

Od początku lat 90. wiele się jednak zmieniło. Państwa WNP zajmują zdecydowanie niższe – w porównaniu z państwami Unii Europejskiej – miejsce w statystykach miejsc odwiedzanych przez turystów z Polski.

Tabela 3. Wyjazdy polskich turystów do wybranych krajów WNP (w milionach)

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Rosja	*	*	*	*	*	0,15	0,10	*	*	*	0,20	*	0,10
Ukraina	*	*	0,15	0,15	0,35	0,25	0,20	0,25	0,15	0,25	0,15	0,10	0,15
Białoruś	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	0,15	*	*

* poniżej 0,1 miliona turystów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Instytut Turystyki, *Charakterystyka polskich turystów...*

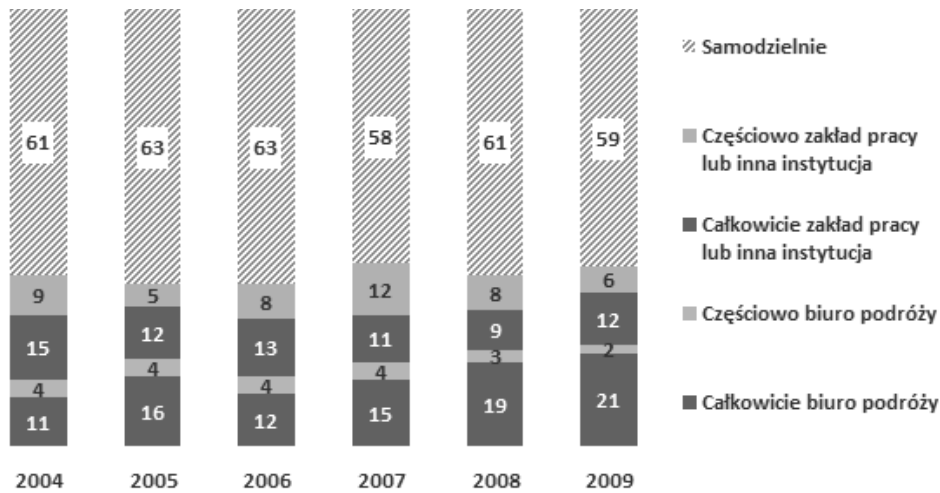
Spośród wybranych trzech państw Wspólnoty Niepodległych Państw, największym zainteresowaniem turystów cieszy się Ukraina. Jest to rezultat nałożenia się na siebie kilku czynników, które w przypadku Rosji czy Białorusi występują oddzielnie lub nie występują wcale. Po pierwsze, zgodnie z umowami o międzynarodowym ruchu granicznym, Polacy mogą poruszać się po terytorium Ukrainy bez wiz (a więc i dodatkowych kosztów i czasu straconego na załatwianie formalności). W przypadku Rosji i Białorusi konieczność zdobycia wizy jest jedną z najważniejszych barier. Ukraina ma do zaoferowania bogatą ofertę turystyczną w miarę przystępnych cenach (Krym od lat cieszy się niesłabnącą popularnością wśród Polaków). W odróżnieniu także od Rosji czy Białorusi, Ukraina, zwłaszcza po tzw. Pomarańczowej Rewolucji, jest postrzegana przez Polaków jako kraj otwarty ku Zachodowi, „ucywilizowany”, bardziej bezpieczny i demokratyczny. Ten pozytywny wizerunek, wraz z historycznymi asocjacjami

¹¹ K. Podemski, *Socjologia podróży*, Poznań 2004, s. 158.

(Lwów – polskie miasto) sprzyja ocieplaniu stosunków turystycznych i promocji kraju. Z kolei Rosja od ponad dekady z trudnością przebija się do świadomości Polaków ze swoją ofertą turystyczną. Przez kolejne lata liczba polskich turystów nie przekracza 100 tysięcy. Dopiero w 2008 r. liczba ta podwoiła się, osiągając według statystyk prowadzonych przez stronę rosyjską, 185 tysięcy. W 2010 r., wedle polskich danych, Rosję odwiedziło w celach turystycznych 100 tysięcy Polaków.

Wyjazdy Polaków do Rosji podzielić można na trzy kategorie. Pierwszą i największą grupę podróżujących stanowią osoby odwiedzające Federację Rosyjską w celach służbowych. Liczba kontaktów handlowych i gospodarczych, pomimo trudności relacji politycznych, utrzymuje się na stałym poziomie. Wyjazdy służbowe zarówno strony polskiej, jak i rosyjskiej są więc naturalnym zjawiskiem poprawiającym wzajemne zależności biznesowe. Osoby często odwiedzające swoich partnerów ekonomicznych w drugim kraju posługują się na ogół tzw. wizą biznesową, pozwalającą na nieograniczoną liczbę wjazdów na terytorium państwa partnerskiego w ciągu danego roku. Należy więc zauważyć, że obiektywnie liczba przekroczeń granicy nie będzie tożsama z liczbą podróżujących, gdyż zwykle jedna osoba udaje się na delegację wielokrotnie. Na drugą grupę składają się osoby podróżujące do Rosji w celach prywatnych. Otrzymują one zwykle wizę na podstawie zaproszenia obywatela Federacji Rosyjskiej (który wcześniej wykazał się odpowiednim zabezpieczeniem finansowym). Pobyt w Rosji może wówczas trwać do trzech miesięcy. Choć w większości przypadków prywatne cele odwiedzin oznaczają wizyty u krewnych czy znajomych, mogą wiązać się także z uprawianiem turystyki (podobnie jak cele służbowe, przy okazji których nietrudno skorzystać z oferty turystycznej Rosji). Ostatnia grupa, czyli przybywający do Rosji w celach turystycznych, oscyluje w granicach 100 tysięcy osób rocznie. Trudno precyzyjnie określić, jak liczną część stanowią uczestnicy wycieczek zorganizowanych. Szacuje się, że ogólnie jedna trzecia zagranicznych wyjazdów Polaków odbywa się z pomocą biur podróży. Szczegółowo prezentuje to zjawisko wykres poniżej.

Rycina 3. Sposób organizacji podróży zagranicznych

Źródło: Instytut Turystyki, *Charakterystyka polskich turystów...*

Liczba osób samodzielnie organizujących wyjazdy zagraniczne od kilku lat niezmiennie oscyluje wokół 60% ogółu wyjeżdżających. Co ciekawe, liczba ta nie powiększa się, jak można by przypuszczać na podstawie ogólnościowych trendów, które pokazują, że turyści coraz częściej posługują się Internetem, poszukują w „wirtualnym świecie” informacji lub korzystają z systemów rezerwacyjnych i tym samym uniezależniają się od pośrednictwa biur podróży. W ostatnich dwóch latach zauważa się wzrost wyjazdów organizowanych całkowicie przez biura podróży. Może wiązać się to z nowymi regionami, które turyści chcą poznawać – przy wyborze takich egzotycznych celów turystycznych, jak Azja czy Ameryka Południowa, turyści wolą polegać na doświadczeniu biur, które gwarantują bezpieczeństwo oraz pełne wykorzystanie możliwości zwiedzania.

Ogólna charakterystyka wycieczek do Rosji

Kilkuletnia obserwacja, choć nie poparta „twardymi statystykami”, pozwala sądzić, że wykres modeli organizacji wyjazdów do Rosji odbiegałby od powyższego, przedstawiającego ogólne tendencje. Różnica sprowadzałaby się przede wszystkim do mniejszej liczby wyjazdów samodzielnych. Nawet podróże indywidualne wiążą się zwykle z korzystaniem z usług pośredników (choćby w kwestii zorganizowania voucherów, wiz i biletów). Ponieważ badania turystów indywidualnych podróżujących do Rosji są utrudnione z powodu braku informacji, a jest to również grupa będąca zdecydowaną mniejszością, warto skupić się na

uczestnikach wycieczek zorganizowanych, podążających utartymi szlakami najpopularniejszych atrakcji turystycznych Federacji Rosyjskiej.

Tabela 4. Oferta polskich biur podróży organizujących wycieczki do Rosji

Organizator	Wycieczka	Czas trwania	Podana cena (około)
BP „Almatur”	Miasto białych nocy	8 dni	2500 zł
	„Nadbałtycka przygoda” (Wilno–Ryga–Tallin–Sankt Petersburg)	8 dni	1900 zł
	Kurs języka rosyjskiego – Sankt Petersburg	16 dni	5000 zł
	Rosyjskie perły – Moskwa i Sankt Petersburg	8 dni	2200 zł
BT „Bezkresy”	„Petersburg – Wenecja Północy”	7/8 dni	1800/2300 zł
	„Bajkał – syberyjskie morze”	14 dni	ok. 6200 zł
	„Bajkał – syberyjskie morze z Moskwą”		ok. 9500 zł
	„Duży Złoty Pierścień Moskwy”	8 dni	2500 zł
	Karelia, Wyspy Sołowieckie, Sankt-Petersburg	11 dni	2800 zł
	Rejs po Wołdze	8 dni	od 6500 zł
	Moskwa–Sankt Petersburg samolotem	7 dni	od 4000 zł
	Wyprawa do Katynia	4 dni	900 zł
BT „Czajka”	„Tramping – rzut oka na Bajkał”	17 dni	3950 zł
SBT „Gaudeamus”	Sankt Petersburg–białe noce–Wilno–Ryga	6 dni	1500 zł
	„Między szamanami z Czyngis-chanem” (Bajkał–Mongolia)	22 dni	7000 zł
„Sobtur”	„Sankt Petersburg – Wenecja i Wersal Północy”	6 dni	3600 zł
	Syberia–Bajkał–kolej transsyberyjska	11 dni	11000 zł
	Syberia–Bajkał	12 dni	9000 zł
BT ZNP „LogosTour”	Moskwa–Sankt Petersburg	7 dni	od 5600 zł
	Syberia z rejssem po Jeniseju	12 dni	15500 zł
	Wyprawa na Kamczatkę	13 dni	12000 zł
BP „Orbis Travel”	Sankt Petersburg	6 dni	1500 zł
		7 dni	2000 zł
	Sankt. Petersburg–Miednoje–Moskwa	9 dni	2400 zł
	Sankt Petersburg–Nowogród Wielki	9 dni	2500 zł
	Sankt Petersburg–Moskwa	8 dni	2500 zł
„Raytan Tour”	Moskwa	6 dni	1900 zł
	Złoty Pierścień	6 dni	3000 zł
	Ryga–Tallin–Sankt Petersburg	8 dni	2000 zł
	Katyn	5 dni	1000 zł
	Katyn–Miednoje–Ostaszkowo	9 dni	1800 zł
	Srebrny Pierścień	11 dni	4500 zł

BT „Top”	Katyń–Moskwa–Złoty Pierścień	15 dni	3900 zł
	„Moskwa – wczoraj i dziś”	6 dni	1700 zł
	„Petersburg – Wenecja Północy”	9 dni	1800 zł
	„U wybrzeży Bałtyku” (Litwa–Łotwa–Estonia–Rosja)	10 dni	2060 zł
	„Petersburg i Moskwa – dwie stolice wielkiego imperium”	11 dni	2500 zł
	Moskwa i Złoty Pierścień	12 dni	3000 zł
	„Petersburg i Nowogród – poznajemy carską Rosję”	8 dni	2100 zł

Źródło: opracowanie własne.

Oferta polskich biur podróży organizujących turystykę wyjazdową do Rosji nie jest szczególnie bogata i urozmaicona. Zapewne jest to wynikiem trudności organizacyjnych i nakładu kosztów, jakie należy ponieść przy przygotowaniu jakiegokolwiek wycieczki oraz niewielkiego zainteresowania turystów. Powyższa tabela prezentuje ofertę katalogową kilku największych polskich touroperatorów działających na terenie byłego ZSRR. Nie uwzględniono w niej mniejszych biur, które sporadycznie (nierzadko na zamówienie konkretnej grupy) przygotowują wyjazd. Dwóch spośród wymienionych organizatorów turystyki, a mianowicie BT „Top” oraz BT „Bezkręsy” specjalizuje się w omawianym regionie, pozostałe włączają Rosję do oferty obejmującej zasięgiem wiele innych państw, nie tylko europejskich. Pozostałe prowadzą działalność na światową skalę proponując szeroki wachlarz programów i celów turystycznych¹².

W ofercie turystycznej dostępnej na polskim rynku zdecydowanie przeważa turystyka kulturowa, miejska. Większość programów powiela typowy schemat poznawania kraju przez zwiedzanie muzeów, oglądanie obiektów architektonicznych i uczestniczenie w wydarzeniach kulturalnych (spektakle teatralne, balet, opera). Najczęściej odwiedzane miasta to oczywiście dwie stolice – Sankt Petersburg i Moskwa. Biura chętnie umieszczają w swojej ofercie zwiedzanie Złotego Pierścienia, czyli starych miast ruskich okalających Moskwę. Najczęściej są to typowe objazdowe wycieczki autokarowe. Niektóre firmy proponują bardziej komfortowe warunki zwiedzania dzięki skorzystaniu z transportu samolotowego. Jednak cena takiego wyjazdu automatycznie wzrasta kilkukrotnie. W dalszych trasach korzysta się z transportu kolejowego lub samolotowego. Drugi dominujący rodzaj wyjazdów, właśnie w regiony Rosji poza jej europejską

¹² W tabeli uwzględniono także ofertę BP „Orbis Travel”, które do 2010 r. było, obok BP „Almatur”, najważniejszym operatorem na rynku wycieczek zorganizowanych do Rosji. Bankructwo biura, ogłoszone pod koniec sezonu turystycznego było szokiem nie tyle dla branży turystycznej (dla której tajemnicą poliszynela była zła kondycja finansowa przedsiębiorstwa), ile dla przeciętnego polskiego turysty, uważającego markę Orbis za jedną z najbardziej prestiżowych.

częścią, to trampingi (lub pseudotrampingi¹³). W tym przypadku najczęstszym celem podróży jest jezioro Bajkał. Dodatkową atrakcją stanowi często przejazd, przynajmniej w jedną stronę, słynną koleją transsyberyjską. W ostatnim sezonie specjalizujące się w organizowaniu wypraw do egzotycznych zakątków świata biuro „Logos Tour” wprowadziło do swojej oferty wycieczki na Kamczatkę oraz rejsy wzdłuż Jeniseju. Są to wyprawy, które rozszerzają bardzo wachlarz propozycji, będąc ciekawym pomysłem dla osób poszukujących alternatywnych sposobów spędzenia urlopu. Nowe destynacje wskazują też kierunek rozwoju turystyki ekstremalnej, której rangi i znaczenia jeszcze w Rosji właściwie nie doceniono. Ciekawą propozycją, która pojawiła się stosunkowo niedawno, przy czym, jak widać, zagościła już w ofertach kilku biur na dobre, jest podróż do Katyńia (połączona ze zwiedzaniem innych miast rosyjskich). Można zaryzykować tezę, że ten typ wycieczek jest produktem turystycznym, który znajduje nabywcę wyłącznie w Polsce. Interesujące jest również to, że w niektórych ofertach wycieczka otrzymuje nazwę „pielgrzymki”, co sprawia, że blaknie konotacja wyjazdu z rozrywką i poznawczym charakterem, zaś na plan pierwszy wysuwa się uroczyste oddanie hołdu Polakom poległym w Katyniu, a samo miejsce nabiera wymiaru sakralnego, ze względu na związaną z nim martyrologię.

Większość wycieczek trwa nie dłużej niż osiem dni. To pozwala skorzystać z nich osobom dysponujących niewielką liczbą dni wolnych. Trampingi i wyprawy wymagają dłuższego urlopu, choć, jak zapewniają w swoich katalogach biura podróży, nie jest konieczne dodatkowe przygotowanie się, trening fizyczny. Kluczową barierą, mającą decydujący wpływ na niewielkie zainteresowanie wyjazdami do Rosji są ceny. Kwoty podane w powyższej tabeli są szacunkowe, nie uwzględniają choćby kosztów związanych z wyrobieniem wiz. Ponadto powszechnie przyjętą praktyką jest niebranie pod uwagę w podawaniu ceny wycieczki tzw. kosztów dodatkowych, a więc wartości biletów wstępów, wynagrodzenia przewodników miejscowych, opłat za atrakcje fakultatywne. Tym samym realny koszt wycieczki jest znacznie wyższy niż sugerowany w katalogu. Praktyka ta dotyczy oczywiście nie tylko podróży do Rosji, niemniej ceny wycieczek na wschód, nawet pomijając koszty dodatkowe, zdecydowanie przewyższają ich analogiczne odpowiedniki w kierunkach zachodnioeuropejskich. Nie powinno więc dziwić, że do Rosji podróżuje określona grupa turystów, na ogół mogąca pochwalić się sporym dorobkiem podróżniczym. Jak zwykle cena wyjazdu uzależniona jest od poziomu komfortu, na jaki turyści chcą się zdecydować. Wcześniej wspomniano już o specyfice turystyki rosyjskiej, a dokładnie o zależności pomiędzy standardem a ceną usług. Brak rozbudowanej oferty dla turystów z tzw. klasy ekonomicznej sprawia, że organizatorzy mają jedynie dwie możliwości – albo zdecydują się na stosunkowo wysoki poziom usług restauracji, hoteli itp.

¹³ Gdyż trudno zaklasyfikować do trampingu imprezę samolotową, gdzie mieszka się w komfortowych bazach turystycznych, a „trampingowanie” sprowadza się do przejażdżki jeepem po górzystym terenie i uczestniczenia w spektaklu folklorystycznym zorganizowanym specjalnie na potrzeby turystów.

(a to oznacza bardzo wysokie ceny), albo wybiorą o wiele niższy standard, choć za wcale niemałe pieniądze. Wszelkie trudności biurokratyczno-organizacyjne na miejscu dodatkowo podwyższają koszty organizatorów, gdyż zmuszają ich do skorzystania z usług rosyjskich pośredników. Bez tego jednak przygotowanie grupowej wycieczki do Rosji jest praktycznie niemożliwe.

Ofercie wyjazdowej polskich biur podróży daleko jeszcze do zaspokojenia potrzeb wszystkich potencjalnych klientów zainteresowanych wycieczką do Rosji. Katalogi imprez turystycznych nie wyczerpują też wszystkich możliwości, jakie daje szeroki potencjał turystyczny tego kraju. Wciąż pozostaje wiele regionów, które mogą cieszyć się sporą popularnością zarówno wśród lepiej sytuowanych turystów, jak i tych średniozamożnych. Jednak kształt oferty zmienia się z roku na rok. Biura poszukują nowego sposobu na pokazanie starych miejsc. Przykładem może być choćby zróżnicowanie programów zwiedzania BT „Almaty”, które oferuje prócz standardowego poznawania Sankt Petersburga, program „śladami literatury”, „śladami folkloru”, „śladami techniki”, „śladami kultury i religii”¹⁴. To pokazuje, że w najbliższych latach oblicze turystyki rosyjskiej może przejść całkowitą metamorfozę, oczywiście pod warunkiem, iż pozytywnym tendencjom sprzyjać będzie proturystyczna polityka państwa. Także polski udział w rynku turystyki przyjazdowej w Rosji ma szansę się zwiększyć wraz ze stopniowym słabnięciem zainteresowania kierunkami europejskimi (wynikającym z poznania tego regionu) i ociepleniem wizerunku „wschodniego sąsiada”.

Podstawowe determinanty rozwoju

Stan rosyjskiej turystyki jest spuścizną poprzedniego ustroju oraz efektem trwającej już prawie dwie dekady nierównej i mało efektywnej polityki turystycznej w warunkach wolnorynkowych (i ogólnie niestabilnej sytuacji wewnętrznej). W Związku Radzieckim turystyka, jak i inne dziedziny gospodarki, była ściśle podporządkowana centralnemu kierowaniu. Wszelkie inwestycje i zmiany przeprowadzano w zgodzie z odgórnym, zawczasu ustalonym planem, którego realizacja poddawana była skrupulatnej kontroli. Baza noclegowa i sieć transportowa, choć wystarczająca dla potrzeb rynku wewnętrznego pod koniec istnienia ZSRR, przestała spełniać stawiane jej wymagania już w latach 90. Po kilkunastu latach od upadku reżimu, infrastruktura nadal nie odpowiada międzynarodowym standardom. Szczególnie dotkliwie odczuwany jest brak bazy noclegowej klasy średniej, zaś ceny, pomimo niskiego poziomu usług, osiągają niebotyczne pułapy, co wynika z braku zdrowej konkurencji. Szacuje się, że 75–80% istniejących obiektów noclegowych wymaga modernizacji i kapitalnego remontu.

Wyjątkowo dramatycznie sytuacja przedstawia się na prowincji. Różnica pomiędzy bazą noclegową Petersburga czy Moskwy a mniejszymi miastami,

¹⁴ Oferta dostępna na stronie: www.excitingpoland.pl/pl/k1-12/index.html [dostęp 25.05.2011].

zwłaszcza za Uralem, jest kolosalna. Kolejną barierę stanowi brak wykwalifikowanej kadry i pracowników branży turystycznej. Szkoły o profilu turystycznym znajdują się przede wszystkim w dużych miastach, przez co nauka w nich leży właściwie poza zasięgiem młodzieży mieszkającej w mniejszych ośrodkach. Poziom wykształcenia kadry turystycznej pozostawia wiele do życzenia, co szczególnie odbija się na wrażeniu, jakie wywołują cudzoziemcy odwiedzający Rosję. Turyści, przywykli do mniej lub bardziej, ale jednak profesjonalnej obsługi, podwójnie dotkliwie doświadczają braków wykształcenia osób zatrudnionych w branży turystycznej.

Do zespołu problemów dorzucić należały także nieodpowiednią sieć transportową. Chociaż w ostatnich latach wewnątrz krajowych połączeń lotniczych jest nieporównanie więcej niż w poprzedniej dekadzie, a stan lotnisk i floty lotniczej stopniowo ulega poprawie, to nadal ten rodzaj transportu uważany jest za ekskluzywne dobro dostępne jedynie osobom lepiej sytuowanym (wynika to głównie ze znacznych kosztów ponoszonych przez linie lotnicze, co uwarunkowane jest wysokimi cenami paliwa, pomimo, że w Rosji i tak jest ono znacznie tańsze niż na Zachodzie). W ten sposób przemieszczanie się koleją (bo o infrastrukturze drogowej w przypadku Rosji lepiej nie wspominać) staje się jedynym – niekoniecznie pożądanym – rozwiązaniem. Rozwiązaniem utrudnionym jednak dla wszystkich cudzoziemców. Obcokrajowców nie obowiązuje bowiem indywidualny system rezerwacji biletów. Jeśli ktoś chce wcześniej kupić bilet np. z Moskwy do Irkucka, musi zdać się na pośrednictwo firmy turystycznej, która pobierze oczywiście odpowiednią prowizję. Natomiast samodzielne kupno biletu w kasach dworca, zwłaszcza w letnim szczycie sezonu, jest właściwie możliwe jedynie dla tych, którzy posługują się językiem rosyjskim.

Ostatnią z zasadniczych przeszkód w rozwoju turystyki w Rosji jest kiepska reklama i informacja turystyczna, praktycznie uniemożliwiająca eksplorowanie kraju przez indywidualnych turystów zagranicznych (dużo można pisać o braku informacji w języku angielskim czy niemożności znalezienia podstawowych danych przez Internet). Dzięki takim projektom, jak wspomniany już choćby konkurs „Siedem cudów Rosji”, ta ostatnia dziedzina rokuje jednak lepiej niż można przypuszczać. W centrach turystycznych, takich jak Sankt Petersburg, Moskwa, Soczi czy okolice Bajkału, język angielski staje się coraz powszechniejszy. Powstają również nowe centra informacji turystycznej, w których obsługa operuje przynajmniej jednym językiem obcym.

Osobnym problemem jest kwestia wiz. Obowiązek ich posiadania hamuje spontaniczny przepływ turystów i zraża bardzo wielu potencjalnych gości koniecznością poniesienia dodatkowych kosztów i stratą czasu wynikającą z opieszłości konsulatów i ambasad. W zależności od kraju, turystów obowiązuje określony system wizowy. Obywatele państw należących do strefy Schengen, a więc i Polski, aby wjechać do Rosji, zobowiązani są do zdobycia ujednoczonej wizy. Okres pobytu w ramach jednej wizy turystycznej nie może przekraczać

30 dni i musi odpowiadać datom podanym we wniosku wizowym. Warunkiem otrzymania wizen jest złożenie wniosku (osobiście lub przez pośrednika, który ma pozwolenie na prowadzenie działalności pośrednictwa wizowego) wraz z dokumentem potwierdzającym pobyt w Rosji (voucher turystyczny – umowę dotyczącą świadczenia usług turystycznych oraz potwierdzenie obsługi turysty zagranicznego przez organizację prowadzącą działalność turystyczną na terenie Rosji). Do tego należy uiścić opłatę w wysokości 35 euro (lub, gdy wyrobienie wizen ma trwać krócej niż trzy dni – 70 euro)¹⁵. Jak widać, zdobycie wizen do Rosji nie jest sprawą prostą, tym bardziej, że wniosków nie można przesłać drogą pocztową, co w przypadku osób niemieszkających w miastach, gdzie znajduje się rosyjski konsulat, wiąże się ze stratą dodatkowego czasu i pieniędzy.

W maju 2009 r. na mocy postanowienia prezydenta Dmitrija Miedwiediewa złagodzone przepisy wizowe dla zagranicznych turystów przybywających do kilku wybranych portów morskich Rosji. Dotyczy to portów w Sankt Petersburgu, Wyborgu, Władywostoku, Kaliningradzie, Noworosyjsku i Soczi. Dzięki temu wycieczki zorganizowane przybyłe do danego miejsca statkiem, a które trzy doby wcześniej zostały zgłoszone odpowiednim organom, mogą poruszać się po obszarze uwzględnionym w programie zwiedzania bez posiadania wizen przez 72 godziny¹⁶. Ukaz prezydenta przyczynił się do wzrostu liczby turystów zagranicznych zachęconych zniesieniem obowiązku „załatwiania” wizen.

Podsumowanie

O Rosji często mówi się jako o kolosie na glinianych nogach. Państwo jest potentatem w eksporcie surowców energetycznych, a utrzymujące się wysokie ceny ropy sprawiają, że inne dziedziny gospodarki są pomijane, co w przyszłości może okazać się dla kraju katastrofalne. Na szczęście od pewnego czasu zarówno władze federalne, jak i regionalne, zaczynają uświadamiać sobie złożoność problemu i podejmują działania mające na celu dywersyfikację gospodarki, uwzględniając fakt, że turystyka jest jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi gospodarki światowej. Przykładowo, Francja, będąca liderem pod względem przyjazdów zagranicznych turystów, zarabia rocznie prawie 56 mld dolarów na turystyce zagranicznej¹⁷.

¹⁵ Совместные рекомендации по применению Соглашения между Российской Федерацией и Европейским сообществом об упрощении выдачи виз гражданам Российской Федерации и Европейского союза от 25 мая 2006 г., www.poland.mid.ru/visa_rec.html [dostęp 25.05.2011].

¹⁶ Постановление Правительства Российской Федерации № 397, Положение о пребывании на территории Российской Федерации иностранных граждан и лиц без гражданства, прибывающих в Российскую Федерацию в туристических целях на пароммах, имеющих разрешения на пассажирские перевозки, www.new.russiatourism.ru/rubriki/-1124140411/ [dostęp 25.05.2011].

¹⁷ Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO), „UNWTO World Tourism Barometer” 2009, nr 7/3; cyt. za: Instytut Turystyki, *Trendy w turystyce światowej*, www.intur.com.pl/trendy.htm#tab5 [dostęp 25.05.2011].

Rosyjscy specjaliści często porównują obecną sytuację z okresem radzieckim, który pomimo generalnego zamknięcia na Zachód, był dobrym czasem dla turystyki przyjazdowej. Odgrywała ona bowiem rolę czynnika ideologicznego, mającego prezentować wybitne dokonania Państwa Rad, co nie przeszkadzało przy okazji znakomicie zarabiać na zagranicznych gościach. Patrząc w przyszłość można powiedzieć, że Rosja ma szansę znów stanowić nieprzeciętną atrakcję dla turystów spragnionych kontrastów. UNWTO prognozuje, że do 2020 r. Federacja Rosyjska zajmie dziewiąte miejsce w spisie krajów o największej liczbie przyjeżdżających turystów¹⁸. Moda na Rosję wydaje się pieśnią przyszłości. Najwięcej zależy jednak od samych Rosjan. Jak napisał znany współczesny pisarz rosyjski, Wiktor Jerofiejew:

Rosjanin składa się z „niczego”, które zawiera w sobie „wszystko”. Rosjanin uważa, że nic do niego nie należy. Rosjanin uważa, że należy do niego cały świat. Mimo zewnętrznej łagodności i śpiewności Rosji, mimo jej babskiego oblicza, miłości do kefiru, ten kraj zamieszkuje ludność z potwornym apetytem. Wczoraj wszystko, dzisiaj nic, jutro – znowu wszystko. Jeżeli udałoby się uzdatnić i sensownie rozwinąć ten styl „wszystko – nic – wszystko”, można byłoby stać się modnym krajem na wzór Nepalu¹⁹.

¹⁸ Cyt. za: World Travel and Tourism Council, *The Russian Federation. The Impact of Travel...*

¹⁹ W. Jerofiejew, *Encyklopedia duszy rosyjskiej*, Warszawa 2004, s. 27.

Stefan Sacha

RYNEK MIAST KONGRESOWYCH (NA PRZYKŁADZIE WIEDNIA)

Abstract: Congress or conference tourism is included into the concept of business tourism and, as such, it constitutes a separate and important segment of tourism. The destinations are most often large cities and metropolises, as well as holiday resorts and health resorts of particular touristic value. This article is an attempt at characterising the market of congress destinations on the example of Vienna, one of the most popular international congress destinations in the world.

Key words: business tourism, business meeting industry, congress centre, international tourist organisations, tourist market

W niniejszym artykule zostaną podjęte rozważania na temat tego, czym są podróże biznesowe, jakie mają cechy, które pozwalają im zachować pewien stopień odporności na okresowe wahania koniunktury gospodarczej. Podróże biznesowe znacznie się bowiem różnią od typowych podróży turystycznych. Turystyka biznesowa posiada inne uwarunkowania socjoekonomiczne, niż np. turystyka krajoznawcza czy kwalifikowana. Koszty ponoszone przez konsumenta na rzecz turystyki biznesowej nie odgrywają tak dużego znaczenia, jak dla pozostałych rodzajów turystyki. Dzieje się tak dlatego, że podróże biznesowe w dużym stopniu są sponsorowane przez pracodawcę. Mniejsze znaczenie ma również w tym

przypadku czas wolny – są realizowane (w większości) w godzinach i dniach pracy ich uczestników. Podróże podejmowane w interesach wykazują też kilka dalszych cech, które wyróżniają je od pozostałych rodzajów podróży turystycznych. Przykładowo są mniej uzależnione od pory roku, wysokości dochodów ich uczestników, wyróżnia je inny motyw i cel podróży, sposób akwizycji i pozyskiwania klientów, jak również jakość i zakres oczekiwanych usług.

Podróże biznesowe mogą budzić wątpliwość, czy osoba podróżująca w celach związanych z własną aktywnością zawodową powinna być nazywana turystą. Wątpliwości te rozwiewa definicja turysty, sformułowana przez UNWTO (World Travel Organization), według której osoby podróżujące w celach zawodowych również można określać mianem turystów jeśli spełniają podstawowy warunek – przebywają poza miejscem stałego pobytu przynajmniej jedną noc. Warto przy okazji dodać, że podróże biznesowe trwające kilka godzin, odpowiadają pojęciowo terminowi „odwiedzający jednodniowy”, co koresponduje z terminologią przyjętą przez UNWTO, która dzieli wszystkich podróżnych na turystów i odwiedzających jednodniowych (Davidson et al. 2003).

Turystyka biznesowa określana jest także terminami: podróże służbowe, przemysł MICE (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) lub przemysł spotkań, chociaż traktowanie tych terminów jako synonimy nie jest całkowicie słuszne. Najszerze znaczenie ma termin podróże służbowe, albowiem oznacza wszystkie podróże, których cele są związane z pracą bądź interesami podróżującego. Mogą to być podróże związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa, wykonywaniem pracy, mające pomóc zatrudnionemu wykonywać swoją funkcję bardziej efektywnie, mogą być również nagrodą od pracodawcy za dobrze wykonane zadania (Davidson et al. 2003).

Pojęcia podróże służbowe i turystyka biznesowa, obejmują różne kategorie podróży i imprez biznesowych, zarówno połączonych z noclegiem, jak i bez nocowania w odwiedzanej miejscowości. Obejmują one, między innymi:

- konferencje i spotkania o zasięgu lokalnym lub regionalnym,
- międzynarodowe kongresy i konwencje,
- szkolenia,
- targi i wystawy,
- podróże motywacyjne,
- imprezy promocyjne,
- wymianę wykładowców i studentów,
- indywidualne podróże służbowe,
- krótkookresowe migracje do pracy,
- podróże służbowe osób reprezentujących państwo (np. dyplomatów)¹.

Wyczerpujący opis i klasyfikację podróży służbowych zawierają zalecenia WTO sformułowane na użytek statystyki turystyki. Według WTO, podróże w sprawach zawodowych i interesach obejmują:

¹ J. Swarbrook, S. Horner, *Business Travel and Tourism*, Oxford 2001.

- instalację urządzeń,
- wizytacje,
- podróże handlowe do innych przedsiębiorstw,
- uczestnictwo w spotkaniach, konferencjach, kongresach, targach i wystawach,
- wycieczki będące formą motywacji pracowników,
- wygłaszanie wykładów i występy na koncertach,
- zawieranie kontraktów,
- podróże związane z zawodowym uprawianiem sportu,
- misje rządowe, włączając w to personel dyplomatyczny, wojskowy i członków organizacji międzynarodowych,
- płatne studia, kształcenie i badania naukowe, kursy językowe i inne rodzaje kształcenia specjalistycznego, związane z interesami lub zawodem osoby podróżującej².

Za najważniejsze formy turystyki biznesowej uważa się:

- indywidualne podróże służbowe,
- spotkania,
- wystawy i targi,
- podróże motywacyjne,
- turystykę korporacyjną³.

Indywidualne podróże służbowe dotyczą osób podróżujących ze względu na wykonywany zawód, czyli np. polityków, dziennikarzy, artystów, a także pracowników firm z sektorów ochrony zdrowia, finansów, nieruchomości, bankowości i innych, oraz różnego rodzaju instytucji, które nawiązują kontakty zawodowe, odbywają spotkania i podpisują kontrakty. Podróże służbowe zazwyczaj dotyczą pojedynczych osób i nie dają możliwości uczestnikowi wpływu na wybór miejsca, do którego się udaje.

Spotkania – zazwyczaj są organizowane przez firmy i stowarzyszenia w celu uzyskania komunikacji między pracownikami, udziałowcami, członkami i klientami. Zalicza się do tej grupy konferencje, seminaria szkoleniowe, doroczne walne zgromadzenia, a także wprowadzanie na rynek nowych produktów.

Wystawy – obejmują imprezy konsumenckie oraz targi branżowe organizowane w celu przedstawienia produktów poszczególnych przedsiębiorstw. Są miejscem spotkań wystawców, producentów (towarów i usług), przedstawicieli różnego rodzaju organizacji, odwiedzających i mediów. Organizuje się je regularnie, corocznie lub co kilka lat, w tym samym miejscu.

Podróże motywacyjne – mają zazwyczaj ekskluzywny charakter, są to podróże do bardzo atrakcyjnych miejsc, finansowane przez pracodawcę w ramach nagrody za pracę na rzecz przedsiębiorstwa.

² UKFiT, *Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO*, Warszawa 1995.

³ R. Davidson, B. Cope, *Turystyka biznesowa*, Warszawa 2003, s. 3.

Turystyka korporacyjna – organizowana jest przez firmy, które chcąc poprawić swój wizerunek bądź zbudować relacje z tzw. VIP-ami, sponsorują swoim klientom bądź potencjalnym klientom luksusowe rozrywki, zazwyczaj z dziedziny prestiżowych wydarzeń kulturalnych bądź sportowych. W ten sposób buduje się pozytywny wizerunek firmy, a także zaznacza się jej obecność lub promuje markę na określonych rynkach.

Jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się form turystyki biznesowej, jest turystyka kongresowa, z którą większość teoretyków wiąże także sympozja, konferencje i seminaria. Jest to turystyka o charakterze elitarnym, w której uczestnikami są najczęściej politycy, naukowcy, członkowie organizacji międzynarodowych, społecznych, kulturalnych, sportowych, gospodarczych i innych.

Kongresy są spotkaniami, które odbywają się co kilka lat i uczestniczy w nich od kilkuset do kilku tysięcy osób. Prestiżowy charakter kongresów i korzyści ekonomiczne, jakie się z nimi wiążą, sprawiają, że wiele miast na całym świecie rywalizuje ze sobą, aby móc zorganizować spotkania tej rangi. Mniejsze kongresy, które liczą od kilkudziesięciu do kilkuset uczestników nazywa się konferencjami, seminariami oraz sympozjami. Już w XIX w. niektóre miasta były częściej niż inne organizatorami spotkań polityków czy naukowców. Kongresy odbywały się przede wszystkim w dużych miastach, które zazwyczaj dysponowały dobrze rozwiniętą infrastrukturą turystyczną i ogólną, miały bardzo dobrą dostępność komunikacyjną itd. Zaczyna się to jednak zmieniać i coraz więcej kongresów odbywa się także w miejscowościach o funkcjach uzdrowiskowych, znanych miejscowościach wypoczynkowych; centra kongresowe powstają także w pobliżu wielkich portów lotniczych. Bardzo popularnymi miejscami lokalizacji centrów kongresowo-konferencyjnych są stolice państw i regionów, charakteryzujące się bogatym dziedzictwem kulturowym, dysponujące bogatą ofertą wyspecjalizowanych usług, bardzo dobrze skomunikowane z otoczeniem i z doskonale rozwiniętymi systemami wewnętrznej dostępności przestrzeni publicznej (Davidson et al. 2003).

Organizacja spotkań biznesowych wymaga bardzo wysokiej jakości usług i specjalnie wyposażonych, przystosowanych do tego celu obiektów. Podstawową infrastrukturę przemysłu spotkań tworzą: hotele kongresowe, centra konferencyjne, obiekty konferencyjno-szkoleniowe, miejscami spotkań są także ośrodki naukowe, często uczelnie wyższe oraz takie nietypowe miejsca, jak statki rejsowe lub wycieczkowe, muzea, teatry, parki tematyczne czy galerie sztuki (Kurek et al. 2008).

Dynamiczny rozwój centrów kongresowych datuje się od lat 60. i 70. XX w., zwłaszcza w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. O dekadę później wielkie centra kongresowe zaczęły powstawać także w Azji (np. Hongkong, Singapur, Szanghaj), Afryce (RPA), a także w Europie Środkowo-Wschodniej (Czechy, Węgry) (Kurek et al. 2008).

Centra kongresowe i konferencyjne dysponują nowoczesnym wyposażeniem, sprzętem audiowizualnym, kabinami do tłumaczeń symultanicznych oraz

pomieszczeniami, które mogą służyć mniejszym spotkaniom lub innym celom (catering). Hierarchicznie niższym rodzajem obiektów umożliwiającym spotkania są obiekty konferencyjno-szkoleniowe. Obiekty te nie są już tak imponujące, jak centra kongresowe, niemniej posiadają odpowiednie wyposażenie, aby móc przyjąć określoną liczbę uczestników konferencji. Obiekty tego typu zazwyczaj znajdują się poza centrami miast, ale w bliskiej odległości od autostrad czy lotnisk, co ułatwia szybkie przemieszczanie się gości.

Interesującą, nową tendencją w organizacji spotkań, która najpierw pojawiła się w Wielkiej Brytanii, a obecnie przebija się na kontynencie europejskim, jest organizowanie tzw. *green meetings*. Są to spotkania, w których „użytkowanie” środowiska jest znacznie mniej intensywne niż w spotkaniach, które nie przywiązują do tego większej uwagi. Wśród niektórych stosowanych form realizacji tej idei można wymienić:

- *tap water solution* – zamiast wody do picia w plastikowych butelkach oferuje się wodę pitną z kranu (oczywiście zdatną do picia),
- *scrap paper solution* – wszystkie materiały, publikacje i dokumenty pochodzą z surowców wtórnych,
- *towel replenishment solution* – specjalny serwis wymiany ręczników i pościeli w pokojach hotelowych; w pokojach znajduje się informacja: „Jeśli chcesz, aby Twój ręcznik/pościel zostały wymienione na świeże, połóż je na podłodze”.

Od pewnego czasu na rynku spotkań zaczęły się pojawiać firmy specjalizujące się w organizacji *green meetings*⁴.

Wielkość i niektóre cechy strukturalne przemysłu spotkań

Różnorodny charakter przemysłu spotkań sprawia, że określenie rzeczywistych jego rozmiarów jest niemożliwe, a publikowane dane statystyczne zawierają informacje głównie o wydarzeniach organizowanych przez stowarzyszenia międzynarodowe. Obserwacje statystyczne prowadzone są także w niektórych krajach przez narodowe i miejskie instytucje badawcze, których wynikiem są publikowane raporty o stanie zjawiska. Przykładu w tym względzie dostarcza coroczne badanie ankietowe British Conference Market Trend Survey, realizowane na zlecenie Brytyjskiego Urzędu Turystycznego (Davidson et al. 2003), badania Instytutu Turystyki w Warszawie wykonywane na zlecenie Polskiej Organizacji Turystycznej lub badania Convention Bureau w Wiedniu, Krakowie, Trójmieście itd. Oszacowanie rzeczywistej skali zjawiska utrudniają jednak względy natury metodologicznej: przyjętych kryteriów kwalifikacji i definiowania wydarzeń, metod szacunku itp.

⁴ www.greenmeetings.info/Trash_Challenge_Case_Studies [14.02.2011].

Wśród licznych międzynarodowych podmiotów zajmujących się analizą rynku przemysłu spotkań należy wymienić przede wszystkim takie organizacje, jak Związek Międzynarodowych Stowarzyszeń – UIA (Union of International Association) z siedzibą w Brukseli, Międzynarodowe Stowarzyszenie Kongresów i Konferencji – ICCA (International Congress & Convention Association) z siedzibą w Amsterdamie, czy Meeting Professionals International (MPI) w Dallas.

UIA jest międzynarodową organizacją pozarządową o charakterze non profit, współpracującą między innymi z FAO (Organizacją Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa) i z Radą Europy. Działa również jako instytut badawczy Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych (UN University), posiada także status konsultacyjny przy UNESCO (Alejziak 2003). UIA wydaje Kalendarz Kongresów Międzynarodowych (The International Congress Calendar), który zawiera informacje o planowanych na świecie kongresach i konferencjach organizowanych lub sponsorowanych przez organizacje międzynarodowe. Według UIA, spotkania międzynarodowe będące przedmiotem badań statystycznych, muszą spełniać następujące kryteria:

- minimalna liczba uczestników – 300 osób,
- minimalny udział obcokrajowców – 40%,
- minimalna liczba krajów reprezentowanych na spotkaniu – 5,
- minimalny czas trwania – 3 dni.

Zakres przedmiotowy badań obejmuje:

- liczbę spotkań według krajów i miast,
- liczbę uczestników spotkań,
- miesiąc, którym spotkanie się odbyło,
- średni czas trwania spotkania,
- liczbę spotkań w przeliczeniu na milion mieszkańców danego kraju,
- liczbę spotkań przypadającą na każdy mld PKB (w dolarach),
- liczbę spotkań a PKB na 1 mieszkańca,
- liczbę wystaw połączonych z konferencją, kongresem, konwencją (minimum 15 imprez)⁵.

Szerokie badania statystyczne rynku spotkań prowadzi także Międzynarodowe Stowarzyszenie Kongresów i Konferencji (The International Congress & Convention Association – ICCA). Zakres badań ICCA obejmuje tylko te spotkania międzynarodowe, które spełniają następujące kryteria:

- odbywają się regularnie,
- minimalna liczba uczestników wynosi 50 osób,
- uczestnicy reprezentują przynajmniej 3 kraje.

Zakres podmiotowy badań obejmuje rynek stowarzyszeń (Association Market) i zleceniodawców spotkań (Corporate Market), co powoduje zróżnico-

⁵ www.uia.be.

wanie przedmiotu badań. W przypadku rynku stowarzyszeń badania obejmują, m.in.:

- liczbę spotkań,
- miejsce spotkań (miasto, państwo, kontynent),
- ogólną liczbę uczestników,
- rodzaj obiektu, w którym odbyło się spotkanie (centrum kongresowe z baza hotelową, centrum kongresowe bez bazy noclegowej, hotel, uniwersytet, inny obiekt),
- średni czas trwania spotkania,
- tematyka spotkania,
- przeciętne wydatki w przeliczeniu na uczestnika i dzień pobytu,
- przeciętny koszt „wpisowego”,
- globalne wydatki na spotkania międzynarodowe itd.

Przedmiotem badań rynku zleceniodawców są, m.in.:

- siedziba zleceniodawcy,
- rodzaj spotkania (wewnętrzne, zewnętrzne, mieszane),
- typ spotkania (szkolenie, sympozjum, wystawa itd.),
- liczba uczestników spotkania,
- sektor gospodarki, do którego należy zleceniodawca,
- określenie miejsca, w którym ma się odbyć spotkanie (w kraju, poza krajem) itd.

W obu przypadkach badania rynku zleceniodawców i organizatorów realizowane są metodą ankietową⁶.

Kolejną organizacją międzynarodową, której zawdzięcza się wiedzę o rynku spotkań jest Meeting Professional International (MPI), zrzeszająca w połowie zleceniodawców i w połowie usługodawców. Główna siedziba firmy znajduje w Dallas (USA), a jej przedstawicielstwa są w Luksemburgu i Kanadzie. Zakres przedmiotowy badań obejmuje takie zagadnienia, jak liczba spotkań, preferencje geograficzne, czas realizacji zamówienia, program spotkań itd. Celem prowadzonych badań jest m.in. zebranie informacji i komentarzy na temat trendów w branży spotkań⁷.

Przemysł spotkań stanowi również przedmiot badań i publikacji statystycznych UNWTO. Zgodnie z normami przyjętymi przez tę organizację, pod uwagę brane są te spotkania i wydarzenia spełniające następujące warunki: uczestniczy w nich co najmniej 10 uczestników, trwają minimum pół dnia, a miejsce, w którym są organizowane, zostało zarezerwowane i opłacone w tym właśnie celu⁸.

W 2009 r., według ICCA, na świecie zanotowano blisko 8 300 spotkań, w których uczestniczyło ogółem ponad 5,2 miliona osób. Około 54% ogółu spo-

⁶ www.icca.webportalasp.com.

⁷ www.mpiweb.org/Portal/Research.

⁸ *Terminologia turystyczna...*

tkań i nieco ponad 50% ogółu ich uczestników skupiła Europa, która od wielu lat jest najważniejszym, regionalnym rynkiem przemysłu spotkań (zob. tab. 1).

Tabela 1. Liczba spotkań w latach 2005–2009

Rok	2000	2005	2009
Liczba spotkań ogółem na świecie	5 186	7 634	8 294
Europa	2 904	4 242	4 513

Źródło: ICCA Statistic Report, The International Association Meeting Market 2000–2009.

W omawianym okresie liczba międzynarodowych spotkań na świecie ogółem zwiększyła się prawie o 38%, w Europie dynamika wzrostu była nieco niższa (wzrost o około 35%).

Tabela 2. Liczba uczestników międzynarodowych spotkań wg regionów w latach 2000–2009

Region	2000	2005	2009
	liczba uczestników	liczba uczestników	liczba uczestników
Afryka	89 070	115 926	117 032
Ameryka Północna	860 513	844 965	918 650
Ameryka Łacińska	450 916	435 886	511 934
Australia	185 641	172366	214 771
Azja/Środkowy Wschód	551 758	711 635	838 416
Europa	2 165139	2 463 082	2 624 331
Ogółem	4 303 037	4 743 861	5 225 133

Źródło: ICCA Statistic Report...

W tym samym okresie liczba uczestników ogółem wzrosła tylko o około 17%. Największy przyrost uczestników spotkań międzynarodowych zanotował region azjatycki (34%), w Europie liczba ta wzrosła do około 190 tysięcy, tj. o 17,5%.

Raporty ICCA wykazują też, że spotkania międzynarodowe najczęściej odbywają się w Stanach Zjednoczonych, a następnie w Niemczech, Hiszpanii, Włoszech, Wielkiej Brytanii i Francji (tab. 3). Wymienione państwa skupiały łącznie około 30% ogólnej liczby miejsc.

Biorąc pod uwagę liczbę uczestników spotkań, w rankingu państw, które koncentrowały najwięcej osób, na pierwszym miejscu znajdowały się również Stany Zjednoczone, na drugim miejscu Niemcy, a następnie Włochy, Hiszpania i Francja, wyprzedzając Wielką Brytanię (tab. 3). Polska (103 spotkania) w 2009 r. znalazła się na 29. miejscu listy światowej i 19. w rankingu państw europejskich.

Tabela 3. Spotkania międzynarodowe i ich uczestnicy w niektórych krajach w latach 2000–2009

Kraj	2000		2005		2009	
	spotkania	uczestnicy	spotkania	uczestnicy	spotkania	uczestnicy
Stany Zjednoczone	538	626 410	648	538 502	595	655 144
Niemcy	325	220 405	415	236 212	458	395 324
Hiszpania	212	155 541	352	170 054	360	226 994
Włochy	243	324 727	324	258 808	350	362 915
Wielka Brytania	321	223 140	389	204 851	345	209068
Francja	297	312 548	360	296 385	341	211 093
Brazylia	124	167 451	186	137 872	293	166 422
Japonia	176	132 299	226	118 076	245	115 022

Źródło : ICCA Statistic Report...

Dla porównania, ranking państw o największym znaczeniu na rynku spotkań w 2009 r. opracowany przez UIA, przedstawiał się następująco:

- 1) USA: 1085,
- 2) Singapur: 689,
- 3) Francja: 632,
- 4) Niemcy: 555,
- 5) Belgia: 470,
- 6) Holandia: 458,
- 7) Austria: 421,
- 8) Włochy: 391,
- 9) Hiszpania: 365.

Z raportów ICCA wynika też, że w 2009 r. średnio na jedno spotkanie międzynarodowe, przypadało 609 osób (w Europie 581). Natomiast największą średnią liczbą uczestników charakteryzowały się spotkania organizowane w Ameryce Północnej (1005 osób), a następnie w Afryce (694) i Ameryce Łacińskiej (594 osoby). W ostatnich latach obserwowana jest także tendencja organizowania spotkań małych (od 50 do 149 uczestników). Na początku obecnego stulecia ich udział w rynku spotkań międzynarodowych wynosił około 13,5%, w 2009 r. sięgał już 27%. Spada natomiast udział spotkań dużych (powyżej 500 uczestników), a także liczących od 250 do 500 uczestników, na które w 2009 r. przypadało około 24% światowego rynku spotkań.

Jak wspomniano, rynek spotkań międzynarodowych (kongresów) tworzą przede wszystkim wielkie miasta, stolice państw i regionów. Znaczenie poszczególnych lokalizacji w recepcji spotkań wyraża lista rankingowa (tab. 4), uwzględniająca liczbę odbytych spotkań, zdefiniowanych w oparciu o kryteria ICCA i UIA (Union of International Association).

Według ICCA, w 2009 r. najważniejsze destynacje rynku spotkań to Wiedeń, Barcelona, Paryż i Berlin. W pierwszej dziesiątce miast najczęściej organizujących spotkania międzynarodowe znalazły się jeszcze cztery inne miasta europejskie (Kopenhaga, Sztokholm, Amsterdam i Lizbona) i tylko dwa azjatyckie (Singapur i Pekin). Zgoła inaczej wygląda lista rankingowa miast kongresowych ułożona w oparciu o kryteria (znacznie ostrzejsze od stosowanych przez ICCA) Związku Międzynarodowych Stowarzyszeń – UIA (tab. 4).

Tabela 4. Ranking miast kongresowych według ICCA i UIA (2009)

ICCA			UIA		
lp.	miasto	liczba spotkań	lp.	miasto	liczba spotkań
1	Wiedeń	160	1	Singapur	689
2	Barcelona	135	2	Bruksela	395
3	Paryż	131	3	Paryż	316
4	Berlin	129	4	Wiedeń	311
5	Singapur	119	5	Genewa	183
6	Kopenhaga	103	6	Berlin	171
7	Sztokholm	102	7	Praga	170
8	Amsterdam	98	8	Sztokholm	159
9	Lizbona	98	9	Seul	151
10	Pekin	96	10	Barcelona	148

Źródło: The Association Meeting Market 2000–2009.

Lista miast kongresowych opracowana przez ICCA obejmowała w 2009 r. blisko 400 destynacji; na 49. miejscu znalazła się Warszawa, na 53. Kraków. Według cytowanego Raportu ICCA, bazę recepcyjną przemysłu spotkań tworzą:

- hotele z zapleczem konferencyjnym: 1953 obiekty (ok. 44% ogólnej liczby spotkań),
- centra konferencyjne i targowe: 1181 obiektów (26,5%),
- uczelnie wyższe: 906 obiektów (ok. 20%),
- inne: 406 obiektów (ok. 9%).

Analiza przedmiotu spotkań międzynarodowych pozwala stwierdzić, że w blisko 18% dotyczyły one problematyki medycznej, na drugim miejscu znalazły się wyróżnione przez ICCA technologie (14%), a następnie: nauka (13%), edukacja (5,2%), nauki społeczne i sprawy socjalne (5%), prawo (4,4%), ekonomia (4,3%) i zarządzanie (3,9%).

Charakteryzując światowy rynek spotkań warto odnotować fakt, że prawie 16% ich ogólnej liczby zostało zorganizowanych we wrześniu, 14% w czerwcu, 13,7% w październiku i około 11% w maju. Nasilenie spotkań obserwowane w okresie od maja do października oznacza, że nie występuje zjawisko nakładania się sezonu urlopowego (letniego i zimowego) i podróży biznesowych, co

należy uznać za ważny czynnik wpływający na racjonalniejsze wykorzystanie zdolności recepcyjnych miast – organizatorów spotkań. Warto także zwrócić uwagę, że w ostatniej dekadzie obserwuje się tendencję do skracania czasu organizowanych spotkań. Przykładowo, w 2000 r. przeciętny czas trwania imprez wynosił 4,3 dnia, natomiast w 2009 r. było to już tylko 3,8 dnia. Na zakończenie tych rozważań dodać należy, że według danych ICCA, ogólny dochód w sektorze przemysłu spotkań zamknął się w 2009 r. kwotą 13,5 miliarda dolarów.

Wiedeński rynek kongresów

Stolica Austrii Wiedeń zajmuje wśród miast europejskich wyjątkową pozycję. Należy on do sześciu najbogatszych miast Europy i dziesięciu najszybciej rozwijających się gospodarczo obszarów wielkomijskich kontynentu. Produkt GDP na głowę plasuje Wiedeń na czwartym miejscu po Londynie, Luksemburgu i Brukseli, i jest taki sam, jak w Paryżu czy Sztokholmie⁹.

Wiedeń jest też największym, statutowym miastem Austrii i odrębnym krajem związkowym. Według danych ze stycznia 2010 r., liczba ludności Wiednia wynosiła 1 698 957 osób (1. miejsce w Austrii), natomiast powierzchnia – 414,89 km² (również 1. miejsce). Wiedeń oficjalnie podzielony jest na 23 dzielnice. Obszar metropolitalny Wiednia liczy ok. 2,3 mln mieszkańców (2007). Wiedeń jest ośrodkiem administracyjnym, przemysłowym, handlowo-usługowym, akademickim, turystycznym i kulturalnym, o znaczeniu międzynarodowym. Jest siedzibą austriackich urzędów centralnych, przedsiębiorstw narodowych (ok. 300), stowarzyszeń, organizacji międzynarodowych i uczelni wyższych, w których naukę pobiera ponad 120 tys. studentów¹⁰.

Uniwersytet Wiedeński (Universität Wien) założony w 1365 r., jest najstarszą uczelnią w niemieckim obszarze językowym (obecnie uczy się tu ponad 60 tys. studentów), a Uniwersytet Techniczny (Technische Universität Wien) – największą uczelnią techniczną w Austrii, kształcąca obecnie ponad 20 tys. osób. W ośmiuset instytutach naukowych Wiednia pracuje ok. 50% wszystkich austriackich naukowców. Wiedeń jest również siedzibą Austriackiej Akademii Nauk¹¹.

Od 1979 r. Wiedeń jest trzecią siedzibą ONZ (po Nowym Jorku i Genewie) oraz siedzibą wielu jej agend, m.in. Międzynarodowej Organizacji Energii Atomowej (IAEO), Organizacji NZ ds. Rozwoju Przemysłowego (UNIDO), Biura Wysokiego Komisarza NZ ds. Uchodźców (UNHCR), Biura Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości (UNODC) oraz 25 innych międzynarodowych organizacji i instytucji, a w tym: Organizacji Krajów Eks-

⁹ www.wien.international.at.

¹⁰ www.wien.wirtschaft.at.

¹¹ www.wien.international.at.

portujących Ropę Naftową (OPEC), OBWE (Organization for Security and Co-operation in Europe), Europejskiego Banku Inwestycyjnego (EBI), Europejskiego Instytutu Polityki Kosmicznej (ESPI) itd. Organizacje i instytucje ONZ mają swoje siedziby w specjalnie wybudowanym kompleksie Vienna International Centre (VIC), bardziej znanym jako UNO-CITY. Budowa VIC pochłonęła wprawdzie olbrzymie sumy, ale dzisiaj dochody roczne kompleksu przynoszą ok. 360 mln euro wpływów do budżetu Wiednia, a pracę znajduje tu ponad 5 tys. osób, w tym jedną trzecią zatrudnionych stanowią Austriacy. Warto dodać, że inwestycja ta przyczynia się do zdynamizowania gospodarki miasta i całej Austrii i podniesienia ich międzynarodowej konkurencyjności. Zlokalizowanie na terenie Wiednia sporej liczby ważnych międzynarodowych organizacji i instytucji wpłynęło również na wzrost roli miasta jako światowego centrum dyplomacji¹².

Wiedeń jest najważniejszym w skali kraju i ważnym, europejskim węzłem komunikacji drogowej (autostrady A1, A2, A5) i kolejowej (ruch międzynarodowy obsługuje dworzec Zachodni [Westbahnhof] i Południowy [Südbahnhof]). Międzynarodowy port lotniczy (Schwechat), posiada połączenia z 60 krajami oraz z lotniskami krajowymi (w Grazu, Innsbrucku, Linzu, Salzburgu i Bregencji), w 2010 r. obsłużono tu ok. 20 mln pasażerów¹³. Wiedeń jest również portem rzeczynym na Dunaju ze słynną linią promową (DDSH – Donau Dampfschiffahrt GmbH), łączącą Wiedeń z Pasawą, Budapesztem i Bratysławą¹⁴. Miasto ma świetnie zorganizowaną komunikację wewnętrzną, której system tworzy 5 linii metra, 36 linii tramwajowych i 70 linii autobusowych¹⁵.

Współczesny Wiedeń jest również centrum kultury i sztuki europejskiej. Znajdują się tu liczne muzea (Kunsthistorisches Museum, Naturhistorisches Museum, Muzeum Historyczne miasta Wiednia, Muzeum Sztuki Użytkowej i in.), galerie sztuki oraz słynne sceny operowe (Wiener Staatsoper), koncertowe (Musikverein i Konzerthaus) i teatralne (Burghtheater) (J. Warszńska et al. 1994).

Współczesny Wiedeń jest wreszcie ważnym miejscem docelowym międzynarodowych podróży turystycznych i najważniejszą miejscowością turystyczną Austrii. Jak wynika z cytowanych raportów ICCA a także danych UIA (tab. 4), Wiedeń należy do miast odgrywających istotną rolę na światowym rynku kongresów i konferencji. Swoją popularność w tym względzie stolica Austrii zawdzięcza pełnionym funkcjom ośrodka metropolitalnego, zlokalizowaniu na jej obszarze wielu siedzib ważnych instytucji międzynarodowych, dużej atrakcyjności turystycznej, bardzo dobrej dostępności komunikacyjnej, rozwiniętej infrastrukturze noclegowej i – tradycjom (kongres wiedeński).

¹² www.wien.info.at.

¹³ Za: Vienna International Airport.

¹⁴ M. Szymańska, *Wiedeń od środka. Przewodnik*, Warszawa 2002.

¹⁵ www.wientourismverband.at.

Dla potrzeb recepcji turystyki kongresowej i konferencyjnej Wiedeń posiada:

- 3 centra kongresowe,
- 88 hoteli kongresowych,
- 39 obiektów historycznych,
- 17 innych nowoczesnych obiektów¹⁶.

Tabela 5. Baza hotelowa Wiednia według kategorii (2008)

Wyszczególnienie	obiekty		pokoje		miejsca noclegowe ²	
	ogółem	% ogółu	ogółem	% ogółu	ogółem	% ogółu
Hotele i pensjonaty ¹	386	100	25 609	100	49005	100
W tym:						
*****	14	3,6	3 229	12,6	5 976	12,2
****	157	40,6	13 137	51,3	25 702	51,1
***	140	36,2	6 640	25,9	12 865	26,2
**	49	12,7	1 971	7,7	3 770	7,7
*	26	6,7	632	2,4	1 192	2,4

1 – w tym hotele sezonowe, 2 – bez dostawek

Źródło: Magistratsabteilung (MA5), Referat Statistic und Analyse.

Cechą struktury bazy hotelowej Wiednia jest wysoki udział tzw. obiektów wysoko gwiazdkowych; ponad 44% ogólnej liczby hoteli w standardzie 4–5 gwiazdek skupiało prawie 64% pokoi i niemal tyle samo łóżek, co wyraźnie koresponduje z jego funkcją miasta metropolitarne i kongresowego (tab. 5). Potwierdza to również struktura udzielonych noclegów w wiedeńskich hotelach. W 2008 r. w obiektach 4–5-gwiazdkowych udzielono prawie 61% ich ogółu, w tym ponad 80% gościom zagranicznym. Warto zwrócić także uwagę na fakt, że prawie dwie trzecie wszystkich noclegów udzielono w 9 centralnych dzielnicach (Bezirkach) Wiednia¹⁷.

Badania statystyczne przemysłu spotkań (kongresów i konferencji) prowadzi Vienna Convention Bureau, które przygotowuje szczegółowe analizy z tego zakresu. Wyniki tych badań publikowane są w Vienna Meetings Industry. Congresses and Corporate Report. Według tego źródła, w 2010 r. w Wiedniu odbyło się ogółem prawie 935 kongresów (62% międzynarodowych) zorganizowanych przez stowarzyszenia i prawie 2000 spotkań korporacyjnych (*corporate events*), w tym 38% stanowiły spotkania międzynarodowe (tab. 6).

¹⁶ Wien Tourismus – Kongressbüro.

¹⁷ Magistratsabteilung (MA5).

Tabela 6. Przemysł spotkań w Wiedniu (2010)

Wyszczególnienie	liczba spotkań	liczba uczestników	liczba udzielonych noclegów
Kongresy ogółem	935	305 608	1 053 850
Krajowe	356	95 731	136 757
Międzynarodowe	579	209 877	917 094
Spotkania korporacyjne ogółem	1999	126 668	282 441
Krajowe	1237	72 470	129 104
Międzynarodowe	762	54 198	153 337
razem	2 934	432 276	1 336 291

Źródło: Vienna Convention Bureau, Vienna Meetings Industry Report 2010.

Kongresy międzynarodowe stanowiły około 20% ogólnej liczby spotkań, 49% ogółu ich uczestników i prawie 69% ogólnej liczby udzielonych noclegów. Prawie 170 kongresów międzynarodowych odbyło się w wiedeńskich uczelniach wyższych. Łącznie ze spotkaniami zorganizowanymi w „innych obiektach”, stanowiło to około 61% ich ogólnej liczby (tab. 7).

Tabela 7. Kongresy międzynarodowe w Wiedniu według miejsca obrad (2010)

Wyszczególnienie	Liczba spotkań
Austria Center Vienna	17
Hofburg Vienna	22
Messe Viena Exhibition & Congress Center	13
Convention Center	52
uczelnie (uniwersytety)	169
hotele	129
pałace	46
inne	183

Źródło: Vienna Convention Bureau, Vienna Meetings...

Tabela 8. Kongresy według wielkości liczby uczestników (2010)

Wyszczególnienie	Liczba spotkań	% ogółu
10–100	237	40,92
101–500	285	49,22
501–1000	28	4,84
1001–2000	15	2,59
ponad 2000	14	2,42

Źródło: Vienna Convention Bureau, Vienna Meetings...

W strukturze kongresów międzynarodowych dominowały spotkania średniej wielkości, na które przypadało nieco ponad 90% ich ogólnej liczby. Kongresy gromadzące 1000–2000 osób stanowiły 2,6%, a jeszcze większe – 2,4% ich ogółu.

Tabela 9. Kongresy według problematyki obrad (2010)

Problematyka obrad	Liczba spotkań	% ogółu
medycyna (<i>Human medicine</i>)	100	17,27
gospodarka i polityka (<i>Economy and politics</i>)	92	15,89
humanistyka (<i>Human disciplines</i>)	85	14,68
nauki przyrodnicze (<i>Natural sciences</i>)	54	9,33
technologia (<i>Technology</i>)	44	7,60
informacja (<i>Information technology and communication</i>)	42	7,25
weterynaria (<i>Veterenary medicine</i>)	5	0,86
inne	157	27,12

Źródło: Vienna Convention Bureau, Vienna Meetings...

Od wielu lat w skali globalnej nauki medyczne stanowią najczęstszy przedmiot spotkań międzynarodowych (17,8% ogółu). Potwierdza ten fakt przykład Wiednia, w którym nauki medyczne były powodem organizacji ponad 17% spotkań. Największym wydarzeniem w 2010 r. w tym zakresie był XVIII Światowy Kongres AIDS, w którym wzięło udział ponad 19 tys. naukowców i polityków ze 193 krajów. Uczestnikom tego wielkiego wydarzenia (*mega-events*) udzielono 140,5 tys. noclegów. Do ważniejszych wydarzeń w 2010 r. można także zaliczyć, m.in. XXII Europejski Kongres Radiologiczny (w Austria Center Vienna – ACV), VI Kongres Rehabilitacji Neurologicznej (w Hofburgu), XX Kongres Mikrobiologii Klinicznej i Chorób Zakaźnych (ACV), Kongres Medycyny Nuklearnej (ACV) i Eurospine – prestiżową imprezę odbywającą się w różnych miastach europejskich, która skupia specjalistów związanych z prewencją i leczeniem chorób kręgosłupa (w Messe Wien & Congress Center). W 2009 r. Eurospin zorganizowała Warszawa. Wymienione spotkania trwały zazwyczaj 3–5 dni i gromadziły nawet kilka tysięcy uczestników.

Podsumowanie

W 2010 r. w Wiedniu w 935 kongresach krajowych i międzynarodowych wzięło udział ogółem ponad 305 tys. uczestników, którym udzielono prawie 1 129 tys. noclegów. Wpływy do GDP w wysokości 652,09 mln euro wygenerowały podatek na poziomie ponad 182 mln dolarów, z czego budżet miasta został zasilony prawie 22 mln euro. W obsłudze gości kongresowych znalazło zatrudnienie ponad 12,2 tys. osób.

Rok 2010 okazał się rekordowym pod względem efektów ekonomicznych kongresów międzynarodowych, pomimo faktu, że ogólna liczba uczestników spotkań była niższa niż w latach poprzednich. Największe efekty ekonomiczne zanotował zwłaszcza sektor międzynarodowych spotkań naukowych, których uczestnicy wykorzystali blisko 94% ogółu udzielonych noclegów.

Z badań ankietowych przeprowadzonych wśród uczestników kongresów wynika, że dodatkowym rezultatem związanym z ich pobytem w Wiedniu była deklaracja (11% ogółu) prywatnego przyjazdu do tego miasta z osobami towarzyszącymi na okres około 5 dni w celach turystycznych. Według szacunków, te prywatne pobyty miałyby wygenerować około 540 tys. noclegów. Prawie 94% uczestników podkreślało wysoką atrakcyjność Wiednia jako destynacji turystyki kongresowej.

Okolo 90% uczestników kongresów naukowych deklarowało również chęć wymiany poglądów i kontynuowania współpracy w przedmiocie obrad na platformie e-learningowej (*networking platform*). Ponad 90% uczestników kongresów uważało, że o sukcesie spotkań decyduje trafny wybór destynacji, dostęp do Internetu w hotelu i miejscu obrad, możliwość kontynuowania współpracy w formie wirtualnej, sympatyczne hotele (co najmniej 3–4-gwiazdkowe) i rozsądne ceny usług.

Wiedeń jest również ważną destynacją spotkań korporacyjnych. Z cytowanych danych (tab. 6) wynika, że na jego terenie doszło do prawie 2 tys. takich wydarzeń, z których 38% miało charakter międzynarodowy.

Z tytułu recepcji spotkań korporacyjnych, GDP Austrii wzbogacił się o ponad 115 mln euro, z czego aż trzy czwarte stanowił dochód ze spotkań międzynarodowych. Średni wydatek na 1 uczestnika krajowych spotkań korporacyjnych wyniósł 223 euro, natomiast międzynarodowych – 567 euro. Dochód netto z obsługi tego sektora spotkań wyniósł prawie 35mln euro, z czego do budżetu federalnego trafiło około 20,5mln euro, 6 mln euro do kasy obszaru metropolitarne (w tym do zarządu miasta 3,8 mln euro) i 4,8 mln euro do lokalnych przedsiębiorstw. Recepcja spotkań korporacyjnych indukowała również blisko 2600 stałych miejsc pracy.

Bibliografia

- Alejsiak W., Marciniak T., *Międzynarodowe organizacje turystyczne*, Albis, Kraków 2003.
- WTO, *Compendium of Tourist Statistics*, Madrid 2002.
- Davidson R., Beluah C., *Turystyka biznesowa*, POT, Warszawa 2004.
- Gaworecki W., *Turystyka*, PWE, Warszawa 2003.
- GUS, *Metodologia Unii Europejskiej w dziedzinie statystyki turystycznej*, Warszawa 1998.
- IT, *Metodologia badań i badania pilotażowe turystyki biznesowej*, Warszawa 2003.
- Turystyka*, red. W. Kurek, PWN, Warszawa 2008.
- Warszyńska J., *Geografia turystyczna świata*, cz. 1: *Europa*, PWN, Warszawa 2002.

Stefan Sacha, Zygmunt Szot

ISLAMSKA DOMENA KULTUROWA A TURYSTYKA - STUDIUM PRZYPADKÓW

Abstract: The Islamic cultural domain comprises a geographical area of diverse tourist attractions and is an important destination of international tourism. At the same time, the 'Islamic countries', as destinations for tourism, are not free from the threats to the safety of the incoming tourists; there are numerous paradoxes that result from the fact of providing services to believers of different religions. The article is an attempt to analyse the relation between Islam and international tourism, on the examples of selected countries.

Key words: domain, Islam, culture, tourism

Wprowadzenie

Termin „domena” pochodzi z łacińskiego słowa *dominium*, które oznacza zakres, teren, pola działania. W artykule podjęto próbę wykazania, że domeny – podobnie jak i inne struktury regionalne, można określić jako twory przestrzenno-fazowe, które mogą ulegać przekształceniom, ewoluują, adaptują się i są najdłużej trwającymi zrzeszeniami ludzi. Rządy przychodzą i odchodzą, kręgi (domeny) cywilizacyjne trwają i przeżywają wstrząsy polityczne, społeczne, gospodarcze, nawet ideologiczne. Rozważań dotyczących domeny kulturowej nie da się więc oderwać od pojęcia kultury.

Termin „kultura” pochodzi także od łacińskiego wyrazu *colere*, które znaczy uprawiać, pielęgnować. Ścisły źródłosłów terminu kultura jest widoczny dopiero w czwartej, podstawowej formie czasownika *colo, celere, colui, cultum* – stąd wywodzi się wyraz „kultura”, ale także i „kult”. Kultura oznaczała bowiem pierwotnie troskę i staranie o rozwój ludzkich zdolności i możliwości, zwłaszcza ludzkiego umysłu, rozwój ponad to, co pochodzi z samej wrodzonej struktury biologicznej, czyli z urodzenia, z natury. Dzisiaj pojęcie kultury nabrało szerszego znaczenia. Rozumie się przez nią także to, co człowiek dzięki swej działalności dodaje do natury, kultura oznacza więc także dobra kulturowe – związane z materialnym i duchowym dorobkiem ludzkości. Kultura jest więc tym, co pochodzi od człowieka jako jego autonomiczne, osobowe działanie lub jego osobowy wytwór. W obrębie aktywności kulturowej (kulturotwórczej) można wyróżnić rozmaite dziedziny, m.in.:

- kultura duchowa – to działalność poznawcza i wolitywna (tzn. zależna od woli, odnosząca się do woli) oraz jej wyniki. Należy tu wymienić m.in. rozwój nauki i sztuki jako proces oraz samą naukę i sztukę jako stan, osiągnięcia, a także taki rodzaj działań, jak poznawanie i opanowywanie świata (Darowski 2007: 10), m.in. w zakresie turystyki, waloryzacji przestrzeni turystycznej jako części przestrzeni geograficznej,
- kultura materialna – dotyczy spraw materialnych. Kulturę materialną nazywa się często cywilizacją, charakteryzuje ją ogromny rozwój i postęp, zwłaszcza w dziedzinie techniki,
- kultura osobowa – to działalność dotycząca bezpośrednio osoby ludzkiej, mająca na celu jej osobiste dobro, czyli dążenie do pełni własnej osobowości i doskonałości oraz stopniowe osiągnięcie tej pełni (język, nauka, moralność, dla wierzących religia, życie obywatelskie).

Termin „kultura rzeczowa” dotyczy przedmiotów, które raz wytworzone, istnieją dalej bez człowieka, który je wykonał.

Większość osiągnięć kulturowych jest wynikiem działalności kulturowej osobowej i rzeczowej równocześnie, gdyż podmiotem tej ostatniej też jest człowiek, byt psychofizyczny (Darowski 2007: 11).

Islam – domeny, funkcje i dysfunkcje turystyki

Islam (arab. *al-islam* znaczy oddanie Bogu) należy do jednej z trzech światowych (uniwersalnych) religii monoteistycznych, objawionej arabskiemu prorokowi Mahometowi przez jedynego Boga Allaha. Islam wyrasta z wcześniejszych religii monoteistycznych: judaizmu i chrześcijaństwa, dlatego też przez samych muzułmanów jest uważany za religię Abrahama (arab. *Ibrahim*). Muzułmanie uważają, że jedynie islam poprawia zniekształcenia, które do pierwotnej wiary w jedyne Boga wprowadzili jej wcześniejsi wyznawcy – żydzi i chrześcijanie.

Upowszechnianie islamu wiąże się z realizacją nakazu dżihadu. Początkowo dżihad oznaczał walkę z Bizancjum, później coraz częściej była to walka zbrojna z niewiernymi i innowiercami, wynikająca z podziału świata na islam (*dar al-islam*) i obszar wojny (*dar al-harb*), nieopanowany przez muzułmanów. Obecnie koncepcję dżihadu wykorzystują fundamentaliści muzułmańscy do ataków na Zachód. Świat Zachodu reprezentuje bowiem stan niewiedzy i dlatego zasługują na zniszczenie (*Religie świata* 2007).

W islamie występują liczne odłamy, powstałe m.in. w wyniku sporów politycznych i teologicznych na wiele szczegółowych zagadnień religijnych i prawnych. Największe i najważniejsze ugrupowanie tworzą sunnici, którzy uważają siebie za ludzi „tradycji i wspólnoty” (blisko 90% ogółu wyznawców islamu), oraz szyici (stronnictwo Alego, zięcia Mahometa – 10%). Obie szkoły często oskarżają siebie nawzajem o herezję i nawołują do podjęcia „świętej wojny” (dżihad). Tak było na przykład podczas wojny irańsko-irackiej w latach 1980–1988 (Jackowski 2003: 39), tak jest i dziś w Iraku.

Islam rozpoczynając w VII w. ekspansję, opanował tereny tradycyjnie chrześcijańskie, a więc region Bliskiego Wschodu, Afryki Północnej oraz niektóre terytoria Azji (tab. 1, 2). Ziemie dzisiejszej Tunezji – zanim pojawił się tam islam – były pod silnym wpływem chrześcijaństwa. Tunezja była ojczyzną św. Cypriana z Kartaginy (zm. w 258 r.) oraz Tertuliana (zm. po 220 r.). W starożytnym Egipcie znajdowały się słynne centra intelektualne chrześcijaństwa. Rozwinięta sieć diecezji w Afryce Północnej przestała istnieć. Jej śladem są dziś biskupstwa tytularne nadawane przez Stolicę Apostolską. Sytuacja chrześcijan w krajach islamu ma niekwestionowany wpływ na dialog międzyreligijny w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Podstawowym warunkiem zaistnienia konsekwentnego prowadzenia dialogu chrześcijańsko-muzułmańskiego jest respekt dla wolności religijnej. O ile podstawowe standardy wolności religijnej są przestrzegane w domenie europejskiej i angloamerykańskiej i wolność ta jest udziałem licznych społeczności muzułmańskich tam żyjących, o tyle brak jest uznania reguł wolności religijnej w krajach islamu.

Obecnie tolerowana jest opieka duszpasterska nad chrześcijanami – obcokrajowcami żyjącymi w krajach tradycyjnie islamskich. Wśród cudzoziemców można prowadzić ewangelizację – nie można jednak dzieła tego czynić publicznie, „na oczach” muzułmanów. Miejscami modlitwy są w tym przypadku eksterytorialne ambasady państw obcych (znajdują się w nich kaplice, gdzie celebrowana jest liturgia chrześcijańska). Zakaz prowadzenia ewangelizacji wśród muzułmanów jest szczególnie restrykcyjnie przestrzegany tam, gdzie islam jest religią państwową (urzędową). Państwami tymi są: Arabia Saudyjska, Bangladesz, Iran, Jemen, Katar, Kuwejt, Malediwy, Maroko, Oman, Zjednoczone Emiraty Arabskie¹. W Iraku w pierwszych latach nowego tysiąclecia chrześcijanie zmuszani byli do lojalności wobec reżimu Saddama Husajna. Nie mogli groma-

¹ A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków 2003.

dzić się na nabożeństwach poza ściśle wyznaczonymi i kontrolowanymi przez władze miejscami. Oficjalny, legalny status w Katarze ma tylko Kościół angikański. Chrześcijanie innych kościołów i wspólnot eklezjalnych mogli zbierać się tylko w domach prywatnych.

Wyznawanie wiary w Jezusa Chrystusa jako Boga było w niektórych krajach surowo karane. Karę śmierci wymierzono w ostatnich latach chrześcijanom za publiczną deklarację wiary w takich krajach Azji, jak Afganistan, Arabia Saudyjska, Pakistan oraz w Afryce w Mauretanii. W Algierii ludność chrześcijańska wciąż żyje w dramatycznej sytuacji. W Arabii Saudyjskiej, w której władzę sprawują wahabici, zabrania się nawet zagranicznym chrześcijanom, czasowo tam przebywającym, uczestniczyć w liturgii. Nieprzestrzegający tego zakazu jeszcze kilka lat temu trafiali do aresztu².

Na Bliskim Wschodzie nieprzerwanie od czasów przedmuzułmańskich największa społeczność chrześcijańska funkcjonuje w Egipcie (tab. 1). Tradycyjną społeczność chrześcijańską w Egipcie tworzą Koptowie – rdzenni mieszkańcy tego państwa. Mieszkają oni w tzw. dzielnicy koptyjskiej w starym Kairze³. Egipt jest jednym z najliczniej nawiedzanych przez turystów państw na świecie. W zdecydowanej większości są nimi chrześcijanie, którzy podczas pobytu w tym kraju często pielgrzymują na górę Synaj (górze Mojżesza). U jej stóp znajduje się najstarszy na świecie chrześcijański klasztor – ortodoksyjny monastyr i kościół św. Katarzyny. Klasztor ten jest fenomenem w światowej historii religii, funkcjonuje bowiem bez przerwy od ponad półtora tysiąca lat. U stóp góry chrześcijańscy pielgrzymi celebrują liturgię mszy świętej, a przy okazji korzystają z usług arabskich, a więc przede wszystkim muzułmańskich przewoźników oferujących im jazdę na wielbłądach w czasie „wstępowania” na górę Mojżesza.

W Libii chrześcijanie stanowią ok. 3% mieszkańców. Państwo libijskie wspierało finansowo przez lata islamskie ruchy rewolucyjne na świecie. Było też posądzane o sprzyjanie działaniom terrorystycznym. Grupy chrześcijan w Libii tworzą m.in. siostry franciszkanki Misjonarki Maryi (wśród których były Polki) pracujące w szpitalach Trypolisu, polskie pielęgniarki i inżynierowie na kontraktach i in.

W Maroku niewielkie grupy chrześcijan żyją w miastach. Znikoma jest również liczba wyznawców judaizmu.

Cudzoziemscy chrześcijanie Tunezji doświadczają wolności praktyk religijnych oraz tolerancji. Niemniej chrześcijan izoluje się od jakichkolwiek wpływów na życie społeczne państwa. Do Tunezji przybywają rzesze turystów (również z Polski), którym wyznacza się ściśle określone trasy. Nieznający realiów religijnych turyści mają więc wrażenie przebywania w państwie kultuwującym elementy kultury Zachodu⁴.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

Turcja od blisko stu lat ma charakter świecki. Bardzo wyraźnie zauważa się promowanie w tym kraju laickości jako stylu życia społeczności, przy jednoczesnym sprzeciwie wobec religii w ogóle. Stąd surowe ograniczenia dotyczą w tym państwie nie tylko chrześcijan. Obserwatorzy życia polityczno-religijnego w Turcji sygnalizują wszakże, że w szkolnictwie tego państwa zauważa się pojawiające się tendencje fundamentalistyczne.

W Zjednoczonych Emiratach Arabskich działają wprawdzie szkoły chrześcijańskie, ale doświadczają one sporych ograniczeń administracyjnych.

Najpoważniejszym problemem w większości państw muzułmańskich jest brak gwarancji dla wolności religijnej. Chrześcijanie nie mogą publicznie celebrować kultu. Muszą być bezwzględnie poddani władzom tych państw, które często mają charakter dyktatur. Bez względu na polityczno-ustrojowy charakter państw muzułmańskich, odczuwa się wśród mieszkańców pewien rodzaj światowej solidarności wyznawców islamu, zwłaszcza w związku z podejmowanymi przez potęgę militarne USA i Zachodu działaniami zbrojnymi w Iraku i Afganistanie (odbieranymi jako krzywda wyrządzona całemu islamowi)⁵.

Czy Europie „grozi” islamizacja?

Zgodnie z nowymi prognozami demograficznymi przygotowanymi przez amerykański instytut Pew Research Center, w ciągu najbliższych 20 lat populacja muzułmańska na świecie wzrośnie o około 35%. Liczba wyznawców islamu zwiększy się więc z 1,6 miliarda w 2010 r. do 2,2 miliarda w roku 2030. Populacja muzułmanów wzrasta w tempie 1,5% rocznie, zaś niemuzułmanów 0,7%, co oznacza, że jeśli ta tendencja się utrzyma, to w 2030 r. muzułmanie będą stanowili 26,4% ogółu ludności, ocenianej na 8,3 miliarda osób. Obecnie stanowią oni 23,4% mieszkańców globu. Według badań instytutu, przyrost muzułmanów będzie w ciągu najbliższych dwudziestu lat mniejszy niż w latach 1990–2010, kiedy to populacja wzrastała średnio o około 2,2% w stosunku rocznym, natomiast w ciągu następnych dwudziestu lat będzie rosła o 1,5%.

Jeśli obecny trend się utrzyma, w 2030 r. na świecie będzie istniało 79 państw, w których liczba wyznawców Allaha będzie przekraczała milion, a więc liczba takich krajów wzrośnie o siedem. Większość muzułmanów na świecie będzie dalej zamieszkiwała azjatyckie rejony Pacyfiku (około 60%), zaś 20% tej społeczności – tereny Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, a więc będzie to liczba zbliżona do obecnej. Liczba muzułmanów wzrośnie za to na terenach Afryki Subsaharyjskiej i wyniesie 17,6% tej społeczności, co może m.in. oznaczać, że więcej muzułmanów będzie mieszkać w Nigerii niż w Egipcie. Niewiele zmieni się również liczba wyznawców islamu na terenie Europy i obu Ameryk,

⁵ *Ibidem.*

będzie ona jednak miała większy udział w ogólnej liczbie mieszkańców tych regionów w związku z kryzysem demograficznym ludności niemuzułmańskiej. Muzułmanów będzie zdecydowanie więcej w Stanach Zjednoczonych, gdyż szacuje się, że ich populacja zwiększy się z 2,6 milionów w 2010 r. do aż 6,2 milionów w 2030 r., co oznacza, że zrównają się oni liczbą z wyznawcami judaizmu i Kościoła episkopalnego⁶.

W Europie liczba muzułmanów zwiększy się z 6% ogólnej społeczności w 2010 r. do 8% w roku 2030, a więc o blisko jedną trzecią. Obecnie na terenie Europy mieszka 44,1 milionów muzułmanów, zaś w 2030 r. może to być 58,2 milionów. Największy wzrost związany głównie z imigracją zanotują państwa Europy Zachodniej i Północnej, a w kilku krajach może to oznaczać procentowo nawet dwucyfrowy udział wyznawców Allaha w całym społeczeństwie.

Najwięcej muzułmanów (10,3%) będzie zamieszkiwało Francję (obecnie 7,3%), Belgię (10,2%, obecnie 6%) i Szwecję (9,9%, obecnie 5,7%). Problemem muzułmańskim w większym natężeniu będą musieli się zająć Austriacy, gdyż w ich kraju udział islamistów w ogólnej liczbie społeczeństwa może wynieść 9,3% (przy 5,7% obecnie). Liczba muzułmanów zwiększy się w Holandii o około 450 tysięcy i będzie stanowiła 7,8% populacji (przy 5,5% obecnie).

Warto zauważyć, że w liczbach bezwzględnych najwięcej muzułmanów w Europie znajduje się na terenie Rosji (16,4 miliona) i zgodnie z prognozami Pew Research Center, ich liczba zwiększy się do 18,6 milionów w 2030 r. Procentowo największy wzrost nastąpi w Irlandii (aż o 188%); społeczność muzułmańska w tym kraju jest jednak niewielka w porównaniu z pozostałymi państwami Europy Zachodniej.

Warto dodać, że największy procentowy udział muzułmanów w społeczeństwach Europy występuje na Bałkanach i w 2030 r. może wyglądać następująco: Kosowo (93,5%), Albania (83,2%), Bośnia i Hercegowina (42,7%), Macedonia (40,3%), Czarnogóra (21,5%), Bułgaria (15,7%). Raport instytutu nie uwzględnia Polski, co może oznaczać, że nie będzie zagrożona napływem wyznawców Allaha⁷.

Jak już wspomniano, prognozy nie muszą się spełnić, trudno jednak nie zauważyć, że liczba wyznawców islamu i imigrantów z krajów muzułmańskich w Europie Zachodniej stale się zwiększa⁸. Przewiduje się, że jeszcze w tym stuleciu Europa zatraci swój chrześcijański charakter i stanie się chrześcijańsko-muzułmańska. Niektóre opracowania podają, że w kilku państwach Europy Zachodniej, muzułmanie stanowią nawet 20% wszystkich mieszkańców (Dłużewska 2009: 75). Liczba muzułmanów rośnie na skutek imigracji i wysokiego przyrostu naturalnego. Odwrotnie jest wśród rdzennych Europejczyków, których społeczeństwa starzeją się i kurczą. Za pół wieku Europa będzie kontynentem kilkuset milionów starsuszków, a to oznacza potrzebę otwarcia się na imigrację. Bez tego

⁶ *Muzułmanów będzie jeszcze więcej*, www.narodowcy.net/muzulmanow.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

– zgodnie z szacunkami Komisji Europejskiej – w ciągu następnych 50 lat liczba osób w wieku produkcyjnym zmniejszy się prawie o sto milionów, mimo że całkowita liczba ludności będzie rosła (Fischer et al. 2011; Zachar 2011).

W Wielkiej Brytanii są już przypadki miasteczek, a w Niemczech dzielnic miast, w których większość mieszkańców stanowią muzułmanie. Większość muzułmanów w Europie nie poddaje się sekularyzacji, lecz pozostaje wierna swojej religii. Imigracja z krajów muzułmańskich do Europy ma charakter nie tylko ekonomiczny, lecz również misyjny. Taki stan rzeczy jest wyzwaniem dla Kościoła w Europie Zachodniej.

Kultura i tożsamość kulturowa, będąca w szerokim pojęciu tożsamością cywilizacji, kształtują wzorce spójności, dezintegracji i konfliktów w świecie. Wyłania się z nich ład światowy oparty na wspólnocie krajów o zbliżonych cechach kulturowych pozostających, choć w różnym stopniu, w konflikcie z innymi domenami kulturowymi; próby przenoszenia społeczeństw z jednej cywilizacji do drugiej kończą się zazwyczaj niepowodzeniem. Najpoważniejsze są konflikty z islamem. Muzułmanie dzielą tradycyjnie świat na *dar al-islam* i *dar al-harb*, obszar pokoju i obszar wojny (Huntington 2007: 54).

Podziały regionalne współczesnego świata wykorzystuje się przede wszystkim jako narzędzie analizy przy charakterystyce odmienności społeczno-gospodarczej, w tym także turystycznej poszczególnych obszarów.

Taki sposób analizy reprezentowany jest m.in. w opracowaniach z zakresu geografii regionalnej świata i turystyki międzynarodowej. Analizując prace Souzy i Stutza (1994), Fellmana, Getisa i Getis (1996), Cole'a (1996), Matykowskiego (2002) i Huntingtona (2007), można wyróżnić dwanaście domen kulturowych. Ustalając zasięg przestrzenny domen oparto się na dwóch kryteriach (Matykowski 2002: 73):

- ciągłości terytorialnej kręgów (domen),
- zwartości i niepodzielności państw (dlatego też niektóre podmioty polityczno-terytorialne o odmiennych w stosunku do sąsiadów własnościach kulturowych, włączono do domeny o określonych dominantach kulturowych).

Główne domeny kulturowe współczesności przedstawiają się więc następująco: europejska, słowiańsko-prawosławna, angloamerykańska, latynoamerykańska, australijska (Australia i Nowa Zelandia), islamska, Afryki Subsaharyjskiej, indyjska, chińska (sinicka), japońsko-koreańska, Azji Południowo-Wschodniej i pacyficzna-wyspiarska.

Islamska domena kulturowa obejmuje państwa Azji Południowo-Zachodniej (po Pakistan i Kaszmir na wschodzie oraz Kazachstan i Azerbejdżan na północy) i Afryki Północnej (po Somalię, Sudan, Czad, Niger, Mali i Mauretanię na południu). Jest to obszar leżący głównie na półkuli wschodniej, na północ od równika (rys. 1). Warto zwrócić uwagę, że granica między domenami – islamską i subsaharyjską – w Afryce jest dość rozmyta, następuje „subdukcja” dominant kulturowych z obu kręgów kulturowych (Matykowski 2002: 74). Jak już wspo-

mniano, domeny kulturowe należy traktować jako twory przestrzenno-fazowe, a więc ich granice mogą ulegać zmianom w czasie.

Szacuje się, że w 2050 r. drugą pozycję (po indyjskiej) wśród domen pod względem liczby mieszkańców zajmie domena islamska. Przyrost naturalny w największej bowiem domenie, jaką jest obecnie chińska, będzie małym w skutek restrykcji ekonomicznych państwa w przypadku posiadania drugiego i trzeciego dziecka.

Jednym z istotnych kryteriów wyróżnienia domen kulturowych świata są ich odrębności w zakresie takich cech kulturowych, jak język lub ich grupa (etnolekty) oraz struktura wyznaniowa (Huntington 2007). W domenie islamskiej najważniejszą pozycję posiada język arabski (31% ogółu ludności), a dalej pendżabski (9,7%), turecki (7,5%), farsi (perski) (4,0%) – jako język komunikacji międzygrupowej (7,2%), pasztuński (paszto) (4%). Alfabet arabski wykorzystywany jest także w innych językach tego kręgu (farsi i paszto).

Religia to centralny element definiujący cywilizację. Wielkie religie są bowiem fundamentami wielkich cywilizacji (Dawson 1990), stąd też wśród współczesnych cywilizacji, aż połowa została wyróżniona w oparciu o kryterium wyznaniowe (Huntington 2007). W większości spośród dwunastu domen kulturowych zaznacza się dominacja jednego systemu religijnego. W domenie islamskiej muzułmanie stanowią około 87% ogółu mieszkańców, a chrześcijaństwo 6,7%.

Jednym z najpopularniejszych mierników opisujących dobrobyt ekonomiczny poszczególnych krajów i regionów jest wskaźnik rozwoju społecznego (HDI) – publikowany przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju⁹.

Do obliczenia syntetycznego miernika HDI wykorzystane zostały następujące dane: średnia długość życia, analfabetyzm, poziom edukacji oraz standard życia w państwach w skali światowej. W rankingu zawarte zostały także informacje na temat jakości życia, szczególnie dzieci. Wiadomości te pozwalają określić stopień rozwinięcia kraju (wysoko, średnio lub nisko), a także wpływ polityki ekonomicznej na jakość życia. W raporcie państwa osadzone zostały w czterech kategoriach: państwa bardzo wysoko rozwinięte, państwa wysoko rozwinięte, państwa średnio rozwinięte oraz państwa słabo rozwinięte.

W grupie państw bardzo wysoko rozwiniętych znalazły się: Zjednoczone Emiraty Arabskie (0,815), Brunei (0,805), Katar (0,803), Bahrajn (0,802), Kuwejt (0,771), Libia (0,755), Arabia Saudyjska (0,752), Kazachstan (0,714), Azerbejdżan (0,713), Iran (0,702), Tunezja (0,683), Jordania (0,681), Turcja (0,679), Algieria (0,677), a więc tylko 14 jednostek polityczno-terytorialnych. Natomiast w grupie krajów słabo rozwiniętych znalazły się kraje Afryki Północnej leżące na południe od Sahary (Ghana), a wśród nich: Mali (0,309), Burkina Faso (0,305), Liberia (0,300), Czad (0,295), Niger (0,261) i Demokratyczna Republika Konga (0,239).

⁹ *Lista państw świata według wskaźnika rozwoju społecznego*, www.wikipedia.org/wiki/Lista (10.05.2011).

Tak więc domena islamska jest w grupie krajów średnio rozwiniętych (0,592) i są wśród nich: Turkmenistan (0,669), Egipt (0,620), Uzbekistan (0,617), Malediwy (0,602), Kirgistan (0,598), Syria (0,589), Tadżykistan (0,580), Maroko (0,567) i Pakistan (0,490) (zob. tab. 1).

Tabela 1. Wskaźniki demograficzne wybranych krajów, w których wyznawcy islamu stanowią 50% i więcej ogółu mieszkańców w 2010 r.

Lp.	Nazwa państwa	Wyznawcy islamu (%)	Liczba ludności	HDI	Przyrost naturalny %	Liczba odwiedzających turystów ***	Analfabetyzm %
2	Albania	70	2,994,667	0,719	0,267	1,792,000	1
3	Algieria	99	34,994,937	0,677	1,173	19,12,000	27,4
4	Arabia Saudyjska	100	26,131,703	0,752	1,536	10,896,000	14,5
12	Egipt	90	82,079,636	0,62	1,96	11914000	33,6
16	Indonezja	86,1	245,613,043	0,6	1,069	6324000	8
17	Irak	97	30,399,572	b.d.	2,399	127000 (2004)	22,4
18	Iran	98	77,891,220	0,702	1,248	1659000 (2004)	17,7
20	Jordania	92	6,508,271	0,689	0,984	3789000	7,8
21	Katar	77,5	848,016	0,803	0,81	1659000	6,9
26	Kuwejt	85	1,825,632	0,771	1,986	297000	5,5
27	Liban	59,7	4,143,101	b.d.	0,244	1851000	10,4
28	Libia	97	6,597,960	0,755	2,064	149000 (2003)	11,6
29	Malediwy	98,4*	394,999	0,602	-0,151	656000	1,6
30	Malezja	60,4	28,728,607	0,744	1,576	23646000	7,9
32	Maroko	98,7	31,968,361	0,567	1,067	8341000	43,6
44	Syria	90	22,517,750	0,589	0,913	6092000	16,4
46	Tunezja	98	10,629,186	0,683	0,978	6901000	22
51	Zjednoczone Emiraty Arabskie	96	5,148,664	0,815	3,282	5871000 (2005)	10
Świat		21	690000000	0,624	1,092	880000000	b.d.

* Dane z 2009 r.

** Dane łączą Strefę Gazy oraz Zachodni Brzeg Jordanu w jedną całość, jako Autonomię Palestyńską

*** Dane z 2009 r., starsze dane – lata podane w nawiasach

Źródła: *Economy Statistics, Tourist Arrivals by Country*, www.nationmaster.com (kwiecień 2011); *Global Education Digest 2009 Comparing Education Statistics Across the World*, www.uis.unesco.org (kwiecień 2011); www.hdr.undp.org/en/statistics (kwiecień 2011); www.unesco.org/education/efa-report/tables-excel/table2xls (kwiecień 2011); *Human Development Reports*, www.hdr.undp.org (kwiecień 2011); Lista państw świata według wskaźnika rozwoju społecznego, www.pl.wikipedia.org/wiki/Lista (10.05.2011); *Pew Research Center Report of Mapping the Global Muslim Population*, 8 October 2009, www.pewforum.org (kwiecień 2011); *UNWTO World Tourism Barometr Comitted to Tourism, Travel and the Millennium Development Goals*, October 2009, www.unwto.org (kwiecień 2011); www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2091rank.htm (kwiecień 2011).

Dla porównania: Polska w 2010 r. została zaliczona w Programie Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, do grupy krajów bardzo wysoko rozwiniętych, ze wskaźnikiem rozwoju 0,795 – plasując się na 41. miejscu na świecie.

Wśród krajów islamskich przyjmujących najwięcej turystów zagranicznych znajdują się przede wszystkim państwa zaliczone do grupy bardzo wysoko i wysoko rozwiniętych. Dotyczy to zarówno państw dużych, jak i małych. Są wśród nich, m.in. Turcja (25,5 mln turystów zagranicznych), Egipt (11,9 mln), Arabia Saudyjska (10,9 mln), a także Zjednoczone Emiraty Arabskie (5,9 mln), Katar (1,7 mln) i Bahrajn (3,9 mln)¹⁰.

Istotnym problemem dla wielu krajów islamskiej domeny kulturowej było nadmierne dopuszczenie do inwestycji na rynku turystycznym kapitału zagranicznego, a w konsekwencji odprowadzenia zysków do krajów, z których pochodziły fundusze. Wynikało to przede wszystkim z braku wystarczających środków własnych (Akama 2002). Ponadto kapitał zagraniczny ma niemal stuprocentowe udziały w sektorze usług touroperatorskich oraz lotniczych (czartery lotnicze).

Problem wynikający z udziału kapitału zagranicznego w inwestycjach sektora turystycznego w znacznym stopniu dotyczy Tunezji, Turcji i Egiptu. W przypadku Turcji inwestorami są często emigranci tureccy z Europy Zachodniej (Okumus 2005), głównie z Niemiec i częściowo z Hiszpanii. Ingerencja obcego kapitału tylko w minimalnym stopniu, w zasadzie nieodczuwalnym dla gospodarki kraju, obserwowana jest w Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Od 2004 r. obserwuje się w tym kraju bardzo silną tendencję wzrostową w zakresie liczby przyjazdów turystycznych i dochodów. Wzrost udziału przychodów z turystyki w odniesieniu do liczby przyjazdów świadczy o podniesieniu cen poszczególnych produktów turystycznych, a więc o specjalizacji w zakresie turystyki ekskluzywnej, a co za tym idzie, o zmianie typu turystów. Nie bez znaczenia jest coraz liczniejszy udział turystów z krajów muzułmańskich (Dłużewska 2009).

Pozarządowa organizacja międzynarodowa Freedom House, oceniła także poziom wolności politycznej i obywatelskiej w poszczególnych krajach. W domenie islamskiej (obok chińskiej) tylko minimalny odsetek ludności (2,3%) objęty jest demokratycznym stylem rządzenia. Tak niski poziom był notowany w domenie słowiańsko-prawosławnej przed rozpadem Związku Radzieckiego pod koniec 1991 r. Dla porównania, w domenach angloamerykańskiej i australijskiej 100%, a w europejskiej 96% ludności cieszy się wolnością polityczną i obywatelską.

Ważną płaszczyzną umacniania trwałości domen są procesy integracji ekonomicznej, politycznej i kulturowej, zwłaszcza w domenach bez wyraźnej dominacji największego państwa.

Dla domeny islamskiej zasadniczą płaszczyzną integracji jest Organizacja Konferencji Islamskiej (OIC), utworzona w 1971 r. Jest to międzynarodowa organizacja polityczno-religijna, mająca stałego przedstawiciela przy ONZ. Celem tej organizacji jest zacieśnianie współpracy gospodarczej, kulturalnej i naukowej

¹⁰ *Ibidem.*

państw muzułmańskich. Organizacja Konferencji Islamskiej ma znacznie większy zasięg, gdyż 66% ludności państw członkowskich tej organizacji żyje w domenie islamskiej, ale 19% w Afryce Subsaharyjskiej i ponad 13% w domenie indyjskiej (Matykowski 2002: 85).

Jednym z najważniejszych czynników decydujących o powstaniu społeczno-kulturowych dysfunkcji turystycznych jest lokalizacja miejsc docelowych turystyki międzynarodowej. Najbardziej dostępne komunikacyjnie, położone najbliżej obszarów emisyjnych są: Turcja, Egipt, Maroko i Tunezja. W przypadku ruchu turystycznego z Europy do tych krajów, możliwe jest wykorzystanie samolotów krótkiego zasięgu. W krajach Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu występują niemal wszystkie rodzaje walorów turystycznych. Wszystkie te kraje mają dostęp do mórz, z przewagą wybrzeży płaskich, w obrębie których wytworzyły się piaszczyste lub żwirowe plaże. Wszystkie położone są w szerokościach geograficznych zapewniających przyjazną dla turystyki wypoczynkowej temperaturę wody i powietrza. W Egipcie, Turcji, Tunezji i Maroku walory przyrodnicze i antropogeniczne występują w podobnych proporcjach.

Najważniejsze walory turystyczne Egiptu to zabytki starożytnej cywilizacji, m.in. piramidy w Gizie oraz Luksor z wielką świątynią Amona z XV w. p.n.e., Karnak i Dolina Królów – uchodząca za najstarszą nekropolię świata (XVI w. p.n.e.) z grobowcami faraonów, m.in. Tutanchamona. Najważniejszą trasą turystyczną Egiptu jest rejs po Nilu, umożliwiający poznanie najsłynniejszych zabytków architektury i sztuki staroegipskiej (Kruczek 2010: 44). Największymi miastami, a zarazem ośrodkami turystycznymi, są Kair i Aleksandria. W ostatnich latach rozwinęła się także turystyka w rejonie półwyspu Synaj, na którym znajdują się zabytki ze wszystkich okresów historii Egiptu, m.in., położony u stóp góry Mojżesza – zwanej też górą Synaj – zespół klasztorny św. Katarzyny z VI w., ze słynną biblioteką zawierającą 8 tys. rękopisów i stare ikony. Na wybrzeżu Morza Czerwonego powstał cały zespół modnych kąpielisk, wśród których wyróżnia się Sharm El Sheikh i Hurghada, a dalej na północ nad zatoką Akaba – Taba, Nuweiba i in. W ramach Parku Narodowego Ras Muhammad występują rafy koralowe, które są celem wypraw pletwonurków z całego świata. Renomowane kąpieliska zlokalizowane są także na wybrzeżu Morza Śródziemnego.

W Turcji do najważniejszych walorów turystycznych należą wybrzeża Morza Śródziemnego i Morza Egejskiego, zabytki starożytnej Grecji (Efez, Troja, Pergamon, Didim, Milet), zabytki z czasów imperium otomańskiego, obszary krajobrazowe Pamukkale i Kapadocji. Do najciekawszych miast należy Stambuł – największe skupisko cennych zabytków (m.in. Haga Sofia – Bazylika Mądrości Bożej, Błękitny Meczet i sułtański pałac Topkapi Saraya).

W Tunezji do najważniejszych atrakcji turystycznych można zaliczyć piaszczyste wybrzeże z ciepłymi wodami Morza Śródziemnego, rafy koralowe w okolicach Tabarki, słone jeziora, skalne mieszkania, wioski i ksary berberyjskie, medyny – stare części arabskich miast (Tunisu, Susy, Monastynu). W głębi ładu ważnymi ośrodkami turystycznymi są: Kairuan – święte miasto islamu, ma-

lownicze miejscowości z doskonale zachowanymi zabytkami fenickimi i rzymskimi (Sidi Bou Said), Koloseum El-Jem itd. Niezwykle atrakcyjnym obszarem wypoczynkowym jest także wyspa Dżerba.

Główne strefy i ośrodki ruchu turystycznego Maroka to wybrzeże atlantyckie, starożytne miasta oraz niektóre rejony Atlasu Wysokiego umożliwiające uprawianie narciarstwa. Ruch turystyczny koncentruje się w stołecznym Rabacie, w Casablance – największym mieście Maroka, Fezie – wielkim centrum religijnym i kulturalnym, Maknesie – zwanym Wersalem Maroka i Marrakeszu.

Zbiorowości przyjmujące turystów w Egipcie, Tunezji, Turcji, Maroku i pozostałych krajach islamskiej domeny kulturowej są bardzo zróżnicowane pod względem historii, poziomu wykształcenia mieszkańców (tab. 1), zakresu swobody obyczajowej, społecznej pozycji kobiet, strojów regionalnych i innych elementów kształtujących ich typ kultury, zachowań i wynikający z niego podział dysfunkcyjny (Arthur 1990; Davis 1992). Istotne różnice dotyczą zwłaszcza ról społecznych kobiet.

Tunezja do roku 1956 pozostawała pod protektoratem Francji. Dzięki staraniom Habiba Bourgiby – wielkiego patrioty i pierwszego prezydenta kraju – uzyskała niepodległość i weszła na drogę niespotykanych w świecie arabskim reform (Magunson 1991; Dziubiński 1994). W porównaniu z innymi krajami muzułmańskimi, w Tunezji panuje dosyć znaczna swoboda kontaktów damsko-męskich. Dziewczęta chętnie nawiązują rozmowę z turystami obu płci. Tunezyjki nie zasłaniają także twarzy i coraz chętniej noszą elementy stroju europejskiego (Dłużewska 2009: 94).

Turcja jest zróżnicowana narodowościowo: Turcy stanowią 85,7% wszystkich mieszkańców, Kurdowie 10,6%, Arabowie – 1,6%, pozostali (głównie Europejczycy) – 2,1%. Mieszkańcy Turcji bardzo się między sobą różnią statusem materialnym, społecznym i wykształceniem. Nadrzędne są jednak silne więzi klanowe. Podwaliny silnego i nowoczesnego państwa stworzył Mustafa Kemal Atatürk (Atatürk – „Ojciec Turków”), od 1923 r. prezydent Turcji, legendarny, charyzmatyczny przywódca, który dążył do mentalnego przyłączenia Turcji do Europy. Obok reform wprowadzających alfabet łańciski czy kalendarz gregoriański, Atatürk dokonał także prawdziwej rewolucji społecznej i obyczajowej (Kedourie 1992). Pomimo jednak obowiązującego prawa świeckiego, w niektórych regionach do dziś powszechnie praktykuje się reguły szariat, zwłaszcza w odniesieniu do ról rodzinnych i społecznych kobiety, obowiązuje też daleko posunięta separacja płci.

W większości krajów domeny islamskiej zastrzeżenia wobec turystów warunkowane typem religii zasadniczo dotyczą łamania norm społecznych, takich jak nakaz przykrywania ciała (zwłaszcza przez kobiety), zakaz spożywania alkoholu, wstrzemięźliwość w okazywaniu sobie erotycznej czułości w miejscu publicznym oraz zakaz gier hazardowych. W niektórych krajach krytyka ta dotyczy jednak rzeczywistych zachowań turystów narzucających się zbiorowości lokalnej w miejscach do tego nieprzeznaczonych, w innych zastrzeżenia dotyczyły ogół-

nych zachowań turystów. Najwyższy poziom społeczno-kulturowych dysfunkcji turystycznych uwarunkowanych typem religii, występuje w krajach, gdzie islam przyjęto niedawno. Tam normy dotyczące zachowań turystów przyjmowane są z „nadgorliwością neofity” (Dłużewska 2009).

Jak już wspomniano, ważnym czynnikiem warunkującym powstawanie społeczno-kulturowych dysfunkcji turystycznych wynikających z typu religii jest także niski HDI. Wydaje się jednak, że szczególnie zagrażający rozwojowi turystyki w tej domenie kulturowej jest radykalizm i fundamentalizm.

Podsumowanie

Nie ma i nigdy nie było ostatecznie (powszechnie) przyjętej definicji domeny (kręgu) kulturowej. Domeny kulturowe są tworamii przestrzenno-fazowymi, które ulegają przekształceniom. Religia to centralny element definiujący cywilizację. Wielkie religie są fundamentami wielkich cywilizacji. Spośród wszystkich religii największy wpływ na sferę społeczną wywiera islam. Doktryna religijna w mniej lub bardziej restrykcyjnej formie wpływa na codzienne zachowanie mieszkańców każdego kraju oraz na to, jak interpretują oni zachowanie osób z zewnątrz, czyli na przykład turystów. W islamie dosyć łatwo dochodzi do nadużyć, gdyż nie ma jednej zwierzchniej instancji orzekającej, której interpretacja uznawana jest za nadrzędną i prawdziwą (przykładowo, w Kościele katolickim jest nią papież i kolegium kardynalskie). Wśród najważniejszych religii świata jedynie islam i chrześcijaństwo prezentują silne postawy misjonarskie, polegające na nawracaniu niewiernych na drogę wierności Bogu, właściwą dla danej religii. W związku z tym w wielu krajach muzułmańskich istnieje powszechne przyzwolenie na walkę z przejawami braku moralności – w tym wypadku walkę z turystami.

Najsilniejsze dysfunkcje turystyczne wynikające z efektu łamania norm kulturowych w skrajnych przypadkach mogą nawet wywoływać szok kulturowy (np. starsze kobiety z Europy Zachodniej paradujące po plaży w strojach topless), bowiem fundamentalizm odwołuje się do autorytetu osób starszych, które cieszą się ogromnym szacunkiem społecznym. Dysfunkcja fundamentalizmu – w szerszym tego słowa znaczeniu – prowadzi do kurczowego trzymania się wartości tradycyjnych, a w konsekwencji zahamowania naturalnej ewolucji, jaką przechodzą społeczeństwa. Wśród osób starszych przeważa jednak pogląd, że należy edukować turystów (tłumaczyć im), podczas gdy osoby młode wolą rozwiązania „siłowe”. Ulegają zatem dysfunkcji radykalizmu. Występuje ona wśród ludności niezatrudnionej w sektorze turystycznym bądź wykluczonej z pewnej jego części.

Największe zagrożenie radykalizmem występuje w krajach Afryki Subsaharyjskiej i Azji Południowo-Wschodniej (leżącej już poza domeną islamską określoną na początku tego opracowania), ze względu na młody jeszcze okres

występowania islamu oraz występowanie tej religii obok innych wyznań (Dłużewska 2009).

Treści zawarte w powyższym opracowaniu nie wyczerpują w pełni tematu określonego w tytule. Przytoczone przykłady są tylko symbolem zjawiska występującego w wielu innych relacjach turystyki w islamskiej domenie kulturowej. Są to m.in. dysfunkcje wynikające z terroryzmu, wojen domowych, działań wojennych prowadzonych przez zewnętrzne siły zbrojne i skutków udziału zatrudnienia w sektorze turystycznym (w tym także kobiet), udziału turystyki w PKB, wpływu turystyki na HDI, promocję kraju i kreowanie jego wizerunku – nie zawsze zgodnego z rzeczywistym itd.

W pierwszym kwartale 2011 r. w krajach domeny islamskiej wybuchły kolejno groźne konflikty zbrojne. Pokojowe manifestacje przeobraziły się w powstania i rebelie. Ciąg dalszy trwa. Występuje nadal wiele niejasności i pytań o źródła, cele i skutki tych wydarzeń. Zachodzi obawa, że ta Arabska Wiosna skończy się rządami religijnych radykałów¹¹. Czy te rebelie mogą zaszkodzić turystyce w domenie? Owszem, tak – ale prawdopodobnie z wyjątkiem Egiptu, Tunezji i Maroka, w których obcy kapitał zainwestował w sektor turystyczny ogromne środki i nowoczesne technologie, efektem których są centra turystyki wypoczynkowej, atrakcyjne produkty turystyczne oraz rozbudowana infrastruktura około turystyczna. Wydaje się, że nie ma zagrożenia dla turystyki międzynarodowej także w Turcji oraz w kilku małych, ale bogatych państewkach na Półwyspie Arabskim (np. w Zjednoczonych Emiratach Arabskich).

Tabela 2. Wybrane kraje, w których islam stanowi 50 i więcej procent ogółu struktury wyznaniowej oraz liczba turystów odwiedzających wymienione państwa

Kraj/ Wyznawcy islamu (%)	Pozostałe religie (%)		Liczba turystów w danym roku (tys.)		
	Ogółem (%)	Poszczególne religie (w ramach ogółu)	2008	2009	2010
Albania 82,1	17,9	chrześcijaństwo, bahaizm	1337	1792	550 (styczeń–czerwiec)
Arabia Saudyjska 97,1	2,9	chrześcijaństwo, hinduizm, buddyzm, sikhizm	14 757	10 896	12 910
Egipt 90,0	10,0	chrześcijaństwo, inne wyznania	12 296	11 914	14 000 (styczeń–październik)

¹¹ A. Tycner, *Przyzwolenie na przemoc wobec chrześcijan*, www.rp.pl/artykul (19.04.2011).

Jordania 98,8	1,2	chrześcijaństwo, inne wyznania	3729	3789	1660 (styczeń– maj)
Katar 83	17	chrześcijaństwo, hinduizm, inne wyznania	1405	1659	b.d.
Kazachstan 56,4	43,6	agnostycyzm, chrześcijaństwo, religie etniczne, inne wyznania	3447	3118	b.d.
Kirgistan 88,8	11,2	agnostycyzm, chrześcijaństwo, inne wyznania	2435	2147	b.d.
Komory 98,3	1,7	religie etniczne, chrześcijaństwo, inne wyznania	b.d.	b.d.	b.d.
Kosowo 91,7	8,3	chrześcijaństwo, agnostycyzm	b.d.	b.d.	b.d.
Kuwejt 86,6	13,4	chrześcijaństwo, hinduizm	259	297	b.d.
Liban 59,7	40,3	chrześcijaństwo, agnostycyzm, buddyzm, inne wyznania	1333	1851	b.d.
Libia 96,6	3,4	chrześcijaństwo, inne wyznania	b.d.	b.d.	b.d.
Majotta 98,8	1,2	chrześcijaństwo, religie etniczne, agnostycyzm, inne wyznania	b.d.	b.d.	b.d.
Malediwy 98,4	1,6	buddyzm, chrześcijaństwo, hinduizm, agnostycyzm, inne wyznania	683	656	b.d.
Malezja 61,4	38,6	chiński uniwersalizm, chrześcijaństwo, hinduizm, buddyzm, inne wyznania	22 052	23 646	24 000
Mali 92,4	7,6	religie etniczne, chrześcijaństwo, agnostycyzm, inne wyznania	190	b.d.	b.d.
Maroko 99,9	0,1	agnostycyzm, bahaizm, chrześcijaństwo, inne wyznania	7879	8341	8350
Tunezja 99,8	0,2	chrześcijaństwo, agnostycyzm, inne wyznania	7049	6901	6900
Turcja 98,6	1,4	agnostycyzm, chrześcijaństwo, inne wyznania	24 994	25 506	28 632
Zjednoczone Emiraty Arabskie 96,0	4,0	chrześcijaństwo, hinduizm, buddyzm, bahaizm, inne wyznania	b.d.	1448	1557

Źródła: The Pew Forum on Religion and Public Life, *The Future of the Global Muslims Population 2010*, www.features.pewforum.org/muslim-population/?sort=Percent2010 (20.04.2011); www.sesric.org%2Fevent-detail.php%3Fid%3D324&anno=2 (20.04.2011); *The ARDA – Association of Religion Data Archives*, www.thearda.com/internationalData/index.asp (20.04.2011); www.unwto.org/facts/eng/pdf/barometer/UNWTO_Barom10_3_en.pdf oraz z SESRIC (20.04.2011); UNWTO World Tourism Barometer, *Committed to Tourism, Travel and the Millennium Development Goals*, Vol. 8, No. 3, October 2010.

Bibliografia

- Aitchison L., *Geographies of Muslim Identities. Diaspora, Gender Belonging*, Ashgate Publishing, London 2007.
- Akama J., *The Role of Government in the Development of Tourism in Kenya*, „International Journal of Tourism Research” 2002, No. 4.
- Arthur L. B., *Religion, Dress and Body*, Berg, Oxford 1990.
- Cole J., *Geography of the World's Major Regions*, Routledge, London–New York 1996.
- Danecki J., *Podstawowe informacje o islamie*, t. 1–2, Dialog, Warszawa 1997–1998.
- Darowski R., *Filozoficzna refleksja nad człowiekiem i kulturą*, [w:] *Poza utopią i nihilizmem. Człowiek jako podmiot kultury*, red. A. Waško, WAM, Kraków 2007.
- Dłużewska A., *The Impact of Tourism on Local Identities, with Focus on Two Islamic Countries: Tunisia and United Arab Emirates (Dubai)*, [w:] *Boulder's Plata. Temas de Investigación Geographica a 30 años de la relación México–Polonia*, UNAM, Mexico 2007.
- Dłużewska A., *Spoleczno-kulturowe dysfunkcje turystyczne w krajach islamu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
- Fellmann J., Getis A., Getis J., *Human Geography. Landscapes of Human Activities*, Brown & Benchmark Publishers, Madison 1996.
- Huntington S. P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Muza, Warszawa 2007.
- Jackowski A., *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
- Kapera I., *Terroryzm a turystyka w krajach arabskich na przykładzie Egiptu*, [w:] *Bezpieczeństwo w turystyce*, red. S. Sacha, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009.
- Kedourie E., *Politics in the Middle East*, Oxford University Press, New York 1992.
- Matykowski R., *Domeny kulturowe współczesnego świata*, [w:] *Kultura jako przedmiot badań geograficznych*, red. E. Orłowska, Oddział Wrocławski PTG, Wrocław 2002.
- Palczyński T., *Stosunki międzykulturowe. Zarys problematyki*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2005.
- Przeclawski K., *Turystyka a religie*, Wydawnictwo WSHGiT, Warszawa 1999.

Źródła internetowe:

- Economy Statistics. Tourist Arrivals by Country*, www.nationmaster.com (04.2011).
- Global Education Digest 2009 Comparing Education Statistics Across the World*, www.uis.unesco.org (04.2011).
- Human Development Reports*, www.hdr.undp.org (04.2011).
- www.thearda.com/internationalData/index.asp (20.04.2011).
- Lista państw świata według wskaźnika rozwoju społecznego*, www.wikipedia.org/wiki/Lista (10.05.2011).
- Pew Research Center report of Mapping the Global Muslim Population, as of 8 October 2009*, www.pewforum.org (04.2011).
- Sakowicz E., *Chrześcijananie w krajach muzułmańskich*, www.deon/religie (19.04.2011).

The Pew Forum on Religion and Public Life, *The Future of the Global Muslims Population 2010*, www.features.pewforum.org/muslim-population/?sort=Percent2010 (20.04.2011).

UNWTO World Tourism Barometr Comititted to Tourism, *Travel and the Millennium Development Goals*, October 2009, www.unwto.org (04.2011).

Małgorzata Tyrańska

ZARZĄDZANIE KOMPETENCJAMI PRACOWNIKÓW HOTELU

Abstract: A determinant in increasing a hotel's competitive advantage in the tourist market is, among other things, the quality of provided services, achieved by making appropriate use of the competence of the hotel staff. Considering the abovementioned thesis, the main aim of the article is to present the process of managing the staff's competence, and particularly the nature, features, elements, and types of the personnel's competence, as well as the tools used in assessing competence.

Key words: competence, competence of hotel staff, managing competence, methods of evaluating the hotel staff's competence

Wprowadzenie

U podstaw zarządzania zasobami ludzkimi leży przekonanie, że pracownicy stanowią cenny kapitał każdej organizacji, także hotelu. Wartość tego kapitału należy jednak systematycznie podnosić. Zmiana sytuacji ekonomicznej, techniczno-technologicznej czy organizacyjnej hotelu wywołana jego funkcjonowaniem w turbulentnym otoczeniu wymaga przeprowadzenia odpowiednich działań zwiększających jakość zasobów ludzkich hotelu – ilościowo i jakościowo. Działania te nazwać można procesem zarządzania kompetencjami pracowników hotelu.

Należy podkreślić, że proces zarządzania kompetencjami pracowników powinien przebiegać równolegle ze strategicznym rozwojem hotelu. Zdobycie klientów przez różnicowanie cen, zwiększanie dostępności świadczonych usług, lepszy wystrój wnętrz czy dogodniejszą lokalizację ma swoje granice. To, co może wyróżnić dany hotel na rynku usług turystycznych, to właściwy sposób traktowania gości i wysoka jakość świadczonych usług. Działania te należy uznać za najlepszą reklamę i magnes przyciągający stałych i nowych klientów.

W związku z powyższym przyjęto założenie, że determinantą osiągnięcia wskazanych celów dla hotelu, który chce utrzymać lub zwiększyć swoją przewagę konkurencyjną na rynku usług turystycznych, jest między innymi jakość oraz właściwe wykorzystanie kompetencji pracowników hotelu.

Mając na względzie tak postawioną tezę, za główny cel artykułu przyjęto prezentację procesu zarządzania kompetencjami pracowników hotelu, ze szczególnym uwzględnieniem istoty, cech, elementów i rodzajów kompetencji pracowników hotelu oraz narzędzi stosowanych w ocenie kompetencji.

Pojęcie i rodzaje kompetencji pracowników hotelu

W branży hotelarskiej zatrudniony personel zazwyczaj dzieli się na trzy grupy (*Marketing usług turystycznych* 2007: 154–155):

- 1) personel pierwszej linii – osoby bezpośrednio zajmujące się klientem, mające z nim stały kontakt (np. recepcjonista, kelner, bagażowy, pokojówka). Pracownicy na tych stanowiskach mają dopasować odpowiednią ofertę do potrzeb i wymagań klienta, stworzyć właściwy klimat, informować o wszystkich możliwych produktach/usługach uzupełniających, co ma wzbogacić ofertę podstawową i nakłonić potencjalnego klienta do skorzystania z niej, przekonać nabywcę do podjęcia określonych decyzji finansowych oraz utrzymać stały posprzedażowy kontakt z nabywcą;
- 2) personel zaplecza – realizujący funkcje wykonawcze (np. kucharze) i niemający bezpośredniego kontaktu z gośćmi hotelowymi. Od tej grupy pracowników zależy sprawność i szybkość przeprowadzonych operacji, a więc w dużym stopniu również przyczyniają się oni do osiągnięcia satysfakcji przez gości hotelowych;
- 3) personel kierowniczy – grupa menedżerów nadzorująca prace dwóch poprzednich grup (np. dyrektor hotelu, główny recepcjonista, menedżer restauracji, szef kuchni), kontrolująca wszystkie zadania przydzielane podwładnym oraz samych podwładnych.

Działania wszystkich wskazanych grup pracowniczych powinny być ukierunkowane na realizację wspólnych celów: pomóc gościom hotelowym, sprawienie, by w danym hotelu poczuli się szanowani i najważniejsi. Działania te mają sprawić, że goście będą zadowoleni i wrócą, by ponownie skorzystać z usług

hotelu. Jednakże skuteczna realizacja wskazanych celów wymaga dysponowania przez cały personel hotelu odpowiednimi kompetencjami.

Termin „kompetencje” pochodzi z języka łacińskiego: *competentia* i oznacza zgodność, odpowiedniość, zakres uprawnień, pełnomocnictw (Markowski, Pawelec 2003: 451). W potocznym rozumieniu kompetencje oznaczają też zakres czyjejś wiedzy, umiejętności lub odpowiedzialności¹.

Zagadnienie kompetencji ma charakter interdyscyplinarny i zajmuje się nim kilka różnych dziedzin: psychologia, socjologia, prawo, zarządzanie, prakseologia, co powoduje różne rozumienie tego pojęcia. Także w zarządzaniu występuje wiele definicji pojęcia kompetencje. W tabelce 1 przedstawiono ogólne i szczegółowe ujęcie terminu kompetencje pracownicze².

Tabela 1. Zestawienie definicji pojęcia kompetencje

Ogólne ujęcie terminu kompetencje	
Autor	Definicja
Boyatzis 1982: 21	Kompetencja to podstawowe cechy danej osoby, które decydują o efektywnym wykonywaniu zadań i (lub) osiągnięciu ponadprzeciętnych wyników; kompetencja wyraża różnicę poziomu między średnim a najlepszym wykonawcą
Thierry, Sauret, Monod 1994: 6	Kompetencje w znaczeniu ogólnym, to zdolność pracownika do działania prowadzącego do osiągnięcia zamierzonego celu w danych warunkach, za pomocą określonych środków. W rozwiniętej wersji kompetencje to ogół wiedzy, umiejętności, doświadczenia, postaw i gotowość pracownika do działania w danych warunkach, a więc także zdolność przystosowania się do tych zmieniających się warunków
Levy- -Leboyer 1997: 32	Kompetencje są zbiorem zachowań, które pewne osoby opanowują lepiej niż inne, co sprawia, że w określonej sytuacji działają one sprawniej
Armstrong 2000: 241	Kompetencje stanowią one potencjał przyczyniający się do osiągnięcia określonych wyników
Pocztowski 2003: 153	Kompetencje – pojęcie szersze od kwalifikacji, obejmujące ogół trwałych właściwości człowieka, tworzących związek przyczynowo-skutkowy z osiąganymi przez niego wysokimi lub ponadprzeciętnymi efektami pracy, które mają wymiar uniwersalny

¹ Zagadnienie kompetencji pojawiło się w literaturze w drugiej połowie XX w. wraz z opublikowaniem prac dwóch psychologów – White’a i McClellanda. Jako pierwszy White wyróżnił ludzką cechę, którą nazwał kompetencją (ang. *competence*) (1959: 279–333). Natomiast McClelland stwierdził, że chociaż inteligencja ma niewątpliwą wpływ na ludzkie zachowania, to cechy charakterystyczne danej osoby (np. motywacja, postrzeganie samego siebie), które można zaobserwować w sytuacjach życiowych i zawodowych, decydują w większym stopniu niż inteligencja o tym, czy jej określone zachowanie będzie skuteczne, czy nieskuteczne (1973: 1–14).

² Nadmienić należy, że w literaturze można spotkać wiele terminów pokrewnych, którym przypisuje się podobne znaczenie, a mianowicie: potencjał kwalifikacyjny, potencjał ludzki czy kapitał ludzki (*Zarządzanie kadrami* 2002: 83; *Leksykon zarządzania* 2004: 259; Pocztowski 1998: 153; Armstrong 2000: 241).

Walkowiak 2004: 19–20	Kompetencje odnoszą się do praktycznych działań w określonych sytuacjach i posiadają zdolność do aktualizacji w procesie pracy oraz, jako struktura dynamiczna, ewoluują pod wpływem zmian zachodzących w gospodarce i w życiu człowieka
Dubois, Rothwell 2008: 26	Kompetencje to cechy, dzięki którym jednostka może z powodzeniem i w sposób godny naśladowania realizować swoje działania
Czekaj 2010: 32	Kompetencje określają zbiór indywidualnych wymagań stawianych pracownikowi, decydujących o jego przydatności zawodowej do wypełniania określonych funkcji i ról organizacyjnych wyznaczonych zakresem czynności
Szczegółowe ujęcie terminu kompetencje	
Autor	Definicja
Oleksyn 1997: 47	Kompetencje obejmują wykształcenie, doświadczenie i wprawę, uzdolnienia i predyspozycje oraz inne cechy psychofizyczne, a także zachowanie oczekiwane przez pracodawcę i ważne w pracy zawodowej
Penc 1998: 95	Na kompetencje składa się zasób wiedzy (kwalifikacje formalne) oraz praktyczne umiejętności przyswojone w toku pracy na danym stanowisku (doświadczenie zawodowe oraz uprawnienia formalne do określonego działania)
Becker, Huselid, Urlich 2002: 162	Kompetencje to wiedza, umiejętności, zdolności lub cechy osobowości, które bezpośrednio wpływają na pracę danej osoby
Kossowka, Sołtysińska 2002: 14	Podstawą kompetencji jest wiedza rozważana na trzech poziomach: – wiedza w potocznym rozumieniu (wiedza deklaratywna – wiem „co”) – umiejętności (wiedza proceduralna – wiem „jak” i potrafię) – postawy („chcę i jestem gotów wykorzystać swą wiedzę”)
Whiddett, Hollyforde 2003: 13	Kompetencja w zakresie wykonywanej pracy to zespół cech danej osoby, na który składają się charakterystyczne dla tej osoby elementy, takie jak motywacja, cechy osobowości, umiejętności, samoocena związana z funkcjonowaniem w grupie oraz wiedza, którą ta osoba sobie przyswoiła i którą się posługuje
Pawlak 2003: 138	Kompetencje oznaczają zarówno zdolności do pracy potwierdzone dokumentami, jak i te zdolności oraz umiejętności, które kandydat może potwierdzić prawidłowo wykonując powierzone zadania
Rostkowski 2004: 41	Kompetencje to wszystkie cechy pracowników, wiedza, umiejętności, doświadczenia, zdolności, ambicje, wyznawane wartości, style działania, których posiadanie, rozwijanie i wykorzystywanie przez pracowników umożliwia realizację strategii firmy, w której są zatrudnieni

Źródło: opracowanie własne na podstawie cytowanej literatury.

Na podstawie zamieszczonego wyżej przeglądu definicji pojęcia, dla potrzeb artykułu kompetencje pracowników hotelu będą rozumiane jako zespół cech pracownika, takich jak osobowość, wiedza, umiejętności oraz postawy, przycy-

niających się do zachowań decydujących o skutecznym zaspokajaniu potrzeb gości hotelowych³. Tak zdefiniowane kompetencje pracowników hotelu odzwierciedlają aspekt statyczny tego pojęcia, identyfikujący poszczególne komponenty kompetencji. Kompetencje pracowników należy rozpatrywać także w aspekcie dynamicznym, przedstawiającym konkretne działania realizowane przez pracowników hotelu oraz skutki tych działań⁴.

Różne podejścia do definiowania terminu kompetencje powodują, że wielu autorów podkreśla konieczność ich podziału na odpowiednie kategorie (rodzaje, grupy). Najbardziej czytelną klasyfikację przedstawił Rostkowski, który wyróżnił trzy grupy (*Nowoczesne metody zarządzania zasobami ludzkimi* 2004: 59):

- kompetencje kluczowe (*core competencies*) – wspólne dla wszystkich pracowników firmy. Ich rolą jest budowanie spójnej, jednolitej dla wszystkich pracowników kultury organizacyjnej firmy. Powinny je posiadać wszystkie osoby pracujące na rzecz firmy, niezależnie od zajmowanego stanowiska (np. nastawienie na klienta). Przy badaniu wartości pracy kompetencje te mogą stanowić podstawę porównań między wszystkimi pracownikami przedsiębiorstwa,
- kompetencje specyficzne dla funkcji (*function-specific competencies*) występują u osób pracujących w konkretnych obszarach działalności fir-

³ W szczególności jako kategorie bliskoznaczne traktuje się terminy kwalifikacji i kompetencji. Kwalifikacje definiowane są jako wykształcenie, przygotowanie potrzebne do wykonywania jakiegoś zawodu, czynności; uzdolnienie, nadawanie się do czegoś. A także jako zdolności do wykonywania określonej pracy potwierdzone stosownymi dokumentami, np. dyplomami ukończenia szkół, certyfikatami z odbytych szkoleń, udokumentowanym stażem pracy, wykazem dorobku zawodowego itp. (Pawlak 2003: 138). W artykule przyjęto, że kompetencje są pojęciem szerszym niż kwalifikacje, ponieważ obejmują one wykształcenie, doświadczenie i wprawę, uzdolnienia i predyspozycje oraz inne cechy psychofizyczne, a także zachowanie, oczekiwane przez pracodawcę i ważne w pracy zawodowej (Oleksyn 1997: 47). Podobnie uważa R. Walkowiak, który stwierdził, że posiadanie kwalifikacji nie jest warunkiem wystarczającym do bycia kompetentnym. Kompetencje odnoszą się do praktycznych działań w określonych sytuacjach i mają zdolność do aktualizacji w procesie pracy oraz jako struktura dynamiczna ewoluują pod wpływem zmian zachodzących w gospodarce i w życiu człowieka (Walkowiak 2004: 19–20).

⁴ Wymienić można następujące cechy kompetencji pracowniczych (*Nowe tendencje i wyzwania w zarządzaniu personelem* 2006: 171–174):

- 1) złożoność – strukturę kompetencji tworzą następujące komponenty: osobowość, wiedza, umiejętności, doświadczenie, postawy i zachowania i odpowiedzialność; dopiero jednoczesne występowanie wymienionych elementów prowadzi do pojawienia się określonego, pożądanego zachowania, gwarantującego sukces w pracy menedżera,
- 2) operacyjność i celowość – kompetencje przejawiają się w konkretnym zachowaniu i działaniu prowadzącym do osiągnięcia wyznaczonego celu; stopień opanowania danej kompetencji można określić na podstawie zaobserwowanych rezultatów podjętych przez pracownika działań,
- 3) sytuacyjność – z jednej strony kompetencje są ściśle związane z wykonywanymi zadaniami zawodowymi, a z drugiej mogą być wykorzystane w innych obszarach funkcjonowania pracownika; ponadto są zależne od kontekstu, czyli konkretnych warunków, w których jest realizowane dane zadanie; pełna kompetencja oznacza zdolność pracownika do adaptacji i do efektywnego działania w zmieniającym się otoczeniu,
- 4) zmienność – kompetencje podlegają procesowi uczenia się, są dynamiczne, rozwijają się w ramach nabywanego przez pracownika doświadczenia zawodowego; tempo tego rozwoju zależy od zmiennych zewnętrznych, dokonujących się w miejscu pracy, gospodarce, życiu osobistym pracownika oraz od stosunkowo stałych właściwości pracownika, takich jak cechy jego osobowości czy poziom inteligencji,
- 5) mierzalność – w ujęciu behawioralnym kompetencje stanowią kategorię stopniowalną i można im przypisać równe poziomy spełnienia, posiadania; dzięki temu można je precyzyjnie zdefiniować, określić wskaźniki do ich obserwacji, pomiaru i oceny.

my (np. marketingu, sprzedaży, badania jakości). Są one ściśle związane z rodzajem wykonywanej pracy, np. umiejętność sporządzania bilansu, umiejętność interpretacji przepisów prawnych, znajomość określonych systemów informatycznych. Na podstawie tych kompetencji dokonuje się porównania między pracownikami danej komórki organizacyjnej, służą one także do planowania procesów rozwoju zawodowego pracowników (konstruowania ścieżek karier, dróg awansów pionowych),

- kompetencje specyficzne dla roli (*role-specific competencies*), zwane również hierarchicznymi, są wymagane od pracowników w związku z odgrywanymi przez nich rolami (np. lidera zespołu). Pozwalają porównać pracowników odgrywających swe role na tych samych szczeblach hierarchii organizacyjnej oraz zaplanować system awansów poziomych.

Korzystając z powyższej klasyfikacji, poniżej przedstawiono kompetencje, które uznano za kluczowe w przypadku hotelu. Wskazane w tabeli 2 kompetencje wyróżniono przyjmując za punkt wyjścia skuteczne zaspokajanie potrzeb gości hotelowych.

Tabela 2. Kluczowe kompetencje pracowników hotelu

Kompetencja	Opis
Wiedza specjalistyczna	wiedza z konkretnej dziedziny, która warunkuje odpowiedni poziom merytoryczny realizowanych zadań; pracownicy posiadający tę kompetencję, wykazują umiejętność efektywnego wykorzystania jej w praktyce, realizacji zadań w sposób uporządkowany i metodyczny, są ekspertami w swoim obszarze zawodowym
Nastawienie na własny rozwój	zdolność i skłonność do uczenia się, uzupełniania wiedzy oraz podnoszenia kwalifikacji tak, aby zawsze posiadać aktualną wiedzę niezbędną do skutecznego realizowania obowiązków
Znajomość języków obcych	umiejętność praktycznego wykorzystania języka obcego w komunikacji biznesowej; pracownik posiadający tę kompetencję rozumie, mówi i pisze w języku obcym
Informatyczne	znajomość zastosowania wiedzy informatycznej w funkcjonowaniu hotelu; pracownik posiadający tę kompetencję zna programy komputerowe i systemy informatyczne, stale rozwija swoje kwalifikacje informatyczne
Obsługa gości hotelowych	przestrzeganie obowiązujących standardów obsługi gości hotelowych, skuteczne zaspokajanie potrzeb gości przez zrozumienie funkcji usługowej swojego stanowiska pracy, okazywanie szacunku, tworzenie przyjaznej atmosfery, umożliwienie gościom przedstawienia własnych racji, służenie pomocą
Umiejętność pracy w zespole	realizacja zadań w zespole przez: <ul style="list-style-type: none"> – pomoc i doradzanie kolegom w razie potrzeby – zrozumienie celu i korzyści wynikających ze wspólnego realizowania zadań

	<ul style="list-style-type: none"> – współpracę a nie rywalizację z pozostałymi członkami zespołu – zgłaszanie wniosków usprawniających pracę w zespole – aktywne słuchanie innych, wzbudzanie zaufania
Orientacja na jakość pracy	wykonywanie swojej pracę zgodnie z obowiązującymi standardami i ustaleniami, także niepisanymi; dbałość o uzyskanie pożądanych efektów przez sprawdzanie jakości i postępu w realizacji działań, modyfikowanie planów w razie konieczności, podejmowanie działań mających na celu poprawę wykonywanych obowiązków; troska o szczegóły i doskonalenie się, a nie zadowalanie się przeciętnymi wynikami
Komunikatywność	umiejętność budowania kontaktu z gościem hotelu przez okazywanie szacunku drugiej stronie, próbę aktywnego zrozumienia sytuacji gościa, okazywanie zainteresowania jego opiniami, umiejętność zainteresowania gościa własnymi opiniami; pracownicy posiadający tę kompetencję dysponują dużą siłą perswazji, wyrażają się jasno i zrozumiale, używają jednoznacznych sformułowań, czasami podkreślają to, co mówią przez żywą gestykulację i mimikę; w trakcie rozmowy trzymają się tematu, nie robią dygresji, aktywnie wchodzą w relacje z innymi, współtworzą rozmowę, mają opanowaną technikę zadawania pytań, którymi sterują rozmowę, dają swoim rozmówcom wystarczająco dużo przestrzeni do wypowiedzi, sposobem prowadzenia rozmowy wzbudzają dobry nastrój i otwartość u partnera; nie rezygnują zbyt szybko ze swoich celów w rozmowie, przytaczają rzeczowe argumenty, emanują pewnością siebie i zapałem; nie pozwalają, aby niekonkretni rozmówcy odводzili ich od tematu i celu rozmowy
Samodzielność	zdolność do samodzielnego realizowania powierzonych obowiązków, nie wymaga ciągłej kontroli; do wykonania zadania nie potrzebuje każdorazowo szczegółowych instrukcji, potrafi wyszukiwać informacje, formułować wnioski i proponować rozwiązania w celu wykonywania zleconego zadania; przewiduje i sam rozwiązuje pojawiające się problemy
Podejmowanie decyzji	umiejętność podejmowania decyzji w sposób bezstronny i obiektywny przez rozpoznawanie istoty problemu oraz określanie jego przyczyn, podejmowanie decyzji na podstawie sprawdzonych informacji, rozważanie skutków podejmowanych decyzji, podejmowanie decyzji obarczonych elementem ryzyka po uprzednim zbilansowaniu potencjalnych zysków i strat
Radzenie sobie w sytuacjach kryzysowych	<p>pokonywanie sytuacji kryzysowych oraz rozwiązywanie skomplikowanych problemów przez:</p> <ul style="list-style-type: none"> – wczesne rozpoznawanie potencjalnych sytuacji kryzysowych – szybkie działanie mające na celu rozwiązanie kryzysu – dostosowywanie działania do zmieniających się warunków – wcześniejsze rozważanie potencjalnych problemów i zapobieganie ich skutkom – informowanie wszystkich, którzy będą musieli zareagować na kryzys – wyciąganie wniosków z sytuacji kryzysowych tak, żeby można było w przyszłości uniknąć podobnych sytuacji – skuteczne działanie także w okresach przejściowych lub wprowadzania zmian

Inicjatywa	umiejętność i chęć poszukiwania obszarów wymagających zmian, inicjowanie działań i branie za nie odpowiedzialności, mówienie otwarcie o problemach, badanie źródeł ich powstawania
Kreatywność	wykorzystanie umiejętności i wyobraźni do tworzenia nowych rozwiązań usprawniających proces pracy przez: <ul style="list-style-type: none"> – rozpoznawanie oraz identyfikowanie powiązań między sytuacjami – wykorzystywanie różnych istniejących rozwiązań w celu tworzenia nowych – otwartość na zmiany, poszukiwanie i tworzenie nowych koncepcji i metod – inicjowanie nowych sposobów działania – badanie różnych źródeł informacji, wykorzystywanie dostępnego wyposażenia technicznego – zachęcanie innych do proponowania i wdrażania nowych rozwiązań

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawiony wyżej zestaw kluczowych kompetencji pracowników hotelu powinien zostać uzupełniony, w przypadku stanowiska menedżerskiego (np. dyrektor hotelu, główny recepcjonista, szef zmiany, menedżer restauracji) o kompetencję specyficzną dla pełnionej roli zawodowej, a mianowicie kierowanie pracownikami. Posiadanie przez menedżera tej cechy wyraża się motywowaniem pracowników do osiągnięcia wyższej skuteczności i jakości pracy przez:

- zrozumiałe tłumaczenie zadań, określanie odpowiedzialności za ich realizację, ustalanie realnych terminów ich wykonania oraz określenie oczekiwanego efektu działania,
- komunikowanie pracownikom oczekiwań dotyczących jakości ich pracy,
- ocenę osiągnięć pracowników – rozpoznawanie ich mocnych i słabych stron,
- określanie potrzeb szkoleniowo-rozwojowych oraz wspieranie ich rozwoju w celu poprawy jakości pracy,
- traktowanie pracowników w sposób uczciwy i bezstronny, zachęcanie do wyrażania własnych opinii oraz włączanie w proces podejmowania decyzji,
- inspirowanie pracowników do realizowania celów hotelu.

Proces zarządzania kompetencjami pracowników hotelu

Proces zarządzania kompetencjami jest częścią szerszego systemu, a mianowicie zarządzania zasobami ludzkimi. Proces zarządzania kompetencjami ma charakter kompleksowy i ukierunkowany jest na realizację strategii hotelu. E. Masłyk-Musiał sprecyzowała, że wytyczną zarządzania kompetencjami jest ustalenie, które z nich są wymagane na poszczególnych stanowiskach oraz zapo-

bieganie dezaktualizacji tych kompetencji (*Zarządzanie kompetencjami w organizacji* 2005: 11). Zarządzanie kompetencjami jest także szczególnie uznawane za zorganizowaną działalność, która za swoje główne cele przyjmuje (Oleksyn 2010: 40):

- zapewnienie niezbędnych kompetencji – poszczególnych ludzi, organizacji i w końcu całego społeczeństwa – gwarantujących wysoką jakość pracy i życia,
- osiąganie wysokiego poziomu efektywności i konkurencyjności,
- zapewnienie i rozwijanie zdolności ludzi do wykonywania pracy zawodowej, a przez to umożliwienie im samorealizacji, utrzymania swoich rodzin oraz godziwej egzystencji we wszystkich wymiarach życia,
- dostosowanie kompetencji do zmieniających się potrzeb, co wymaga uzupełnienia kwalifikacji, a niekiedy przekwalifikowania, zmian miejsc pracy i treści ról organizacyjnych, a także niezbędnej elastyczności.

Kompleksowość wspomnianych działań oznacza potrzebę uwzględnienia wszelkich realizowanych w hotelu funkcji personalnych. Wśród funkcji, których udział w procesie zarządzania kompetencjami pracowników jest niezaprzeczalny, wymienić należy planowanie zasobów i rekrutację kadr, wyznaczanie ścieżki kariery i budowę systemu awansowania, opracowanie i wdrożenie systemu wynagradzania, szkolenia, oceniania, kreowanie proefektywnościowej kultury organizacyjnej, budowanie sprawnej komunikacji⁵. Działania prowadzone w ramach wskazanych funkcji wzajemnie się warunkują, uzupełniają i przenikają. Nie można wskazać tutaj funkcji głównej czy pomocniczych. Każda z nich musi być uwzględniona w procesie prawidłowego zarządzania kompetencjami pracowników hotelu.

System zarządzania kompetencjami można przedstawiać w dwóch ujęciach: rzeczowym i czynnościowym. Strukturę rzeczową systemu zarządzania kompetencjami tworzą takie elementy, jak: filozofia i koncepcje, projekty i programy, narzędzia i procedury, ludzie obsługujący system oraz sposób jego finansowania. Z kolei na ujęcie czynnościowe systemu zarządzania kompetencjami pracowniczymi składają się następujące działania: określenie modeli potrzebnych kompetencji w organizacji i na stanowisku, identyfikacja kompetencji realnie posiadanych przez pracowników, określenie luki kompetencyjnej i kompetencji nadwyżkowych, poprawa bilansu kompetencji przez alokacje kadr na wewnętrznym rynku pracy, przekwalifikowanie i szkolenie pracowników, rekrutacje i dobór kadr z zewnętrznego rynku pracy, outsourcing; outplacement (Kubik 2004: 134–137).

Poszczególne etapy, składające się na proces zarządzania kompetencjami pracowników przedstawiono w sposób usystematyzowany w tabeli 3.

⁵ Charakterystykę wymienionych funkcji zarządzania zasobami ludzkimi przedstawia Korzeniowski (2010: 229–237).

Tabela 3. Etapy procesu zarządzania kompetencjami pracowników

Etap procesu	Cel realizacji	Cele szczegółowe	Proponowane metody	Wykonawcy
Identyfikacja kompetencji wzorcowych	Opracowanie wzorcowych kompetencji kluczowych, stanowiskowych i właściwych dla pełnionych ról zawodowych	– identyfikacja strategii hotelu i jego strategii personalnej – budowa modeli kompetencyjnych, – opracowanie wzorcowych profili kompetencyjnych	metody identyfikujące wzorcowe kompetencje	kadra menedżerska, konsultanci/eksperti
Diagnozowanie stanu kompetencji	Ustalenie poziomu kompetencji	– identyfikacja rzeczywistego poziomu kompetencji – porównanie rzeczywistego poziomu kompetencji z poziomem wzorcowym – ustalenie luki kompetencyjnej – planowanie przedsięwzięć prowadzących do likwidacji lub ograniczenia luki kompetencyjnej	metody umożliwiające pomiar rzeczywistych kompetencji	konsultanci/eksperti
Podejmowanie decyzji kadrowych	Wybór metod doskonalenia kompetencji pracowników	– rekrutacja i selekcja – szkolenia pracownicze – strukturyzacja pracy – przemieszczenia pracownicze – modyfikacja systemów wynagrodzenia – zwolnienia	– mentoring – coaching – budowa ścieżek kariery – rotacja – wzbogacanie pracy – outplacement	kadra menedżerska, pracownicy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zarządzanie kadrami* 1999: 65; Poczowski 1998: 217–279; Wal-kowiak 2004: 58.

W kolejnej tabeli przedstawiono specyficzne metody właściwe dla identyfikacji wzorcowych kompetencji oraz umożliwiające ich pomiar u pracowników.

Tabela 4. Metody identyfikacji wzorcowych i rzeczywistych kompetencji prawniczych

Identyfikacja wzorcowych kompetencji	Pomiar rzeczywistych kompetencji
<p>1) Techniki opierające się na wcześniejszych doświadczeniach identyfikują kompetencje cenione w danej organizacji. Zalicza się do nich:</p> <ul style="list-style-type: none"> – badanie materiałów archiwalnych (np. analiza raportów sprzedaży usług hotelu) – metody analizy pracy – karty opisu stanowisk pracy – wywiady z menedżerami – obserwacja – metodę zdarzeń krytycznych <p>2) Techniki opierające się na projekcji przyszłości wymagają jasnej wizji przyszłości. Po dokonaniu analizy zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań, działania opracowuje się prognozy dotyczące kompetencji, które będą potrzebne do realizacji celów. Zalicza się do nich:</p> <ul style="list-style-type: none"> – analizę misji i strategii firmy – panele ekspertów – modele kompetencyjne – profile kompetencyjne – listy kompetencyjne 	<p>1) Metody organizatorskie:</p> <ul style="list-style-type: none"> – testy wiedzy merytorycznej – metody wartościowania kompetencji – audyt kompetencji menedżerskich – benchmarking kompetencji menedżerskich – controlling – analiza SWOT <p>2) Testy psychologiczne</p> <p>3) Metody behawioralne:</p> <ul style="list-style-type: none"> – obserwacja – analiza życiorysów – analiza listów intencyjnych – ośrodki oceny (AC – Assessment Center) – ośrodki rozwoju (DC – Development Center) – wywiady behawioralne – diagnostyczne (<i>BEI – Behavioral Event Interview</i>) – bilans kompetencji – portfolio personalne – testy stylu zarządzania – technika wydarzeń krytycznych – modele kompetencyjne – profile kompetencyjne – listy kompetencyjne – zarządzanie przez cele (<i>Management by Objectives</i>) – zarządzanie przez wyniki – metoda planowania i analizy pracy (<i>Work Planning and Review</i>) – analiza biografii – genogram <p>4) Metody pomiaru kapitału intelektualnego, np. strategiczna karta wyników (<i>Balanced Scorecard</i>)</p>

Źródło: opracowanie własne

Decyzję o zastosowaniu konkretnej metody identyfikacji wzorcowych i rzeczywistych kompetencji, należy uzależnić od następujących aspektów:

- 1) celu diagnozy uwzględniającego konkretne potrzeby kadrowe hotelu (np. dobór, rozwój, redukcja zatrudnienia, kształtowanie polityki wynagrodzeń, ocena efektywności pracy);
- 2) rodzaju badanych kompetencji (niektóre z metod służą wyłącznie do identyfikacji kompetencji podstawowych. np. testy wiedzy merytorycznej,

- inne metody mają bardziej kompleksowy charakter i umożliwiają ocenę różnych rodzajów kompetencji (np. *Assessment* lub *Development Center*, metody wartościowania kompetencji);
- 3) kondycji ekonomiczno-finansowej danego hotelu, np. metody wartościowania kompetencji są metodami pracochłonnymi i należy zwracać uwagę na koszty ich zastosowania. Sytuacja finansowa hotelu determinuje decyzje o szkoleniach, awansowaniu pracowników czy wysokości przyznawanych premii i nagród;
 - 4) wielkości hotelu – w złożonych organizacjach pojawia się potrzeba podziału pracowników na różne kategorie, wyodrębnione ze względu na poziom oraz obszar zarządzania i opracowanie dla każdej z nich „podsystemów oceny”, uwzględniających specyfikę pracy na określonych stanowiskach pracy;
 - 5) kompetencji podmiotów odpowiedzialnych za politykę personalną oraz podmiotów realizujących proces identyfikacji kompetencji. Przykładowo, takie metody oceny kompetencji, jak testy psychologiczne, wymagają od ich użytkowników odpowiedniego wykształcenia, posiadania certyfikatów potwierdzających umiejętność posługiwania się tymi złożonymi narzędziami.

Identyfikacja rzeczywistych kompetencji pracowników hotelu kluczem etapem procesu zarządzania kompetencjami

Istotnym elementem procesu zarządzania kompetencjami jest identyfikacja faktycznego poziomu kompetencji pracowniczych. Realizacja tego etapu następuje przy wykorzystaniu odpowiednich metod oceny. Sama ocena polega na porównaniu posiadanych przez pracowników kwalifikacji, osiągniętych efektów pracy, ujawnionych zachowań i cech osobowościowych z przyjętymi dla poszczególnych kryteriów oceny normami (kwalifikacyjne, efektywnościowe, behawioralne, osobowościowe).

Ocena kompetencji pracowniczych pozwala na identyfikację rzeczywistych kompetencji, ustalenie na podstawie porównania rzeczywistych kompetencji z wzorcowymi luki kompetencyjnej, wskazanie przyczyn zidentyfikowanych nieprawidłowości, określenie możliwości ich poprawy oraz wyznaczenie kierunków doskonalenia.

Ocena kompetencji pracowników hotelu powinna umożliwiać identyfikację statycznego i dynamicznego aspektu kompetencji pracowniczych. Ocena aspektu statycznego kompetencji pracowników hotelu może być prowadzona z wykorzystaniem poniżej przedstawionego arkusza ocen (tab. 5).

Tabela 5. Ocena kompetencji pracowników hotelu

Ocena kwalifikacji i doświadczenia pracowników
Poziom wykształcenia pracownika Ukończone szkolenia zewnętrzne lub wewnętrzne w okresie ostatnich 3 lat Obecnie realizowane kierunki i sposoby podnoszenia kwalifikacji Poziom znajomości języków obcych Poziom umiejętności obsługi sprzętu komputerowego oraz urządzeń biurowych
Ocena postaw i zachowań
Skala oceny: celująco, bardzo dobrze, dobrze, zadowolająco, niesatysfakcjonująco
1. Zachowanie i postawa w stosunku do gości hotelu 2. Współpraca – umiejętność i chęć współpracy z przełożonymi, współpracownikami i podwładnymi 3. Jakość wykonywanej pracy – dokładność i czystość wykonywanej pracy 4. Komunikatywność 5. Samodzielność 6. Podejmowanie decyzji 7. Radzenie sobie w sytuacjach kryzysowych 8. Inicjatywa 9. Kreatywność 10. Umiejętność kierowania pracownikami
Ocena profilu umiejętności pracowników w kontekście rozwoju kompetencji
Kwalifikacje w odniesieniu do pełnionych obowiązków Brak kwalifikacji Powyżej oczekiwań 1 2 3 4 5 komentarz:
Postawa i chęć zaspokajania potrzeb klientów Wymaga poprawy Na najwyższym poziomie 1 2 3 4 5 komentarz:
Umiejętność przyczyniania się do rozwoju hotelu Mała Znacząca 1 2 3 4 5 komentarz:
Kompetencja w odniesieniu do przyszłych obowiązków Brak kompetencji Kompetencje odpowiednie 1 2 3 4 5 komentarz:
Ambicje w odniesieniu do przyszłej kariery zawodowej i obowiązków Brak chęci Skłonny do podejmowania nowych wyzwań 1 2 3 4 5 komentarz:

Źródło: opracowanie własne.

Kompleksowa ocena kompetencji pracowników wymaga identyfikacji efektywności pracy uzyskanej przez pracownika, czyli rozpoznania aspektu dynamicznego jego kompetencji. Przyjęcie takiego założenia wynika z faktu, że kompetencje tworzą związek przyczynowo-skutkowy z osiąganymi przez pracownika wysokimi efektami pracy (Pocztowski 2007: 231). Zatem powyżej przedstawione narzędzie oceny – tzw. arkusz oceny, należy uzupełnić o metody oceny efektów pracy. Ocena efektów pracy może być w sposób pośredni przeprowadzona za pomocą wielokryterialnych metod pomiaru kapitału intelektualnego. Jedną z tych metod jest strategiczna karta wyników (*Balanced Scorecard*)⁶. Metoda ta zapewnia największe powiązanie systemów ocen kompetencji ze strategią organizacji, ponieważ podstawę oceny pracownika stanowi stopień realizacji przydzielonych mu zadań (ocena działań bieżących), a jednocześnie uwzględnia kierunki długofalowego rozwoju organizacji. Koncepcja strategicznej karty wyników opiera się na zestawie kryteriów oceny dostosowanych do specyfiki czterech obszarów (perspektyw) działania organizacji (Kaplan, Norton 2001). Przyjęte w każdej perspektywie kryteria mogą stanowić podstawę oceny skuteczności i efektywności działań pracownika. Przykładową zrównoważoną kartę wyników dla hotelu przedstawiono w tabeli 6⁷.

Tabela 6. Przykład zrównoważonej karty wyników dla hotelu

Perspektywa finansowa			
Cele ogólne	Mierniki	Działania	Wielkości docelowe
Wzrost rentowności	<ul style="list-style-type: none"> • rentowność sprzedaży usług hotelu (w porównaniu do roku ubiegłego) • wskaźnik przychodów na 1 pokój • wskaźnik eksploatacyjnej zdolności usługowej hotelu • wskaźnik zdolności obsługowej konferencji 	<ul style="list-style-type: none"> • zróżnicować strukturę sprzedaży pokoi (jednoosobowych, dwuosobowych, wieloosobowych) • zwiększenie liczby stałych łóżek (miejsc noclegowych) • otwarcie i wyposażenie nowej sali konferencyjnej 	≥ 5%
Optimalizacja kosztów własnych hotelu	<ul style="list-style-type: none"> • poziom i struktura kosztów w porównaniu z rokiem ubiegłym • wskaźnik przeciętnej liczby udzielonych noclegów 	<ul style="list-style-type: none"> • prawidłowy dobór źródeł finansowania działalności hotelu • ustalenie właściwej struktury kosztów • monitorowanie poziomu kosztów i szukanie rezerw beznakładowych 	<ul style="list-style-type: none"> • lepsza niż w roku ubiegłym • wzrost o 5% w porównaniu z rokiem ubiegłym

⁶ Szerzej na temat metod rozmiaru kapitału intelektualnego zob. Kicińska 2006.

⁷ Podane w zrównoważonej karcie wyników dla hotelu mierniki i wskaźniki zostały zaproponowane na podstawie: *Przedsiębiorstwo turystyczne* 2007: 127–149.

	<ul style="list-style-type: none"> koszt utrzymania jednego pokoju rocznie 	<ul style="list-style-type: none"> analiza wykorzystania czasu pracy przez pracowników systematyczna analiza cen u dostawców 	<ul style="list-style-type: none"> niższy o 3% niż w roku ubiegłym
Utrzymanie płynności finansowej	<ul style="list-style-type: none"> relacja gotówki operacyjnej do zobowiązań krótkoterminowych 	<ul style="list-style-type: none"> systematyczna kontrola należności prawidłowe zarządzanie przepływem gotówki 	≥ 1,2
Perspektywa klienta			
Cele ogólne	Mierniki	Działania	Wielkości docelowe
Wzrost udziału w rynku	<ul style="list-style-type: none"> relacja sprzedaży usług hotelu do sprzedaży w danym segmencie rynku wskaźnik wykorzystania pokoi wskaźnik wykorzystania obiektu przez gości: krajowych, zagranicznych, indywidualnych, grupowych 	<ul style="list-style-type: none"> analiza działań konkurentów tworzenie baz danych o gościach: krajowych/zagranicznych, indywidualnych/grupowych 	<ul style="list-style-type: none"> ≥ 10% 100% wzrost liczby gości zagranicznych i grupowych w ogólnej liczbie gości hotelowych
Zwiększenie zadowolenia klientów z jakości usług	<ul style="list-style-type: none"> wskaźnik przeciętnej długości pobytu gościa w dniach (wskaźnik rotacji) 	<ul style="list-style-type: none"> minimalizacja niedogodności wprowadzanie nowych usług 	≥ 5 dni
Utrzymanie stałych klientów (lojalność klientów)	<ul style="list-style-type: none"> liczba stałych klientów w ogólnej liczbie klientów 	<ul style="list-style-type: none"> badanie potrzeb, oczekiwań i stopnia zadowolenia klientów stałe doskonalenie procesu obsługi utrzymywanie stałego kontraktu z klientem badanie przyczyn utraty stałych klientów 	<ul style="list-style-type: none"> wzrost liczby stałych klientów
Perspektywa procesów wewnętrznych			
Cele ogólne	Mierniki	Działania	Wielkości docelowe
Podniesienie jakości świadczonych usług hotelarskich i gastronomicznych	<ul style="list-style-type: none"> opracowanie dokumentacji systemu jakości 	<ul style="list-style-type: none"> utworzenie stanowiska organizacyjnego – menedżera ds. jakości – odpowiedzialnego za koordynację działań projakościowych w hotelu ustalenie zasad podnoszących jakość wykonywanej pracy stosowanie różnych narzędzi kontroli jakości pracy, np. tajemniczy klient 	<ul style="list-style-type: none"> do końca bieżącego roku

Obniżenie poziomu reklamacji składanych przez gości hotelu	<ul style="list-style-type: none"> • liczba zgłaszanych reklamacji • średni czas rozwiązywania problemu 	<ul style="list-style-type: none"> • średni czas rozwiązywania problemu • ustalenie przyczyn pojawienia się reklamacji • ustalenie odpowiedzialności personalnej za zgłoszone reklamacje 	0,0
Zapewnienie sprawnej obsługi gości hotelowych	<ul style="list-style-type: none"> • wdrożenie systemu <i>Customer Relationship Management (CRM)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • dostarczenie brakującej informacji o potrzebach klientów • uporządkowanie danych i utrzymanie ich w jednej bazie danych • polepszenie obiegu informacji i koordynację jej obiegu wewnątrz firmy • wspieranie procesu wymiany informacji z klientami przez dostęp do informacji o kliencie w czasie rzeczywistym z dowolnego stanowiska • eliminacja zagrożenia utraty niektórych informacji • polepszenie efektywności obsługi klientów 	<ul style="list-style-type: none"> • do końca bieżącego roku
Perspektywa rozwoju			
Cele ogólne	Mierniki	Działania	Wielkości docelowe
Zwiększenie stopnia zadowolenia pracowników z pracy	<ul style="list-style-type: none"> • wartość sprzedaży usług na jednego pracownika • wskaźnik rzeczywistej liczby pokoi obsługiwanych przez 1 pracownika • wskaźnik zatrudnienia w obiekcie hotelarskim 	<ul style="list-style-type: none"> • prawidłowy dobór pracowników na stanowiska • doskonalenie systemu motywacyjnego (w szczególności systemu wynagradzania) • analiza braku satysfakcji z pracy za pomocą ankiety 	<ul style="list-style-type: none"> • wzrost o 10% w przekroju miesięcznym • wzrost o 20% • $\geq 0,2$ • stabilizacja zatrudnienia
Systematyczne podnoszenie kompetencji pracowników	<ul style="list-style-type: none"> • liczba dni roboczych przeznaczonych na szkolenia • koszty szkoleń 	wewnętrzna ścieżka awansów organizacja szkoleń wewnętrznych przyjmowanie pracowników o wyższym poziomie kwalifikacji stosowanie systemu oceniania pracowników	<ul style="list-style-type: none"> • wzrost o 5% w porównaniu z rokiem ubiegłym

Zwiększenie stopnia znajomości strategii wśród pracowników	• procent pozytywnych odpowiedzi	ankieta badająca znajomość powiązania pracy własnej ze strategią doskonalenie wewnętrznych kanałów informacyjnych dostępność informacji potrzebnych w procesie decyzyjnym	• wzrost o 20%
--	----------------------------------	---	----------------

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując przedstawione rozważania należy podkreślić, że zastosowany system oceny kompetencji pracowników przynosi korzyści pracownikowi, przełożonym oraz hotelowi. Przykładowo, dla pracownika proces oceny staje się ważny, ponieważ dowiaduje się, czego się od niego oczekuje i jakie będą stosowane kryteria oceny. Dzięki istniejącym modelom oceny może przewidzieć konsekwencje swoich działań i możliwości rozwoju. Otrzymuje także informację zwrotną o tym, jak postrzegana jest jego praca, co umożliwi mu korektę zachowań, postaw oraz inspirowanie do podnoszenia jakości wykonywanej pracy.

Z kolei korzyści z zastosowania systemów oceny kompetencji dla przełożonego wynikają z faktu, że otrzymuje on informacje o poziomie i stylu pracy podwładnych, o ich możliwościach rozwojowych oraz potrzebach szkoleniowych. Ponadto dysponuje narzędziem sformalizowanym umożliwiającym zobiektywizowanie wyników oceny oraz podejmowanie na ich podstawie trafnych decyzji kadrowych.

Natomiast wśród korzyści rozpatrywanych z punktu widzenia hotelu wymienić należy: ustalenie stopnia przydatności pracownika na danym stanowisku pracy, modyfikację systemów wynagradzania pracowników w kontekście ich rzeczywistych kwalifikacji, przyjmowanych postaw, umiejętności i osiągniętych efektów pracy, zidentyfikowanie potencjału rozwojowego poszczególnych pracowników i planowanie indywidualnych ścieżek rozwoju oraz szkoleń, wytypowanie pracowników do rezerwy kadrowej na stanowiska kierownicze i wysoko specjalistyczne, konstruowanie kryteriów doboru i selekcji pracowników, poprawa komunikacji między przełożonym a pracownikiem, wzrost motywacji i stabilizacja najlepszej kadry.

Podsumowanie

Hotele, konkurując między sobą o klientów, muszą zwracać uwagę nie tylko na wysokiej jakości wyposażenie i szeroki wachlarz usług, ale również na jakość obsługi swoich gości. Sposób, w jaki pracownicy zwracają się do gości hotelowych, otwartość, życzliwość i pomoc w rozwiązywaniu problemów, mogą w znaczący sposób przyczynić się do pozyskania lojalnych klientów. Dlatego należy dążyć do

podniesienia świadomości pracowników pod względem ich roli i wkładu w rozwój i generowane wyniki finansowe hotelu. Realizacja tego postulatu może być osiągnięta za pomocą procesu zarządzania kompetencjami pracowników. Proces ten z jednej strony obejmuje działania prowadzące do identyfikacji i oceny dotychczasowego poziomu kompetencji pracowników, zaś z drugiej umożliwia doskonalenie kompetencji oraz stwarza możliwości zdobywania nowych.

Bibliografia

- Armstrong M., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2000.
- Becker B. E., Huselid M. A., Ulrich D., *Karta wyników zarządzania zasobami ludzkimi*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.
- Boyatzis R., *Competent Manager*, John Wiley & Sons, New York 1982.
- Czekaj J., *Metodyka diagnozy pomiaru i struktury kompetencji kadry kierowniczej*, [w:] *Wyzwania dla współczesnych organizacji w warunkach konkurencyjnej gospodarki*, red. D. Lewicka, L. Zbiegień-Maciąg, Wydawnictwa AGH, Kraków 2010.
- Dubois D., Rothwell W., *Zarządzanie zasobami ludzkimi oparte na kompetencjach*, Helion, Gliwice 2008.
- Jabłońska-Wołoszyn M., *Oblicza modelu kompetencji w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, [w:] *Problemy społeczne we współczesnych organizacjach*, red. K. Markiewicz, M. Wawer, Difin, Warszawa 2005.
- Kaplan R. S., Norton D. P., *Strategiczna karta wyników: Jak przenieść strategię na działanie*, PWN, Warszawa 2001.
- Kicińska M., *Metody pomiaru kapitału intelektualnego*, [w:] *Kapitał intelektualny*, red. S. Kasiewicz, W. Rogowski, M. Kicińska, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006.
- Korzeniowski L., *Menedżment*, EAS, Kraków 2010.
- Kossowka M., Soltysińska I., *Szkolenia pracowników a rozwój organizacji*, Oficyna Ekonomiczna Kraków 2002.
- Kubik K., *Menedżer w przedsiębiorstwie przyszłości*, Dom Organizatora, Toruń 2005.
- Leksykon zarządzania*, Difin, Warszawa 2004.
- Levy-Leboyer C., *Kierowanie kompetencjami. Bilans doświadczeń zawodowych*, Poltext, Warszawa 1997.
- McClelland D.C., *Testing for competence Rather than for intelligence*, „American Psychologist” 1973, No. 28 (1).
- Marketing usług turystycznych*, red. A. Panasiuk, PWN, Warszawa 2007.
- Markowski A., Pawelec R., *Słownik wyrazów obcych i trudnych*, Wilga, Warszawa 2003.
- Masłyk-Musiał E., *Kompetencje współczesnego menedżera*, [w:] *Zarządzanie kompetencjami w organizacji*, red. E. Masłyk-Musiał, Wyższa Szkoła Menedżerska, Warszawa 2005.
- Nowe tendencje i wyzwania w zarządzaniu personelem*, L. Zbiegień-Maciąg, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006.
- Nowoczesne metody zarządzania zasobami ludzkimi*, red. T. Rostkowski, Difin, Warszawa 2004.

- Oleksyn T., *Praca i płaca w zarządzaniu*, Międzynarodowa Szkoła Menedżerów, Warszawa 1997.
- Oleksyn T., *Zarządzanie kompetencjami. Teoria i praktyka*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2010.
- Pawlak Z., *Personalna funkcja firmy – procesy i procedury kadrowe*, Poltext, Warszawa 2003.
- Penc J., *Zarządzanie dla przyszłości. Twórcze kierowanie firmą*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1998.
- Pocztowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, PWE, Warszawa 2007.
- Pocztowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, PWE, Warszawa 2003.
- Pocztowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Zarys problematyki i metod*, Antykwa, Kraków 1998.
- Thierry D., Sauret Ch., Monod N., *Zatrudnienie i kompetencje w przedsiębiorstwach w procesach zmian*, Poltext, Warszawa 1994.
- Walkowiak R., *Model kompetencji menedżerów organizacji samorządowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004.
- Whiddett S., Hollyforde S., *Modele kompetencyjne w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2003.
- White R., *Motivation Reconsidered: the Concept of Competence*, „Psychological Review” 1959, No. 66.
- Zarządzanie kadrami*, red. T. Listwan, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 1999.

VARIA

Renata Lisowska

ŚLADEM EUROPEJSKIEJ TOŻSAMOŚCI KRAKOWA - MUZEUM CZY TRASA TURYSTYCZNA

Abstract: Cracow's Main Market Square is not only an urban area of outstanding cultural value, magnified by the unique architectural monuments, but also a commercial centre, an open show-room and a public area of great utility to Cracow. The remains of the medieval trading stalls were discovered in 1963, when the paving was substituted with flagstones, whereas after 2003 archeologists unearthed, among other things, the cellars of Kramy Bogate (The Rich Stalls) and Kramy Wielkiej Wagi (Stalls of Great Importance). The archeologists' work conducted in the centre of a large city evoked great emotions and have led to discussions about the use of the area. The debate lasted several years and involved scientists, politicians and the media. This resulted in the creation of a modern, multimedia museum below the level of the ground.

Key words: Main Market Square, multimedia, underground museum

Najpiękniejszy kwadrat Europy – miejsce ceremonii i luksusowy jarmark¹

Krakowski Rynek jest uważany za największy plac targowy średniowiecznej Europy. Miał być idealnym kwadratem; po uwzględnieniu zabudowy (ratusz, spi-

¹ Kramy Bogate, stojące niegdyś wzdłuż całych Sukiennic, od strony ul. Siennej składały się z 64 komór handlowych. Sprzedawano w nich towary luksusowe: złoto, biżuterię i drogie tkaniny.

chlerz, odwach, waga miejska, pręgierz i kramy) nabawił się jednak licznych krzywizn², ale jego uroda na tym nie ucierpiała.

Przez kilkaset lat przy Rynku rodzili się ludzie, tu chodzili do kościoła Panny Marii i tu przy kościele, na cmentarzu, byli chowani. Na Rynku nie tylko handlowano, ale i odbierano hołdy³, manifestowano, składano przysięgi. Również i dziś mieszkańcy i turyści korzystają z gościnności tego zachwycającego salonu miejskiego. Spotykają się podczas letnich festiwali, targów, koncertów i na największej w Polsce zabawie sylwestrowej.

foto: Wiesław Majka

² Por. stan badań w: T. Chrzanowski, *Rynek krakowski*, Warszawa 1972; M. Rożek, *Forum Regale. Rynek krakowski jako miejsce wydarzeń politycznych XIV–XVII w.*, Kraków 1976; J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, t. 1: *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992; *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2007; W. Komorowski, A. Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław 2008; J. Wyrozumski, *Najstarsza historia Rynku krakowskiego*, [w:] *Florencja i Kraków. Miasta partnerskie w Europie – wspólne dziedzictwo kulturowe. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w ramach obchodów 750-lecia lokacji Krakowa*, Kraków 2010, s. 723–746.

³ W latach 60. XX w. przed południową elewacją Sukiennic odnaleziono szesnastowieczny bruk, na którym Zygmunt Stary odbierał hołd pruski. Początkowo zamierzano ten fragment zdemontować i przenieść do Muzeum Historycznego, ale zwyciężyła koncepcja pozostawienia go w naturalnym środowisku. Niestety, w 2000 r. zniknęła tablica upamiętniająca to miejsce. C. Buśko, *Wstępne wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2005–2006 roku*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2006, nr 19.

W 2005 r. krakowski Rynek został przez ekspertów „Project for Public Spaces”⁴ uznany za najdoskonalszy plac świata, w 2008 r. czytelnicy „National Geographic” wybrali go spośród 140 innych propozycji najpiękniejszym miejscem na świecie⁵, a dwa lata później znalazł się w europejskiej dziesiątce placów miejskich, które koniecznie trzeba zobaczyć⁶.

Dla Polaków Rynek Główny to również pomnik historii, dowód na to, że handluje się tutaj od blisko 800 lat. Z godnym podziwu zmysłem przedsiębiorczości udało się kolejnym polskim władcom stworzyć nowoczesne i dobrze zorganizowane miejsce sprzedaży i wymiany towarów. Pierwowzorem dzisiejszych galerii handlowych są zachowane zespoły kramów kupieckich. Ten średnio-wieczny wizerunek Krakowa był do niedawna mało znany, gdyż zakopany 4 metry pod ziemią. Zejście badaczy pod płytę Rynku otworzyło prawdziwy skarbiec informacji o losach miasta.

Kalendarium odkrywania podziemi 1963–2010

1963–1964 – proces powstawania podziemnego rezerwatu ma swój początek w latach 60. XX w. Wtedy brukowa powierzchnia („kocie łby”) została zastąpiona kamiennymi płytami. Równocześnie prowadzono pierwsze badania archeologiczne tego terenu:

Rynek to pomnik fenomenu polskiej architektury. Polacy nie budowali, jak mówią Włosi, tylko przebudowywali. W latach 60. udało się odkryć wzdłuż Sukiennic rząd kamiennych kramów, o których mowa w akcie lokacyjnym... Pomiędzy tzw. calcem⁷ a dzisiejszym brukiem są prawie 4 metry różnicy. Kiedy wybudowano gotyckie Sukiennice, były to dwa rzędy kramów, a w środku hala...⁸

1975 – Stare Miasto zostaje wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Narodowego UNESCO. Trzydzieści lat później na ten fakt będą powoływać się przeciwnicy prowadzenia badań archeologicznych pod Rynkiem;

1988–1989 – kamienne płyty sprzed ćwierć wieku są zdewastowane i pękane. Rozpoczyna się wieloletnia dyskusja o kompleksowym remoncie nawierzchni Rynku;

1996 – w Krakowie odbywa się VI Międzynarodowe Biennale Architektury pod hasłem „Rynek w Krakowie – Kraków w Europie”⁹; w jego ramach

⁴ Projekt for Public Spaces – amerykańska organizacja non-profit, prowadzi od 30 lat działania na rzecz rewitalizacji miejskich przestrzeni publicznych.

⁵ Dane Biura Prasowego Urzędu Miasta Krakowa.

⁶ Ranking holenderskiego portalu turystycznego www.stedentripper.com.

⁷ Pierwotna struktura terenu pod nawarstwieniami kulturowymi.

⁸ J. Kłeczek, *Na najnowocześniejszym rynku Europy*, [wywiad z prof. W. Zinem, pierwszym autorem przebudowy płyty Rynku Głównego], „Gazeta Krakowska”, 14.10.2005.

⁹ Biennale zorganizowali: Stowarzyszenie Architektów Polskich i Rada Miasta Krakowa.

twórcy z całego świata zastanawiali się nad sposobami zagospodarowania średniowiecznej przestrzeni placu. Wygrywa koncepcja Armando dal Fabbro, który zaproponował, oprócz nowej nawierzchni, realizację „hali podziemnej”. Projekt zakładał stworzenie w podziemiach ekspozycji, uzupełnionej o funkcje publiczne i komercyjne¹⁰;

2000 – początek remontu nawierzchni; brak dokumentacji historycznej doprowadza do naruszenia konstrukcji sklepień gotyckich przedproży znajdujących się przed niektórymi kamienicami;

2001 – na zlecenie władz Krakowa, zespół Instytutu Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej pod kierownictwem prof. Andrzeja Kadłuczki, opracowuje „Studium projektowo-konserwatorskie Rynku Głównego w Krakowie”¹¹;

2002 – Miejska Komisja Architektoniczno-Urbanistyczna¹² wydaje opinię: „Z uwagi na wielopoziomowy charakter Rynku należy w projekcie jego płyty wydobyć elementy kształtujące historyczną przestrzeń, wyeksponować i udostępnić fragmenty podziemi”;

2003 – archeolodzy z Wrocławia i Krakowa przystępują do prac¹³; odkrywają pozostałości piwnic Kramów Bogatych z 2. połowy XIV w., zachowały się jedynie murowane, częściowo tynkowane piwnice (kramy mieściły się wzdłuż Sukiennic, od strony pomnika Adama Mickiewicza); to unikatowy, oryginalny, średniowieczny „dom handlowy”¹⁴, później odkryto także kram przebudowany w okresie baroku, z zachowanym fragmentem sklepienia i wejściem z zewnątrz;

2004 – rozpoczyna się remont zachodniej płyty Rynku, zapada decyzja o realizacji rezerwatu archeologicznego pod roboczą nazwą „750 lat lokacji Krakowa”. Rozpoczyna się również ożywiona dyskusja wokół pomysłu zagospodarowania Kramów Bogatych i dawnego zbiornika przeciwpożarowego.¹⁵

¹⁰ A. Kadłuczka, *Idea rezerwatu średniowiecznej architektury w Rynku Głównym*, „Renowacje i Zabytki” 2006, nr 4.

¹¹ Z. Beiersdorf, *Krakowski Rynek Główny dzisiaj*, [w:] *Kraków – dziedzictwo lokacji. Materiały sesji naukowej odbytej 21 kwietnia 2007r.*, Kraków 2008.

¹² Organ doradczy prezydenta Krakowa w sprawach planowania i zagospodarowania przestrzennego.

¹³ Przez kolejne lata badania prowadził zespół archeologów pod kierunkiem dra Cezarego Buśki z Wrocławia. Do współpracy zaproszono także krakowskich znawców poszczególnych zagadnień, np. stratygraficzne problemy związane z przedlokacyjnym Krakowem konsultował prof. Kazimierz Radwański, średniowieczną architekturę dr Waldemar Niewalda i Stanisław Sławiński, a zagadnienia antropologiczne prof. Krzysztof Kaczanowski i prof. Henryk Głęb. Odnalezione na Rynku średniowieczne tkaniny badał prof. Jerzy Maik z łódzkiego oddziału PAN. O pomoc w identyfikacji ołowianych plomb do znakowania sukna zwrócono się do specjalistów z Museum of London. W badaniach uczestniczyli ponadto inni krakowscy naukowcy, m.in. antropolodzy dr hab. K. Szosek, i M. Kępa, archeozoolog dr hab. P. Wojtał, paleobotanicy dr A. Bieniek i dr A. Wacnik, geolog dr inż. M. Wardas. Badanie dendrologiczne przeprowadzał prof. M. Krapiec, badania metaloznawcze A. Garbacz-Klempka.

¹⁴ S. Dryja, *Przemiany architektoniczne Kramów Bogatych i Kramów Bolesławowych*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII, s. 162; S. Dryja, W. Głowa, *Rynek krakowski po lokacji. Główne kierunki rozwoju bloku śródrzynekowego*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII, s. 105.

¹⁵ S. Karczmarczyk, *Podziemia Rynku Głównego – założenia początkowe. Podziemia Rynku Głównego – uzupełnienie założeń*, „Renowacje i Zabytki” 2007, nr 3.

2005 – odkryto Wielką Wagę¹⁶, a właściwie pozostałości jej dawnego przyziemia (późniejszych piwnic); budynek znajdował się w pobliżu kościoła św. Wojciecha na tzw. rynku ołownym, przeznaczony był do ważenia towarów ciężkich¹⁷; Wielka Waga została częściowo zniszczona przez wybudowany po wojnie w jej środkowej części kanał sanitarny;

- znaleziono także kafel piecowy z herbem Pogoń¹⁸, najprawdopodobniej z XV w.¹⁹, znalezisko nie pochodzi z dziewiętnastowiecznego gruzu, który wydobywany był spośród murów Wagi, lecz z nawarstwień wcześniejszych, zatem kafel z Pogonią prawdopodobnie pochodzi z pieca, który funkcjonował w tym budynku;
- zaskoczeniem dla archeologów jest odkrycie obiektów przedlokacyjnych (spalone chaty i grób, który okaże się częścią rozległego cmentarza; łącznie odkryto 140 grobów szkieletowych)²⁰;
- www.kraków-rynek.pl – to adres strony internetowej w całości poświęconej pracom wykopaliskowym; można na bieżąco śledzić pracę archeologów, zobaczyć zdjęcia, wizualizację średniowiecznych budynków, „zabytek tygodnia”²¹; pod koniec roku wykopalisko zostaje zadaszone i badania kontynuowane są pod stropem;

2006 – kolejny rok odkryć w podziemiach: 11 cetnarów, czyli 693 kg – tyle ważył „bochen” ołowiu – bryła o kształcie zbliżonym do wielkiego, kolistego bochenka chleba odnaleziona w Wielkiej Wadze, 3 m pod powierzchnią Rynku²². „Bochen” ma wybitą koronę – prawdopodobnie znak kopalni, przypuszczalnie z Olkusza, oraz cztery pieczęcie Władysława Łokietka; przy Sukiennicach odkryto pozostałości dwóch drewnianych kramów, których najstarsze fragmenty są datowane na koniec XIII w., w jednej mógł się mieścić zakład szewski, o czym

¹⁶ Wiadomość o istnieniu wagi ołowianej pojawiła się już w dokumentach z 1302 r., w dokumentach z 1343 r. przeczytać można o kramie naprzeciw wagi, a z 1344 r. o działce naprzeciw wagi. Decydujący był przywilej Kazimierza Wielkiego z 1358 r., który nadał miastu przywilej zezwalający na dwie wagi, w ślad za tym dawną wagę ołowianą zaczęto nazywać Wagą Wielką. J. M. Małecki, *Życie gospodarcze XVI-wiecznego Krakowa*, [w:] *Szkice z dziejów Krakowa od czasów najdawniejszych do pierwszej wojny światowej*, red. J. Bieniarzówna, Kraków 1968; W. Komorowski, *Krakowska Waga Wielka w średniowieczu*, Kraków 2006.

¹⁷ Były to towary powyżej 1 cetnara, głównie ołów, żelazo i miedź.

¹⁸ Po raz pierwszy Pogoń została przedstawiona w 1366 r. jako znak wielkiego księcia litewskiego Olgierda. Przez stulecia była herbem Wielkiego Księstwa Litewskiego, częścią herbu Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Od 1991 r. jest herbem państwowym Litwy.

¹⁹ M. M., *Jeździec bez głowy*, „Dziennik Polski”, 31.08.2005.

²⁰ C. Buśko, W. Głowa, *Osada przedlokacyjna na Rynku krakowskim*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII, s. 51; W. Głowa, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe na Rynku Głównym w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII, s. 132.

²¹ PSZ, *Wielka Waga przez Internet*, „Dziennik Polski”, 25.08.2005; J. Jałowiec, *Archeolodzy w sieci*, „Gazeta Wyborcza”, 21.10.2005. Por. też: M. Kursa, *Awantura o Rynek*, „Gazeta Wyborcza”, 09.02.2005; J. Kłeczek, *Investycja w płytę*, „Gazeta Wyborcza”, 24.02.2005; J. Kłeczek, *Czy ruszy remont Rynku*, „Gazeta Wyborcza”, 17.03.2005; B. Pajchert, *Biskupina nie będzie*, „Kraków” 2005, nr 2; W. Likus, *Trzeba z żywymi naprzód iść*, „Gazeta Wyborcza”, 27.05.2005; K. Bień, *Obrona starego Krakowa*, „Gazeta Wyborcza”, 03.06.2005.

²² M. M., *Bochen z XIV w. Sensacyjne 600 kg*, [wypowiedź dr Buśki], „Dziennik Polski”, 11.01.2006.

świadczą znalezione w pobliżu fragmenty skórzanego obuwia i rzemieni, między średniowiecznymi kramami biegła uliczka o szerokości 1,5 m, właśnie tam naukowcy znaleźli także wytłaczany, skórzany relikwiarz z ornamentem i łacińskim napisem, dwie srebrne monety z XIV w., w tym srebrny denar Władysława Łokietka, oraz 42 miniaturowe kostki do gry. Dwa metry poniżej poziomu współczesnej płyty odkryto fragment bruku z czasów przebudowy wielkich gotyckich Sukiennic. „Bruk jest datowany na lata 1390–1391. Wtedy w księgach miejskich odnotowano wydatki na wybrukowanie nawierzchni Rynku”²³;

- w 2006 r. wojewódzki inspektor nadzoru budowlanego wstrzymał prace, pod płytą Rynku pojawili się prokuratorzy – ich zdaniem wykopalisko było źle zabezpieczone. W jesieni ówczesny minister sprawiedliwości Zbigniew Ziobro zwołał konferencję prasową, na której poinformował o popełnieniu „zbrodni archeologicznej”. Przetrzymany przez prokuraturę dokumentów uniemożliwiło otrzymanie pozwolenia na użytkowanie skończonej płyty, bezruch trwał aż trzy lata²⁴;
- wstrzymanie prac spowodowało sukcesywne niszczenie znalezisk, w nieklimatyzowanych i zalewanych przez deszcze pomieszczeniach pojawiły się wykwyty pleśni i rozwinęły się toksyczne grzyby (ich usuwanie kosztowało miasto kilka milionów złotych), dla przeciwników eksploracji rynkowych podziemi fakt ten stał się dodatkowym argumentem do walki z koncepcją utworzenia w tym miejscu muzeum; spór trwał kilka lat i zaangażował naukowców, polityków a przede wszystkim media. Znaczące okazało się stanowisko prof. Wiktora Zina, który czterdzieści lat wcześniej prowadził w tym miejscu badania archeologiczne. Stwierdził on: „Na najważniejszym średniowiecznym placu Europy przekroczone nie tylko obowiązkowe procedury i normatywy ekonomiczne. Tu przekroczone również normy etyczne i nawet względy polityczne”²⁵. Na jego słowa powoływali się zarówno ci, którzy własnego zdania nie mieli, jak i ci, którzy nie rozumieli koncepcji podziemnego rezerwatu. Ich niechęć wynikała z niedokładnych informacji i niewiedzy, gdyż w Polsce nie było przedtem takich realizacji. Protest przeciwko „rozkopywaniu krakowskiego Rynku i lokalizowaniu pod jego powierzchnią nowych budowli” podpisała noblistka Wisława Szymborska i kilkunastu profesorów:

Obecnie stosowane metody prowadzenia badań archeologicznych są wielce destrukcyjne. Kopiąc, niszczymy bezpowrotnie warstwy kulturowe [...]. Komerccjalizacja i boom turystyczny, który stał się ostatnio udziałem Krakowa, są wprawdzie potężnym motorem

²³ M. M., *Bruk z XIV. Mała iluminacja Wielkiej Wagi*, [wypowiedź M. Skarskiego – archeologa pracującego w podziemiach], „Dziennik Polski”, 10.05.2006.

²⁴ Po trzech latach prokuratura umorzyła sprawę, zarzuty zostały oddalone. *Rynek Podziemny w Krakowie* [wywiad z koordynatorem czynności inspektorów nadzoru budowlanego], „Renowacje i Zabytki” 2009, nr 2.

²⁵ List otwarty prof. Wiktora Zina do Radnych Miasta Krakowa w sprawie zbrodni archeologicznej dokonanej w obrębie Rynku krakowskiego na przełomie 2005 i 2006 r.

przemian, [...] ale nie mogą prowadzić do niszczenia dziedzictwa kulturowego Krakowa i Polski²⁶.

Przeciwko utworzeniu i zagospodarowaniu przestrzeni pod Rynkiem protestowało także wiele organizacji, instytucji i środowisk opiniotwórczych. Byli wśród nich: krakowski oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Rada Naukowa Instytutu Archeologii UJ, przedstawiciele Obywatelskiego Komitetu Ratowania Krakowa. W odpowiedzi prof. Andrzej Kadłuczka stwierdził, że:

Archeologia, jeśli chce mieć jakiegokolwiek znaczenie dla społeczeństwa, musi za swój ostateczny cel stawiać sobie prezentowanie przeszłości szerokiej publiczności. Ograniczenia, jakie społeczeństwo nakłada na siebie dla dobra ochrony dziedzictwa, winny być zrekomponowane wiedzą dostarczoną społeczeństwu przez archeologów²⁷.

Prace archeologiczne prowadzone w sercu prawie milionowego miasta budziły ogromne emocje, Badania były jednak prowadzone pod ścisłym nadzorem wojewódzkiego konserwatora zabytków i Komisji Archeologicznej, z wykorzystaniem nowoczesnych technik²⁸ i przy współpracy metaloznawców, geologów, geomorfologów oraz dendrologów²⁹;

2007 – w marcu prezydent Krakowa powołał zespołu ekspertów do spraw budowy muzeum pod przewodnictwem prof. Ireneusza Płuski z Akademii Sztuk Pięknych³⁰. Przygotował on koncepcję muzeum średniowiecznego Krakowa, które miało być zaaranżowane w podziemiach z wykorzystaniem odsłoniętych relikwów architektonicznych i większości znalezionych przedmiotów³¹; zatwierdzono także dokumentację projektu architektoniczno-konserwatorskiego „Sukiennice – Rynek Główny w Krakowie” (autorstwa Andrzeja Kadłuczki z zespołem);

2008 – 16 czerwca – po trzech latach usunięto szpecący płot na Rynku; prezydent powołał komisję ekspertów do spraw aranżacji podziemi³², nad ba-

²⁶ J. Kłeczek, *Bitwa o podziemia*, „Echo Miasta”, 23.02.2006; *Wrze pod Rynkiem*, „Gazeta Wyborcza”, 15.11.2006.

²⁷ A. Kadłuczka, *Idea rezerwatu średniowiecznej architektury w Rynku Głównym*, „Renowacje i Zabytki” 2006, nr 4; idem, *Ortodoksyjna kreacja przestrzeni architektonicznej podziemnego Muzeum Rynku krakowskiego*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2010, nr 28.

²⁸ M. M., *Badanie impulsem*, „Dziennik Polski”, 02.09.2005; J. Kłeczek, *Wykopaliska pod okiem archeologów*, „Echo Krakowa”, 04.08.2005; M. M., *Wejście archeologów – tylko tyle, ile pozwoli konserwator*, „Dziennik Polski”, 26.07.2005.

²⁹ J. Kłeczek, *Odkrywanie przeszłości – rozmowa z Cezarym Bušką – kierownikiem prac archeologicznych pod płytą Rynku*, „Echo Miasta”, 14.10.2005.

³⁰ Skład zespołu: prof. Ireneusz Płuska (przewodniczący), dr Cezary Buško, prof. Andrzej Kadłuczka, dr inż. Stanisław Karczmarczyk, prof. Zbigniew Pianowski, prof. Kazimierz Radwański, prof. Tomasz Węclawowicz, prof. Jerzy Wyrozumski, prof. Władysław Zalewski.

³¹ I. Płuska, *Podziemia Rynku Głównego – ekspozycja dla muzeum*, „Renowacje i Zabytki” 2007, nr 3; *Adaptacja podziemi Rynku Głównego*, „Renowacje i Zabytki” 2007, nr 4.

³² Skład komisji: prof. Ireneusz Płuska (przewodniczący), prof. Jerzy Jasieńko, prof. Hanna Kóčka-Krenz, prof. Andrzej Koss, prof. Zbigniew Pianowski, prof. Kazimierz Radwański, prof. Stanisław Waltoś, prof. Tomasz Węclawowicz, prof. Jerzy Wyrozumski, prof. Władysław Zalewski.

daniami archeologicznymi i pracami konserwatorskimi nadzór sprawował Jan Janczykowski – wojewódzki konserwator zabytków;

2009 – rozstrzygnięto przetarg na wykonanie prac budowlanych w podziemiach, rozpoczęto remont, uszczelnianie stropu w celu eliminacji wilgoci i grzybów, zamontowano instalację elektryczną, wentylację i klimatyzację;

2010 – przetarg na realizację multimedialnej wystawy w podziemiach wygrało konsorcjum pod przewodnictwem toruńsko-warszawskiej spółki Trias S.A. Koncepcja muzeum jednak po raz kolejny podzieliła środowisko krakowskie³³.

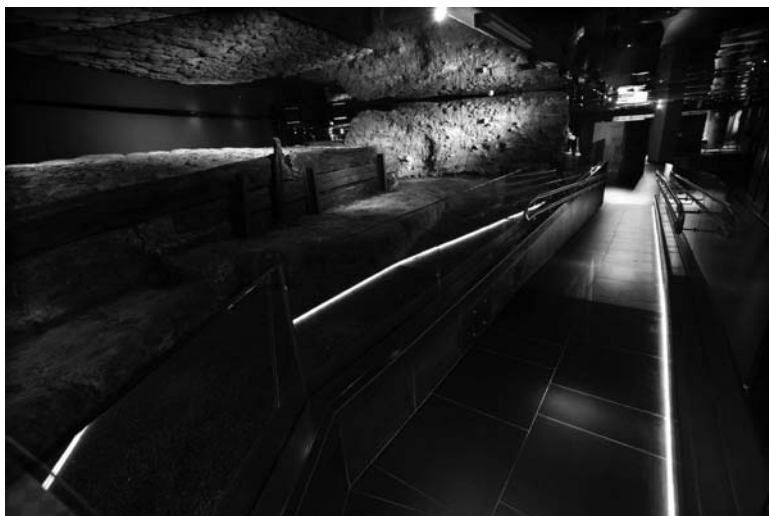

foto: prof. dr arch. Andrzej Kadłuczka – archiwum prywatne

³³ Z. Bartuś, *Disneyland Sukiennice, czyli krakowski park rozrywki*, „Dziennik Polski”, 25.06.2010; idem, *Protesty przeciwko wystawie pod krakowskim Rynkiem*, „Dziennik Polski”, 15.06.2010.

Fascynujący Kraków cztery metry pod ziemią

Otwarte muzeum zdobyło I nagrodę w plebiscycie na wydarzenie historyczne roku. Plebiscyt ogłosiły Muzeum Historii Polski i portal historia.org.pl³⁴.

Ekspozycja została podporządkowana głównemu celowi, tj. ochronie odkrytego dziedzictwa kultury – zabytków archeologicznych ruchomych i nieruchomości³⁵. W rezerwacie *in situ* prezentowane są fragmenty budowli handlowych: Kramów Bolesławowych, najstarszej znanej kamiennej, świeckiej budowli Krakowa wzniesionej w połowie XIII w., a ufundowanej przez Bolesława Wstydliviego, oraz Kramów Bogatych z 2 połowy XIV w. i pozostałości po Wielkiej Wadze.

Cała przestrzeń podzielona jest na kilka części. Scenariusz ekspozycji zakłada narrację „cofającej się chronologii”, opartej na zasadzie osłaniania warstw od najmłodszych do najstarszych. Zachodnia część to ekspozycja świadków ziemnych, średniowiecznych bruków oraz urządzeń komunalnych. Spacerując po szklanych pomostach zawieszonych nad eksponatami, podziwiać można amfiteatrowy ciąg piwnic Kramów Bogatych. Północny odcinek to wystawa rzemiosła – rekonstrukcje i wizualizacje wnętrz handlowych. Odkopane eksponaty umieszczono w cylindrycznych gablotach, obok nich – ikonografia przedstawiająca analogiczne sprzęty z innych rejonów średniowiecznej Europy, a po przeciwnej – grafiki przedstawiające warsztaty rzemieślnicze (m.in. ze Śląska i Norymbergi, oraz według Kodeksu Behema). Malowanie światłem i tworzenie spektaklu wrażeń oddziałuje szczególnie silnie w miejscu, gdzie odkryto resztki osady przedlokacyjnej i chat spalonych w czasie najazdu Tatarów w 1241 r.

Południowy pasaż został przeznaczony na wystawy czasowe oraz prezentację detali architektonicznych. Kontrowersje budziło zlokalizowanie głównej sali ekspozycyjnej w miejscu, w którym osiem wieków wcześniej chowano mieszkańców. Znalezione kości złożono w kryptach Bazyliki Mariackiej.

Forum multimedialne umieszczono w miejscu zbiornika pożarowego. Ciekawym elementem jest także „okno” na powierzchnię Rynku, tzw. sala pod fontanną: stąd przez szklaną konstrukcję można zobaczyć wieże Bazyliki Mariackiej. Forum to miejsce, w którym dzięki urządzeniom multimedialnym najnowszej generacji można poznać przeszłość Krakowa.

Wschodni trakt piwnic został zaprojektowany jako ciąg tzw. kapsuł czasu, tematycznie związanych z ekspozycją „Forum Polonorum – Rynek krakowski

³⁴ J. Majchrowski, *Rynek Główny w Krakowie – inwestycja na miarę XXI wieku*, „Renowacje i Zabytki” 2007, nr 2; *Finis coronat opus*, „Renowacje i Zabytki” 2010, nr 4; E. Firlet, *Podziemia rynku Głównego w Krakowie – od eksploracji do trasy turystycznej*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII.

³⁵ Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 3 ust. 4 podaje definicję: „Zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym tworem”. Uszczegółowienie tej definicji w art. 6.

w dziejach narodu”. W kapsułach, czyli piwnicznych komorach, pokazywane są fabularyzowane filmy dotyczące kolejnych okresów historii Krakowa. Scenariusz powstał przy współpracy z historykami, historykami sztuki i archeologami. Nakręcono krótkie filmy kostiumowe, np. pogrzeb Kraka, zabójstwo biskupa Stanisława, najazd Tatarów.

Podziemny spektakl wrażeń – opowieści uzupełniające eksponaty

Wystawa obejmuje: 700 zabytków archeologicznych, 500 elektronicznych odwzorowań, 600 rekonstrukcji cyfrowych 3D, 30 stanowisk multimedialnych, 25 ekranów plazmowych, 27 projektorów, 98 głośników i 150 audiobooków. Koszt całości przedsięwzięcia wyniósł 52 mln złotych, część z tych pieniędzy pochodziła ze środków europejskich³⁶.

Jan Janczykowski tak ocenił wystawę:

Ta wystawa niesie olbrzymi ładunek informacji na temat historii Krakowa. Są tu zbiory, których do tej pory nigdzie nie przedstawialiśmy. Osobiście wolałbym, żeby znalazło się tu więcej autentycznych zabytków wydobytych spod Rynku, a jest dużo takich ciekawych drobiazgów, ale to byłoby niezgodne z koncepcją muzeum. Mogłoby to spowodować zbyt duży natłok informacji.

Natomiast prof. Franciszek Ziejka, przewodniczący Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa, powiedział:

Muzeum ma przede wszystkim wielką wartość edukacyjną. To miejsce, które zachęci młodych ludzi do zgłębienia przeszłości Krakowa i Polski. Będą mogli tu zetknąć się z historią oko w oko, dotknąć jej. To wspaniała alternatywa, gdy w szkołach minimalizowane są programy edukacyjne, a dzieci nie chcą się uczyć o przeszłości z książek³⁷.

Przez pierwszy miesiąc wystawę odwiedziło prawie 30 tys. osób³⁸, a chętnych było kilkukrotnie więcej³⁹. Niemal wszyscy są zgodni, że w Krakowie nie było dotąd takiego miejsca, w którym w atrakcyjny sposób można zapoznać się z ośmioma wiekami historii miasta. Na dużym ekranie dotykowym można przejrzeć wielostronicowy kodeks Baltazara Behema⁴⁰, dzięki sześciu obrotowym cy-

³⁶ Projekt „Śladami europejskiej tożsamości Krakowa – szlak turystyczny po podziemiach Rynku Głównego” w ramach Działania 6.4 (Program operacyjny „Innowacyjna gospodarka” na lata 2007–2013) otrzymał 16 mln dofinansowania.

³⁷ B. Suchy, D. Hajok, *Stąd do przeszłości, opinie o muzeum podziemnym*, „Gazeta Wyborcza”, 24.09.2010,

³⁸ Dane Zarządu Infrastruktury Komunalnej i Transportu – inwestora podziemi. Szacuje się, że w ciągu roku wystawę zobaczy 500 tys. osób.

³⁹ Ze względu na przepisy przeciwpożarowe program komputerowy reguluje wstęp do muzeum, aby w podziemiach jednorazowo przebywało nie więcej niż 300 osób.

⁴⁰ Kodeks Behema – dokument z 1505 r. spisany z inicjatywy notariusza miejskiego Baltazara Behema. Zawiera treść nadawanych mieszczanom przywilejów, statuty miasta Krakowa oraz ustawy cechowe.

frowym hologramom zobaczyć m.in. Sukiennice i kościół Mariacki w XVI w. Tej technologii nie wykorzystano jeszcze w żadnym innym muzeum w Polsce, tylko w podziemiach Rynku można też chodzić po „dźwiękowej mapie”, pod szklaną posadzką rozciąga się bowiem mapa XVI-wiecznego Krakowa i jego szlaków handlowych⁴¹. Zwiedzający są też świadkami najazdu tatarskiego z 1241 r., którego realizm potęgowany jest przez płonące zabudowania.

Powstało również 8 animacji ukazujących rozwój Krakowa na przestrzeni dziesięciu wieków – od XI w. do czasów współczesnych. Projekторы holograficzne pozwalają zajrzeć do środka najważniejszych budowli miasta. Odwiedzający mogą z bliska przyjrzeć się przemianom m.in. Sukiennic i kościoła Mariackiego. Dla najmłodszych widzów przeznaczony jest spektakl opowiadający znaną historię szewczyka Skuby.

foto: prof. dr arch. Andrzej Kadłuczka – archiwum prywatne

Muzeum czy trasa turystyczna?

Można się zastanawiać, czy rynkowe podziemia to istotnie muzeum czy zaledwie trasa turystyczna. Gdyby pozbawić je nowoczesnych technologii, to pozostały w tym miejscu bruki i gabloty z artefaktami. Nie umniejszyłoby to wartości historycznych, tylko poznawcze. W przestrzeni pod płytą Rynku miała bowiem powstać nowoczesna placówka wychodząca poza ramy przekazu tradycyjnego muzeum, które skupia się przede wszystkim na przechowywaniu zabytków, dba-

⁴¹ Mapa została wykonana przez Marka Skrobeckiego autora filmu animowanego „Piotruś i wilk”, nagrodzonego w 2007 r. Oscarem.

łości o nie i odpowiedniej ekspozycji⁴². W podziemiach zwiedzający, przechodząc przez piwniczne korytarze czy wzdłuż dębowych krawężników brukowanych w XIV w., może być przewodnikiem sam dla siebie. Poprzez rozmieszczenie ekranów dotykowych i miejsc, które elektryzują nowością przekazu poznaje historię Krakowa w tempie, które sam sobie narzuci.

Multimedialne efekty specjalne rażą niektórych krakowskich muzealników, którzy protestowali przeciw „tworzeniu lunaparku w sercu Polski”⁴³ i „Disneylandu Sukiennice”⁴⁴. Inspiracją dla twórców krakowskiej trasy było Muzeum Średniowiecznego Sztokholmu (choć szwedzka wystawa jest bardziej tradycyjna i dwukrotnie mniejsza). Średniowieczny Kraków został ukazany dzięki multimediom. Rezydujących na Wawelu władców elektronicznie „ożywiono” i spoglądają na zwiedzających, wszystkie rekonstruowane budowle pokazano na ekranach dotykowych, z możliwością zbliżenia każdego szczegółu. Dzięki nim wystawa umożliwia twórczy, interaktywny kontakt zwiedzających z przeszłością i to w autentycznym miejscu⁴⁵.

O znaczeniu miasta decyduje nie tylko spuścizna historyczna, ale również dbałość o nią. W Krakowie zwyciężyła koncepcja niepozostawiania historii pod płytą Rynku wyłącznie dla archeologów i naukowców. Należało wykorzystać okazję, jaką stworzył remont nawierzchni Rynku i poddać renowacji zabytki, które tak długo czekały. Oprócz „świadków ziemnych” i nowocześnie przedstawionej przeszłości Krakowa, podziemia Rynku mają także pełnić rolę „żywego” centrum kultury, miejsca dyskusji o historii, świecie, sztuce i przyszłości⁴⁶.

Bibliografia

(pominięto przywołane w przypisach artykuły w gazetach codziennych i czasopiśmie popularno-naukowych)

Beiersdorf Z., *Krakowski Rynek Główny dzisiaj*, [w:] *Kraków – dziedzictwo lokacji. Materiały sesji naukowej odbytej 21 kwietnia 2007 r.*, Kraków 2008.

Buśko C., *Wstępne wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych na Rynku Głównym w Krakowie w 2005–2006 roku*, „Wiadomości Konserwatorskie. Pismo Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków” 2006, nr 19.

⁴² Ustawa z 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach (Dz.U. z 2007 r. Nr 136, poz. 956 z późn. zm.) definiuje: „Art. 1. Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów”.

⁴³ *Podziemia Rynku jednak muzealne*, „Gazeta Wyborcza”, 02.07.2010.

⁴⁴ Z. Bartuś, *Disneyland Sukiennice...*; idem, *Protesty przeciwko wystawie...*

⁴⁵ M. Marek, P. Opaliński, *Forum multimedialne w podziemiach Rynku Głównego*, „Renowacje i Zabytki” 2008, nr 3.

⁴⁶ Umożliwia to światłowód o dużej mocy.

- Buško C., Głowa W., *Osada przedlokacyjna na Rynku krakowskim*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII.
- Buško C., *Krakowski Rynek Główny w świetle badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2005–2007*, [w:] *Florencja i Kraków. Miasta partnerskie w Europie. Wspólne dziedzictwo kulturowe. Materiały Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej w ramach obchodów 750-lecia lokacji Krakowa*, red. J. Jasieńko, A. Kadłuczka, E. Mandelli, Kraków 2010, s. 107–134.
- Chrzanowski T., *Rynek krakowski*, Warszawa 1972.
- Dryja S., *Przemiany architektoniczne Kramów Bogatych i Kramów Bolesławowych*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII.
- Dryja S., Głowa W., *Rynek krakowski po lokacji. Główne kierunki Rozwoju bloku śródrynkowego*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII.
- Firlet E., *Podziemia rynku Głównego w Krakowie – od eksploracji do trasy turystycznej*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, R. XXVIII.
- Głowa W., *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe na Rynku Głównym w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 2011, R. XXVIII.
- Kadłuczka A., *Ortodoksyjna kreacja przestrzeni architektonicznej Podziemnego Muzeum Rynku Krakowskiego*, „Wiadomości Konserwatorskie. Pismo Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków” 2010, nr 38.
- Kadłuczka A., *Rynek Główny w Krakowie. Podziemne muzeum w aspekcie architektoniczno-konserwatorskim*, [w:] *Florencja i Kraków...*, s. 399–450.
- Komorowski W., *Krakowska Waga Wielka w średniowieczu*, Kraków 2006.
- W. Komorowski, A. Sudacka, *Rynek Główny w Krakowie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008.
- Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2007.
- Małecki J. M., *Życie gospodarcze XVI-wiecznego Krakowa*, [w:] *Szkice z dziejów Krakowa od czasów najdawniejszych do pierwszej wojny światowej*, red. J. Bieniarzówna, Kraków 1968.
- Rożek M., *Forum Regale. Rynek Krakowski jako miejsce wydarzeń politycznych XIV–XVII w.*, Kraków 1976.
- Siwiec K., Mazan L., *Sukiennice*, Kraków 2010.
- Wyrozumski J., *Dzieje Krakowa*, t. 1: *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992.
- Wyrozumski J., *Najstarsza historia Rynku krakowskiego*, [w:] *Florencja i Kraków...*, s. 723–746.

RECENZJE

Piotr Józefczyk

**PAUL CONNORS, *AFFIRMATIVE ACTION AT ISSUE*
[GREENHEAVEN PRESS, DETROIT 2009, 129 S.]**

Książka *Affirmative Action at Issue* powstała dla Greenheaven Press, które jest częścią amerykańskiego wydawnictwa Gale Cengage Learning. Specjalizuje się ono w prowadzeniu naukowego dyskursu dotyczącego tematów zarówno historycznych, jak i współczesnych, którym przypisano status trudnych lub wywołujących podziały w społeczeństwie, takich jak np. niewolnictwo, Akcja Afirmatywna czy aborcja.

Omawiane opracowanie dotyczy szeroko rozumianej Akcji Afirmatywnej, jednakże w porównaniu z innymi publikacjami poruszających ten wciąż newralgiczny temat, pomysłodawca i zarazem edytor, Paul Connors postanowił stworzyć dzieło umożliwiające wypowiedzenie się autorom pochodzącym z różnych, często opozycyjnych względem siebie, środowisk. Poprzez taki zabieg obraz Akcji Afirmatywnej jest niejednoznaczny, ale czytelnik zaznajomiony z funkcjonowaniem Akcji Afirmatywnej bardzo szybko zauważy, że pojmowanie i rozumienie tego ruchu nie sprowadza się tylko do bycia za lub przeciw, gdyż problemy poruszane przez badaczy z różnych środowisk znacząco poszerzają spektrum badawcze.

Książka podkreśla także interdyscyplinarny charakter ujęcia problemu. Zagadnienie interdyscyplinarności wynika ze swoistego backgroundu, z jakim

autorzy poszczególnych artykułów się identyfikują, i nie ma tu znaczenia fakt, że dany autor jest konserwatystą czy liberałem, każda wypowiadająca się osoba miała bezpośredni kontakt zarówno z beneficjentami programu, jak i z poszkodowanymi.

Publikacja pod redakcją Paula Connorsa jest zbiorem artykułów osób mających z racji swojej pracy bezpośrednią styczność z Akcją Afirmatywną. Niektórzy, jak np. Leo Bowlinger (obrońca programu Akcji Afirmatywnej w Sądzie Najwyższym Stanów Zjednoczonych w 2003 r. w głośnej sprawie *Grutter & Gratz versus Bollinger*) przekonują, że Akcja Afirmatywna nie jest zła, a wręcz pomaga w rozwoju nowego społeczeństwa, które podobnie jak program, ma się opierać na doktrynie różnorodności. Z kolei John Fund, związany z „On The Trial” i „Wall Street Journal Web Site”, wykorzystując wieloletnie doświadczenie analizy procesów sądowych związanych z Akcją Afirmatywną, wyraźnie sprzeciwia się istocie programu, czyli pozytywnemu wspieraniu grup dyskryminowanych. Twierdzi bowiem, że tak zaprojektowane działania bardziej szkodzą niż pomagają czarnoskórym Amerykanom i Latynosom.

Książka idealnie wpisuje się w obecny dyskurs zwolenników i przeciwników Akcji Afirmatywnej, stając się także – w pewnym sensie – punktem odniesienia do oceny prowadzonej w Unii Europejskiej, a więc również i w Polsce, polityki równego dostępu grup dotychczas dyskryminowanych.

Stefan Sacha

**KRAKÓW JAKO OŚRODEK TURYSTYCZNY,
RED. MIROSŁAW MIKA
[INSTYTUT GEOGRAFII I GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ
- UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI, KRAKÓW 2011, 328 S.]**

Publikacja, licząca 328 stron, składa się z 16 rozdziałów, wstępu, podsumowania (także w języku angielskim), bibliografii, rycin, tabel i fotografii oraz wykazu wydawnictw i publikacji pracowników naukowych Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Nareszcie! To słowo dobrze oddaje rangę wydarzenia w postaci ukazania się monografii o turystyce w Królewskim Mieście Krakowie. Kraków stał się bowiem przedmiotem ogromnej liczby, w tym wielu wybitnych, opracowań obejmujących niemal wszystkie możliwe zagadnienia i problemy dotyczące jego historii, roli, jaką odegrał w rozwoju materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski, w rozwoju nauki, myśli politycznej itd. Sporo pozycji liczy także bibliografia turystyczna Krakowa, ale dotąd znajdowały się w niej niemal wyłącznie opracowania o charakterze przyczynkowym. W badaniach nad funkcjami turystycznymi miasta, ich charakterem, uwarunkowaniami i skutkami, szczególną rolę odegrali pracownicy naukowcy Uniwersytetu Jagiellońskiego. Szczególnie w tym miejscu wspomnieć znakomite postacie i niekwestionowane autorytety: prof. Stanisława Leszczyckiego (uważanego za ojca geografii tury-

zmu w Polsce), prof. Antoniego Wrzoska, zmarłą tragicznie niedawno prof. Jądwigę Warszzyńską, prof. Antoniego Jackowskiego i prof. Włodzimierza Kurka.

Praca powstała m.in. jako rezultat badań przeprowadzonych w 2008 r. przez Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ (na zlecenie Urzędu Miasta Krakowa), opublikowanych w formie raportu „Waloryzacja przestrzeni miejskiej Krakowa dla potrzeb turystyki”, uzupełnionych o informacje pozyskane z różnych dokumentów strategiczno-planistycznych, programów rozwoju poszczególnych funkcji miasta oraz wyniki badań innych podmiotów (np. Małopolskiej Organizacji Turystycznej).

Monografię otwiera tekst Mirosława Miki na temat roli miast jako obszarów docelowych turystyki. Zdefiniowano w nim podstawowe pojęcia i problemy związane z turystyką w miastach, wskazując między innymi cechy miejskiej przestrzeni turystycznej i jej rolę w strukturze funkcjonalnej jednostek miejskich, zwrócono także uwagę na problematykę konkurencyjności turystycznej i wizerunku rynkowego miast oraz na turystykę w miastach jako przedmiot polityki i strategicznego zarządzania.

Miasta stanowią dzisiaj najważniejszy element przestrzeni turystycznej, pełnią funkcję obszarów recepcji ruchu turystycznego (krajowego i międzynarodowego) i jednocześnie funkcję obszarów emisji turystów. Pierwsza wynika z potencjału miast (koncentracja dziedzictwa kulturowego, funkcje metropolitarne itd.), druga natomiast wiąże się z szeroko rozumianymi warunkami życia w miastach, aglomeracjach miejsko-przemysłowych itp. (zasobność ekonomiczna ludności, zanieczyszczenia atmosfery, stres komunikacyjny itd.).

Robert Pawlusiński i Magdalena Kubal w obszernym materiale zarysowali historię rozwoju turystyki w Krakowie, poczynając od czasów (XII–XIII w.), w których miasto było celem pielgrzymek do grobu św. Stanisława na Wawelu, poprzez rozwój Krakowa jako uzdrowiska, znaczenie połączenia go z Mysłowicami (1847 r.) i koleją warszawsko-wiedeńską, aż po rok 2000. Artykuł zawiera wiele interesujących faktów dokumentujących rozwój bazy hotelowej i hotelarstwa oraz ruchu turystycznego i jego przemian strukturalnych.

Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju turystyki rekreacji w Krakowie stały się przedmiotem rozważań Danuty Ptaszyckiej-Jackowskiej i Wojciecha Maciejowskiego. Z tej bogatej faktograficznie i wyczerpującej relacji wynika, że środowisko przyrodnicze jest ważnym elementem atrakcyjności turystycznej Krakowa, a jego rolę można też rozpatrywać z punktu widzenia atrakcji przyrodniczych, mogących stanowić samoistny cel przyjazdów lub tworzących znakomitą oprawę dla dominujących atrakcji antropogenicznych. Środowisko przyrodnicze, obok uatrakcyjnienia pobytów turystycznych w Krakowie, jest również zdolne zaspokoić codzienne potrzeby rekreacyjne jego mieszkańców.

Kolejny, niezwykle interesujący problem rozwoju urbanistycznego i przemian funkcjonalnych Krakowa w minionym tysiącleciu, podjął Zygmunt Górka.

Rozwój przestrzenny, urbanistyczny i funkcjonalny Krakowa słusznie jest wiązany z pewnymi faktami historycznymi (funkcja stolicy państwa, powstanie Kazimierza, Kleparza, Podgórze, a po II wojnie światowej – Nowej Huty) i współczesnością (nowe akcenty urbanistyczno-architektoniczne w fizjonomii miasta: węzły komunikacyjne, centra handlowo-rozrywkowe, obiekty kultu religijnego itp.). Walory merytoryczne opracowania wzbogacają ryciny i tabele ilustrujące dynamikę i zakres przeobrażeń urbanistycznych i funkcjonalnych Krakowa.

Robert Faracik podjął analizę i ocenę walorów turystyczno-kulturowych Krakowa. Przedmiotem analizy stały się zabytki architektury i budownictwa, miejsca kultu religijnego i pamięci narodowej, instytucje kultury i efekty ich działalności. Charakteryzowane poszczególne typy walorów kulturowych poddano ocenie z punktu widzenia ich roli w budowaniu atrakcyjności turystycznej miasta, co można uznać za interesująco zredagowaną syntezę tychże rozważań.

Na marginesie należy podkreślić, że Kraków jako miejsce docelowe podróży turystycznych był zawsze postrzegany w kategoriach miasta historycznego, pełnego wyjątkowych zabytków architektury i sztuki, miasta wysokiej kultury, uniwersyteckiego itd. Ostatnio wszakże ten wizerunek jest skutecznie „zmiękcany” przez działania promocyjne, które podkreślają zgoła inne walory Krakowa (rozrywka i in.), co może zagrozić jego tożsamości kulturowej.

Bernadetta Zawilińska podjęła kluczowy w turystyce problem infrastruktury i dostępności komunikacyjnej. Zawartość artykułu wypełnia analiza rozwoju tzw. bazy komunikacyjnej, określającej poziom dostępności zewnętrznej i wewnętrznej do licznych atrakcji turystycznych alokowanych w przestrzeni turystycznej miasta. Przedmiotem oceny był także stan rozwoju typowo turystycznych środków transportu (pociąg papieski, rejsy spacerowe po Wiśle. tourbusy itp.). Konkludując, autorka uważa, że Kraków posiada dobrą dostępność zewnętrzną, wynikającą z dogodnego położenia komunikacyjnego i rozgałęzionej sieci połączeń drogowych, kolejowych i lotniczych, co umożliwi mu pełnienie roli centralnego węzła obsługującego ruch turystyczny w Polsce Południowej.

Charakterystyka rozwoju społeczno-gospodarczego Krakowa stała się przedmiotem rozważań Joanny Więclaw-Michniewskiej. Przeanalizowała ona główne procesy społeczne i demograficzne miasta i jego potencjał gospodarczy. W konkluzji stwierdziła, że w Krakowie występują te same trendy, które opisują zjawiska demograficzne w szerszym wymiarze (spadek płodności, spadek umieralności, wydłużanie się średniego czasu trwania życia itd.), ale generalnie sytuację demograficzną można uznać za korzystną, zwłaszcza na tle innych dużych miast Polski. Wysoko oceniono potencjał gospodarczy Krakowa i jego wykorzystanie, bazując na wskaźnikach atrakcyjności inwestycyjnej miasta, konkurencji gospodarczej i pozycjonowaniu Krakowa na tle innych miast. Uwzględniono także zakwalifikowanie miasta do wyznaczonych w Polsce Europejskich Metropolitalnych Obszarów Wzrostu oraz uznanie krakowskiego zespołu miejskiego za aglomerację typu „lokomotywa rozwoju”.

Obszar recepcji ruchu turystycznego uzależniony jest od stanu rozwoju i struktury bazy noclegowej. Oceny stopnia rozwoju tego elementu infrastruktury turystycznej Krakowa dokonała Katarzyna Rotter-Jarzębińska. Jej przedmiotem była wielkość i struktura rodzajowa bazy noclegowej, czynniki lokalizacji obiektów i ich struktura przestrzenna. Wyłania się tu szczegółowy obraz stanu rozwoju potencjału recepcyjnego miasta, zróżnicowanego, dostosowanego do wielkości i struktury popytu. Analizy wypełniające treść opracowania uwzględniają skomplikowane uwarunkowania (formalnoprawne, ekonomiczne, przestrzenne, wynikające ze struktury popytu i polityki turystycznej miasta) rozwoju usług noclegowych Krakowa.

Podobny charakter ma kolejny rozdział Bartosza Piziaka, zawierający ocenę stanu rozwoju usług żywieniowych w powiązaniu z tradycjami gastronomicznymi Krakowa i niezwykle dynamicznym wzrostem liczby różnego rodzaju restauracji, kawiarni (w tym artystycznych), barów, pizzerii itd. Przykładowo, usługi żywieniowe świadczone (w 2008 r.) w ponad 1600 placówkach gastronomicznych, które dysponowały niemal 90 tys. miejsc konsumpcyjnych. Należy się tu zgodzić z autorem, który uważa, że dalszy rozwój oferty gastronomicznej winien zmierzać w kierunku zmian jakościowych (bardziej zróżnicowane i wyrafinowane menu) i lokalizacji nowych obiektów w odkrywanych dla turystyki rejonach miasta.

Następny autor, Robert Pawlusiński, podkreślił, że Kraków jako destynacja turystyczna ma charakter obszaru wielofunkcyjnego, co wymaga rozwoju obiektów i urządzeń zdolnych zaspokoić potrzeby różnych kategorii turystów. Przedmiotem analizy stały się obiekty konferencyjne, rekreacyjno-sportowe, centra handlowo-rozrywkowe oraz placówki i urządzenia obsługi ruchu turystycznego. Z lektury artykułu wynika, że miasto w dynamiczny i racjonalny sposób rozwija te elementy infrastruktury towarzyszącej, które stanowią o jego atrakcyjności jako centrum turystyki biznesowej, handlowej, rozrywkowej i sportowej.

Jak wspomniano, jedną z najstarszych funkcji turystycznych Krakowa jest jego funkcja uzdrowiskowa. Swoszowice, Mateczny oraz leżąca w sąsiedztwie Wieliczka (subterranoterapia), tworzą wspólnie interesującą ofertę lecznictwa uzdrowiskowego, która również podlega współczesnym zmianom wywołanym, np. procesami prywatyzacyjnymi (Kraków-Swoszowice), komercjalizacją usług lecznictwa balneologicznego, rozwojem usług typu spa itp. Szczegółowy opis krakowskich uzdrowisk i charakterystykę ich oferty leczniczej zawiera tekst Elżbiety Rogers.

W 2010 r. Kraków odwiedziło ponad 8 milionów turystów (w tym ok. 25% z zagranicy), a miasto z tytułu ich obecności zanotowało dochód w wysokości około 3,5 mld zł. Cytowane liczby wyrażają znaczenie Krakowa jako miejsca docelowego podróży turystycznych i ich roli w tworzeniu dochodów budżetowych miasta. Szczegółową analizę cech strukturalnych ruchu odwiedzających Kraków

i turystów przeprowadziła Anna Wilkońska w oparciu o wyniki badań ankietowych prowadzonych od kilku lat przez Małopolską Organizację Turystyczną. Autorka opracowała metodologię badań i wzór ankiety kwestionariusza. Płynnie z nich wiele informacji, które mogą być wykorzystane zarówno przez władze miasta, jak i branżę turystyczną, czy jako narzędzie badań rynku popytu w innych destynacjach.

Kolejny rozdział, Mirosława Miki, jest syntezą rozważań poszczególnych rozdziałów. Podkreślono w nim fakt, że przestrzeń turystyczna Krakowa, przyjmując jej funkcjonalny charakter, nie jest ani ciągła, ani też stabilna, ale raczej dynamiczna (rozwój przestrzenny i strukturalny podaży) i przenikająca się z innymi przestrzeniami (kulturową, ekonomiczną itd.) i funkcjami. Niemniej autor dochodzi do wniosku, że przestrzeń turystyczną miasta można kwantyfikować (waloryzować) z punktu widzenia potrzeb rynku podaży i turystów. W wyniku przyjętej procedury badawczej powstał przestrzenny model atrakcyjności przestrzeni miejskiej Krakowa (wyróżniono w nim cztery klasy atrakcyjności przestrzeni). Wydzielono w przestrzeni turystycznej Krakowa jednostki strukturalne odgrywające nadrzędną rolę w organizacji przestrzennej ruchu turystycznego. Do takich jednostek zaliczono: dzielnice (obszary) aktywności turystycznej, obszary węzłowe ruchu turystycznego, korytarze (ciągi) turystyczno-usługowe, korytarze (ciągi) tranzytowe i obszary (obiekty) infrastruktury wielofunkcyjnej o znaczeniu turystycznym.

Wskazano również realne i potencjalne konflikty związane z rozwojem turystyki i niektóre problemy, na przykład zapewnienie bezpieczeństwa turystom, dostępność infrastruktury i atrakcji turystycznych dla osób niepełnosprawnych, jakość usług itp. Podkreślono, że atrakcyjność Krakowa jako obszaru recepcji turystyki jest funkcją obiektywnych wartości tkwiących w jego przestrzeni i ich subiektywnego postrzegania przez turystów.

Wizerunek miasta na rynku turystycznym jest w dużej mierze kształtowany przez konfrontację wyobrażeń z rzeczywistością, efekt tzw. pierwszego kontaktu – stopień spełnienia oczekiwań turystów itd., a także przez świadome, zamierzone i kompetentne działania promocyjne prowadzone na możliwie precyzyjnie zdefiniowanych rynkach. Rolę władz samorządowych w kreowaniu wizerunku miasta, inicjowaniu i realizacji dostosowania przestrzeni miasta dla potrzeb turystyki, ustalaniu strategii jej rozwoju, form, instrumentów i kierunku działań promocyjnych zrelacjonował Michał Jakubczyk. Zwrócono uwagę, że efektywność tych działań zależeć będzie od poziomu współpracy władz Krakowa z wszystkimi podmiotami zainteresowanymi rozwojem turystyki.

Kraków jako duże miasto i ośrodek turystyczny dysponuje dobrze wykształconą strefą podmiejską o zróżnicowanych funkcjach satelitarnych. O powiązaniach przestrzennych i funkcjonalnych między Krakowem a jego strefą podmiejską w kontekście turystyki pisał Robert Faracik. Układ tych relacji, ana-

liza stanu i model przestrzenny rozwoju turystyki w strefie podmiejskiej, utożsamianej z Krakowskim Obszarem Metropolitarnym (KOP) i typologia funkcjonalna jego obszarów, to przedmiot rozważań w tym rozdziale.

Monografię zamyka bilans krakowskiej turystyki, hierarchizacji czynników jej rozwoju oraz projekcja nowych kierunków i perspektyw budowania znaczenia Krakowa i jego obszaru metropolitarnego, jako dziedziny recepcji turystyki krajowej i międzynarodowej. Autorzy podsumowania, Robert Mika i Włodzimierz Kurek, podkreślili, że tempo i zakres zmian w krakowskiej turystyce przyczyniły się do umieszczenia Krakowa wśród międzynarodowych celów podróży turystycznych, przyniosły wzrost znaczenia ekonomicznego sektora usług turystycznych, spowodowały modernizację przestrzeni miejskiej, wpłynęły na rewaloryzację zabytków i rewitalizację niektórych obszarów (dzielnic) miasta. Procesy i zjawiska towarzyszące rozwojowi turystyki w Krakowie wiązały się jednak z określonymi kosztami, głównie społecznymi, których udziałowcami stali się jego mieszkańcy, zwłaszcza Starego Miasta.

Strefa podmiejska jest tu utożsamiana z wyznaczonym dla celów planowania przestrzennego Krakowskim Obszarem Metropolitarnym, z Wieliczką, Niepołomicami, Bochnią, Myślenicami, Kalwarią Zebrzydowską, Wadowicami, Krzeszowicami, dysponującym sporym potencjałem turystycznym. KOP jest zapleczem rekreacji codziennej, cotygodniowej i wypoczynku urlopowego dla mieszkańców Krakowa, jest także obszarem recepcji turystów odwiedzających Kraków z uwagi na interesujące walory turystyczne i niezłe rozwiniętą infrastrukturę turystyczną. Z kolei miasto – z bogatą ofertą kulturalną, handlową (centra handlowo-rozrywkowe), sportową (kluby należące do ekstraklasy, nowe stadiony) itd., zaspokaja potrzeby mieszkańców strefy podmiejskiej.

Recenzowana monografia turystyczna Krakowa, bo tak przecież należy zaklasyfikować tę publikację, należy do niewątpliwych osiągnięć polskiej geografii turystycznej, a zwłaszcza Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ. Zawarta w niej wiedza o procesach, zjawiskach i ich skutkach w strukturze przestrzennej i funkcjonalnej miasta, wykazuje gruntowną znajomość przedmiotu badań, zastosowanie właściwych metod badawczych, wysoką jakość analiz i kompetentne wnioski. Jej znaczenie wykracza poza walor osiągnięcia naukowego, albowiem zawarte informacje mogą stać się materiałem źródłowym dla władz samorządowych, a dla branży turystycznej publikacja dostarcza sporej wiedzy rynkowej. Należy mieć także nadzieję, że *Kraków jako ośrodek turystyczny* będzie inspiracją do podejmowania podobnych badań w innych, zwłaszcza dużych miastach, będących destynacjami turystycznymi.

Przy uważnej lekturze można zauważyć potrzebę większego zaakcentowania roli turystyki religijnej i pielgrzymkowej w strukturze funkcji turystycznych miasta, szerszego omówienia negatywnych skutków rozwoju turystyki czy analizy tzw. produktów turystycznych miasta.

NOTY O AUTORACH

Stefan Sacha – doc. dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, ssacha@afm.edu.pl

Jacek Zygmunt Szwaja – dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, jzszwaja@gazeta.pl

Dominik Wolski – dr, Uniwersytet Śląski, wolski_d@yahoo.pl

Bożena Alejziak – dr, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, bozena.alejziak@awf.krakow.pl

Mirosław Furmanek – mgr, Uniwersytet Jagielloński, mfurmanek@geo.uj.edu.pl

Zbigniew Długosz – prof. dr hab., Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, zdługosz@ap.krakow.pl

Renata Lisowska – mgr, pełnomocnik prezydenta Krakowa ds. organizacji porządowych, renata.lisowska@um.krakow.pl

Monika Prylińska – dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, monikaprylinska@gmail.com

Krystyna Krauz – dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, krauz1@op.pl

Marzena Prus – mgr, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, marzenaprus@vp.pl

Renata Rettinger – dr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, rettinger@onet.eu

Piotr Staszak – mgr, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, rettinger@onet.eu

Barbara Ostrowska – dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, ostrowsb@janek.ae.krakow.pl

Małgorzata Bajgier-Kowalska – dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, malbajkow@interia.pl

Małgorzata Banaszkiewicz – dr, Uniwersytet Jagielloński, m.banaszkiewicz@uj.edu.pl

Zygmunt Szot – dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, szot.zygmunt@fema.pl

Małgorzata Tyrańska – dr, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, malgorzata.tyranska@uek.krakow.pl

Piotr Józefczyk – mgr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, pjozefczyk.uka@afm.edu.pl

INFORMACJE DLA AUTORÓW

Formatowanie i redagowanie

Tekst artykułu powinien być złożony pismem Times New Roman o wielkości 12 punktów z interlinią 1,5. Terminy i wyrażenia obcojęzyczne oraz tytuły artykułów i książek należy pisać kursywą (*italic*). Nie należy stosować wytłuszczeń (**bold**). Nie należy stosować podkreśleń. Prosimy o konsekwentne stosowanie skrótów (np., r., w. itp.) w całym artykule. Jeśli artykuł podzielony jest śródtytułami na części, to prosimy rozpocząć od „Wprowadzenia”, a na końcu umieścić „Podsumowanie”. Nie ma potrzeby numerowania śródtytułów.

Ilustracje

Rysunki, wykresy i fotografie powinny być dostarczone na dyskietkach, płytach CD lub pocztą elektroniczną w formie zeskanowanej lub jako elektroniczny plik w jednym z formatów: *.bmp, *.tif, *.jpeg, lub *.psd. Ilustracje zaczerpnięte z innych prac i podlegające ochronie prawa autorskiego powinny być opatrzone informacją bibliograficzną w postaci odsyłacza do literatury, umieszczonego w podpisie rysunku, np. Źródło: N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998, s. 123.

Tabele

Tabele należy umieszczać możliwie blisko powołania i numerować kolejno. Tabele tworzy się stosując polecenie: *Wstaw – Tabela*. Wskazane jest unikanie skrótów w rubrykach (kolumnach) tabel. Tekst w tabeli powinien być złożony pismem mniejszym niż podstawowy. Ewentualne objaśnienia należy umieścić w linii bezpośrednio pod tabelą, a nie w samej tabeli.

Przypisy

Obowiązują przypisy dolne, które należy tworzyć, stosując polecenie: *Wstaw – Odwołanie – Przypis dolny*. W polu, które pojawi się na dole kolumny, wpisujemy tekst przypisu (pismo wielkości 8–9 pkt.). Przykłady:

– publikacje książkowe:

S. Grodziski, *Habsburgowie*, [w:] *Dynastie Europy*, red. A. Mączak, Wrocław 1997, s. 102–136.

– artykuły w czasopismach:

S. Waltoś, *Świadek koronny – obrzeża odpowiedzialności karnej*, „Państwo i Prawo” 1993, z. 2, s. 16.

W przypisach do oznaczania powtórzeń można stosować terminologię łacińską lub polską, czyli: *op. cit.*, *ibidem* (tamże), *idem* (tenże), *eadem* (taż). Bez względu należy jednak zadbać o konsekwentny zapis i nie mieszać zapisu łacińskiego z polskim. Po adresie strony internetowej podajemy w nawiasie datę dostępu. W zapisie dat zasadniczo używamy cyfr arabskich.

Bibliografia

Na końcu artykułu należy wypisać wszystkie publikacje w porządku alfabetycznym w rozdziale „Bibliografia”. Jeśli występuje kilka publikacji tego samego autora, pozycje w spisie literatury powinny być ułożone chronologicznie. Nie należy numerować poszczególnych pozycji bibliograficznych. Przykłady: Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998.

Dynastie Europy, red. A. Mączak, Wrocław 1997.

Geremek B., *Więź i poczucie wspólnoty w średniowiecznej Europie*, [w:] *Dzieśnięć wieków Europy. Studia z dziejów kontynentu*, red. J. Żarnowski, Warszawa 1983.

Golka M., *Wielokulturowość w kontekście globalizacji*, „Sprawy Narodowościowe” 1999, s. 14–15.

Porębski A., *Wielokulturowość Szwajcarii w procesie zmiany*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2005, nr 4 (11).

Porębski A., *Wielokulturowość Szwajcarii w procesie zmiany. Szkic analizy*, [w:] *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*, red. K. Golemo, T. Paleczny, E. Wiącek, Kraków 2006.

W razie pytań prosimy o kontakt:

margerita.krasnowolska@kte.pl

tel. 12 25 24 658

PODSTAWOWE ZASADY RECENZOWANIA PUBLIKACJI W CZASOPISMACH

1. Do oceny każdej publikacji powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki.
2. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.
3. Rekomendowanym rozwiązaniem jest model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review proces*”).
4. W innych rozwiązaniach recenzent musi podpisać deklarację o nie występowaniu konfliktu interesów; za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem:
 - a) bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt),
 - b) relacje podległości zawodowej,
 - c) bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji.
5. Recenzja musi mieć formę pisemną i kończyć się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia.
6. Zasady kwalifikowania lub odrzucenia publikacji i ewentualny formularz recenzentki są podane do publicznej wiadomości na stronie internetowej czasopisma lub w każdym numerze czasopisma.
7. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji/numerów nie są ujawniane; raz w roku czasopismo podaje do publicznej wiadomości listę recenzentów współpracujących.

